PETER
GAY

WEIMARO KULTŪRA

AUTSAIDERIŲ VOKIETIJA 1918-1933

Amžius

ALK

WEIMARO
KULTŪRA

PETER
GAY

WEIMARO KULTŪRA

AUTSAIDERIŲ VOKIETIJA 1918-1933

Iš anglų kalbos
vertė
VALDAS PAPIEVIS

Amžius

UDK 943.0
Ga-122

Versta iš Peter Gay. *Weimar Culture: The Outsider as Insider*. Hovper and Row, 1968

ISBN 9986-430-14-3

FELIXUI GILBERTUI,

Weimaro dvasios ambasadoriui

ILIUSTRACIJOS

Po 122 psl.:

Prezidentas Hindenburg.

Oskar Kokoschka. Walter Hasenclever.

Thomas Mann 1930 m.

Scena iš *Mėlynojo angelo.*

Po 156 psl.:

Friedrich Meinecke, Erich Marcks ir Hermann Oncken 1929 m.

Max Liebermann. Albert Einstein.

Der Deutsche ist im fremden Land
Meist als ein Vieh-losoph bekannt.

– OTTO REUTTER,
"Der gewissenhafte Maurer"

PRATARMĖ

Tik prieš trisdešimt penkerius metus, 1933-iaisiais, žlugusi Weimaro respublika jau tapo legenda. Jos skausmingas trumpas gyvavimas ir tuo metu sukurti įspūdingi meno kūriniai, kaip ir tragiška jos mirtis – iš dalies savižudiška, iš dalies dėl alinančių negalių, iš dalies dėl mirtino pasikėsinimo – žmonių atmintyje paliko neišdildomą pėdsaką, ne visados rėžiantį akį, bet visados – nuostabų. Galvodami apie Weimarą, prisimename modernųjį meno, literatūros, filosofinės minties atsinaujinimą; prisimename, kaip sūnus sukilo prieš tėvą, dadaistai – prieš meną, berlyniškiai – prieš gatvės miesčionį, laisvamaniai – prieš savo amžių atgyvenusius moralistus; prisimename *Operą už tris skatikus*, *Daktaro Kaligario kabinetą*, *Užburtą kalną*, Bauhausą, Marlene Dietrich. Ir dar, be abejonės, – tremtinius, Weimaro kultūrą paskleidusius po visą pasaulį.

Vakarų civilizacijos istorijoje tremtis užima garbingą vietą. Dante, Grotius ir Bayle, Rousseau, Heine ir Marx žymiausius darbus nuveikė svetimuose kraštuose, kurie juos priglaudė, kai tėvynė, jų nekęsta ne mažiau nei ilgėtasi, – atstūmė ir ištrėmė. Graikų mokslininkai, XV a. pradžioj iš Bizantijos plūstelėję į Italijos miestus-valstybes, ir XVII a. pabaigoj iš Prancūzijos po visą Vakarų Europą pabirę buržua hugenotai skleidė kūrybos energiją, mokslo šviesą ir naują, todėl žingeidžiai perimamą patirtį; Naująją Angliją įkūrė pabėgėliai, tyrlaukius pavertę civilizacija. Bet šių kraustymųsi, kad ir kokie įspūdingi jie būtų, nepalyginsi su egzodu, su tuo masiniu išėjimu iš Vokietijos, kai 1933 m. pradžioj naciai užgrobė

valdžią. Ieškodami dirvos įsišaknyti, svetur plūstelėjo protai, talentai, mokslinė mintis; tokios tremties kaip Hitlerio sukeltoji pasaulis dar nebuvo regėjęs.

Šios stulbinančios tremtinių gretos – Albert Einstein, Thomas Mann, Erwin Panofsky, Bertolt Brecht, Walter Gropius, George Grosz, Wassily Kandinsky, Max Reinhardt, Bruno Walter, Max Beckmann, Werner Jaeger, Wolfgang Köhler, Paul Tillich, Ernst Cassirer – verčia mus idealizuoti Weimarą kaip nelygstamai unikalios kultūros, kultūros be įtampos ir niekam nieko neskolingos, aukso amžių. Weimaro legenda prasideda nuo taip pat legendiniu tapusio "auksinio" trečiojo dešimtmečio[1*]. Bet kurti tokį jokios kliaudos nedrumsčiamą idealą – reikštų vulgarizuoti Weimaro Renesansą ir sumenkinti kainą, kurią jis sumokėjo už savo vaisius. Weimaro kultūros dvasinį pakilumą iš dalies lėmė trykštantis kūrybingumas ir nesibaigiantys eksperimentai; betgi didžia dalimi jinai buvo ir nerimo, baimės, augančio pražūties pojūčio išraiška. Nebedaug likus iki Respublikos žlugimo, Weimarą pergyvenęs Karl Mannheim ne visai be pagrindo gyrėsi, jog ateityje Weimaras būsiąs prisimenamas kaip naujasis Periklio amžius[2]. Bet tai buvo pavojinga šlovė, šokis ant ugnikalnio krašto. Weimaro kultūrą kūrė autsaideriai, dūžtamai trumpą svaigų akimirksnį istorijos įsukti į gyvenimo sūkurį.

Šioje apybraižoje aš siekiau pavaizduoti Weimaro kultūrą kaip vieningą visumą – vengdamas pernelyg didelio jausmingumo ir nesivaikydamas sensacijų. Žinau, jog tai tik apybraiža; aš pasakiau mažiau, nei būtų galima pasakyti nuosekliai ir plačiai pasakojant apie politinių įvykių bei ekonomikos raidą, populiarią kultūrą, tokias institucijas kaip bažnyčia, šeima, universitetai, spauda, apskritai apie vokiečių visuomenės sanklodą. Neaptariau mokslo. Žodžiu tariant, neparašiau išsamios Weimaro Renesanso istorijos, nors buvo metas, kai išties ketinau šito imtis. Aš stengiausi atrinkti audringam Respublikos gyvavimo laikotarpiui svarbiausias temas ir jas taip sugretinti bei išskleisti, kad aiškiau ir išsamiau nei ligi šiol mes galėtume apibrėžti Weimaro dvasią.

* Nuorodas žr. knygos pabaigoje.

Tiems, kurie ne itin gerai susipažinę su naujausių laikų Vokietijos istorija, knygos pabaigoje pridedu trumpą politinės Weimaro respublikos istorijos apžvalgą, žinoma, nė nepretenduojančią į originalumą. Į bibliografiją įtraukti visi cituojami leidiniai, taip pat ir tie, kuriais, rašydamas knygą, aš rėmiausi; tikiuosi, jog šis sąrašas, kaip ir mano trumpos pastabos, padės geriau įsivaizduoti, kam aš jaučiuosi intelektualiai skolingas. Iš visų istorikų, su kurių veikalais teko susipažinti, ypač norėčiau pažymėti Karlą Dietrichą Bracherį, kurio Weimaro istorijos samprata man pasirodė priimtiniausia ir įžvalgiausia.

Rašant šią knygą man labai padėjo Weimaro laikotarpio liudininkai ir tyrinėtojai. Nuoširdžiai jiems dėkoju už suteiktą galimybę su jais pabendrauti, taip pat – leidimą skelbti jų komentarus bei prisiminimus, juolab kad patyriau, jog mūsų nuomonės aiškinant bei vertinant įvykius ne visad sutampa. Labiausiai skolingas jaučiuosi Felixui Gilbertui, kurio įtaka smelkia visą šią apybraižą ir kuriam su dėkingumu dedikuoju šią savo knygą. Man buvo didžiulė garbė trumpai pasikalbėti su šviesios atminties Erwinu Panofsky'u. Taip pat už naudingas pastabas tariu ačiū Hannah'i Arendt, Kurtui R. Eissleriui, Jamesui Marstonui Fitchui, George'ui F. Kennanui, Walteriui Gropius, Heinzui Hartmannui, Hajo Holbornui, Pauliui Lazarsfeldui, Rudolphui M. Loewensteinui, Adolfui Placzekui, Rudolfui Wittkoweriui. Vertingos informacijos man pateikė Joseph P. Bauke, Istvan Deak ir Theodore Reff. Sunkiausiomis akimirkomis man visuomet padėdavo David Segal, John A. Garraty ir užvis labiausiai – žmona Ruth; ji su nuoširdžiu rūpesčiu skaitė kiekvieną šio mano rankraščio variantą, ir, kaip visuomet, tatai man buvo į naudą. Šios knygos atsiradimas susijęs su maloniu Bernardo Bailyno ir Donaldo Flemingo pasiūlymu parašyti įžanginį straipsnį apie Weimaro kultūrą jų *Perspectives in American History* (Amerikos istorijos perspektyvų) antrajam tomui, kurį išleido Harvardo universiteto Charleso Warreno Amerikos istorijos centras. Dėkoju George'ui L. Mosse, paskatinusiam išplėsti straipsnį į knygą.

Gerokai sutrumpinęs, šios knygos pagrindu skaičiau keturias

paskaitas Columbia universiteto Teachers College Filosofijos ir švietimo politikos institute. Esu nuoširdžiai dėkingas jo direktoriui, geram savo bičiuliui, Lawrence'ui A. Creminui už kūrybinio įkvėpimo teikiančią progą patikrinti savo idėjų bei minčių teisingumą.

I. GIMIMO TRAUMA:
Nuo Weimaro iki Weimaro

1.

Weimaro respublika buvo idėja, siekianti tapti tikrove. Kad konstitucinė asamblėja veiks Weimare, buvo nutarta vadovaujantis pirmiausia blaiviu protu, – kaip vėliau pripažino pirmasis Respublikos ministras pirmininkas Philipp Scheidemann, Berlyne buvo nepakankamai saugu[1]. Betgi sykiu Weimaras turėjo tapti simboliniu ženklu, pranašaujančiu, bent jau leidžiančiu viltis, kad prasideda naujas gyvenimas; taip netiesiogiai sutikta su karo metais valstybių sąjungininkių žmonių protus užvaldžiusia ir Vokietijoje piktai neigta nuomone, kad iš tikro esama dviejų Vokietijų: Vokietijos, kuriai būdingas militarinis pasipūtimas, niekingas nuolankumas valdžios autoritetui, agresyvus užsienio politikos avantiūrizmas ir perdėtai griežtas išorinis tvarkingumas, ir – kita vertus – lyrinės poezijos, humanistinės filosofijos ir taikaus kosmopolitinio sugyvenimo Vokietijos. Bismarcko ir Schlieffeno kelią išbandę vokiečiai dabar rengėsi išmėginti tą, kurį rodė Goethe ir Humboldt.

Paprasta, pernelyg paprasta būtų pasišaipyti iš šio labai rimto mėginimo rasti atspirtį praeityje. Po penkiolikos metų, jau emigravęs Anglijon, iškilus istorikas Arthur Rosenberg su kartėliu prisimins konstitucinę asamblėją. "Istorija smaginasi, – rašys jis, – diskredituodama savavališkai pasirenkamus simbolius."[2] Šioje pastaboje esama tiesos; Weimaro pasirinkimas iš dalies buvo vien

gerais norais grįstas. Įkurdinti valstybę Goethe's mieste anaiptol nereiškia laiduoti, kad ta valstybė atlieps Goethe's viziją. Kaip tatai nelaiduoja nė to, kad ji nesužlugs. Respublika gimė iš pralaimėjimo; jos gyvenimas buvo sumaištingas; žuvo ji kančių iškamuota, – ir nuo pat pradžių būta daugybės tokių, kurie į jos gimimo skausmus žiūrėjo stebėtinai abejingai ar su tuo piktdžiugišku pasitenkinimu kito kančia, kurį vokiečiai paprastai vadina iškalbinga *Schadenfreude* sąvoka. Vis dėlto Weimaro pasirinkimas nebuvo nei visiškai nepagrįstas, nei donkichotiškas; tam tikrą laiką Respublika turėjo iš tiesų realių galimybių. Kai kurie istorikai su pašaipa teigia, kad Respublikos pabaigą jau iš pradžių buvę galima numanyti; vis dėlto, tokia pabaiga nebuvo neišvengiama. Kaip sako pastabus Weimaro laikų liudininkas Toni Stolper, Respublikos gyvenimą lydėjo kūrybingumas, prasiveržiantis slegiant kančioms, sunkus darbas, kaskart vis nusiviliant, tikėjimas akistatoj su negailestingais ir stipriais priešais[3]. Savo ruožtu pridėčiau, jog būtent šis nuosaikus pesimizmas maniusių – ir ligi šiol tebemanančių, – kad Respublika iš pat pradžių buvusi pasmerkta, irgi prisidėjo prie to, kad šios pranašystės išsipildytų. Weimaro žlugimas nebuvo neišvengiamas – nes kai kuriems respublikonams Weimaras neatrodė tiktai simbolis, ir jie drąsiai ir atkakliai stengėsi įgyvendinti idealą.

O Weimaro idealas buvo susyk ir senas, ir naujas. Stulbinantis pasitikėjimo ir cinizmo, naujovių troškimo ir pastangų rasti šaknis mišinys, tas rimtaveidiškas pašaipumas, būdingas trečiajam dešimtmečiui, buvo karo, revoliucijos ir demokratijos vaisius, bet jį sudarė artimesnės ir tolimesnės praeities elementai, naujosios kartos prisiminti ir atgaivinti. Goethe ir Schopenhauer, tokios istorinės datos kaip 1848 ir 1871, naujajam Weimarui buvo gyva realybė, o taip aistringai aptarinėto Weimaro stiliaus artimiausios ištakos – amžių sandūra ir paskutinis XIX a. dešimtmetis. "Vokiečių mene nuo buržuazinio prie liaudiško", – tai yra nuo impresionizmo prie ekspresionizmo, – "pereita gerokai prieš Revoliuciją". Ši pastaba, išsakyta 1919-ųjų pradžioj, revoliucijai įpusėjus, vieno išprususių mėgėjų pokalbio metu, – pakankamai taikli[4]. Šiaip ar taip, Frank

Wedekind savo pirmą ir sykiu svarbiausią pjesę *Frühlings Erwachen* (Pavasario nubudimas) baigė 1891-aisiais, praėjus metams, kai Vilhelmas II nušalino Bismarcką, ir dar gerokai prieš tai, kai Imperatorius sulaukė progos išbandyti savo ypatingą talentą prisišaukti nelaimių ir katastrofų.

Imperinėje Vokietijoje vyravo išankstinis priešiškumas moderniems sąjūdžiams. Imperatorius su savo imperatoriene Auguste Viktorija davė toną, pagal jų skonį buvo vaikomasi prašmatnių paradų, blizgančių medalių, sentimentalių herojinių portretų; Siegesallee Berlyne, ta pretenzinga dviem gretom sustatytų marmurinių skulptūrų eilė, skirta priminti tam, ko neverta prisiminti, puikiai išreiškia ir apibūdina Vilhelmo laikų skonį. Universitetai, kuriais vokiečiai taip mėgdavo pasididžiuoti, skleidė sudrumsto proto gimdomą militaristinį idealizmą ir pasipriešinimą naujovėms mene bei socialiniuose moksluose; žydai, demokratai, socialistai, žodžiu tariant, autsaideriai nė į aukštesniojo išsilavinimo šventorių nebūdavo įleidžiami. Imperatorienė sutrukdė pastatyti Strausso *Salomę* ir uždraudė rodyti Berlyne Strausso *Kavalierių su rože*, žavų ir talentingą dekadansą palaikiusi neleistinu amoralumu; valdžia persekiojo Käthe Kollwitz už proletarinius plakatus, o Imperatorius 1908 m. dėl maištingų meninių pažiūrų iš Berlyno nacionalinės galerijos direktoriaus pareigų atleido Hugo von Tschudi. Po ketverių metų išleistą bendrą esė, paveikslų ir muzikinių kūrinių rinkinį *Der blaue Reiter* Kandinsky ir Marc skyrė kaip tik Tschudi atminimui pagerbti. Naujasis menas valdantiesiems sluoksniams kėlė pasišlykštėjimą tiesiogine šio žodžio prasme: 1893 m. Bavarijos valstybės veikėjas kunigaikštis Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst nuvyko pasižiūrėti Gerharto Hauptmanno *Hanneles Himmelfahrt* (Hanelės žengimo į dangų). "Pasibaisėtinai sujauktas dalykas, – pasižymėjo jis dienoraštyje, – socialdemokratiškai realistinis, o kartu pilnas šleikščiai sentimentalaus misticizmo, tąsantis nervus, apskritai nepakenčiamas. Po visko nuvažiavome pas Borchardą, kad gaivindamiesi šampanu ir ikrais vėl pasijustume žmonėmis."[5]

Bet Vilhelmo Vokietija, tegul filisteriška ir despotiška, nebuvo

diktatoriška, ir opozicijoj kyląs modernistinis sąjūdis nebuvo užgniaužtas. Weimaro kultūrai formuojantis viešpatavęs ekspresionizmas visiškai subrendo dar Imperijos laikais. Ekspresionistai dailininkai ir poetai skelbė karštus pareiškimus, eksponavo iššaukiamai įžūlius paveikslus, leido nedidelius avangardinius žurnalus ir, kad paremtų vieni kitus, būrėsi į tokias neformalias grupes kaip *Die Brücke* ir *Der blaue Reiter*. Iki revoliucijos jų gretose kas dešimto jau nebebuvo. Franz Marc ir August Macke, kurių ekscentriškomis spalvomis ir egzotiškais gamtovaizdžiais žavėtasi per visą trečią dešimtmetį, žuvo per karą, o likę gyvi, pavyzdžiui, Emil Nolde ir Ernst Ludwig Kirchner, savo agresyvių spalvų, primityvių temų, kraštutinio, suvis nevaržomo subjektyvizmo stilių buvo susikūrę jau pirmajame XX a. dešimtmety. Ligi šiol tebesiginčijama, kada Kandinsky sukūrė savo pirmuosius bedaiktės tapybos paveikslus, tačiau nėra jokių abejonių, jog tai įvyko dar prieš prasidedant karui. Šiaip ar taip, revoliucinį manifestą *Über das geistige in der Kunst* Kandinsky parašė 1910, o paskelbė 1912 metais. Ir kaip tik 1914 m. Walter Hasenclever baigė rašyti savo pirmąją ekspresionistinę pjesę *Der Sohn* (Sūnus), kuri ne mažiau nei Marco mėlynieji žirgai pranašavo Weimaro stilių. Jaunieji menininkai kaip įmanydami kratėsi akademinio meno pompastikos ir siekė pakilti aukščiau jo garbėtroškiškos aplinkos – jiems pirmiausia rūpėjo turtinti vidinį gyvenimą, išsakyti savuosius religinius potroškius, patenkinti miglotą žmogaus ir kultūros atsinaujinimo ilgesį. Palyginti su populiarių žurnalų tiražais, Herwartho Waldeno *Sturm* ir Franzo Pfemferto *Aktion* buvo niekingai menki; palyginti su didžiosiomis leidyklomis, Ernst Rowohlt ir Kurt Wolff atrodė tik mėgėjai – anot Kurto Wolffo, jie tada buvo pamišę dėl knygų, ir entuziazmas bei geras skonis sudarė visą jų turtą[6]. Ekspresionistai buvo autsaiderių grupė. Bet ryžto ir veiklumo jiems netrūko. Viską pelnėsi patys, Respublika nieko jiems nedavė, tik atnešė pripažinimą.

Tai, ką galima pasakyti apie tapybą, poeziją ir eksperimentinę smulkiąją prozą, tinka ir kitoms kultūros sritims: 1911 m. išleisti Thomo Manno *Buddenbrooks*, *Tonio Kröger* ir *Tod in Venedig* jau

kupini gūdžios ironijos, visa persmelkiančio simbolizmo ir įtemptų pastangų itin sureikšminti idėjas, – ypatumų, išskirsiančių, bet iš dalies ir apsunkinsiančių trečiojo dešimtmečio Manno kūrybą. Nežabotos politinės satyros, kuri Respublikos laikais ir smagino, ir baugino *Kabarett der Komiker* lankytojus ir *Weltbühne* skaitytojus, stiliaus ir turinio ištakos – tai Heinricho Manno *Der Untertan* (Valdinys), Walterio Mehringo ankstyvosios politinės dainos, Franko Wedekindo – o Wedekind mirė dar 1918 m. – ekscentriškos pjesės ir Carlo Sternheimo kandžiai įmantrūs analitiniai straipsniai, nagrinėjantys tai, ką jisai pats šaltai vadino "herojiniu buržuazijos gyvenimu – *bürgerliches Heldenleben*", – gyvenimą, jo akimis žiūrint, kupiną nepaprasto vulgarumo, aklo karjerizmo, savižudiškai riedantį didelio karo bedugnėn. "Po mūsų nors ir tvanas!", – sušunka vienas iš Sternheimo personažų pjesėje, baigtoje rašyti paskutiniaisiais taikos metais. "Mes jau subrendę."[7]

Modernistai taip pat buvo subrendę, tik jų branda nebuvo tokia grėsminga. Su psichoanalize Vokietijoje susipažinta 1910 m., Berlyne įsteigus Tarptautinės psichoanalitikų asociacijos skyrių. Friedrich Meinecke ir Otto Hintze, traukę kitų šalių istorikų dėmesį į trečiojo dešimtmečio Berlyną, reikšmingų darbų atliko dar prieš karą: Meinecke's *Weltbürgertum und Nationalstaat*, knyga, kurią jo mokiniai vėliau su pasigėrėjimu prisimins kaip puikiausią jo veikalą, buvo išleista 1907 metais. Prie to, ką buvo sumanęs ligi 1914-ųjų, Weimaro teatro magas Max Reinhardt vėliau jau nieko nebepridėjo. Arnold Schönberg, dvylikatonę sistemą baigęs 1924 m., atonalumo ėmėsi dar prieš 1912-uosius. Net ir Walter Gropius, kurio projektuoti Bauhauso pastatai Dessau iškyla kaip Weimaro stiliaus archetipinė išraiška, savo meninę kalbą susikūrė dar prieš prasidedant karui – mokydamasis pas Peterį Behrensą ir bendradarbiaudamas su Adolfu Meyeriu; su pastaruoju 1911 m. jis suprojektavo Fagus batų fabriką, o 1914 m. – garsiuosius Werkbund parodos rūmus Kölne. Pasak paties Gropius, projektuodamas šiuos pastatus jis atradęs "savo žemę architektūroje"[8]. Be jokių abejonių – Weimaro stilius gimė anksčiau nei Respublika. Karas jam suteikė politinį atspalvį ir čaižų toną, įtraukė į žūtbūtinį konfliktą; revo-

liucija suteikė ligi tol neturėtų galimybių. Bet pati Respublika mažai ką sukūrė; ji tik leido laisvai reikštis jau esamam.

Anksčiau už Weimaro respubliką susiklostęs Weimaro stilius lygiai taip pat nesiribojo tik Vokietija. Ir Imperijos, ir Respublikos laikais vokiečių dailininkai, poetai, dramaturgai, psichologai, filosofai, kompozitoriai, net humoristai buvo įsitraukę į tarptautinius laisvus idėjų mainus; jie priklausė vakarietiškai bendruomenei, kurią – juos ugdžiusią – jie savo ruožtu irgi maitino; šovinizmas Weimaro stiliui buvo ne tik atstumiantis, jis būtų jį pražudęs. Kandinsky vienam asmeny įkūnija šį kosmopolitizmą: jis gimė Rusijoje, daug ko išmoko iš prancūzų fovistų, o tikrai savito stiliaus menininku tapo Münchene. Lyonel Feininger buvo kitokio pobūdžio kosmopolitas: gimęs Jungtinėse Valstijose, vokiečių imigrantų šeimoje, jis 1877 m. atvyko Vokietijon, dvejus metus gyveno Paryžiuj ir puoselėjo itin savitą stilių, – individualios išraiškos, bet nė kiek ne mažiau internacionalios dvasios. Kiti "vokiečių" dailininkai – Kirchner, Heckel, Nolde, Pechstein, Marc ir Klee – kiekvienas savaip mokėsi iš norvego Muncho, prancūzo Gauguino ir olando Van Gogho. Nepaisant to, kad gimė ir išsilavinimą gavo Vokietijoje, Max Ernst kaip menininkas gimtuosius namus rado Paryžiuj – 1913 m. vasarą trumpos viešnagės metu. Italų futurizmu pažangioji vokiečių visuomenė ėmė plačiau domėtis nuo 1912 metų; 1913 m. Berlynan atvažiavęs svarbiausias šios krypties ideologas Marinetti čia jautėsi beveik kaip namie. "Jis kiekvienam žingsny įsitraukdavo į pokalbius, – prisimena Rudolf Leonhard, – buvo labai šnekus, jam nepaprastai patiko Berlynas, ir atrodė, lyg egzistuotų ypatingas Berlynas, jo Berlynas, tarytum Berlynas būtų jo tėvonija, ilgai ruošusis jo atvykimui ir dabar, kai jis atvyko, tiktai juo tegyvenanti."[9]

Vis dėlto tuomet Berlynas dar nebuvo toks neaplenkiamas centras, koks tapo vėliau. Münchenas, Imperijos laikų dailininkų sostinė, rengė įspūdingas prancūzų neoimpresionistų parodas, o Marc ir Klee patys keliavo Paryžiun, ir šios viešnagės, jų pačių žodžiais tariant, turėjo lemiamos reikšmės jų kūrybinei raidai. Dada – menininkų maištas prieš meną – per karą prasidėjo Züriche, pasibai-

gus karui klestėjo Paryžiuj, o pirmaisiais Weimaro respublikos metais šio sąjūdžio centras įsikūrė Berlyne. Vokiečių ekspresionistinio teatro neįmanu įsivaizduoti be Strindbergo eksperimentų, o vokiečių socialinis realizmas rėmėsi Ibseno, kurio pjesės dar prieš karą prigijo Vokietijoje, realistinio periodo kūryba. Nors ir kaip nepaprastai, grynai vokiškai skambėtų Brechto poetinis balsas, sąrašas jį paveikusių įtėkmių, kad apskritai ką nors reikštų, turėtų būti ilgėliausias – nuo Villono ir Rimbaud jis nusitęstų iki tokių, atrodytų, nieko bendra su Brechtu neturinčių autorių kaip Kipling, nuo kinų lyrikos – iki XVIII a. anglų satyros. Tokios skirtingos prigimties menininkai kaip Franz Werfel ir Ernst Ludwig Kirchner prisipažino įkvėpimo sėmęsi iš Walto Whitmano. Bergsono filosofinis iracionalizmas ir niūrokas Dostojevskio poetinis iracionalizmas žavėjo jautrias sielas pradedant kraštutiniais dešiniaisiais ir baigiant kraštutiniais kairiaisiais, – visus tuos, kuriuos pykino Vilhelmo epochos kultūros ir kurie jau nebegalėjo pakęsti gniuždančios modernybės. Architektūroje didžiąją dalį amunicijos maištingiems vokiečiams parūpino amerikietis Frank Lloyd Wright, ispanas Antonio Gaudí, belgas Henry van de Velde. Mallarmė ir Debussy turėjo stropių vokiečių mokytinių. O austrai – poetai, rašytojai, psichologai, kultūros kritikai – Vokietiją užkrėtė savo dekadanso manija ir pastangomis rasti kalbą erosui; Sigmund Freud, Hugo von Hofmannsthal, Karl Kraus ir Arthur Schnitzler turėjo nemažiau skaitytojų Berlyne, Münchene ir Frankfurte negu Vienoje, – ko gero, netgi daugiau.

Svetimi Imperijoje, o vėliau – Respublikos pripažinti savais, – šie žmonės visąlaik gyveno rūpesčiais, iš poreikio atsinaujinti kylančiais, – poreikio, kuris Dievo netekties, grėsmingos mechanizacijos, neišgydomo aukštesniųjų visuomenės sluoksnių kvailumo ir beviltiško buržuazijos sumiesčionėjimo sąlygomis darėsi vis primygtinesnis ir praktiškai nepatenkinamas. Maištininkai galėjo pulti prie bet ko ir bet kur, kad tik gautų atsakymą į juos kankinančius klausimus. Ir tai savaime suprantama: žmogaus vargo bylai, lygiai taip pat kaip jo džiaugsmo išraiškai, niekados per daug nerūpi valstybių sienos. Bet būtent šis Imperijoj įprastas kosmo-

politizmas vėliau ir teikė atsparumo Weimaro kultūrai; neišpūstai internacionali, ji sėmėsi gyvybinių galių iš kitų Europos istorijos kultūrinių sąjūdžių.

Karas sutraukė vokiečių kultūros sąsajas tiek su praeitimi, kurią dar įmanu būtų pritaikyti, tiek su jai artima kitų kraštų kultūrine aplinka, – tatai palietė visus, išskyrus užkietėjusius kosmopolitus. Retas kuris vis dar palaikė ryšius; 1915 metais, įpusėjus karui, Fabijaus draugijos narys socialistas ir žymus psichologas Graham Wallas rašė vokiečių socialistui revizionistui, artimam savo bičiuliui Eduardui Bernsteinui: "Nūnai visi gyvena šia diena ir beveik nedrįsta galvoti apie ateitį. Bet kartkartėmis aš su viltimi pamąstau, kad išaušus taikos dienai, mudu galėsime susitikti, paspausti rankas ir pasisakyti niekados vienas apie kitą nepagalvoję ničnieko nemalonaus, o paskui prisėdę pasvarstysime apie tai, kaip mes galėtume padėti užgydyti civilizacijos žaizdas"[10]. Weimaro respublikos kultūrinis uždavinys buvo pasinaudoti tokiais kilniais jausmais, vėl užmegzti sutraukytus ryšius.

2.

Weimaro respublika sėkmingai įvykdė šią užduotį – gausybė talentingų emigrantų, pabėgusių nuo Hitlerio, šitai akivaizdžiai liudija, – tačiau jos tragedija buvo ta, kad dėl sunkios gimimo traumos jai taip ir nepavyko užsitikrinti visų, bent jau daugumos savo šalininkų nuoširdaus lojalumo. Iš pat pradžių revoliuciją daug kas rėmė. Walter Gropius rašo, jog būtent Pirmasis pasaulinis karas jam padėjo pirmąsyk "visiškai įsisąmoninti" savo, kaip architekto, socialinę atsakomybę. 1918-ųjų pabaigoj, iš Italijos fronto vykdamas atostogų į Vokietiją, Gropius nusprendė aplankyti Berlyną, ir jam bekeliaujant, prasidėjo revoliucija. Kai jis tapo gėdingų minios išpuolių prieš karininkus liudininku, jį nudiegė mintis: "Tai nepalyginamai baisiau nei pralaimėtas karas. Pasaulis rieda į pražūtį. Mes privalome visas problemas spręsti radikaliai."[11]

Gropius nebuvo vienintelis. Imperijos laikais užsimezgusios, per

karą politinį kryptingumą įgavusios idėjos atvirai prasiveržė revoliucijos metu, – tokia intelektualinė raida buvo būdinga daugeliui Weimaro dvasios žmonių. Revoliucija sukėlė entuziazmą Bertoltui Brechtui, kaip ir kiti jauni žmonės, jautusiam pasišlykštėjimą ištisus metus trunkančiomis masinėmis skerdynėmis. Revoliuciją karštai džiaugdamasis sveikino Rilke, kuris poetiškai rašė aistringai viliąsis, kad žmonija šįkart atvers naują istorijos puslapį[12]. Kiti puoselėjo panašias viltis, nors ir iš savų perspektyvų. Konservatyvūs ideologai džiaugėsi, regėdami žlungant režimą, kuriam stigo idealizmo tikram konservatyvumui įkūnyti. Tokie buržuaziniai intelektualai kaip Friedrich Meinecke siuto dėl nuolaidų valstybėms sąjungininkėms, bet vis tiek siūlėsi padėti. Kareiviams ir kareivių šeimoms, demokratams, socialistams, pacifistams ir utopistams, – visiems revoliucija buvo pažadas, kad prasideda naujas gyvenimas.

Bet geros valios kapitalas, sukauptas žlugimo ir vilties dienomis, buvo iššvaistytas per 1918–1919 metų žiemos įvykius, po kurių dar sekė kūrimosi metų sumaištis. Su tokiu džiaugsmu sveikintos revoliucijos vyksmas bei padariniai taip pat greit ir nuvylė, – dėl daugybės įvairių priežasčių. Naujieji konservatoriai ėmė niekinti kaip tik tas naujoves, kurios buvo diegiamos Respublikoje; radikalai savo ruožtu skundėsi dėl Imperijos paliktų atgyvenų. Respublika, atrodytų, net per daug nusisekė, kad patenkintų savo kritikus, bet sėkmės pritrūko patenkinti jai gero linkėjusius. Jau 1918-ųjų gruodį Rilke buvo praradęs visas viltis. "Nors dangstomasi didžiomis permainomis, ir toliau vyrauja moralinės tvirtybės stoka." Pasak jo, revoliuciją užsigriebė beatodairiška mažuma, o dauguma įsileido į "politinį diletantizmą"[13]. Tą patį mėnesį pažangus leidėjas Paul Cassirer revoliuciją pavadino "*Schiebung* – stambaus masto apgaule, ir niekuo daugiau"; iš esmės niekas nepasikeitė, – sakė jis grafui Kessleriui, – tik "keli pusbroliai" buvo išstumti priekin ir atsisėdo į minkštas kėdes[14]. Panašiai kaip Brecht, daugybė jaunų entuziastų nuo politikos atsimetė taip pat staiga, kaip jos griebėsi; tokie rašytojai ir menininkai kaip Wieland Herzfelde ir George Grosz netrukus prisidėjo prie opozicionierių spartakistų. Jaunos Respublikos priešai kaip buvo, taip

ir liko jos nesutaikomi priešai; entuziastai svyravo ir galiausiai atšlijo. Tai jų vardu 1919 m. sausį su laukiniu apvilto įsimylėjėlio apmaudu kalbėjo žurnalistas Simon Guttmann: šiuo metu, – sakė jis Kessleriui, – jau beveik visi intelektualai perėję į opoziciją vyriausybei; neįmanoma pervertinti jų kartėlio dėl dabartinio režimo – režimo, kuris bėga nuo atsakomybės, nieko nedaro, sukrunta nebent tada, kai pradedama šaudyti į bendrapiliečius. Revoliucija, – liūdnai tęsė jis, – nieko nepakeitė, visa likę, kaip buvo, visa sena vaga tęsiasi[15]. Ir 1919-ųjų gegužės 1-ąją Kessler pažymi, kad nacionalinės šventės iškilmės buvę panašios į "nacionalinį gedulą dėl užgesusios revoliucijos"[16]. "Vadinamoji aštuonioliktųjų revoliucija", – į šį netrukus paplitusį posakį sudėta visa užslėpta panieka tam, kas tais metais įvyko[17].

Priežasčių taip plačiai nusivilti buvo daug ir jos gerai žinomos. Weimaro asambleja buvo pilna senų šmėklų, ir kai vienos būdavo palaidojamos, iškildavo kitos. Pirmieji ketveri Respublikos gyvavimo metai buvo veik nenutrūkstamos krizės metai, išties didelių rūpesčių laikas. Kruvinas pilietinis karas, militarizmo politinės įtakos atgijimas, nesėkmingos pastangos diskredituoti Imperijoje viešpatavusį aristokratijos ir stambiųjų pramonininkų aljansą, dažnos politinės žmogžudystės ir politinių žudikų nebaudžiamumas, priverstinė Versalio taikos sutartis, Kappo pučas ir kiti bandymai įvykdyti vidaus perversmą, prancūzų okupuotas Ruhras, astronominė infliacija, – visa tai teikė naujų vilčių monarchistams, fanatiškiems militaristams, antisemitams ir visų padermių ksenofobams, taip pat ir pramonininkams, kurie, iš pradžių išgąsdinti nuosavybės suvisuomeninimo šmėklos, paskui niekino socialistus, nieko nesuvisuomeninusius ir pasitarnavusius tam, kad Respublika taptų panaši į apgavystę ar farsą. Jau pats Respublikos atsiradimas kai kuo priminė farsą: ją paskelbė socialistas Philipp Scheidemann ankstyvą 1918 m. lapkričio 9-osios popietę, tačiau paskelbta ji buvo ne tiek iš gryno respublikoniško entuziazmo, kiek nerimastingai siekiant užbėgti už akių Karlo Liebknechto pareiškimui apie sovietų respublikos įkūrimą. Po kelių minučių apie Scheidemanno akciją sužinojęs Friedrich Ebert griebėsi už galvos dėl procedūros pažei-

dimų. Tik aklas galėjo nematyti, kad Respublika pasaulin atėjo kone atsitiktinai, į visas puses atsiprašinėdama.

Be viso to, būta dar kitos, subtilesnės, paskatos rastis cinizmui ir abejingumui. 1914 m. rugpjūtį pasaulis buvo apimtas karinės psichozės: karas regėjosi nelyg išsilaisvinimas iš nuobodulio, kvietimas į herojinį žygį, išsigelbėjimas iš dekadanso. Bet niekur kitur ši psichozė nepasiekė tokio absurdo kaip Vokietijoj. Seniai, paaugliai, paliegėliai su atlapaširdišku entuziazmu stojo į savanorius ir ėjo mirti, tikėdami, kad toks yra jų pašaukimas. Karas "apvalysiąs ir išlaisvinsiąs", karas žadinąs "be galo didžiules viltis"; jis poetų širdyse įplieskęs palaimingą tikėjimą, kad "pagaliau žlugo ramybės pasaulis" – tas pasaulis, "nuo kurio visi buvo pavargę, taip siaubingai pavargę". Tik "pergalė bet kokia kaina" galinti įprasminti gyvenimą; pagaliau vokiečiai susivieniję ir tapę *Volk*, Vokietija – didvyrių žemė: vokiečiai vieni esą "teisūs, autentiški, vyriški ir bešališki", o jų priešai – "bailiai, sukčiai ir niekšai"; šis didysis kryžiaus žygis už *Kultur* atgaivino ir iš naujo įprasmino tokius senus garbingus žodžius kaip *Volk, Reich* ir *Geist*. Ir tai – ne įsivaizduoti jausmų protrūkiai, kaip galėtų atrodyti; tai – Thomo Manno ir Friedricho Gundolfo žodžiai – žodžiai, kuriuos kalbėjo dar tūkstančiai kitų, senų ir jaunų[18]. Tačiau jų pakili nuotaika netrukus pavirto depresija, ne vieną išsekino iki visiškos psichinės negalios; saviapgaulės ir sau nuolaidžiaujančio šovinizmo orgiją pakeitė kaltės ir gėdos jausmas, o kai kada – tuščias užsispyrimas, esą vis dėlto neklysta; toks blaškymasis vargu bau galėjo skatinti politinį realizmą. Daugelio entuziastų entuziazmas išblėso, tačiau neišblėso jų utopizmas. Kai kam – tarp jų Thomui Mannui – karas ir revoliucija buvo gera pamoka; šios nelaimės atsitiktinai pasitarnavo bent tuo, kad jos politiškai ugdė tą nedaugelį, kurie leidosi ugdomi. Betgi daugybė taip ir liko politiniai nemokšos, niekiną tą, kas jiems neįtinka, ir besivaiką gatvės pranašų, kurie skelbė išganymą, dar siaubingesnį nei kitados jų taip džiaugsmingai sveikintas karas.

Visa tai būtų dar pusė bėdos, jei ne ta, be abejonės, didžiausia Weimaro respublikos nelaimė – pilietinis karas tarp pačių kairiųjų

respublikonų, anot Eduardo Bernsteino – "socialistų karas prieš socialistus"[19], prasidėjęs iškart, vos tik Respublika buvo paskelbta; pagaliau juk ir pats jos paskelbimas buvo aktas, nukreiptas ne tik prieš monarchiją, bet ir prieš spartakistus.

Ši kova buvo neišvengiama. Karas ir karo padariniai suskaldė socialistų vienybę; Rusijos revoliucija ir Vokietijos žlugimo aplinkybės, laidavusios socialistams gana netikrą ir abejotino tvarumo viešpatavimą, niekuo nepasitarnavo, kad toji vienybė būtų atkurta. 1918 m. lapkritį galutinai subyrėjus Imperijai, išmušė valanda susigrumti dviem besivaržančioms socialistų grupuotėms; šioje kovoje dėl valdžios ant kortos buvo statoma labai daug, nesgi nuo to, kam ji atiteks, priklausė Vokietijos likimas: spartakistai norėjo Vokietijoje įkurti sovietų respubliką; socialistų dauguma – parlamentinę demokratiją. 1918-ais atrodė, kad trečio kelio nėra, tačiau būtent šių alternatyvių jėgų abipusiškai pražūtinga kova atvėrė kelią trečiai, karinės diktatūros siekiančiai jėgai, ir tai – vienas iš liūdniausiai ironiškų įvykių per visą Vokietijos istoriją. Socialistai su socialistais konfrontavo kiekvienam žingsny; senąsias institucijas sugriovusi revoliucija atvėrė daugybę naujų prieštaravimų. Spartakistai ir nuosaikieji socialistai kovojo tarpusavyje Berlyne ir provincijose, politikų susirinkimuose ir gatvėse, darbininkų tarybose ir laidojant plėšikaujančių dešiniųjų aukas. Liejosi įtūžio kupini žodžiai, žodžiai, kurie niekada nebūdavo pamirštami ir už kuriuos niekados nebuvo atleista; betgi gerai, jeigu žodžių būtų pakakę. Visi buvo ginkluoti, visi niršo ir nenorėjo susitaikyti su pralaimėjimu, dauguma buvo įgudę ir vis dar pasirengę žudyti, visuotinė suirutė skatino iracionalias masines akcijas ir buvo saugi priedanga politiniams avantiūristams. Veik du mėnesius režimui pavyko išsergėti netvarią kairiųjų vienybę: šešių asmenų laikinojoje vyriausybėje, sudarytoje lapkričio 10 d., buvo trys socialistų daugumos ir trys nepriklausomųjų atstovai. Bet šitai ilgai tęstis negalėjo; gruodžio 27 d. nepriklausomieji iš jos išėjo, ir susiskaldymas dar labiau paaštrėjo ir pagilėjo. Iš dešinės tykantiems priešininkams tereikėjo palaukti.

Ir jie laukė, tačiau – ne sudėtomis rankomis; jie žudė, neperse-

kiojami ir nebaudžiami. 1919 m. sausio 15 d. nužudyti spartakistų sąjūdžio lyderiai Rosa Luxemburg ir Karl Liebknecht; vasario 21 d. aukštakilmis studentas nužudė Kurtą Eisnerį, Bavarijos ministrą pirmininką; su Bavarijos sovietų respublika, atsiradusia per politinę žmogžudystę, *Freikorps* ir reguliariosios kariuomenės daliniai žiauriai susidorojo baigiantis balandžiui–gegužės pradžioje. Visi šie įvykiai dar labiau aštrino brolžudišką priešiškumą: spartakistai valdančius socialistus išvadino bestuburiais ir socialinių ambicijų kupinais skerdikais; valdžioje esantys socialistai spartakistus apšaukė Rusijos agentais. Visa panėšėjo į Karlo Marxo šūkio "Visų šalių proletarai, vienykitės!" sarkastišką iliustraciją.

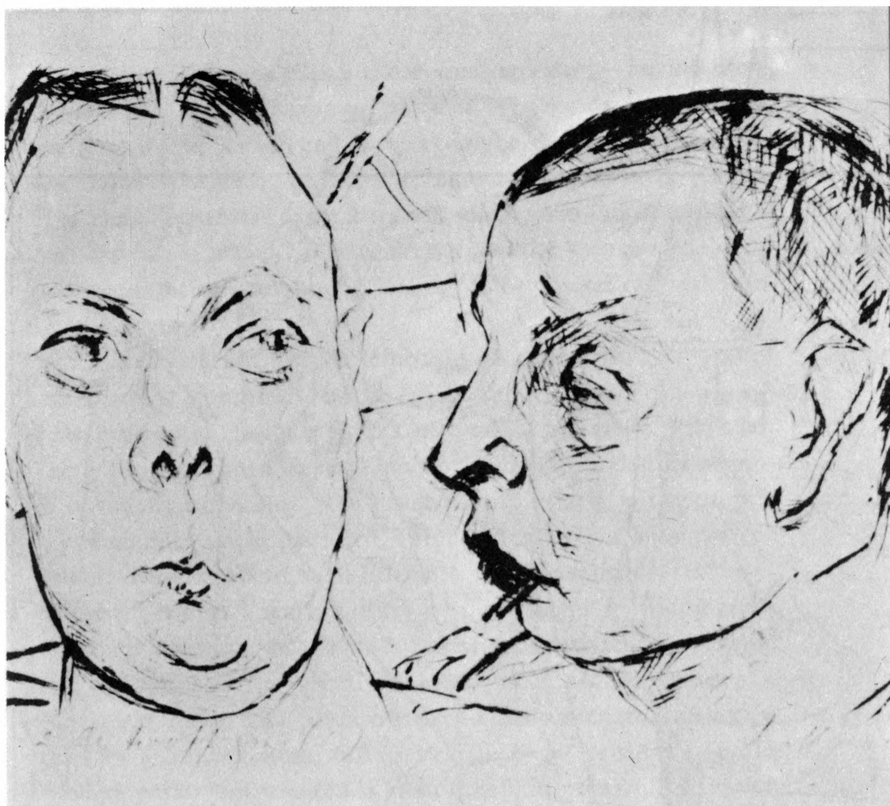
3.

Istorikai labai jau sureikšmino jauną Respubliką valdžiusių politikų nesėkmes. Betgi nieko keista nebūtų, jeigu juos būtų ištikusi visiška nesėkmė; Ebertą ir jo šalininkus užgriuvo rūpesčiai, kurie net šalčiausius ir labiausiai patyrusius valstybės veikėjus galėjo išmušt iš pusiausvyros. Nesibaigianti suirutė, beviltiškas badas, intelektualų dvasios sugniužimas, namo grįžtanti demobilizuotina armija, skaudžios žaizdos, kurias reikėjo užgydyti ir kurių gydyti nebuvo kada, pagaliau konstitucija, kurią reikėjo ne tik parašyti, bet ir įgyvendinti... O be viso to, dar Versalio taika, Vokietijos istorijai turėjusi lemtingos svarbos, kadangi ją gaubę mitai Respubliką žeidė dar labiau negu realybė.

Kas be ko, Versalyje Vokietijai buvo primestos daugeliu atvejų pernelyg griežtos ir kerštingos sutarties sąlygos. Kai kurioms iš derybose dalyvavusių pagrindinių valstybių sąjungininkių rūpėjo ne susitaikyti, bet atkeršyti; žeidžia ne tik pralaimėjimas – po nevilties, kraujo ir nesibaigiančių vargų metų ir pergalė daug kam atrodė sunkiai pakenčiama. Sutarties sudarymas buvo nuolatinis ir sąmoningas vokiečių žeminimas. Kompromisais suderinę prieštaravimus, sąjungininkai pakvietė vokiečius 1919 m. balandžio vidury atsiųsti delegaciją Versalin – kad "priimtų taikos sąlygas". Derėtis

jiems nebereikėjo, jiems tereikėjo pasirašyti. Vokietijos spaudoje plačiai aprašytas elgesys su vokiečių delegacija buvo vienas ilgas apgalvotas pasityčiojimas: traukinys, kuriuo jie vyko Paryžiun, per šiaurės Prancūzijos mūšių laukus tyčia važiavo taip lėtai, kad tuos vaizdus regėti pasidarė nebepakeliama; Versalyje vokiečiai iškart pasijuto atskirti nuo visų – tariamai kad būtų apsaugoti nuo priešiškumo demonstracijų, o iš tikrųjų – kad būtų izoliuoti nuo besiderančių sąjungininkų. Pasak vokiečių delegacijos nario liberalaus ekonomisto M. J. Bonno, vokiečiai buvo "labai paniekinti. Iš pralaimėjimo pykčio ir kaltės jausmo, kai kurių propagandininkų jiems siekto įteigti, radęsis nepilnavertiškumo kompleksas kankino daugelį delegacijos narių"[20]. Oficialiai sutartį pristatęs Clemenceau nė puse žodžio nepamėgino nors kiek pakelti vokiečių ūpą, o trumpas laikas, skirtas pateikti prieštaravimams bei komentarams – iš pradžių dvi savaitės, po to dar viena, – įstūmė delegaciją į karštligiško skubėjimo sūkurį. Visa baigėsi tuo, kuo neišvengiamai ir turėjo baigtis: aistringi protestai, pagrįsti argumentai, Lloydo George'o ir generolo Smutso apsigalvojimai tiek tepadėjo, kad buvo padarytos kelios nereikšmingos pataisos, bet sutarties esmė nepasikeitė. Vokietija neteko Elzaso ir Lotaringijos, lenkų koridoriaus, šiaurės Schleswigo-Holsteino žemės, keleto mažesnių vietovių – apie trylikos nuošimčių jai priklausiusios teritorijos su šešiais milijonais gyventojų, taip pat naudingų išteklių šaltinių ir – visų kolonijų. Jai reikėjo nusiginkluoti, išmokėti reparacijas ir pasirašyti sutartį su tuo plačiai pagarsėjusiu 231-uoju straipsniu, skelbusiu, kad Vokietija ir jos sąjungininkės buvo karo "iniciatorės" ir "agresorės", – straipsniu, vėliau įgavusiu "kaltės dėl karo" vardą ir sukėlusiu, ko gero, daugiau ginčų nei visos kitos sąlygos, sykiu paimtos.

Kas liko vokiečiams? Jie spyriojosi, bet vis tiek pasirašė. Gegužės 12 dieną sutartį visiškai nepriimtina pavadinęs ministras pirmininkas Scheidemann retoriškai klausė: "Argi nenudžiūtų ranka tam, kuris pats sau ir visiems mums uždėtų šitokias grandines?" Scheidemanno ranka liko sveika: birželio 20 d. sutartį jis pasirašė, bet tik po to, kai katalikų centristų ir jo paties socialdemokratų par-

Iš autoriaus kolekcijos

MAX BECKMANN. DU KARININKAI GRAVIŪRA SAUSA ADATA, 1915 M.

Beckmann, kuriam teko dalyvauti kare, suprato, kad karikatūrinti priešų veidų nereikia; visiškai pakanka ir realizmo, – žinoma, jeigu tik realistas turi grafiko Beckmanno talentą. 1919 m. ši graviūra buvo išspausdinta devyniolikos graviūrų aplanke, pavadintame *Gesichter*.

Harvard University Busch-Reisinger muziejui maloniai leidus

GEORGE GROSZ. EBERT — PIEŠINYS TUŠU, 1934 M.

Friedrich Ebert, pirmasis Weimaro respublikos prezidentas (1919–1925), piktai pašieptas kairiųjų: prasisiekėlis tredjunionistas.

tijos, tiesa, atmetusios 231-ąjį ir dar vieną straipsnį – kuriuo buvo reikalaujama išduoti karo nusikaltėlius, – balsuodamos sutiko su visomis kitomis jos sąlygomis. Atsakomybė už *Diktat*, *Schandfrieden*, *Schmachfrieden*, – gėdingą ir žeminančią taiką, – krito ant kitų socialdemokratų ir Erzbergerio, didžiausio taikos gynėjo iš centro partijos, pečių. Tai būta drąsių žmonių; kaip savo dalią jie prisiėmė politinę atsakomybę, kurios naštos visiškai nusimest niekados negalės.

Visi keikė sutartį; tie, kurie pritarė jos pasirašymui, savo nuostatas grindė gyvenimo realybe – taika yra būtina, Vokietiją apėmęs badas, sąjungininkų vis tiek nepavyksią perkalbėti. Visais laikais – blaivaus proto balsas, *Frankfurter Zeitung* geriausiai atspindi optimalią nuomonę: jis protestavo prieš sutartį, bet sykiu primygtinai reikalavo ją pasirašyti. Tuomet Respublikos šalininku dar netapęs Thomas Mann buvo įsitikinęs, kad Clemenceau, tas "bjaurus senis", laidoja Vakarų kultūrą arba, priešingai, – jei dominuos Anglija ir Amerika, jos užkrės "vakarietiška civilizacija, racionalizmu, utilitarizmu"[21], – vienaip ar kitaip, taika vis tiek katastrofa. Jis vis dar buvo toks pat apolitiškas kultūros aristokratas kaip prieš karą ir karo metu; tačiau Versalis begal prislėgė ir grafą Kesslerį, puikiai informuotą ir jokių luominių prietarų nevaržomą šiaip jau liberalių pažiūrų valstybės veikėją, kuris, be visa kita, buvo ir nenuilstantis dienoraštininkas: nuo 1919 m. gegužės 7 d., kai vokiečiams buvo įteiktos taikos sąlygos, iki birželio 12 d. jis jautęsis toks sugniuždytas, kad prie dienoraščio nė neprisiliete, o birželio 22 d., kai atsistatydino Scheidemanno kabinetas, vyravusią nuotaiką apibūdino kaip "begal niūrią, tarsi visas sielos gyvenimas būtų apmiręs"[22]. Tai ką jau kalbėti apie patriotų, karininkų ar konservatorių reagavimą... 1921 m. Friedrich Meinecke rašė: visos valstybės ir visos tautos privalo prisipažinti: "Esame nusidėjėliai". Bet "jokios nuodėmės neprilygs toms, kurias nuo 1918 m. padarė sąjungininkai"[23].

Ir šitoks požiūris padarė daugiau žalos nei sutarties sąlygos, tegul labai sunkios, nes kaip tik iš jo kilo viena iš daugybės Weimaro respublikai kenksmingų legendų. Milijonai tų, kuriems nie-

kuo negrėsė kolonijų ir teritorijų praradimas, kurių interesų nepažeidė prievartinis nusiginklavimas, nuoširdžiai pritarė demagogams, tvirtinusiems, kad Versalis – tai dar vienas prancūzų pasikėsinimas į vokiškos sielos esmę, sutarties signatarus vadinusiems bailiais arba išdavikais, ir jautė vien panieką valstybės veikėjams, kurie, tylomis dirbdami, stengėsi papunkčiui revizuoti sutarties sąlygas. Reikalavimas atšaukti "primestą taiką" ir nubausti "lapkričio nusikaltėlius", ją priėmusius, tapo pagrindine dešiniųjų retorikos tema ir, kartu su antisemitizmu, – kasdiene nacistinių propagandininkų duona. Jeigu Versalis iš tiesų Weimarui buvo našta, tai šią naštą jam krovė ne tik svetimi, bet ir savi.

Turint visa tai galvoje, revoliucija ir jos padariniai atnešė ir nemaža laimėjimų. Ja baigėsi karas. Ji visiems laikams nušlavė Prūsijos valdovų dinastiją ir kitas Vokietijos monarchines kunigaikštystes, tiek dideles, tiek mažas. Bent jau kai kuriems vokiečiams ji buvo gera praktinės politikos pamoka. Ji paklojo demokratinės valstybės pamatus. Atverdama prestižinių bei įtakingų mokslo ir kultūros įstaigų duris pažangiems profesoriams, moderniems dramaturgams bei režisieriams, demokratinių pažiūrų politiniams mąstytojams, ji suteikė galimybių reikštis talentams, Imperijos laikais neturėjusiems jokių teisių. Weimaro konstitucijos kūrėjo Hugo Preusso asmuo – revoliucijos simbolis: žydas ir kairysis demokratas, kitados, nepaisant nuopelnų, neįsileistas į universiteto istablišmentą, dabar jis, tas pats atstumtasis, formavo naujosios Respublikos, savo Respublikos, struktūrą.

Tačiau ir po visų išlygų teks pripažinti, kad Weimaro žmonės daug kur labai klydo – kaltinimai dėl tų klaidų anksti užnuodijo atmosferą ir stūmė į naujas klaidas. Puikus politinis apžvalgininkas Carl von Ossietzky jau 1919 m. birželį visa tai apibendrindamas sakė: "Mes galėjom tikėtis, kad trijose srityse – grynosios politikos, ekonomikos ir dvasinėje-etinėje – bus atsikratyta senų metodų, ir prasidės atsinaujinimas." Bet "ką revoliucijai pasisekė įgyvendinti? Atsakymas išties liūdnas. Labiausiai garbstomi ir didžiausiais užsienio bei vidaus politikos nuopelnais giriasi tie, kuriems jau kelis dešimtmečius tinkamiausia vieta būtų tarp relikvi-

nių praeities atgyvenų. Ekonominės reformos darbai nuolat atidėliojami, o štai anarchija, savanaudiškumas, spekuliacija triumfuoja. Nė vieno ryžtingo drausminančio žingsnio, tik nedrąsūs įtikinėjimai. Apgailėtinai skurdžios idėjos, bailumas ir jokio tikėjimo"[24]. Tai – griežtas, tačiau nepasakytum, kad nepagrįstas, kaltinimas. Bolševizmo bijančių respublikonų abejonės mėginant įvesti tvarką ir jų lyderių, senojoj visuomenėj auklėtų ir labiau įgudusių oponuoti nei vadovauti, neryžtingumas, – kita vertus, reikia pripažinti, ir kairiųjų spartakistų aklumas, neatsakingumas, jų kraujo reikalaujančios kalbos bei diktatoriškos pretenzijos užkirsdavo kelią priimti ryžtingus sprendimus viena po kitos vis kitose srityse. Dėl Prūsijos hegemonijos labai nerimaujantis Preuss norėjo išskaidyti senąją federalinę valstybių samplaiką, suskaldyti Prūsiją į keletą *Länder* ir dalį-smulkių valstybėlių sutelkti į didesnius junginius. Jo planas nebuvo pritaikytas, ir socialdemokratai buvo vieni iš tų, kurie labiausiai jam prieštaravo – jie bauginosi prarasti tai, ką taip neseniai iškovojo, arba – kaip kad Eisner Bavarijoj, – nepasitikėjo centro režimu. Kompromisas nepakeitė senųjų valstybių, nepažeidė hegemoninio Prūsijos dominavimo, daug rūpesčių keliančius ryšius tarp Reicho ir *Länder* paliko kaip anksčiau nedarnius. "Tai, kad veržlaus progreso metu nebuvo pereita prie unitarinio valdymo, yra istorinė aplaidumo nuodėmė, – įtempęs žvilgsnį į praeitį, vėliau pripažins Friedrich Stampfer, socialistas politikas ir leidėjas. – Nepaisant didžios platoniškos pagarbos nacionalinės vienybės idėjai, kai kurie valdžioj buvę socialdemokratai dalinius interesus gynė ne mažiau aktyviai, kaip kitados dinastijos šalininkai."[25] Valdžios postus pavydžiai saugantiems socialistams visa tai baigėsi skaudžia pamoka: trumpalaikė parapijinė nauda pasirodė esanti užsitęsusių visuotinių nelaimių pradžia.

Lygiai taip pat klostėsi ir stambiosios pramonės nacionalizavimas: geri norai ir plačių užmojų projektai taip ir netapo įgyvendinama politine programa. Ekonomistas Rudolph Wissell nutiesė planavimu grįstą kelią į socializmą, ir šis kelias buvo pakankamai aiškus. Bet juo nežengta nė žingsnio. Stambieji pramonininkai tęsė ekonomikos "nacionalizavimą" sau parankiausiu būdu – ją karte-

lizuodami. Iš tiesų, "stambiausi Vokietijos trestai susiformavo Weimaro respublikos metais"; tarp jų – keturių didelių plieno kompanijų susivienijimas 1926 m. ir I. G. Farben chemijos trestas, susikūręs metais anksčiau, kai susijungė "šešios įtakingiausios šios srities korporacijos"[26]. Socialistus kaustė ne tik baimė veikti, bet ir su tikrove nieko bendra neturintis įsitikinimas, jog kartelizacija esanti aukštesnė kapitalizmo raidos stadija, kurią neišvengiamai privalu pereiti, žengiant į socializmą. Istorija kliovęsi vokiečių socialistai tapo tos pačios istorijos aukomis.

Tai – lemtingos strateginės klaidos, tačiau dar pražūtingiau buvo tai, kad Weimaro vadovams nepavyko nei savo pusėn palenkti, nei kaip nors pakeisti senosios tvarkos aparato – kariuomenės, valdžios įstaigų, teismo. Militarinio luomo žmonės po karo buvo sugniuždyti, jų visuomeninis prestižas – pašlijęs, ir jie iš panikos būtų sutikę su bet kokiais kompromisais. Pražudę nesuskaičiuojamą daugybę gyvybių, pasauliui ir sau patiems meluodami generolai Vokietiją įstūmė į pragaištį. Kaip 1918 m. pabaigoj pripažino Friedrich Meinecke, "neišmatuojami pangermaniškų militaristų bei konservatorių užmojai juos visiškai diskreditavo"[27]. Betgi per keletą metų ši grupuotė daugelio žmonių akyse vėl atgavo pirmykštę garbę ir šlovę – ji apraizgė Respubliką dar viena legenda, ta liūdnai pagarsėjusia *Dolchstosslegende* apie nenugalimą vokiečių Armiją, kuriai mirtiną smūgį pasalūniškai kirto užnugaryje likę žydai ir komunistai.

Dėl šio jų atsigavimo didžia dalimi kalti ir Weimaro vadai, senąją armiją padarę nepakeičiama. Lapkričio 10-ąją, jau kitą dieną po Respublikos paskelbimo, Ebert su generolu Groeneriu sudarė lemtingą sutartį dėl armijos paramos palaikant viešąją tvarką. Reguliarioji kariuomenė, padedama skubomis suformuotų *Freikorps* dalinių, dešimtimis šaudė karinguosius spartakistus; Respublikos "priešų medžiotojas" socialdemokratas Noske dešiniosioms kariuomenės pajėgoms suteikė plačius įgaliojimus savarankiškai veikti, arba, kitaip tariant, – organizuotam terorizmui vykdyti. Perlenkdavo lazdą ir viena, ir kita pusė, – "Tai buvo siaubingi mėnesiai", – vėliau prisimins Arnold Brecht, nuosaikus liudininkas; nė-

ra pamato abejoti gera Eberto ir Noske's valia. Jų sprendimų išmintingumas – kas kita[28]. 1919 m. sausio 2 d., daugiau nei mėnuo prieš liūdnai pagarsėjusį Noske's potvarkį, įsakantį vietoje šaudyt kiekvieną, kuris bus aptiktas su ginklu, ir trimis mėnesiais anksčiau, nei baltasis teroras visu žiaurumu siūbtelėjo ir užliejo sutriuškintą sovietinę Bavarijos respubliką, grafas Kessler pranašavo, esą dabartinis režimas ilgai tverti negali. "Respublikoniškos socialdemokratų vyriausybės paradoksalus sprendimas pasitelkti samdytus bedarbius ir karininkus rojalistus savo bei kapitalistų saugumui apginti yra tiesiog pernelyg beprotiškas."[29]

Panašiai nerealumu dvelkė ir tai, kad daugumas imperinės valdžios pareigūnų tebeėjo savo pareigas. Prisimenant Vokietijos visuomenės tradiciškai autoritarinę struktūrą, kurios revoliucija anaiptol nesugriovė, tokios politikos padarinius lengva nuspėti. Ir be priešiškai nusiteikusių pareigūnų Vokietijos demokratija buvo pakankamai trapi. Pareigingumu ir neutralumu vokiečių civilinės valdžios tarnybos buvo pagarsėjusios visame pasauly, tačiau Respublikos metais visus savo įgūdžius jos panaudojo iš esmės tik administraciniam sabotažui; priežodžiu tapęs jų lojalumas vyresnybei, matyt, nebuvo skirtas ministrams socialdemokratams ir liberalams. Bet labiausiai stulbinantis šio veidmainiško dangstymosi bešališkumu ir objektyvumu pavyzdys buvo Respublikos prokurorų, teisėjų ir prisiekusiųjų elgsena, pamažėl kūrusi aplinką, skatinančią tiek šalininkų iš dešinės, tiek aukų iš kairės cinizmą. Likę gyvi Imperijos laikų teisėjai po revoliucijos gavo tarnybas; jų nebuvo įmanoma nei atsikratyti, nei – kaip vėliau paaiškėjo, – palenkti: beveik visi kilę iš privilegijuotųjų visuomenės sluoksnių, artimai susiję su aristokratija, karininkais, konservatyviais politikais, jie nesigailėjo kaltinamų komunistų, užtat visados buvo elegantiškai nuosaikūs ekskarininkams.

Padariniai gerai žinomi, tačiau ne pro šalį juos darsyk priminti: iš dvidešimt dviejų kairiųjų, kuriems 1918–1922 metais buvo iškeltos bylos dėl politinių žmogžudysčių, septyniolika susilaukė griežtos, dešimt – mirties bausmės. Kita vertus, dešiniųjų ekstremistų teismuose paprastai būdavo pasigailima: tik už vieną iš 354 jų

įvykdytų žmogžudysčių buvo griežtai nubausta, ir tai ne mirties bausme. Už politines žmogžudystes kalėti skirtų metų vidurkis atspindi tas pačias nuostatas: penkiolika metų kairiesiems, keturi mėnesiai – dešiniesiems. Tokie dešiniojo sparno pučistai kaip Kapp, jėga ir smurtu mėginęs nuversti Respublikos valdžią – o jo bendrininkai įvykdė keletą šlykščių žmogžudysčių, – būdavo išteisinami, paleidžiami dėl procedūros pažeidimo arba netrukdomi pabėgdavo į užsienį. 1923 m. lapkričio mėnesį žlugusio Hitlerio–Ludendorffo pučo dalyvių teismo procesas buvo paverstas politiniu farsu; teismas netrukdė kaltinamiesiems ir jų advokatams pačiais bjauriausiais ir kurstomais žodžiais įžeidinėti valdžią ir galiausiai nuteisė Hitlerį penkeriems metams *Festungshaft*, patogios formos laisvės atėmimo, nors, tiesą sakant, ir iš to laiko jis atsėdėjo mažiau negu vienerius metus. *Feme* žudynės, kurias vykdė nelegalių "gynybos" organizacijų, paramilitaristinių tvarkosaugos grupuočių nariai, priskirtinos patiems žiauriausiems žiaurumų amžiaus nusikaltimams: bedarbiai fanatikai ir prie civilinio gyvenimo nepritapę ekskarininkai lazdomis užmušdavo vyrus ir smaugdavo moteris vos įtarę "nepatriotine" veikla. Vieną kitą šių žmogžudžių teisė, keletą iš teistų nuteisė, tačiau nė vienas iš tų, kuriuos nuteisė, nebuvo nuteistas ilgam laikui arba kaip nors kitaip sulaikytas nuo tolesnės nusikalstamos veiklos. Vienas iš tų *Feme* žudikų – Edmund Heines, Röhmo draugužis, – atsėdėjo apie pusantrų metų, o 1934 m. birželio 30 d. nacių valymo metu "poetinio teisingumo" aktu juo buvo galutinai nusikratyta. Dviems Erzbergerio žudikams buvo leista pabėgti, pasikėsinimą rengę suokalbininkai, nors visiems žinomi, nebuvo suimti, jų vadeiva išteisintas. Jei tik teisėjai rasdavo galimybę apeiti įstatymą reakcijos naudai, jie jį apeidavo; Hitler buvo austras, todėl po pučo jį turėjo deportuoti, tačiau jam buvo leista pasilikti Vokietijoje, mat jisai pats save laikė vokiečiu. O štai teisiant spartakistus, komunistus, tiesiakalbius žurnalistus, būdavo taikomos pačios griežčiausios bausmės. Kiekvienas, kokiu nors būdu bent kiek susijęs su sovietine Bavarijos respublika, būdavo kuo griežčiausiai baudžiamas; rašytojai, "įžeidę" reichsverą, būdavo nuteisiami netgi tada, kai pasitvirtindavo jų *exposé*.

Ir santūriausias istorikas, su šitokia statistika susipažinęs, turėtų pasijusti aklavietėj ir beviltiškai prislėgtas. Socialistų ir komunistų laikraščiai, socialistų ir komunistų politikai spausdino ir sakė kalbas, skelbė pavojų, demaskavo; tokie nepriklausomi radikalūs žurnalai kaip *Weltbühne* ar *Tagebuch* prieš politinius teroristus kovojo faktais ir sarkastiškais komentarais. Veltui. Statistikos specialistas E. J. Gumbel su didele asmenine drąsa ir neabejotina moksline kompetencija rinko bei dokumentavo visas įmanomas šių nusikaltimų detales, tačiau jo pranešimai liko be atgarsio. 1924 m. sudarytą ir *Tagebuch* išspausdintą dar vieną nusikaltimų bei jų padarinių sąrašą jis baigia išvada: "Akivaizdu, kad dokumentų gausėja, jų kalnas auga. Teismuose – karštligė. Byla veja bylą. Kiekviena – vis kitokia. Tik baigiasi jos tuo pačiu: tikrasis žudikas lieka nenubaustas"[30].

1934 m., jau tremtyje, socialdemokratai su karčiu apmaudu prisipažins tragiškai klydę: "Didžiausia istorinė klaida, kad karo sutrikdytas Vokietijos darbininkų klasės judėjimas perėmė, galima sakyti, nėmaž nepakeistą senąjį valstybinės valdžios aparatą"[31]. Iš tiesų. Nepakako to, kad Trojos arklį atsikvietė į miestą; Weimaro vadai dar rūpinosi jo konstrukcija ir paslaugiai globojo tuos, kurie jį projektavo.

II. PROTO BENDRUOMENĖ:

Taikintojai ir kritikai

1.

Weimare buvo tūkstančiai žmonių – profesorių, pramonininkų, politikų, – kurie nekentė nacių, bet Respublikos irgi nemėgo. Išsilavinę, inteligentiški, ne itin linkę Imperijos vertybes iškeisti į abejotinus demokratijos pažadus, dauguma šių žmonių buvo kaustomi vidinių konfliktų ir, kartkartėmis ištinkami mėšlungiško aktyvumo priepuolių, per visus Weimaro gyvavimo metus tęsė garbaus bejėgiškumo visuomeninę karjerą. Jie prisitaikė prie Respublikos, jos atsiradimą vertino kaip istorinį būtinumą, gerbė kai kuriuos jos vadovus, tačiau niekad jos nemėgo, niekad jos ateitim netikėjo. Ilgainiui jiems prigijo "racionalių respublikonų – *Vernunftrepublikaner*" vardas, – respublikonų veikiau iš intelektualaus apsisprendimo nei iš nuoširdaus įsitikinimo. 1933 m. gegužės 7 d., prabėgus kiek daugiau nei trims mėnesiams nuo nacių atėjimo į valdžią, Friedrich Meinecke prisipažino istorikui Walteriui Leneliui, geram savo bičiuliui: "Vokiečių tauta, o dar Versalio taikos slegiama, nebuvo subrendusi parlamentinei demokratijai. Aš iškart patyliukais pats sau taip ir sakiau"[1]. Tai – autentiškas racionalaus respublikono – *Vernunftrepublikaner* – balsas.

Kaip ir kiti racionalūs respublikonai, Meinecke dar prieš imperatoriui atsisakant sosto buvo pasirengęs priimti šią poziciją. 1918 m. rudenį jis galutinai įsitikinęs, jog tik "tapdama demokratine", "už borto išmesdama visas konservatyvias idėjas", priešinda-

masi bet kokiam restauracijos bandymui ir racionaliais, drąsiais sprendimais siekdama pažangos, Vokietija dar galinti išsigelbėti. O 1919 m. pradžioj jis buvo jau visiškai tikras: "Kaip ir visi šiomis dienomis, konflikto tarp valstybės veikėjui būtino blaivaus proto ir paveldėtų idealų verčiamas apsispręsti, aš esu tikras, jog privalau tvirtu žingsniu žengti ten, kur proto reikalavimai veda"[2].

O protas, atrodė, reikalauja respublikos su stipriu prezidentu, kruopščiai apsvarstytiems eksperimentams palankios valdžios, kuri būtų pasirengusi išsaugoti, kas likę vertinga iš didžios praeities, o svarbiausia – valstybės, kuri sugebėtų rekonsoliduoti visuomenės luomus. Šie proto respublikonai protavo taip: anomis dienomis klasinę santarvę pasiekti sutrukdė Bismarcko vykdyta nuožmi antisocialdemokratinė politika; dabar šiai rekonsolidacijai didžiausią grėsmę kelia radikali socialdemokratų retorika. Esą, valstybinio valdymo būdas galįs būti bet koks, kad tik valdžia būtų pajėgi sutelkti klases bendradarbiavimui ir užkirsti kelią radikaliam politiniam susiskaldymui; šiuo požiūriu Meinecke, turėjęs nemenkų monarchistinių sentimentų, mąstė visiškai taip pat kaip ir Robert Bosch, liberalas inžinierius ir stambus pramonininkas, kuris buvo monarchijai abejingas. "Respublika nėra pati sau tikslas", – rašė Bosch 1923 m. Jau anksčiau jis buvo prisipažinęs nesąs tikras, jog "Respublika mums pats geriausias dalykas". Bet, tvirtino jis, "dabar, kai jau tenka gyventi Respublikoje, aš manau, mes turime ją palaikyti"[3]. Tokios nuotaikos vyravo per visą trečią dešimtmetį. Racionaliesiems respublikonams Respublika atrodė esanti savotiška bausmė, kurios vokiečiai – jų buržuazija ir aristokratai – nusipelnę; ji buvo nepalyginamai labiau pageidautina tiek už dešiniųjų barbarybę, tiek už kairiųjų neatsakingumą; šiaip ar taip, ji turėtų skatinti bendradarbiavimą, tegul ir nekeldama ryškesnio entuziazmo.

Šis šaltas racionalizmas turėjo ir pliusų, ir minusų: jis labiau tiko atskleisti trūkumams nei pranašumams, jis skatino veikiau nešališką praeities klaidų tyrinėjimą nei nuoširdų atsidavimą naujų galimybių realizavimui. Iš jo radosi neįprastas, šiek tiek ribotas, makiavelizmas: *Vernunftrepublikaner* tipo žmonėms atrodė įmano-

ma bendradarbiauti su kariuomene – argi ji neišugdžiusi tokių kultūringų ir nuosaikių generolų kaip Groener?[4] – arba kad nacių rinkiminė pergalė 1930 m. turi tam tikrą pedagoginę naudą – galbūt ji priversianti socialdemokratus būti "išmintingais valstybės vadais" ir dirbti su Brüningu?[5] *Vernunftrepublikaner* buvo racionalūs žmonės, kurie, išmokę pirmąją modernybės pamoką, nenorėjo išmokti antrosios: pripažindami, kad juokinga būtų ilgėtis Imperijos, jie neįstengė suprasti, jog Respublika irgi galėtų būti verta jų nuoširdžios paramos, tikriau tariant, – kad ji tą paramą nusipelnytų, jeigu tik pakankamai daug nusipelniusių žmonių ją paremtų. Dėl grynai intelektualaus sukirpimo racionalieji respublikonai neįkūrė partijos, nesudarė jokios savo programos; tiesą sakant, per trumpą Respublikos gyvavimo laiką kai kurie iš jų gerokai pasikeitė. Ir ne visi jų neturėjo jokios įtakos; Gustav Stresemann, kuriam *Vernunftrepublikaner* vardas kaip niekam kitam tinka, ilgainiui tapo aktyvia ir konsoliduojančia vokiečių politine jėga[6]. Stresemanno kelias: nuo lobisto iki politiko, nuo politiko iki valstybės veikėjo, – tai nuolatinis augimas, kryptingų ir disciplinuotų siekių raida bei idėjinio brendimo juntant primygtinį tikrovės spaudimą istorija. Stresemann pradėjo kaip tipiškas, baigė kaip nelygstamai ypatingas vokietis, ir kaip tik tai, kad per visą savo atradimų kelią jis neįstengė paskui save patraukti tautiečių, buvo jo tragedija – tragedija, kurios didžioji dalis suvaidinta po jo mirties.

Nei Stresemanno kilmė, nei karjeros pradžia nepranašavo, kad jam taip gerai klostysis. Gimęs Berlyno buržua šeimoje, Stresemann ilgai išsaugojo prieraišumą gimtajai aplinkai, kurioje viduriniųjų sluoksnių žmogus puoselėjo aukštesnių vertybių potroškius skaitydamas vokiečių klasikus, bet studijomis rengėsi pirmiausia praktiniams reikalams. Jo 1900 m. daktarinė disertacija atrodo parašyta iš nostalgijos; remdamasis į butelius pilstomo alaus gamybos – savo tėvo verslo – pavyzdžiu, jis rašė apie smulkųjį biznį kaip apie tam tikrą gyvenimo būdą, kuriam iškilo grėsmė dėl įsigalinčių milžiniškų sindikatų. Žengdamas pirmuosius žingsnius į politiką, jis irgi iš pradžių seka tėvo pėdomis: ištikimas Imperijai,

besižavįs germanišku militarizmu, paveiktas tam tikro liberalizmo, jis buvo toks pat nuosaikus konstitucinės tvarkos šalininkas ir sykiu smarkus imperialistas kaip ir 1848 m. revoliucionieriai. Prasidėjus karui, Stresemann, tada jau Reichstage, visą savo neeilinę iškalbą panaudojo vyriausybės karo siekiams; nekritiškas ir nesvyruojantis aneksionistas, jis reikalavo didelių imperinių kolonijų Afrikoje, kone visos Belgijos, kėsinosi ir į Rytų Europą, kuri, išplėšta iš Rusijos įtakos, turėjo pereiti Vokietijai. Jį gerai pažinojęs grafas Kessler tų dienų Stresemanną palygino su vienu nepatraukliausių Sternheimo draminių personažų: politinių ambicijų pilna vidutinybe, papirkta tiek industrinės, tiek senosios Vokietijos falšo[7]. Vokietijos žlugimas ir revoliucija jį prislėgė ir sutrikdė; kai jam padedant buvo įkurta nauja *Deutsche Volkspartei*, jis ir jo bendražygiai tiesiai šviesiai prisipažino išsaugoję andainykštę ištikimybę. "Aš buvau, esu ir būsiu monarchistas", – rašė Stresemann 1919 m. birželio 6 dieną[8].

Dabar jis pasirinko politinę nuostatą, – ir tai buvo vien politinė nuostata, ničnieko daugiau, – kad bendradarbiauti su nekviestu, per nevykusią revoliuciją į valdžią atėjusiu ir gėdingą taikos sutartį pasirašiusiu režimu yra neišvengiamai būtina: šis bendradarbiavimas išgelbėsiąs šalį nuo pilietinio karo ir susiskaldymo, taip pat išsaugosiąs restauracijos galimybę. Per 1920 m. Kappo pučą Stresemann teisino dešiniuosius, bandžiusius įvykdyti perversmą, ir toliau artimai bendravo su politikais bei karininkais, siekusiais kokiu nors pavidalu atkurti monarchiją.

Paskui kažkas Stresemannui nutiko: akistata su istorija. Ne, tai nebuvo dramatiškas atsivertimas; ko gero, tai nebuvo netgi sąmoningas apsisprendimas – veikiausiai tai būta sąmoningos politikos, kuria jis, siekdamas naudos savo partijai, palaipsniui derinosi prie naujosios tvarkos, o po šia priedanga nesąmoningai blėso ištikimybė seniems idealams ir tvirtėjo nauji ryšiai: jau 1919 m. Kessler subtiliai pažymėjo, esą Stresemann – "problemiškas fenomenas"[9]. Iki pat tos dienos, kai 1923 m. rugpjūtį tapo Respublikos kancleriu, o ir vėliau, Stresemann svajojo apie restauraciją. Tačiau lygiai taip, kaip jo ankstesnis palankumas Weimarui atrodė poli-

tiškai nenuoširdus, taip jo vėlesnės rojalistinės ištarmės skambėjo lengvabūdiškai, lyg netyčia išsprūdusios; dešiniųjų ekstremistų nuodėmės išmokė Stresemanną vertinti Weimaro teigiamybes; užsienio bei vidaus politikos rūpesčiai pavertė jį atsakingu valstybės veikėju.

1923 m. sausį Arnold Brecht įtikinėjo Stresemanną pritarti planui, kurį buvo numatęs iškilmėms, skirtoms paminėti 1848 m. revoliucijos 75-erių metų sukakčiai – tos liberaliosios Paulskirche revoliucijos Frankfurte, kai pirmąsyk buvo iškelta vėliava, vėliau tapusi Weimaro vėliava. "Kai jis sudvejojo (kadangi jis, žinoma, iš karto suprato, kad per šitokias iškilmes juoda, raudona ir aukso spalvos atsidurs pačiam scenos centre), mes priminėm jam, kad kitados, tada dar studentas, jis ir pats nešė juodos, raudonos ir aukso spalvų vėliavą per iškilmes, skirtas pagerbti kovo aukoms. Mes parodėme jam šitai mininčią laikraščio iškarpą. Ir tada jis nuoširdžiai kvatodamas pritarė, aiškiai užsikrėtęs mūsų sumanymu ir ypač džiaugdamasis tuo, kad istorija atėjo jam į pagalbą, nes buvo tikras, jog šis įvykis parems jo aktyvaus bendradarbiavimo su Weimaro koalicija politiką. Kaip tik tada, tą akimirką Weimaro respublikai buvo laimėta Stresemanno širdis. Patirtis, įgyta per ankstesniuosius dvejus metus, kai, viena vertus, socialdemokratai neteko viešpataujančios galios, kita vertus, buvo žudomi ministrai ir kaito diktatoriškos aistros, jį pavertė tikru *Vernunftrepublikaner*. Bet dabar jis buvo sujaudintas iki širdies gelmių. Dabar jau jį veikė nebe tik taktinis oportunizmas, nebe tik protas. Mes sėdėjome ir tęsėme pokalbį apie Paulskirche, ir mums besišnekučiuojant, jis man darsyk staiga pasidingojo tebesąs tas pats studentas, jaunas idealistas, kuris nešė juodos, raudonos ir aukso spalvų vėliavą, iškeltą kritusių kovo dienomis garbei. Slaptu palankumu demokratinei Respublikai spindėjo jo akys. Ekspansionistinės Vilhelmo politikos Stresemann, galėtum sakyti – Stresemann Pirmasis, kuris vis dar teberėmė Kappo pučą, – jau seniai merdėjo. Gimė Stresemann Antrasis – nebe vien *Vernunftrepublikaner*, bet – net jeigu jis to ir negalėjo prisipažinti savo partijos žmonėms, – respublikonas visa širdimi."[10] Brechto aprašymas sentimentalokas, betgi iš tų

racionalių respublikonų visko galėjai sulaukti: jų respublikoniškas pažiūras grindė protas, kuris nežinojo, kuo pats yra pagrįstas.

2.

Vernunftrepublikaner savo protą nukreipė tarnauti santarvei: jie siekė sutaikyti vienas klases su kitomis, partijas – su valstybe, Vokietiją – su pasauliu, pačius save – su respublikoniškomis pažiūromis. Bet Vokietijoje būta ir kitokių protui atsidavusių žmonių – ne respublikonų iš intelektualaus apsisprendimo, bet respublikonų intelektualų; jie savo protą paskyrė tarnauti kritikai: siekė įminti galios valdyti mįsles, atskleisti pasąmonės paslaptis, demaskuoti praeities legendas. Niekas, netgi Bismarck, nebuvo nuo jų apsaugotas.

Kritikuoti imperatoriaus Vilhelmo II režimą nebuvo nei nauja, nei drąsu – tiesą sakant, imperatorių atpirkimo ožiu versti buvo tapę netgi madinga, – bet tada, Respublikos laikais, pasikėsinta jau ir į patį Bismarcką: 1925–1930 m. Johannes Ziekursch, universiteto profesorius ir nei žydas, nei socialistas, išleido 1871–1918 metų Imperijos politinę istoriją, kurioje kritikavo Bismarcko autoritarizmą ir kaltino jį dėl visų negandų, kurios apniko jo paties tvarinį[11]. Po to – argi ant Weimaro respublikos jau nebekrito Bismarcko šešėlis? – viskas tapo įmanoma. Ir iš tiesų – būtent 1930-aisiais, kai pasirodė Ziekurscho trečiasis tomas ir į politinę areną išėjo Brüning, – tais pačiais metais Erich Fromm, tuomet ortodoksas froidistas, pateikė psichoanalitinį krikščioniškosios dogmos kilmės aiškinimą ir prabėgomis kritikavo Troeltscho pastangas nuneigti ankstyvosios krikščionybės klasinę bazę[12]. Tais pačiais 1930 m. puikus jaunas istorikas Eckart Kehr išspausdino savo provokuojančią daktarinę disertaciją *Schlachtflottenbau und Parteipolitik* (Karinio laivyno statyba ir partinė politika), kurioje negailestingai ir remdamasis nepaneigiamais argumentais atskleidė Vokietijos karinės jūrų politikos kritiškais 1894–1901 metais vidines ekonomines priežastis.

Eckarto Kehro tragiškai trumpa karjera – jis mirė 1933 m., vos

trisdešimties sulaukęs, – rodo, kokią kainą net ir Respublikoje teko mokėti eretikui. Jo giminė knibždėte knibždėjo įtakingų vėlyvosios Imperijos intelektualinio istablišmento veikėjų, tačiau jis, karo ir pralaimėjimo sukrėstas, sukilo prieš savo artimiausios aplinkos prūsiškąjį konservatyvizmą; pagal kilmę "savišką", patirtis ir temperamentas Kehrą permainė į autsaiderį, užsibrėžusį užvaldyti universiteto pasaulį ir išsikovoti pripažinimą. Tyrinėdamas artimiausius Imperijos biznio vadovų, pramonininkų ir užsienio politikos veikėjų ryšius, jis priėjo prie išvados, kad pelno siekimas daug labiau skatino vokiškąjį imperializmą nei visi pompastiški samprotavimai apie Vokietijos pašaukimą. Disertacijos rašymas dar labiau sustiprino jo "revoliucingumą"; pradėjęs nuo "politinės istorijos ir filosofijos", ilgainiui jis įsitikino, kad socialinė struktūra bei ekonominiai interesai įtakoja politinius sprendimus tokiais būdais, kuriuos dievobaimingi istorikai visad neigdavo, tikriau tariant – kurių nesugebėdavo įžvelgti. Jo straipsniai, pasipylę baigiantis trečiajam dešimtmečiui, buvo tokie pat skandalingi kaip ir jo knyga; juose, parašytuose kandžia kalba, bet su nepriekaištingu išmanymu, buvo kalbama apie tokius opius dalykus kaip Prūsijos biurokratijos augimas, klasinės kovos ankstyvaisiais Imperijos metais, užsienio politikos socialiniai bei finansiniai pagrindai, reichsvero socialinė sąranga.

Kas be ko, Kehro kolegos istorikai nežinojo, ką apie jį manyti. Jo straipsniai neliko be dėmesio, jo knyga susilaukė solidžių recenzijų ir pagarbių vertinimų, betgi tik saujelė jaunų Vokietijos studentų ir tokie pažangūs Amerikos istorikai kaip Charles Beard suvokė tikrąją Kehro vertę. Kitiems tai buvo patriotizmo išniekinimas ir rūpestį keliantis galvosūkis: Hermann Oncken pavadino Kehrą "*enfant terrible*" savo profesijoje; net Friedrich Meinecke, vienas iš Kehro mokytojų ir patikimiausių, labiausiai nešališkų jo rėmėjų, apibūdino jį – tiesa, veikiau draugiškai įspėdamas nei išties smerkdamas – kaip "visišką nihilistą", įsitikinusį, jog "viską suprasti – tai viską kritikuoti"[13]. Ir čia, žinoma, jis pataikė į dešimtuką.

3.

Kehr buvo vienišius, stepių vilkas tarp Vokietijos istorikų. O štai jo kritiškai nusiteikę kolegos, kaip ir jis priėmę nuostatą, kad viską suprasti – tai viską kritikuoti, – ieškodami šilumos, abipusiškos paramos ir kvalifikuoto savikritiškumo, paprastai spietėsi į mokyklas arba institutus. Savaime aišku, institutų steigimas nebuvo grynai vokiškas ar tik Weimaro respublikai būdingas bruožas. Siekiant aiškiau apibrėžti naujų mokslo šakų tikslus, jų specifiką atliepiančiais metodais ugdyti specialistus, propaguoti atradimus, daug kur būdavo kuriamos institucijos, kurios veikdavo visiškai savarankiškai arba labai silpnais ryšiais tebūdavo susijusios su senaisiais aukštojo mokslo židiniais. Tačiau Weimaro respublikos institutai nuo kitų labai skyrėsi, ir skyrėsi jie, be abejonės, pirmiausia juose plētojamos veiklos pobūdžiu.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad išskyrus aukštą nuošimtį žydų, juose prieglobstį radusių, tarp šių institutų daugiau nieko bendra nebuvo: Warburgo Kulturhistorische Bibliothek (Kultūros istorijos biblioteka) Hamburge darbavosi tyliai ramiai ir niekam nepastebint; Berlyno Psichoanalizės institutas, nors toks pat apolitiškas kaip Warburgo institutas, kėlė stiprią psichologų gildijos opoziciją; Deutsche Hochschule für Politik (Vokietijos aukštoji politikos mokykla) siekė santarvės tarp visų partijų geros valios žmonių ir nedviprasmiškai atsiribojo tik nuo nacių ir komunistų; o štai Frankfurto Institut für Sozialforschung (Socialinių tyrimų institutas) buvo centras, į kurį telkėsi kairieji hegelistai, įtikinėję, jog Weimaras – tik laikinas stabtelėjimas pakeliui į socializmą. Tačiau kad ir kaip labai būtų skyręsi, visi jie buvo tikros proto bendruomenės nariai, atsidėję radikaliai naujiems tyrinėjimams, atviri idėjoms, kurios šokiravo arba rodėsi suvis neįmanomos tų sričių tradicionalistams, ir – visi kaip vienas prisiekę modernistai, kurie nepripažino jokių autoritetų ir moksliniais tyrinėjimais siekė perprasti tikrovę, – šiuos žmones telkė draugėn ne tiek Weimaro institucijos, kiek Weimaro dvasia.

Nors iš laiko perspektyvos žvelgiant Warburgo institutas išsky-

la kaip vienas iš būdingiausiai Weimaro dvasią išreiškusių ir kartu garbingiausių jos atstovų, jį įkūrė lojalus monarchistas, o patsai institutas buvo vieno žmogaus asmeniškos aistros tvarinys, jį apsėdusio troškimo įgyvendinimas. Turtingas, išsilavinęs, neįprastai jautrus ir kartkartėmis psichopatiškų priepuolių ištinkamas, Aby Warburg gyveno klasikinės antikos išlikimo Vakarų civilizacijoje problema. Šie dalykai jau seniai domino mokslininkus, tačiau niekas nebuvo atsidėjęs jiems taip beatodairiškai ir su tokiu rafinuotu įžvalgumu kaip Warburg; tikslus klasicizmo pavidalas, jo tikrasis poveikis Renesansui jam buvo ne sausos mokslinės, bet kone žūtbūtinai svarbios problemos. Pasak Panofsky'o, jį smelkte smelkė "nepaprastai stipri racionalumo ir iracionalumo įtampa", kurios padarinys buvo "ne romantinis asmens susidvejinimas, bet stebėtinas skaidraus proto ir niūrios melancholijos, aštriausio racionalaus kritiškumo ir empatiškos atjautos lydinys"[14]. Warburg ypatingu būdu pažino, – sakyčiau, išgyveno, – visą klasikos palikimą, kuris jam buvo daugiau nei giedros šventyklos ir lotynų poezija; šiam ir šviesią, ir tamsią puses turinčiam paveldui greta poezijos ir skulptūros priklausė ir prietaringi tikėjimai, ir magijos praktika. Burckhardt, Nietzsche ir Usener, kuriais Warburg sekė, jau buvo iškėlę jo problemas bei pasiūlę, kaip jas spręsti: klasikos paveldo išlikimo tyrinėjimai reikalauja plataus kultūros istorijos akiračio, dionyziškų gyvenimo aspektų supratimo ir atidaus įsiklausymo į žmogaus religinį patyrimą.

Trisdešimt metų Warburg keliavo, parašė originalių esė apie Renesanso ir Reformacijos meną bei filosofiją ir sukaupė kaip reta turtingą ir įvairią biblioteką. Kaip tik 1918-aisiais, pralaimėjimo metais, jis susirgo, o po dvejų metų, sveikatai dar labiau pablogėjus, išvyko Šveicarijon, į sanatoriją. Tačiau liko jo biblioteka – Fritzo Saxlio rūpesčiu ji buvo prijungta prie naujo Hamburgo universiteto. Saxl ir Erwin Panofsky turėjo vietas universiteto katedrose, tačiau ir vienas, ir kitas didžiąją darbo – tiek rašymo, tiek dėstymo – dalį atlikdavo Warburgo bibliotekoje, kuriai visuotinį pripažinimą atnešė joje kas mėnesį skaitytos paskaitos, po to išspausdintos, kad su jomis susipažintų daugiau žmonių, taip pat ir kiti jos leidiniai.

Ernsto Cassirerio ryšiai su institutu rodo, kokio pobūdžio veikla reiškėsi Warburgo stilius. Cassireriui, jau pakankamai žinomam filosofui, buvo paskirta vieta Filosofijos katedroje Hamburge; čionai atvykęs 1919-ųjų spalį, kitais metais jis apsilankė ir Warburgo bibliotekoje. Hamburgui, kaip ir visai šaliai, tai buvo sumaištingi laikai. "Nors Vokietija jau buvo pralaimėjusi karą, – vėliau prisimins Fritz Saxl, – visi gyveno ateities viltimis. Medžiaginės galios žlugimas sudarė palankias ir stimuliuojančias sąlygas intelektualinei veiklai." Hamburgo universiteto įkūrimas ir Cassirerio paskyrimas tai irgi akivaizdžiai liudijo; "naujam menų fakultetui Cassirer teikė ypatingo taurumo, ir jo skaityti kursai tolydžio labiau traukė studentus, po daugybės karo metais patirtų apgavysčių išsiilgusius tiesos ir trokštančius mokytis". Štai tokioms nuotaikoms vyraujant Cassirer ir lankėsi Warburgo bibliotekoje. "Kadangi buvau atsakingas už biblioteką, – Saxl prisimena, – man teko aprodyti ją Cassireriui. Jis buvo maloningas svečias, atidžiai klausęsis, kai aš jam aiškinau, kodėl Warburg nutaręs filosofines knygas rikiuoti įkandin astrologinių, magijos ir folkloro, taip pat – kodėl menų skyriai jungiami su tais, kurie skirti literatūrai, religijai ir filosofijai. Filosofijos studijos Warburgui buvo neatsiejamos nuo vadinamojo primityvaus mąstymo tyrinėjimų: nei viena, nei antra nevalia imti atskirai nuo religinių, literatūrinių bei meninių vaizdinių. Neįprasta knygų tvarka lentynose kaip tik šias idėjas ir turėjo pabrėžti.

Cassirer iškart viską perprato. Vis dėlto, prieš pat išvykdamas jis pasakė, taip jam būdinga maniera maloniai ir aiškiai tardamas: 'Tai pavojinga biblioteka. Man reikėtų arba jos visiškai vengti, arba metų metams joje įsikalinti. Čia aprėptos filosofinės problemos man labai artimos, tačiau Warburgo sukaupta konkreti istorinė medžiaga tiesiog pribloškia'."[15] Bet šis griežtas pasakymas nereiškė, jog jis biblioteką atmetė. Cassirer bauginosi, kad su savo rašomais darbais neįklimptų toje gausybėje jo tyrinėjimus patvirtinančios medžiagos, kurios kalnai, jis žinojo, kūpsojo tose lentynose; tuomet jis rašė pirmąjį *Die Philosophie der symbolischen Formen* (Simbolinių formų filosofijos) tomą ir gyveno idėjomis, ku-

rios, jo paties savarankiškai atrastos, pasirodo, visiškai sutapo su tomis, kurias puoselėjo Warburg.

Cassirer neilgai tvėrė; jis grįžo į institutą ir tapo vienu iš vaisingiausių jo autorių. Ir visiškai nieko keista, kad pirmoji "rimta" Warburgo institute išleista studija buvo Cassirerio *Die Begriffsform im mythischen Denken*; iš tiesų, geriausiuosius savo trečiojo dešimtmečio veikalus: tris simbolinių formų filosofijos tomus, esė apie mitą ir kalbą ir garsiąją, Warburgui dedikuotą knygą apie Renesanso filosofiją, – Cassirer parašė šio instituto aplinkoje. Jis nebuvo vienišas – jį supo kūrybingi meno istorikai, filosofai ir filologai: Warburgo institute parašyti Eduardo Nordeno *Die Geburt des Kindes*, Percy'o Schrammo *Kaiser, Rom und Renovatio*, Paulio Lehmanno *Pseudo-antike Literatur des Mittelalters*, Erwino Panofsky'o *Idea*, *Dürers "Melancolia I"*, *Hercules am Scheidewege*, – tai veikalai, kurie nūnai tapę savo srities klasika.

Warburgo stiliui būdingi griežtas empirizmas ir mokslinis vaizdingumas buvo visiška priešingybė brutaliam antiintelektualizmui ir vulgariam misticizmui, trečiąjį dešimtmetį grasinusiems barbarizuoti Vokietijos kultūrą; šio instituto veikla – vienas didžiausių Weimaro pasiekimų. Garsi Warburgo tezė, kad Atėnus kaskart iš naujo būtina atsikovoti iš Aleksandrijos, – tai ne tik meno istoriko nurodymas, kaip reikėtų suprasti Renesansą su jo skausmingomis pastangomis atsikratyti alchemijos bei astrologijos; sykiu tai filosofo nurodymas, kaip gyventi pasauly, atsidūrusiam ties beprotybės riba. Pasak vienos jo geros pažįstamos, "Warburg tikėjo proto galia; jis buvo *Aufklärer* būtent todėl, kad taip puikiai įsisąmonino demoniškąjį antikos palikimą. Jaunystėje jam didelį poveikį padarė Lessingo *Laokoonas*, ir jis jautėsi esąs už labai daug ką skolingas aštuonioliktam Vokietijos Apšvietos amžiui"[16].

Betgi tegul ir stipri Warburgo instituto įtaka vis dėlto buvo gana siaura; ramią jo atskirtį liudija visi amžininkai. Vokietijos dešinieji, medžioję *Kultur-Bolschewiken*, Warburgo instituto publikacijose apie šv. Augustino pasaulėžiūrą, viduramžių enciklopedijų turinį ir Dürerio graviūros ikonografiją nerado ničnieko, kas duotų pagrindo įtarimams.

Visai kas kita, jei kalbėsime apie kitą mitus tyrinėjusią grupę – psichoanalitikus, nes juos dominę mitai yra kiekvienam priklausanti – nors dažnai ir nepripažįstama – nuosavybė. Kaip Tarptautinės Asociacijos padalinys 1910 m. pradėjęs veikti Berlyno Psichoanalizės institutas 1920 metais tapo nepriklausomas; tada jame jau buvo sukaupta visa klinikai ir specialistų rengimui reikalinga įranga, ir šitai, anot Freudo, buvo lemtingos svarbos dalykas, įgalinęs išugdyti visą būrį išsilavinusių analitikų[17]. Berlyne dėstė ir mokėsi Sandor Rado, Franz Alexander, Karen Horney, Otto Fenichel, Melanie Klein, Wilhelm Reich, – jau vien šie vardai liudija, kad Institutas išgyveno tą patį dvasinį pakilumą, kuris buvo būdingas visai Weimaro kultūrai, o jo steigėjas Max Eitingon, svarbiausias psichoanalitikų rengėjas Hanns Sachs, lakia vaizduote pasižymėjęs teoretikas Karl Abraham buvo tokie pat įstabūs, kaip ir tie psichoanalizės specialistai, kuriuos jie išugdė. Tai būta griežtos, net nelanksčios mokyklos; Hannso Sachso Berlyne analizuotam Rudolphui Loewensteinui Institutas paliko "šaltos, labai vokiškos" įstaigos įspūdį. Tačiau, nepaisant visų išlygų, Loewenstein pripažino Sachsą esant nuostabų ("tikras empirikas"), o Rado – puikų ("didis mokytojas", "nepaprastos inteligencijos žmogus"). Be to, būta dar vieno nepamirštamo įvykio, itin prisidėjusio prie vietinių talentų palaikomo dvasinio pakilumo; tai – paties Pradininko atvykimas; 1922 m. Berlyno Kongrese jau paskutinįkart dalyvaujantis Freud skaitė pranešimą "Kai kurios pastabos apie pasąmonę", kurio ją girdėjusieji niekados nepamiršo. Pasak Loewensteino, kaip tik šiame pranešime Freud supažindino su "struktūrine superego, ego ir id teorija", – "visiškai nauja samprata, analizėje padariusia revoliucinį perversmą". Loewenstein prisipažino: paskaita buvusi "vienas reikšmingiausių estetinių, mokslinių-estetinių įspūdžių, kuriuos man teko patirti gyvenime"[18].

Kad ir kokie įsimintini būtų šie įspūdžiai, juos išgyventi teko tik nedideliam būreliui žmonių; Vokietijoje į psichoanalizę žvelgta taip pat įtariai, o galbūt netgi dar įtariau nei kur kitur. Tokia jau likimo ironija, bet ne ko kito, o būtent karo dėka psichoanalizė pelnėsi jai priešiškos profesinės grupės žmonių palankumą;

psichiatrai ėmė prašyti vokiečių psichoanalitikų, kad šie atliktų greitus gydymo kursus kontūzytiems ir numatomiems atgal į frontą pasiųsti kareiviams, – taigi siūlė dirvą pragmatiniam interesui, kuris Abrahamui atrodė absoliučiai nepriimtinas. "Man nepatiko, – rašė jis Freudui, – kad psichoanalizė grynai iš praktinių sumetimų staiga įeitų į madą. Mus iškart būtų apsupęs būrys kolegų, kurie vien žodžiais palaikytų, o vėliau būtų apsišaukę esą psichoanalitikai. Kol kas mes ir toliau būsime autsaideriai", – apibendrina jis pabaigoje, aiškiai su palengvėjimu[19].

Ir vis dėlto – tegul labai nedaug buvo požymių, kad kas nors pasikeis, kiekvieną jų Abraham su optimizmu sveikino; progai pasitaikius, jis būdavo prašomas kalbėti psichiatrų susirinkimuose, o 1920 m. solidžiam Fischer Verlag leidžiamam mėnraščiui *Die neue Rundschau* jis parašė ilgą straipsnį, kuriame apibūdino bendruosius psichoanalizės principus. "Berlynas triukšmingai reikalauja psichoanalizės", – 1919 m. spalį Abraham sakė Freudui[20]. Tačiau tas triukšmas nebuvo itin garsus. Kurį laiką sklido gandai, kad Abrahamui būsianti paskirta psichoanalizės *ausserordentlicher Professor* vieta Berlyno universitete, tačiau – kaip Freud ir spėjo, – nieko iš to neišėjo. Anot Loewensteino, jeigu psichoanalizė ir nekėlė pernelyg didelio entuziazmo "intelektualams" bei "liberaliai nusiteikusiems žmonėms", tai bent "šiek tiek" žadino jų smalsumą; tačiau apskritai vyravo priešiškos nuostatos; studentai medikai ir jauni gydytojai, kurie studijavo psichoanalizę ar patys ėjo analizuotis, apie tai garsiai nesigyrė, būgštaudami, kad negaus arba neteks gerų vietų[21]. Nemaža intelektualų, nepriklausomai nuo jų politinių pažiūrų, taip ir neperžengė įtaraus nepasitikėjimo; istorikė, eseistė, poetė, šiaip inteligentiška ir padori konservatorė Ricarda Huch buvo taip persiėmusi priešiškumu, kad nors dalyvavo susirinkime, per kurį Freud buvo pasiūlytas kandidatu Goethe's premijai gauti, "visiškai šitai pamiršo", – smagus pavyzdys, kaip Freudo mechanizmas panaudojamas jam pačiam nuslopinti. Vieno psichiatro jai nusiųstą knygą "apie Freudą ir prieš jį" ji apibūdino kaip "labai įdomią", bet nepakankamai aštrią[22]. Psichoanalizei buvo įgeliama ir iš kairės: Eckarto Kehro teigimu, ji esanti buržuazinė ideologija,

skatinanti konformizmą ir atitraukianti nuo realių socialinių problemų[23].

Tačiau ilgainiui radosi vis daugiau tokių intelektualų ir liberaliai nusiteikusių žmonių, kurie, anot Loewensteino, buvo atviri Freudo mokymui. Felix Gilbert prisimena Kleisto pjesių pastatymus, kur būdavo sureikšminama pasąmonė, tėvo įvaizdis ir kitos sąvokos, pasiskolintos iš Freudo; be to, jis ir jo aplinkos žmonės iš tiesų rimtai studijavę Freudą ir Jungą; "Freud, – rašo jis, – nenueidavo mums nuo liežuvio". Gal ir "nedaug tuo metu Vokietijoje buvo praktikuojančių analitikų, tačiau froidizmas kaip intelektualinis reiškinys smelkte smelkė visą intelektualinės veiklos lauką". 1929 m. Paul Tillich patvirtino, jog "Freudo pradėtos pasąmonės filosofijos įtaka kasdien auganti"[24], o kitais metais Berlyno instituto su pasididžiavimu išleistoje brošiūroje smulkiai apibūdinamas pirmasis veiklos dešimtmetis, išvardijami čia skaitę paskaitas lektoriai, analizuojamos programos, pateikiama šiek tiek naivi procentinė ataskaita apie išgydytus pacientus; brošiūra pradedama trumpa, aiškia ir žmogiškai šilta paties Freudo įžanga, kurioje aprašomos trys Berlyno instituto funkcijos: "Pirma, įgalinti mūsų terapija naudotis tą didelį būrį žmonių, kuriuos ne mažiau nei turtinguosius kankina neurozės, bet kurie neįstengia susimokėti gydymo išlaidų; antra, įkurti įstaigą, kurioje psichoanalizės būtų mokoma teoriškai ir kurioje vyresniosios kartos psichoanalitikų patirtis būtų perteikiama studentams, norintiems to išmokti; ir galiausiai – vis naujomis sąlygomis taikant įprastus metodus ir eksperimentuojant, plėsti neurotinių ligų pažinimą ir tobulinti terapijos techniką"[25].

Visa tai skambėjo daug žadančiai, bet visuomenės supratimas augo lėtai, – stabdė profesiniai kivirčai ir visuomenės neišmanymas – neišmanymas, būdingas net – ir ypač – išsilavinusiems žmonėms, sunkiai skyrusiems Freudą, Jungą ir Adlerį, dažnai pirmenybę atiduodavusiems Jungui su jo įsivaizduojamu dvasingumu ir nepalyginti mažiau vertinusiems Freudą, atmetusį religiją, o tatai, – Ernsto Roberto Curtius žodžiais tariant, Freudo natūralizmo palikimas, kurio būsią atsikratyta tik tuomet, kai bus atsikra-

tyta ir šios paskutinės Apšvietos amžiaus idėjinės atmainos[26]. Curtius buvo puikus ir įžvalgus mokslininkas; kaip aiškėja iš jo apibūdinimo, išskyrus nedidelę elito grupelę, bent gilumines psichologijos srityje, autsaideris taip ir liko autsaideris.

4.

Kitaip nei meno istorikai ir psichoanalitikai, tie respublikonai intelektualai, kurie užsiiminėjo politiniais mokslais, buvo tiesiogiai, sąmoningai – linkčiau sakyti, netgi beatodairiškai, – įsitraukę į politinį Respublikos gyvenimą ir siekė įtakoti jo tėkmę, arba – tikriau tariant – tuos, nuo kurių toji tėkmė priklausė.

Politiniai mokslai buvo Vokietijos imperijos auka. Vokietijos *Staatswissenschaft* 1850–1860 metais atliko pažangių lyginamųjų tyrinėjimų iš valstybės valdymo ir administravimo srities. Bet Bismarckui įkūrus Antrąjį Reichą, politinių mokslų žinovams, kaip ir kitiems liberalams, teko dėmesį sutelkti į palyginti "nekaltą" politinių mokslų šaką – valstybinę teisę, kuri padėjo ugdyti veikiau paklusnius tarnautojus nei laisvus piliečius. "Socialinei bei politinei tikrovei Vokietijos universitetų gyvenime visiškai nebuvo vietos, – saugiai įsitaisęs Amerikoj vėliau rašė Franz Neumann. – Mokslinė veikla iš esmės reiškė du dalykus: spekuliatyvius samprotavimus ir knyginį išsilavinimą. Tai, ką mes paprastai vadiname socialiniais bei politiniais mokslais, plėtojosi daugiausia anapus universitetų sienų." Žinoma, – tęsia Neumann, – vienos išimties būta; tai – Max Weber, unikaliai suderinęs teorinę mąstymo struktūrą su įvaldyta "didžiule gausybe faktinės medžiagos ir puikiai įsisąmoninta politine mokslininko atsakomybe". Betgi Weberio įtaka tėvynėj buvo menka. "Būdingas reiškinys, kad Vokietijos socialiniai mokslai vos ne sužlugdė Weberį, sutelkdami svarstymus kone išimtinai į jo metodologiją. Nei jo empirinių tyrinėjimų reikalavimas, nei primygtinis mokslininko atsakomybės teigimas nesusilaukė deramos atidos." Tik "Jungtinėse Valstijose, – reikšmingai užbaigia Neumann, – Weber iš tikrųjų įėjo gyveniman"[27].

Reformų imtis skatino neatidėliotini gyvenimo poreikiai. Dar prieš 1914-uosius, o ypač karo metu kai kurie vokiečių publicistai, istorikai, visuomenės pareigūnai, sunerimę tiek dėl valstybės veikėjų, tiek apskritai visos visuomenės politinio neišprusimo, susidomėjo Paryžiaus École Libre des Sciences Politiques – mokykla, kuri po 1871 m. žlugimo, kaip jie manė, tapo centru, lėmusiu "intelektualinį ir nacionalinį Prancūzijos atsinaujinimą"[28]. Friedrich Meinecke, Friedrich Naumann, Respublikos kultūros ministru tapsiantis Carl Becker, aukšto rango prityręs užsienio tarnybos pareigūnas Richard von Kühlmann, energingas ir įtaigus žurnalistas Ernst Jäckh, – visi šie žmonės susitelkė draugėn, ieškodami būdų, kaip apolitiškus vokiečius apšviesti politikos reikaluose. Pelnę Roberto Boscho, gausiomis labdaromis siekusio patvirtinti savo pažangius įsitikinimus, palankumą, jie 1918 m. pradžioj įsteigė Staatsbürgerschule, kurios prezidentu tapo Naumann. Naumann retoriškai paskelbė, esą vokiečiams būtinas "politinis švietimas" – rengimas viešajam gyvenimui, kurį diegtų vyrai ir moterys; jis turįs būti grindžiamas ne teorijų kalimu ir šūkiais, bet išmanymu. "Tauta, – įtikinėjo jis, – yra ištroškusi politinės ir politinės-socialinės teisybės bei aiškumo"; ir šį troškulį privalo numaldyti nepriklausoma mokykla – nepriklausoma tiek nuo valstybės, tiek nuo privačių rėmėjų spaudimo[29].

Naumann mirė 1919 m. rugpjūtį; jo įpėdiniu tapo Ernst Jäckh. Bet Jäckh, kurio vienintelis sūnus, jau visiškai besibaigiant karui, vienintelis iš viso dalinio žuvo pačią pirmą ir sykiu vienintelę fronte praleistą dieną, – puoselėjo ambicingus, širdgėlos pagimdytus planus ir Naumanno "politikos mokyklą" pertvarkė į Deutsche Hochschule für Politik. Ji buvo atidaryta 1920 m. spalį ir tada kukliai tenkinosi 120 studentų; 1932-aisiais, paskutiniaisiais Respublikos gyvavimo metais, joje buvo jau per 2000 studentų, iš kurių daugiau nei 500 – įmatrikuliuotų. Studijų kursas formavosi palaipsniui, kaupiantis patirčiai. Be privalomos programos, joje buvo rengiamos viešos paskaitos bei seminarai. Tiek etatiniai, tiek laikinai dirbę išties aukšto lygio dėstytojai bei profesoriai buvo kupini entuziazmo. Tarp kitų, čia galėjai sutikti filosofą Maxą

Schelerį; Theodor Heuss pirmuosius penkerius Hochschule gyvavimo metus buvo jos mokymo reikalų direktorius; politinius mokslus joje dėstė Arnold Wolfers ir Hans Simons, sociologiją – Albert Salomon; Sigmund Neumann vadovavo periodikos archyvui; tarp mokyklos kviestinių lektorių buvo ir Franz Neumann, tada jaunas Berlyno profesinių sąjungų advokatas. Ir nuo pat pradžių Hochschule plėtojo artimus ryšius su užsienio mokslininkais bei fondais; trečią dešimtmetį čia buvo atvykę Charles Beard, Nicholas Murray Butler, G. P. Gooch ir André Siegfried, o 1931 m. į Hochschule iš Heidelbergo atvyko ir Hajo Holborn ir užėmė Carnegie Endowment funduotą Istorijos bei tarptautinių santykių katedrą.

Programos pamatas buvo politiniai mokslai plačiausia šio žodžio prasme; į ją buvo įtraukta politinė istorija, politinė sociologija, užsienio ir vidaus politika, taip pat "kultūros politika", į kurią įėjo spaudos ir teisinių bei ekonominių politikos pagrindų disciplinos. Tuo laiku ir tomis aplinkybėmis Hochschule buvo išties radikali. Pradėjusi veikti kaip vakarinė mokykla, jinai ir paskui traukė vyrus bei moteris, ligi tol neragavusius aukštesniojo mokslo: profsąjungų veikėjus, klerkus, žurnalistus, bet taip pat diplomatus ir studentus iš įvairiausių pasaulio šalių. Paprastai į aukštąsias mokyklas priimdavo tiktai tuos, kurie būdavo baigę gimnaziją ir turėdavo visų geidžiamą abitūros pažymėjimą. Bet iš tų, kurie apie 1930 m. studijavo Hochschule für Politik, – ir šitai taip pat buvo kone revoliucinė naujovė – tik trečdalis buvo baigę gimnazijas; kitą trečdalį sudarė tie, kuriems iki gimnazijos baigimo trūko dvejų metų ir kurie turėjo vadinamą *Sekundareife*; o štai likusieji buvo lankę tik *Volksschulen* – laisvąsias vidurines mokyklas, priklausiusias žemesnei švietimo pakopai ir šiaip jau neįgalindavusias pereiti prie akademinių studijų. Hochschule's radikalumas reiškėsi ir jos savarankiškumu – iš Vokietijos valdžios mokyklos valdyba gaudavo tik dvidešimt nuošimčių jos biudžetui reikalingų lėšų, o Prūsijos valdžia mokyklą parėmė tiktai tuo, kad paskyrė pastatą. Grupei magnato Alfredo Hugenbergo vadovaujamų pramonininkų pasisiūlius dosniai remti mokyklą su sąlyga, kad jie turės teisę kontroliuoti jos programas, o mokyklos direktoriumi

bus paskirtas konservatyvus revoliucionistas istorikas Martin Spahn, valdybos nariai tokios pagalbos atsisakė. Savaime suprantama, kodėl Joseph Goebbels 1933-iaisiais ėmėsi Hochschule asmeniškai prižiūrėti[30].

Deutsche Hochschule für Politik sąmoningai palaikė ryšius su aukštais valdžios pareigūnais – bet tik tokius, kurie nežeidė jos autonomijos ir sykiu rodė jos pasirengimą dalyvauti formuojant valstybės politiką; ji siekė, sakytum, laviruoti tarp visų partijų – tarp jos etatinių profesorių buvo ir "jaunasis konservatorius" Max Hildebert Boehm, specializavęsis vokietybės – *Deutschtumspolitik* – srityje ir tyrinėjęs vokiečius nepriklausomai nuo Versalyje nužymėtų sienų, žodžiu tariant iredentizmo šalininkas. Taigi Deutsche Hochschule für Politik užėmė buržuazinio liberalizmo poziciją; daugeliui vokiečių tokia orientacija rodėsi pernelyg radikali. Bet tai buvo nepakankamai radikalu marksistų rankose atsidūrusio Frankfurto Institut für Sozialforschung politologams bei teoretikams.

Skaitydamas pastarojo instituto – International Institute of Social Research, kaip jis buvo pavadintas tremties metais, – prėskas istorines publikacijas, parašytas trečiojo dešimtmečio viduryje ir skirtas daugiausia amerikiečiams, – publikacijas, kuriose tokių "nemalonių" žodžių kaip "Marx", "dialektika", "klasių kova", netgi "buržuazinis" nė su žiburiu nerasi, – nejučiomis jo profesorius imi lyginti su Bertolto Brechto prozos personažais, tikriau tariant – su pačiu Brechtu: juk ir šis, ir anie kalba tik tai, ką norėtų išgirsti klausytojai ir ką, jų manymu, pastarieji gebės suprasti. Kadangi, be jokių abejonių, Frankfurto institute viešpatavo kairiojo sparno hegelininkai. Keleto privačių aukų dėka 1923 m. įkurtas ir prie Frankfurto universiteto prijungtas Institutas iš tiesų ėmė veikti tiktai 1924-aisiais, kai jam vadovauti pradėjo socialistas veteranas Carl Grünberg. Per Institut für Sozialforschung inauguracijos iškilmių paskaitą Grünberg primygtinai pabrėžė, jog tai būsiantis grynai mokslo tiriamasis ir todėl – pagal tiesmuką Grünbergo logiką – revoliucinis institutas. Jo teigimu, daugumoje institutų rengiami "mandarinai" – visuomenės funkcionieriai. Ir tai savaime supran-

tama – be lojalių tarnautojų negali apsieiti nė viena valstybė. Tačiau Frankfurto institute, – jis darsyk pabrėžė, – bus ugdomi ne tarnautojai, o valstybės tyrinėtojai; mokymo bei pratybų sąskaita susitelkiant prie mokslinių tyrinėjimų, čia bus siekiama ne atbukinti, bet priešingai – kuo labiau aštrinti kritinę studentų įžvalgą; jie bus mokomi suprasti, o supratus – keisti pasaulį. Anot Grünbergo, pasaulyje daug pesimistų, nuolatos verkšlenančių dėl Vakarų nuosmukio; betgi vis daugiau randasi ir kaskart labiau įtaka auga tų, kurie ne tik "viliasi, trokšta ir tiki", kad stos nauja visuomeninė santvarka, bet ir "moksliškai pagrįstai yra įsitikinę", jog ši santvarka būsianti "socializmas" ir jog dabar – "perėjimo iš kapitalizmo į socializmą" laikotarpis. "Man regis, visiems gerai žinoma, – pridūrė Grünberg, – kad aš irgi šitaip manau. Kad aš irgi esu atgyvenusios ekonominės, socialinės bei teisinės santvarkos priešas ir marksizmo šalininkas." Žinoma, Grünberg patikino savo klausytojus, jo marksizmas nesąs nei siaurai partinis, nei dogmatinis; studentai būsią laisvi. Tačiau negalį būti jokių abejonių dėl to, kad svarbiausias socialines problemas Institute bus siūloma spręsti marksistiškai[31]. Tai aišku kaip dieną.

Kad ir atvirai deklaruodamas radikalizmą, o galbūt kaip tik šito nepaisant, Grünberg ne taip sėkmingai vadovavo Institutui kaip jo įpėdinis – Max Horkheimer, direktoriumi tapęs 1931 m., kai Grünberg po ilgos ligos atsistatydino. Tačiau net ir Grünbergui vadovaujant Institute buvo išspausdinti du stambūs veikalai: 1929 m. – Henryko Grossmanno *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems* (Kapitalistinės sistemos kaupimo ir žlugimo dėsnis), į Instituto bibliografiją Amerikoje įrašytas kiek mažiau iššaukiamu pavadinimu – *The Law of Accumulation in the Capitalist System* ir tais pačiais metais – Friedricho Pollocko *Die planwirtschaftlichen Versuche in der Soviet Union, 1917–1927* (Ūkio planavimo bandymai Sovietų Sąjungoje, 1917–1927). Ėmus vadovauti Horkheimeriui, Instituto veikla suaktyvėjo. Inauguracinėje kalboje, nors labiau ezopinėje nei jo pirmtako, įdėmiam klausytojui jis davė pakankamai aiškių užuominų. Pasak Horkheimerio, Grünberg daugiausia dėmesio skyrė "darbi-

ninkų judėjimo istorijai", taip pat sukaupė puikią biblioteką; betgi prieš akis – nauji uždaviniai: vien intelektualinėmis diskusijomis gyva socialinė filosofija privalanti tapti iš tikrųjų veiksminga. Dėl to būtina imtis empirinių tyrinėjimų, kurie "filosofus, sociologus, ekonomistus, istorikus ir psichologus galės sutelkti nuolatiniam bendram darbui"[32]. Horkheimer leido suprasti, kad tai neturėtų būti pasyvus empirizmas ir susitaikymas su esama padėtim; metafizinio dogmatizmo ir filosofinės apologetikos atmetimas ir sykiu reikalavimas perprasti ryšius tarp ekonominio visuomenės gyvenimo, psichologinės individo raidos ir kultūrinių permainų, lygiai taip pat, kaip laisvos aliuzijos į Hegelį, – visa tai akivaizdžiai liudijo, kad Frankfurto institute nebus atsisakyta marksizmo, kurį programiniu paskelbė Grünberg.

Kad ir ką Horkheimer būtų iš tiesų turėjęs omeny, jo ketinimus kuo puikiausiai įgyvendino *Zeitschrift für Sozialforschung* – žurnalas, pradėtas leisti 1931 m., per savo trumpą gyvavimo Vokietijoje laiką (1933 m. jam čia buvo ūmai sutrukdyta) spėjęs išspausdinti keletą svarbių straipsnių. Į jį įvairiomis filosofinėmis temomis rašė ir pats Horkheimer; Erich Fromm, remdamasis Freudu, mėgino plėtoti socialinę psichologiją; Henryk Grossmann rašė apie Marxą, Leo Loewenthal – apie literatūros, o Theodor Adorno – muzikos sociologiją; tuo tarpu kiti, pavyzdžiui, Herbert Marcuse, Walter Benjamin, Franz Neumann, Paul Lazarsfeld ir Otto Kirchheimer skaitė paskaitas Institute, rašė apžvalgas arba mokslinius darbus ir skelbė juos žurnaluose, atliepusiuose jų filosofinį stilių. Tai buvo išties intelekto galia pasižymėjusių žmonių grupė.

5.

Bet ar ta grupė intelektualų turėjo žymesnės galios? Visiškai kitas klausimas. Jų įtakos nepaneigsi, bet atrodo, kad jos būta didesnės svetur nei tėvynėje, labiau išplitusios vėliau, o ne Weimaro respublikos metais. Gal šie žmonės ir formavo Weimaro dvasią, bet neformavo Weimaro politinio gyvenimo; jie susitikinėdavo,

bendraudavo su Respublikos pripažintaisiais, kartais net turėdavo jiems įtakos, bet patys iš tiesų savais žmonėmis Weimare taip ir netapo.

Niekas taip gerai neišryškins, kuo reiškėsi ši "vidinė" Weimaro pusė, kaip žvilgsnis į to meto akademinį gyvenimą. "Breslau universitete, į kurį atvykau 1918 m. pavasarį, – pasakoja Franz Neumann, – vienas garsus ekonomistas – jau per pačią pirmąją paskaitą – pasmerkė 1917 m. Taikos (taikos be aneksijų ir kontribucijų) rezoliuciją ir pareiškė, kad Longwy ir Brie turi būti inkorporuotos, o Belgija – paversta Vokietijos protektoratu, taip pat – kad plačios Rytų Europos ir užjūrio sritys būtų kolonizuotos. Dar garsesnis literatūros profesorius, atidavęs duoklę Kanto idealizmui, iš šios filosofijos išvedė Vokietijos pergalės ir Vokietijos monarchijos kategorinį imperatyvą, sykiu – iš esmės tokių pat taikos sąlygų būtinumą. Leipzige, kuriame teko buvoti 1918 m. rudenį, tasai ekonomikos mokslų profesorius teigė, esą būtina – ir tai 1918 m. spalį! – palaikyti Pangermaniškos Sąjungos ir Generalinio Štabo taikos sąlygas; tuo tarpu istorikas priėjo prie išvados ir pareiškė, esą demokratija – pačia savo esme Vokietijai nepriimtina valdymo forma: ji tinkanti materialistams anglosaksams, bet nesuderinama su germaniškos rasės idealizmu. Rostocke, į kurį persikėliau 1919 m. vasarą, turėjau organizuoti studentus kovai prieš antisemitizmą, atvirai skelbiamą universiteto profesorių. Kai galiausiai atsidūriau Frankfurte, pirmiausia reikėjo imtis uždavinio padėti naujai paskirtam socialistui universiteto profesoriui apsiginti nuo išpuolių – ne tik nuo politinių, bet ir nuo fizinių, – kuriuos rengė studentai, slapta remiami gana nemažo būrio profesorių."[33]

Berlynas buvo tuo pačiu užsikrėtęs. Grafas Kessler, 1922 m. lapkričio 15 d. apsilankęs Berlyno universitete surengtose Gerharto Hauptmanno šešiasdešimtmečio iškilmėse, dienorašty rašė: "Naujoji auditorija (*Aula*) – iškilminga, kažkuo mikelandželiška salė su šlykščia Athuro Kampfo freska. Hauptmann sėdėjo tribūnoje, tarp Eberto ir Löbe's. Kažkoks literatūros profesorius, jei gerai pamenu, pavarde Petersen, perskaitė bespalvę, nuobodžią kalbą, kurią palydėjo dar keli akademiški pasisakymai.

Vieninteliai kalbėtojai, turėję ką pasakyti, buvo vienas studentas ir Lõbe. Studentas kalbėjo taip karštai ir su tokia jaunatviška energija, kad stačiai pribloškė auditoriją. Tik vienas greta manęs stovėjęs profesorius su paauksuotais akiniais ir savo povyza primenąs *Boche* prototipą, per visas iškilmes niekaip neįstengęs numaldyti pikto susierzinimo, kažką bambėdamas atvirai reiškė nepasitenkinimą. Hauptmann perskaitė kalbą, trumpą, ne itin gilią, pasibaigusią laiminga ištarme, esą santarvė ir žmoniškumas vis tiek nugalės.

Labiausiai į akis krintąs dalykas šiose iškilmėse – tai groteskiška studentų ir profesorių siauraprotystė. Berlyno studentų asociacijos taryba – manyčiau, dviejų trečdalių dauguma, – nusprendė nedalyvauti iškilmėse, nes į respublikonus atsivertęs Gerhart Hauptmann nebesąs tikras vokietis. Be to, Sam Fischer man sakė, kad tasai jau minėtas Petersen, kuris skaitė oficialų sveikinimą, prieš dvi dienas kreipėsi į jį su prašymu atšaukti kvietimą Ebertui, nes Universitetui esą nepriimtina, kad respublikonas valstybės vadovas jame pasirodytų. O Fischeriui atsisakius tai padaryti, Petersen prašęs nekviesti bent Lõbe's, kadangi du socialdemokratai vienu metu – to jau per daug!

Iškilmėms baigiantis, d'Albert paskambino *Appasionatą* – išties puikiai. Tuomet ir vėl pasižymėjo vienas iš profesorių, sėdėjusių šalia manęs, irzliai sukuždėdamas savo kaimynui: "Tai, aišku, paties pianisto kompozicija, ar ne?" Atrodo, Berlyno universitete Beethoven tiek pat savas kiek Ebert." Tai, ko iš tiesų troško vokiečiai, matyt, nebuvo blaivus protas – nei taikantis, nei kritikuojantis.

III. SLAPTOJI VOKIETIJA:

Poezijos jėga

1.

"Kaitrų 1913 m. pavasario vidudienį jaunas studentas žingsniavo pagrindine Heidelbergo miesto gatve. Vos perkirtęs Brunngässlein, jis pastebėjo, kad pėstieji, kurie sumišais būreliais išskydusiu, atsitiktinių pokalbių nuotrupomis kleketuojančiu srautu paprastai srūdavo gatve ir šaligatviais pirmyn atgalios nuo Ludwigplatzo iki Universiteto, dabar, išsekinti neįprastos kaitros, tingiai sliūkina įkaitusiu grindiniu. Tarsi kažkas visus šiuos pavargusius žmones tą patį akimirksnį būtų stumtelėjęs vienus prie kitų; kai stangrios laikysenos vienišas žmogus lengvu žingsniu ėjo pro juos, visi pasitraukė atatupstomis, kad niekas nesutrukdytų jam tęsti kelionės, ir tartum vandeniu slystelėjęs, tartum sparnu mostelėjęs jis pasuko už kampo, Wredeplatzo linkui.

Stebintysis stovėjo nė krustelti nekrusteldamas. Jisai ką tik pajuto aukštesniojo pasaulio dvelktelėjimą. Jis nebesuvokė, kas aplink jį dedasi, vos nutuokė, kur besąs. Ar žmogus buvo tasai, kuris praėjo pro minią? Betgi neįsisąmonintas didingumas ir galia, nuo jo vos juntamai dvelkianti, jį iš visų skyrė – praeiviai greta jo rodėsi esą blyškios lervos, besielės ir bejausmės būtybės. Gal tai dievas perskyrė šurmuliuojančią minią ir lengvu žingsniu nuskubėjo link kitų krantų? Betgi liekną kūną apsisiautęs lengvai plazdančiu geltono šilko apsiaustu, su keista šviesia skrybėle plačiais bryliais, iš po kurios kūpsojo vešlios rudų plaukų garbanos, jis vilkė-

Museum of Modern Art kino fotoarchyvas

DVI SCENOS IŠ ***Daktaro Kaligario kabineto*** (1920)

Tai ekspresionistinis siaubo filmas, turėjęs didžiulį poveikį kino istorijai, dekoracijas jam kūrė trys dailininkai: Hermann Warm, Walter Röhrig ir Walter Reimann. Werner Kraus atlieka bepročio Dr. Kaligario vaidmenį, Conrad Veidt – somnambulo Cezarės, kurį Kaligaris kursto žudyti.

Museum of Modern Art kino fotoarchyvas

Wide World fotoarchyvas

WALTER RATHENAU CANNES'UOSE 1922 M. PRADŽIOJE

Vokietijos užsienio reikalų ministras Rathenau, 1922 m. tapęs dešiniųjų teroristų pasikėsinimo auka, – estetas, milijonierius, valstybės veikėjas, utopistas, žydas. Šioje fotografijoje neblogai atsispindi jo problemiška asmenybė.

New Yorko Viešosios bibliotekos paveikslų kolekcija

KARIUOMENĖS DALINIAI ĮVEDA TVARKĄ DRESDENE 1923 M.

1918–1923 ir 1929–1932 metais tokios scenos kartodavosi dažnai ir daugelyje miestų.

Wide World fotoarchyvas

KEPĖJAS, GAUNANTIS ALGĄ DIDŽIOSIOS INFLIACIJOS METU

Tokios scenos, pasiekusios kulminaciją 1923 m. vasarą ir rudenį, atrodo komiškos tik žvelgiant iš laiko perspektyvos.

jo žmogaus drabužiais, tegul ne visiškai įprastais. Ir jo rankose švysčiojusi nedidelė plona lazdelė – ar tai buvo Merkurijaus sparnuotoji lazda, ar žmogaus vytis? O veidas? Stebintysis blausiai prisiminė tik atskirus bruožus; jie buvo nelyg iškalti, ir skruostų blyškumas dar labiau didino svetimumo, skulptūriškumo, dieviškumo įspūdį. O akys? Ūmai stebintysis susizgribo: būtent tų akių blykstelėjimas jį taip pakerėjo; staigus nelyg žaibas žvilgsnis jo linkui smigtelėjo, perskrodė jį iki pačių esybės gelmių ir užgeso su lengvu, beregint nykstančiu šypsniu. Ir tada tapo neabejotinai aišku: jeigu tai buvo žmogus, tai – Stefan George."[1]

Taip, tai iš tiesų buvo Stefan George, poetas ir pranašas, artimai susitelkusių, jumoro jausmo neturinčių ir save šlovinančių jaunų žmonių būrelio vadovas, – modernusis Sokratas, grožiu, teisybė, pranokęs savo antikos laikų pirmtaką, Alkibiadus savo draugėn rinkęsis bent iš dalies pagal jų išvaizdumą ir traukęs juos išsyk erotiniu ir dvasiniu žavesiu. Stefan George buvo slaptosios Vokietijos kunigaikštis, herojus, neherojiškais laikais ieškojęs herojų. Įspūdis, kurį jis 1913 metais padarė Edgarui Salinui ir kurį jaunuolis tą pačią dieną aprašė, neturėtų labai stebinti; būta tokių vokiečių, kurie prieš George tiesiog neatsilaikydavo.

Stefan George mirė 1933 m. Šveicarijoje, savanoriškoje tremtyje, pasirinktoje iš nenoro prestižu pasitarnauti triumfuojantiems naciams, kuriuos jis niekino kaip šlykščias savo trapaus idealo karikatūras. Jo žymiausias ir kūrybingiausias mokinys Friedrich Gundolf, kuris tarp visų jo jaunuolių buvo ir didžiausias gražuolis, mirė anksčiau negu jis, tačiau dauguma jį pergyveno ir tapo naciais arba nacių aukomis, nugrimzdo į niūrios atskirties tylą arba atsidūrė tremty. Žynio parankiniai, – jie neįstengė išvaryti piktųjų dvasių, kurias prisišaukti padėjo.

Kaip ir dauguma dalykų, iš kurių klostėsi dvasinis gyvenimas Weimare, George's būrelis pradėjo formuotis anksčiau nei susikūrė Respublika ir brendo remdamasis tiek Vokietijos, tiek kitų kraštų patirtimi. Gimęs 1868 m., George nusigręžė nuo kultūros, kurią niekino, ir atrado Baudelaire'ą, prakeiktą poetą, keikiantį savuosius laikus, bei Mallarmé, eksperimentatorių, žodžių muziką ir sykiu

pranašą, taip pat Vokietijoje nepripažintus – aistringą klasicistą Hölderliną ir nepalaužiamą naujos pagoniškos aristokratijos gynėją Nietzsche. Poezijos bei poleminių straipsnių žurnale *Blätter für die Kunst*, kurį jis pradėjo leisti 1892 m., taip pat per gerai apgalvotus pokalbius su jaunais savo bičiuliais Stefan George plėtojo savo programines nuostatas ir ieškojo auditorijos savo išdailintai poezijai. Jo užduotis buvusi laiduoti kultūros vertybių perimamumą – George's būrelis išties daug jėgų skyrė Goethe'i propaguoti bei Shakespeare'o, Dante's kūriniams versti, – ir atgaivinti aristokratišką gyvenimo pajautą. Tokį pat uždavinį – būti tuo geruoju europiečiu, kuris iš aukštybių vadovauja vertybių pervertinimui, – kėlė ir Nietzsche. Bet kitaip negu Nietzsche, George nemanė, kad tam reikalinga vienatvė; jo metodo esmė – sukurti slaptą imperiją – naujojo Reicho pamatą, tam jėgų bei įkvėpimo semiantis iš artimai bičiuliškų santykių ir iškilių praeities asmenybių dvasinio palikimo.

Tai buvo labiausiai elitinė programa, kokia tik gali būti; slaptoji Vokietija – tai klubas, kurio nariai būdavo renkami ir kuriam kiekvienas jų būdavo atskirai ugdomas. Iš daugelio pašauktų nedaug tapo išrinktaisiais; kai kurie – kaip Hofmannsthal – trumpai pritapę, netrukus būrelį paliko. Tai buvo nedidelė rinktinė kariuomenė, kurios glaudžiose gretose vyravo iškilminga rimtis, – liudininkai prisimena ją buvus linksmą, tačiau šimtuose George's būrelio nuotraukų neužtiksime nė vieno besišypsančio veido tarp tų, kurie prisiėmė priedermę tarnauti mokytojui, savo mylimiems pasekėjams atsilyginusiam jausmingomis, prašalaičio akimis netgi trikdančiai šiltomis eilėmis. Vis dėlto nepaisant kone maniakiško žavėjimosi iškilių asmenybių prigimties išskirtinumu bei pranašumu, nepaisant viso kultizmo, Stefan George anaiptol nebuvo rasistas. Karo metais Gundolfą apėmusi jausmų karštligė jį paliko šaltai abejingą. Tad kandžiai kaltinamą George's portretą nutapęs Walter Mehring klydo: Mehring vaizduoja jį Kryžiaus karų poetų Olimpe grojantį arfa tuo metu, kai jo "*geliebten Siegfried-Lustknaben*", tie mieli vaikinai, kuriais vyresnieji vyrai naudojosi saviems malonumams, žygiuoja į mūšio lauką[2]. Iš tikrųjų George karo bijojo ir

labiausiai jį keikė kaip tik dėl to, kad jis nešė mirtį jo jauniesiems bičiuliams. Apskritai tariant, šitie Vokietijos pranašai – sąmoningai ar nesąmoningai visi tapę Respublikos duobkasiais, – būdavo nepaprastai protingi, kai kalbėdavo apie savo priešininkų kvailumą: George – apie patriotų, o pats daug kuo apsikvailinęs Oswald Spengler – apie George's paikystę. 1917 m. jis rašė: "(neminint to, kad "būrelis" jį pavertė garbstomu kvailiu) didžiausia George's yda buvo intelekto stygius"[3].

Vis dėlto kad ir koks skaudus šis trūkumas, George's būrelio būta neįtikėtinai veiklaus. Jie vertė, dailino eiles, spausdino ezoterinio bei poleminio pobūdžio literatūros kritikos esė, stebino sureikšmintomis drabužių bei tipografijos įmantrybėmis, tačiau galbūt užvis svarbiausia – sijojo istoriją ir rinko dvasiškai iškilias asmenybes – žmones, kurie, jei tik būtų gyvenę jų laikais, tikriausiai būtų priklausę Stefano George's būreliui. Gundolf žavėjosi Cezariu, Goethe ir Shakespeare'u, Ernst Bertram įžvelgė naują Nietzsche's veikalų prasmę, Max Kommerell išaukštino Goethe ir Herderį kaip kultūros vadus. Visi šie biografai sakytum atlikinėjo ritualines apeigas; jie ne analizavo, jie garbstė išsirinktąsias asmenybes kaip pradininkus ir teisėjus, kaip mitinius supermenus, kurių gyvenimai vertė susigėsti dvidešimtojo – to naujojo geležies amžiaus – Vokietiją. 1930 m. Eckart Kehr visa tai paniekinamai apibūdino kaip "plutarchišką renesansą", o Gundolfo parašytą egzaltuotą Cezario biografiją citavo kaip žymiausią šios istorinės beletristikos pavyzdį. Jam atrodė, kad George's būrelio, tiesą sakant, ir plačiosios visuomenės žavėjimasis Plutarchu – tai vertybinės dezorientacijos apraiška; kaip kitados apie dievus ir didvyrius, apie gigantiškas asmenybes nepaisydamas istorinės tiesos rašė Plutarchas, taip nūnai tikslumo nepaisą modernieji plutarchai išalkusiai publikai perša naujus stabus. Emiliui Ludwigui ir kitiems populiariausiems Ullsteino pasaulio biografams ši schema puikiai tinka; Ludwig tiesiai šviesiai pareiškė žaismingą, netikrovišką pasakojimą labiau vertinąs nei šaltą specialisto kruopštumą. Dauguma George's būreliui priklausiusių biografų buvo savo srities specialistai, bet tų, kurie buvo tik specialistai, jie niekuomet netyrinėdavo; juos domino vientisas žmogus[4].

Žymiausia George's būrelyje parašyta biografija – tai Ernsto Kantorowicziaus knyga apie didįjį XIII a. Hohenstaufenų dinastijos imperatorių Frydrichą, *Kaiser Friedrich der II*. Pagrindinis tomas pasirodė 1927 m., antrasis, kuriame buvo pateiktos šaltinių nuorodos ir nagrinėjami techninio pobūdžio sunkumai, – 1931-aisiais metais. Biografija iškart sukėlė daugybę prieštaringų nuomonių ir susilaukė visiškai pelnyto skaitytojų dėmesio. Pasak Felixo Gilberto, ji buvusi nelyg "gaivaus oro dvelktelėjimas viduramžių istorijos slogumoj"; "visų politinių krypčių jauni žmonės (net Kehr!)" sveikinę ją kaip "veikalą, nukreiptą prieš įsigalėjusį medievistų istablišmentą". Žymus viduramžių istorijos specialistas Karl Hampe, dėl daugybės dalykų su Kantorowicziumi niekaip negalėjęs sutikti, – net ir tasai buvo priverstas pripažinti, kad šis "pavyzdingai išmanąs medžiagą", esąs atidus detalėms ir turįs įžvalgos, būdingos mokslininkams – tikriems savo dalyko žinovams[5].

Kantorowicz nebuvo tiesmukas propagandistas; tiesą sakant, propaganda jam apskritai nerūpėjo. Rašomon biografijon jis paprasčiausiai išliejo visą savo patirtį, visus savo lūkesčius. Pagal tautybę žydas, iš pašaukimo Prūsijos karininkas, Kantorowicz po karo įstojo į *Freikorps* ir su ginklu rankose kovėsi prieš kairiuosius; Respublika jam buvo vidutinybės triumfas, amžius be iškilių asmenybių. Jis buvo tikras mokslininkas, tačiau, kaip George's būrelio narys, jis niekino šaltą pozityvizmą, būdingą moderniems mokslams, o stengdamasis perprasti didžias asmenybes ir istorijos posūkius, labiau kliovėsi gyva intuicija nei analitiniais tyrinėjimais. Gyva savo laikų legenda tapęs supermenas, kuris nepripažino jokių autoritetų ir su nepasotinamu goduliu siekė patirti viską, ką tik patirti įmanoma, imperatorius Frydrichas – ar gali būti tinkamesnė tema tokiam istorikui?

Kaip pripažįsta net ir priešiškai nusistatę kritikai, vienu atžvilgiu Kantorowicziaus *Weltanschauung* jam gerai pasitarnavo: pro istorikų racionalistų akis praslydo Frydrichą II gaubę mitai, o Kantorowicz kuo puikiausiai gebėjo juos pastebėti ir suvokti jų reikšmę XIII a. Vokietijos politiniam gyvenimui. Bet jam nepakako

mitus pastebėti ir perprasti. Nūdien, kai jau nebėra imperatorių, – trumpoje įžangos pratarmėje rašė Kantorowicz, – "slaptoji Vokietija ilgisi savo imperatorių ir herojų". Ir jojo knyga teikė tokio dvasinio peno, kuriuo "slaptoji Vokietija" galėjo skonėtis: Kantorowicziaus Frydrichas II – Renesanso tėvas, valdovas, didingumu prilygstąs Aleksandrui Didžiajam. Jis atgaivinęs klasiką, pasiekęs svaigių žmogiškojo dvasingumo aukštumų, įkūnijęs pirmykštę galybę, buvęs stiprus, veiklus, energingas, bet kartu ir didelio proto žmogus, ir šia savo bruožų visuma pranokęs net Cezarį ir Napoleoną; tikras vokietis. Jis buvo miręs ir vis dar gyvas, trokštąs išgelbėti vokiečių tautą, vis dar neįstengiančią suvokti visos jo išties pusiau dieviškos didybės. Kantorowicz ne tik atpasakojo viduramžių legendas; jo hiperbolizuota, paslaptingų užuominų ir ekstazingų liaupsių kupina kalba atskleidžia didžiulį, sakyčiau erotinį įsijautimą į temą ir skatina tikėti šiomis legendomis kaip grynų gryniausia tiesa, likimiškai svarbia kenčiančiai Vokietijai. Kantorowicziaus biografijoje pateikta ir nemaža patikimos istorinės medžiagos, bet dėl to jo mitai tapo dar tikresni išsilavinusiems žmonėms, dar pavojingesni Respublikai. Jo istorija – tai sakytum politinė poezija.

Neįmanoma nustatyti, kiek sekėjų turėjo ši knyga, taip pat ir apskritai George's *Kreis* darbai; George's mokiniai perdėtai vertino savo įtaką. Betgi daug ką Kantorowicz tikrai sužavėjo; tai buvo nelyg gaivaus vėjo gūsis, įsiveržęs į troškius universitetus, jaudinanti alternatyva rutina virtusiam politikų žargonui. Theodor Heuss vėliau prisimins: "Stefano George's būrelyje parašyti didieji istorinės prozos veikalai man buvo labai svarbūs". Pats meistras Heusso niekuomet per daug nežavėjo; visas tas būrelio ezoterinis miglopūtis (*Drum und Dran*), visos tos "rafinuotos žodžių konstrukcijos", jų poezijai būdingos, jį veikiau erzino. Bet jis pripažįsta, jog "pradedant didžiąja knyga apie Shakespeare'ą, visi Friedricho Gundolfo veikalai", taip pat Wolterso, Kommerellio ir kitų autorių istoriniai rašiniai jam išties nemažai reiškę: "Mano vertinimą lėmė ne tai, ko buvo galima iš George's išmokti – nors šito taip pat nepaneigsi, – bet tie aukšti reikalavimai, kuriuos įtvirtino

jo būrelis."[6] Jeigu net Heuss buvo taip apžavėtas – o šių biografijų isteriška pompastika šiandien jau bemaž nepakenčiama, – tai George's stiliaus būta išties pritrenkiamai įtaigaus.

2.

Šios varžybos su mirusiaisiais Stefanui George'i buvo tikrai sunkios, o štai tarp jo amžininkų buvo tik vienas poetas – Rainer Maria Rilke, – kuris galėjo su juo varžytis dėl įtakos. Skirtingai nuo George's, Rilke nepriklausė jokiam formaliam būreliui; kad jaustumeisi esąs Rilke's kulto dalyvis, pakako jį paprasčiausiai skaityti. Ir jį skaitė. Su jo eilėmis lūpose jauni kareiviai ėjo į mirtį; visi jaunimo sąjūdžiai, tokie svarbūs vokiečiams prieš Respubliką ir per visus jos gyvavimo metus, laikė jį vienu mėgiamiausių poetų; jų dalyviai deklamuodavo jį stovyklavietėse prie laužų ir spausdindavo savo žurnaluose. Rilke darė didelį įspūdį kitiems tų laikų menininkams; pasak Thomo Manno, jis "neabejotinai" esąs "aukščiausio lygio lyrinis fenomenas"[7]. Paskutiniaisiais gyvenimo metais ir po mirties (1926) Rilke'i reikšto vokiečių kritikos palankumo vertė gana abejotina; be kelių retų ir pagarbos nusipelnančių išimčių, tai buvo ne tiek kritika, kiek garbstymas – intuityvaus pobūdžio ir retoriškai tuščiažodžiai, didžiai pretenzingi ir didžiules pretenzijas reiškią, jausmingi ir pseudofilosofiškai misteriški panegiriniai rašiniai. Anot kandžios, bet taiklios Walterio Muschgo pastabos, Rilke tapo "stabu kartai, kurioje nebuvo tikrų vyrų". Išspausdinus jo laiškus, kurių "dauguma parašyti violetiniu rašalu ir adresuoti moterims", radosi "minios entuziastų vyrų ir moterų – *Schwärmer und Schwärmerinnen*", kol galiausiai "dėl Rilke's kilusi karštligė išaugo į pasaulinio masto fanatikų sektą". Bet kad ir kaip ten būtų svetimuose kraštuose, užvis blogiausia padėtis susiklostė tėvynėj. Ant rankos pirštų galima suskaičiuoti radikalus, drįsusius pasijuokti iš jo preciozinės laikysenos ar pamfletuose pašiepti jo sentimentalią užuojautą vargšams, – "Ar jums yra tekę drebėti mansardos palėpėj?" –

klausė Kurt Tucholsky[8] tuo metu, kai kone kiekvienas poetą dievinte dievino. Žymiausi Rilke's vėlyvojo laikotarpio eilėraščiai, *Sonetai Orfėjui* ir *Duino elegijos*, išsilieję per 1922 m. vasario mėnesio kūrybinį proveržį, yra sunkūs, "daiktais vos suprantami net originalo kalba", todėl idealiai atliepė diletantiškai pseudoreliginius lūkesčius tų, kurie savinosi Rilke ir vertė jį savotišku lyriniu Rasputinu, visiškai užtemdžiusiu poetą". Ir jau neišvengiamai Rilke buvo išaukštintas kaip pranašas ir šventasis, "gerosios naujienos skelbėjas ir religijos pradininkas", nelygstamai iškili asmenybė, nuvainikavusi ir įveikusi intelektualizmą, viešpatavusį Vakaruose ištisą tūkstantį metų. Ir tai buvęs, apibendrindamas baigia Muschg taikliu, deja, sunkiai išverčiamu pasakymu, – tai buvęs "*Wandervogelmystik* – jaunuomenės sąjūdžio misticizmas"[9].

Į šiuos piktus vertinimus nederėtų numoti ranka, neva jie yra tiktai pastabos pavėluotai praregėjusio liudininko, kuris stengiasi išsiaiškinti, kas lėmė nacių triumfą Vokietijoje. Galime rasti daug ano meto šaltinių, kurie patvirtintų tokių teiginių pagrįstumą. Pasitenkinsiu vienu iš jų. 1927 m. vasario 20 d. Stefan Zweig Miunchene pasakė Rilke's atminimui skirtą kalbą "Atsisveikinimas su Rilke". Jis kalbėjo labai pakiliai ir tokiomis hiperbolėmis, kurios atrodė pernelyg lakios net per susirinkimą, skirtą poeto atminimui pagerbti. Betgi jis apraudojo poetą – *Dichter*. Rilke, – sakė Zweig, – buvo tikras *Dichter*: "Šis žodis, šis pirmapradžio šventumo kupinas žodis, šis svarus tarsi bronza ir didžiai nekuklus žodis, žodis, kurį mūsų abejotinas amžius taip lengvabūdiškai painioja su daug menkesne ir pasitikėjimo nekeliančia sąvoka, įvardinančia autorių, *Schriftsteller*, paprasčiausią rašytoją, – šis žodis jam kaip niekam kitam tinka. Jis, Rainer Maria Rilke, jis buvo poetas, vienas iš daugelio ir visiškai naujas, poetas ta gryna ir nuostabia prasme, kuria savo invokacijoje jį vartoja Hölderlin – 'dieviškai prakilnus, nors silpnas ir neveiklus, bet dausų godojamas; didžiai dievobaimingas'". Jis niekuomet nesiliaudavo būti poetu: "Nebuvo tokios valandos, kada jis nebūtų *Dichter*"; kiekvienas jo laiškas, kiekvienas judesys, jo šypsena ir rašysena liudi-

jo jo pašaukimą. Ir būtent šis "neabejotinas tikrumas jo pašaukimu privertė mus jau pačioj jaunystėj jam visiškai atsiduoti ir visąlaik jį nuolankiai gerbti". Kaip jis nusipelnė šio "prakilnaus vardo" – *Dichter*? Te niekas nesiskverbia prie šios paslapties. Gal tai buvęs "paskutinis atgarsis senojo aristokratiško kraujo, kartoms keičiant kartas pavargusio tekėti ir dar sykį plastelėjusio štai šio – paskutiniojo jų palikuonio – gyslomis", – nors atvirai kalbant, Rilke's pretenzijos į senus ir kilmingus protėvius buvo tiktai iš piršto laužtos ir skatinamos gryno snobizmo. Kad ir kaip ten būtų, – toliau svarsto Zweig, – niekam nelemta iki galo paaiškinti prigimties poeto, "to neįmanomo perprasti ir tarp žmonių visuomet tarsi svetimšalio, kuriame tūkstančių metų senumo kalba darsyk atgimsta tokiu grynu pavidalu, tarytum jinai jau nebūtų mirtinai nukalbėta milijonų lūpų ir palaidota milijonuose laiškų iki Jo atėjimo dienos; Jo – žvelgiančio į daiktų praeitį ir jų tapsmą savo nuostabos kupinomis, spalvomis apgaubiančiomis, nelyg brėkštanti aušra skaidriomis akimis". Ne, – Zweig tęsia, – "žemiškomis priežastimis neįmanoma paaiškinti, kaip tarp tūkstančių pilkų būtybių atsiranda tasai vienintelis, kuris tampa poetu"; Rilke juo tapo, ir šioje auditorijoje nesą nė vieno, kurio pasąmonėj neskambėtų kokia nors jo veikalų strofa ar žodis, jo "muzikos dvelksmas". Tiesiog "nuostabu" jaunajai kartai buvę regėti, kaip auga šis poetas, kuris, pradėjęs pirmaisiais nedrąsiais bandymais, pakilo į lyrinės poezijos aukštumas, o paskui dar dusyk jas pranoko, kad iš naujo ir kaskart vis didvyriškiau ieškotų Dievo vis erdvesnėse platumose. Ir tik dabar, po jo mirties, mums atsiskleidžianti jo vėlyvųjų sudėtingiausių eilėraščių prasmė: "Savo pačių nuostabai, andainykštėmis dienomis mes tik vos ne vos teįstengėm nuvokti prasmę, kuri šiuose paskutiniuose jo eilėraščiuose slypi", – bet tasai sudėtingumas, kuris vėliau Muschgui atrodė esąs yda, Zweigui buvo kaip tik "dieviško talento" požymis. Pasak jo, *Duino elegijose* Rilke kreipiasi nebe tik į gyvuosius; jis kalbasi "su kitu, anapus daiktų ir pojūčių esančiu"[10]. Iš šių jausmingų proveržių galima apie daug ką spręsti, kadangi jie nėra vien paprasta panegirika; jei daiktan sudėsime visus jų sąmonin-

gus netikslumus, visas jų nieko nepaisančias hiperboles, tai ir bus tasai mąstymo stilius, kuris buvo priimtinas bei patrauklus daugumai vokiečių ir kuris, tiesą sakant, jiems atrodė neišvengiamai būtinas kalbant apie poeziją bei poetus.

Rilke's garbei reikia pasakyti, kad iš visų pranašų jis mažiausiai troško juo būti; siųsdamas įspėjimus savo korespondentams, jis nesiekė apgauti poza, kuria, neva stengiantis atstumti, iš tiesų trokštama sužavėti; jis ištikimai laikėsi savo įsitikinimų. Visiškai nepažįstami žmonės jį buvo tiesiog verste užvertę laiškais. "Ir kokie laiškai! – 1921 m. vasarą jis rašė vienai savo draugei. – Tokia daugybė žmonių iš manęs laukia gal pagalbos, gal patarimo, – aš netgi tiksliai nežinau ko, – iš manęs, kuris pats suglumsta, atsidūręs prieš slegiančius gyvenimo rūpesčius. Ir netgi žinodamas, kad jie apsigauna, kad jie labai klysta, aš vis tiek jaučiu potraukį (ir nemanau, kad iš tuštybės) pasidalinti su jais savo patirtimi – kai kuriais savo ilgos vienatvės vaisiais." Tarp jų yra vienišų merginų ir jaunų moterų, ir paskui dar "visi tie jauni darbininkai, dauguma jų – revoliucionieriai, kurie išėjo iš valstybės kalėjimų sutrikę ir griebiasi "literatūros", kurdami nuodingai svaigias eiles. Ką man jiems pasakyti? Kaip galėčiau pakylėti jų nevilties apimtas širdis?.."[11] Nepaisant visos jo sąmoningos atskirties, visų jo kruopščiai puoselėjamų draugysčių su europiečiais aristokratais, Rilke jautė visuomeninę atsakomybę ir suvokė savo galimybių ribas. Ir dar jis kuo puikiausiai žinojo, kaip labai skiriasi poezija ir gyvenimas. Viename 1922 m. laiške jisai rašė, jog painiava, kylanti iš to, kad šiame amžiuje "meno trauka taip dažnai suvokiama kaip pašaukimas menui", jam atrodo didžiai pavojinga – nes šiais laikais menai, užuot teigiamai veikę gyvenimą, kaskart vis daugiau jaunų žmonių nuo jo atitraukia[12]. Aišku, Rilke nė iš tolo nelygintinas su jo mokiniais, kuriems jis buvo reikalingas vien garbinti ir kurie jo poezijoj ieškojo religijos ir sau tinkamo gyvenimo būdo, o jo gyvenimo tiesa buvo daug patrauklesnė nei legendos, taip greit jo asmenį apgaubusios. Rilke ir apie save galėjo pasakyti tą patį, ką jis pasakė, kalbėdamas apie Rodiną, kurį artimai pažinojo ir su kuriuo vienu metu dirbo: "Mat išgarsėji-

mas galų gale tėra vien sankaupa visų nesusipratimų, apgaubiančių naują vardą".[13]*

Taip, Rilke's iš tiesų būta nepaprastai talentingo poeto – nepaisant įsitikinimų, visi kritikai vienu balsu pripažįsta, kad jis praturtino vokiečių kalbą ir iš jos garsyno išgavo dar negirdėtų melodingų sąskambių, buvo metaforos ir įstabios vaizduotės menininkas. Ir visados, o jaunystėje – ypač, jam atrodė, kad jo poezija – tai sunkaus darbo ir nenuilstamai kaupiamos patirties vaisius. "Juk eilėraščiai, – sakė jis romane *Maltės Lauridso Brigės užrašai*, – tai ne jausmai, kaip mano žmonės, jausmų turime užtektinai ir jaunystėje, jie yra patirtis. Dėl vieno posmo reikia pamatyti daug miestų, žmonių ir daiktų, reikia pažinti žvėris, reikia pajusti, kaip skrenda paukščiai ir žinoti, kokiais judesiais rytą prasiskleidžia mažos gėlytės."[14]** Ir dar daug apie ką reikia žinoti: Rilke's nuomone, kad taptum poetu, būtina didžiulė patirtis – reikia išmanyti apie vaikystę ir mirtį, apie meilės naktis ir naktis, praleistas besiklausant jūros ošimo. Tiesa, vėlesniais gyvenimo metais Rilke labiau nei anksčiau buvo linkęs pasikliauti įkvėpimu; jam regėdavosi haliucinacijos, jam girdėdavosi balsai, bet juk net ir tas poetinis proveržis 1922 m. vasarį – tai išsiliejimas eilučių bei vaizdinių, kuriuos jis nešiojosi sąmonėj ir kuriuos žymėjosi sąsiuviniuos ištisą dešimtį metų. Ir paskutiniaisiais gyvenimo metais Rilke daug dirbo, bet tasai darbas darėsi vis labiau pasąmoningas.

Galų galiausiai reikia pripažinti ir tai, kad Rilke neturėjo jokios sistemos. Kaip dauguma rašytojų, daug ir be nuoseklaus plano rašančių, jis gana prieštaringas. Kaip dauguma poetų, kurie juk ir rašo tam, kad kurtų poeziją, bet ne filosofuotų, jis reikšdavo tam tikrus įsitikinimus, bet nepriklausė jokiai mokyklai; jo tikrai įstabus kalbos jausmas vedė jį veikiau muzikos, o ne logikos link. Rilke galima skaityti vien dėl malonumo, mėgaujantis jo vaizdiniais; Rilke galima skaityti kaip vienatvės poetą arba kaip pago-

---

* Vertė A. Gailius: R. M. Rilke. *Auguste Rodin*: Proskyna. – 1992. – Nr. 6 (24). – P. 331.

** Vertė A. Gailius: R. M. Rilkė. *Maltės Lauridso Brigės užrašai*. – Vilnius: Vaga, 1985. – P. 17.

niško universumo dainių – to universumo, kuriame darnion visumon susilieja žmogaus jausmai ir besieliai daiktai, meilė ir kančia, gyvenimas ir mirtis. Ši – gyvenimo ir mirties harmonizavimo – idėja Rilke'i buvo viena iš svarbiausių. "*Elegijose*, – prisipažino jis laiške, rašytame likus vos metams iki mirties, – aš norėjau pasakyti, kad teigti gyvenimą ar teigti mirtį yra tas pat."[15] Ir tikrai, jau pirmoje elegijoje su įspūdinga įtaigos galia būtent šitai jis ir pabrėžia: angelai, pasak jo, dažnai nė nežino, kur jie esą – tarp gyvųjų ar tarp mirusiųjų. Per abi viešpatijas, abi jas užliedama, teka amžinybės srovė, nusinešdama visus amžius:

Engel (sagt man) wüssten oft nicht, ob sie unter
Lebenden gehn oder Toten. Die ewige Strömung
reisst durch beide Bereiche alle Alter
immer mit sich und übertönt sie in beiden.[16]

Tačiau ir šia tema rašydamas Rilke veikiau išgyvena grynai asmeninį nerimą, nei ką nors primygtinai teigia kitiems kaip galutinę tiesą. Buvo galima žavėtis Rilke's panteizmu, tačiau kam gi jį mėgdžioti. Jo eilėraščiuose bet kuris daiktas pavirsta kažkuo kitu taip lengvai ir sykiu – jo savitvardos ir tikslumo dėka – taip savaime suprantamai: miestai ištiestomis rankomis pasitinka keleivį, žmogus darosi ne panašus į jūrą, bet išties tampa jūra, – kad visa staiga pasirodo esą įkvėpta tuo pačiu dvasios dvelktelėjimu ir yra viena organiška visuma. Rilke turėjo tai, ko, anot Freudo, jam trūko – okeano pajautą. Ir dėl to jis galėjo rašyti nuostabius eilėraščius ir laiškus, žodžiais tapyti paveikslus ir kurti melodingas dermes, – visa tai, kas – kaip teisingai atspėjo Zweig, – tapo nepamirštama. Šito ir turėtų pakakti, bet jo gerbėjams, apsėstiems dvasingumo, to buvo maža.

3.

Kad ir kokie modernybės šalininkai buvo Stefan George ir ypač Rainer Maria Rilke, kuris vos įgijo savitą balsą, iškart įsijungė

kitų didžių modernistų, tokių kaip Valéry ir T. S. Eliot, draugėn, – jiems abiem nedavė ramybės Vokietijos praeitis. Pareigingai, o kartais ir visai nuoširdžiai, jie žavėjosi rekomenduojamais Goethe's epochos klasikais, tačiau didžiausias atradimas jiems buvo Hölderlin, iki to laiko, kai jiedu prikėlė jį iš užmaršties, jau beveik visiškai pamirštas. Vokiečių literatūros istorijos puslapiuos Hölderlin šmėkščiodavo kaip Goethe's ir Schillerio pažįstamas, kaip įdomus lyrikas, parašęs keistą epistoliarinį romaną *Hiperionas (Hyperion oder der Eremit in Griechenland*, 1797–1799) ir tragedijos *Empedoklio mirtis (der Tod des Empedokles)* fragmentą, be to, šiek tiek abejojant, priskiriamas graikofilams, klestėjusiems Vokietijoje klasicizmo amžiuje. Taip pat buvo žinoma, kad didžiumą poetinių veikalų jis parašė prieš ar maždaug apie 1800-uosius metus, o paskui susirgo ir apgailėtinoj beprotystėj gaivaliavo iki 1843-iųjų. Mažai kas jį beskaitė, ir nors tas nedaugelis buvo įžymybės, nė vienas jų – nei Dilthey, nei Nietzsche, – neįstengė jo atgaivinti vokiečių viešuomenės sąmonei – jo ekstazingiems gerbėjams teko tai padaryti dvidešimtame amžiuje.

Turbūt daugiausia Hölderlino atgimimui nusipelnė Norbert von Hellingrath – ištikimas Stefano George's būrelio narys, iš naujo atradęs keletą vėlyvųjų Hölderlino veikalų, savaip interpretavęs "sunkiuosius" Hölderlino himnus ir pradėjęs kritinį Hölderlino raštų leidimą. Kaip būdingu stiliumi sako Edgar Salin, patsai Stefan George buvo pernelyg susiformavęs, kad pasiduotų "pavidalą, formą ir spalvą" suteikiančiai Hölderlino galiai, bet jis "jautė giminingą naujai atrastų eilėraščių dvasią": "Tarsi visų švenčiausią relikviją dengusi skraistė būtų nukritusi, ir tai, kas neapsakoma žodžiais, būtų prieš akis atsivėrę."[17] Žodžiu tariant, George ir jo pasekėjai žavėdamiesi skaitė Hölderliną, savo leidžiamuose rinkiniuose jį perspausdindavo ir garsino jo vardą.

Taip susiklostė, kad Rilke irgi parėmė George's ratelį šiame darbe. Hölderliną jis atrado didžia dalimi Hellingratho dėka – su pastaruoju susitiko 1910 m. ir visąlaik artimai domėjosi tuo, ką jisai darė: 1914 metais kai kuriose egzaltuotose eilėse jis jau apostrofiškai kreipiasi į didįjį Hölderliną – "*du Herrlicher*" ir taip skelbia viešuomenei "gerąją žinią". O per karą ir ypač po karo

žmonės buvo jos išsiilgę. Weimaro laikotarpiu tokie literatai kaip Zweig toliau populiarino Hölderliną biografinėse bei kritikos esė, o mokslininkai savo dalį atidavė rašydami disertacijas. Skaitytojams iš jaunimo sąjūdžių jis buvo suskaldyto pasaulio darnos skelbėjas; jie daugybę sykių drauge su Hiperionu jo raudą kartojo: „Skaudu sakyti, bet aš vis dėlto pasakysiu, nes šitai – tiesa: niekur neteko matyti labiau už vokiečius sudraskytų žmonių. Jūs regite darbininkus, bet ne žmones, mąstytojus, bet ne žmones, dvasininkus, bet ne žmones, šeimininkus ir tarnus, jaunuolius ir nuosaikų senimą, bet ne žmones."[18] Šitokie sentimentai ypač liesdavo jautrią stygą trečiame dešimtmetyje, kai Versalio sutartimi Vokietija tegul ir nebuvo sudraskyta tiesiogine šio žodžio prasme, tačiau nuo jos, šiaip ar taip, buvo atkirstos kai kurios teritorijos, kuriose buvo kalbama vokiškai. Be to, istorija apie Hiperioną, moderniųjų laikų graiką, kuris dalyvavo aštuoniolikto šimtmečio sukilime prieš turkų jungą, priminė vokiečiams tada itin jiems aktualią „svetimšalių priespaudą", kurią, kaip jie manė, jų gimtoji šalis kentė Weimaro metais. Kitiems Hölderlin įtiko dėl kitų dalykų; George's gerbėjus, prie kurių prisijungė filosofas Heidegger, labiausiai žavėjo egzaltuota Hölderlino poeto misijos samprata, šaukimasis naujo dievo, taigi, nors netiesiogiai, ir naujos Vokietijos. Tačiau užvis vertingiausias Hölderlino atradimas George's būreliui atrodė jo atskleistas klasikinės Graikijos ir moderniųjų laikų Vokietijos prigimtinis ryšys, jų likimo bendrumas; kaip rašė vienas ratelio narys, jie džiaugsmingai sutiko „Hölderlino beatodairiškai skelbiamą ištiso amžiaus nesuprastą esminį graikišką vokiškumą – *Griechendeutschen*"[19]. Tačiau niekam Hölderlin nepriklausė kaip asmeninė nuosavybė; pasak Felixo Gilberto, jis buvo „vienintelė vokiečių literatūros asmenybė", kuria žavėjosi „visi vokiečių intelektualai nuo dešiniųjų iki kraštutinių kairiųjų"; ir labiausiai jisai patrauklus buvęs tuo, kad „ragino iš naujo pajusti gyvenimo pilnatvę*".

* Žodžiu *pilnatvė* mėginama versti vieną iš esminių knygos sąvokų *Wholeness*, kai kuriuose originalo kontekstuose turintį taip pat ir *visumos*, *visybiškumo*, *vientisumo* ir net *visuotinumo* reikšmes. Knygoje stengtasi nuosekliai vartoti vieną atitikmenį, o tos pačios šaknies žodžius *whole* ir *the whole* versti atitinkamai *visapusiškas* ir *visuma*. (*Red.*)

Čia, žinoma, ir slypi paaiškinimas, kodėl Hölderlin taip jaudino sumaišties apimtą ir iš visų pusių spaudžiamą dvidešimtojo amžiaus Vokietiją: nors miglotai, bet vienas pirmųjų jis išsakė tai, kas vėliau tapo banalia tiesa ir poetams, ir filosofams, ir sociologams, ir politikams, – kad moderniajame pasauly žmogus jaučiasi suskaldytas, atstumtas, atskirtas tiek nuo visuomenės, tiek nuo savo paties prigimties. Hölderlino *Empedoklio* herojus, pasak paties autoriaus, – "mirtinas bet kokios vienamatės egzistencijos priešas"; "dėl temperamento ir filosofinių įsitikinimų" "apimtas neapykantos civilizacijai – *Kulturhass*", jis nelaimingas ir kenčia netgi aplinkybėms palankiai klostantis kaip tik todėl, kad jos – atsitiktinės, o ne universalios.[20] Šokdamas į Etną jis sąmoningai renkasi "laisvą mirtį" kaip privilegiją, suteikiamą tik į jį panašiems, ir sykiu – kaip įrodymą, kad pilnatvė nebeįmanoma. Empedokliui, kaip ir jo autoriui, savižudybė – tai be perstogės kankinantis rūpestis; savižudybė, galėtum sakyti, – jų gyvenimo būdas.

Ir tokia pasaulio, kuriame gyvenimas ir mirtis beveik neatskiriamai persmelkę vienas kitą, pajauta, vėliau būdinga ir Rilke'i, buvo skverbte perskverbusi poetiškas Weimaro sielas. Ištikimiausiems Hölderlino dvidešimtojo amžiaus gerbėjams jo beprotystė – o jo beprotystės naktis tęsėsi ilgiau nei šviesaus proto diena, taip trumpai jam išbrėškusi, – buvo kitas mirties pavidalas, ir ne tik paprastas psichikos sutrikimas, – ji bylojo apie civilizacijos būklę ir patvirtino jo "filosofijos" teisingumą. Jau vien tuo Hölderlino atgimimas XX a. galėtų būti reikšmingas; betgi sykiu tai buvo tik viena daugelį užvaldžiusios aistros atkasinėti praeities liekanas apraiška. Be daugybės kitų, kartu su Hölderlinu atgimė taip pat ir Kleist su Büchneriu. Vėlyvojoj Vilhelmo Imperijoj, atrodo, tik tokiais "atkasinėjimais" ir tegyventa, tarytum jos pačios kultūrinis pamatas būtų buvęs pernelyg silpnas, kad ant jo galėtum statyti. Tad ir šiuo požiūriu Weimaro kultūra tiktai pratęsė tai, kas jau vyko – logiškai ir emociškai užbaigė amžiaus pradžioj užsimezgusį praeities pervertinimą.

Vargu bau galėtum sakyti, kad Kleist buvo visiškai pamirštas; XIX amžiuje buvo skaitomi Kleisto apsakymai, o jo pjesės, tegul

nedažnai, bet vaidinamos. Nietzsche Kleistą ir Hölderliną lygino kaip pretenzingo auklėjimo – to prakeikto vokiečių *Bildung* – aukas; kaip tik jis ir pradėjo tą vėliau bemaž visus rašytojus apėmusį įprotį gretinti Kleistą ir Hölderliną kaip nelygstamai nusipelniusius ir galiausiai pamažu pripažįstamus autorius. Tik amžių sandūroje, Nietzsche'i jau metus rašyti, mokslininkai pradėjo skelbti kritinius Kleisto darbų rinkinius, iš likusių dokumentų studijuoti jo gyvenimą ir diskutuoti apie Kleisto reikšmę jo ir – dar svarbiau – jų pačių gyvenamuoju metu. Hermann Bahr, dramaturgas ir kritikas, visą gyvenimą propagavęs Kleistą, 1927 m. rašė: "Mano vaikystės laikais Kleist buvo beveik visiškai išdilęs iš atminties; mokykloje retai kada girdėdavome jo vardą: jis nebuvo įtrauktas į "*Bildung*", ir mums nereikėjo apie jį mokytis. Jo valanda išmušė tik po 1870 metų. Jį prisiminė Scherer ir jo mokiniai. Apie jį rašęs Otto Brahm jo nepamiršo ir tada, kai pradėjo vadovauti Deutsches Theater. Bet nepaisant viso to, Kleist dar nebuvo populiarus. Tik per karą, tiksliau – tik po karo, jis pradėjo atgyti tautos atminty – maždaug tuo pat metu, kai blykstelėjo pirmosios Goethe's saulėlydžio žaros. Karą pergyvenusiai jaunajai kartai Goethe buvo per daug šaltas, per daug sustingęs; jiems atrodė, kad per mažai jame būta chaoso. Slegiami patirties, kurios jie negalėjo priimti, ir nerasdami paaiškinimo, už ką jiems tokios nepelnytos kančios, šie jaunuoliai atrado Kleistą ir galėjo guostis nors tuo, kad jis irgi visą gyvenimą kankinosi, negalėdamas perprasti painaus savo likimo. Tiesą sakant, netgi daugiau: savo veikaluose Kleist apibrėžė bei apibūdino prūsiškąjį žmogaus tipą, kurį tauta vien jo dėka pažino ir jame atpažino. Jis išlieka ne tik kaip poetas; jo poezija įsikūnijusi sklando tarp mūsų".[21]

Skamba ekstravagantiškai, bet – netoli nuo tiesos. Weimaro laikais Kleisto garbinimas tapo aistra, kone visuotiniu kultu. Išbandydami visas įmanomas interpretacijas nuo psichoanalitinių iki patriotinių, nuo sentimentalių iki ekspresionistinių, žymūs Weimaro teatro režisieriai kūrė spektaklius pagal Kleisto pjeses. Dramaturgai ir kirtikai prirašė krūvas eseistinių straipsnių: Thomas Mann, Stefan Zweig ir dar daugybė kitų kaskart grįždavo prie Kleisto, tarsi šis juos būtų

apžavėjęs. Apytikriai skaičiuojant, per keturiolika Weimaro respublikos metų apie Kleistą buvo išleista per trisdešimt knygų – ko gero, daugiau nei per visą praėjusį šimtmetį. 1920 m. Kleist sulaukė aukščiausio pagerbimo – draugijos, įkurtos jo atminimui. *Kleist-Gesellschaft* galėjo didžiuotis pačių įvairiausių narių bei rėmėjų būriu, į kurį įėjo didžiausios įžymybės, tarp jų iš gyvų antikos tyrinėtojų pats iškiliausias Ulrich von Wilamovitz-Möllendorf, tokie garsūs *Dichter* kaip Gerhart Hauptmann ir Hugo von Hofmannsthal ir jaunesni radikalūs dramaturgai, pavyzdžiui, Walter Hasenclever, taip pat filosofas Ernst Cassirer ir garsiausias – labai populiarus dailininkas impresionistas Max Liebermann. Kad priklausytum tokiai įvairialypei grupei, tereikėjo garbinti Kleistą ir išpažinti šūkį: "Būti ištikimam Kleistui – tai būti vokiečiu!"[22]

Ir tik viena buvo ne visiškai aišku – ką gi reiškia būti ištikimam Kleistui – kuriam Kleistui? Vieniems Kleist buvo krikščionis kankinys, kitiems – pavėlavęs gimti aristokratas, tretiems – maištininkas, o štai Thomą Manną labiausiai žavėjo subtilus Kleisto neoklasicistinės komedijos *Amphitryon* humoras[23]. Naciai savinosi Kleistą kaip tvirtą ir gryną vokietį, George's būrelis – kaip vienišųjų elito poetą, komunistai – kaip vieną pirmųjų revoliucionierių, tuo tarpu jo proanūkis Hans Jürgen von Kleist protestavo prieš visus šiuos iškraipymus ir primygtinai reikalavo, kad jo prosenelis būtų skaitomas paprasčiausiai kaip "laisvės kovų dainius".[24] Kleisto kūryba buvo nepaprastai plastiška – ko ieškojai, tą joje ir radai. Tiesa, 1925 m. Walter Muschg tarėsi aptikęs požymių, liudijančių, kad Kleist imamas tikriau suprasti, bet tas supratimas, apie kurį jis rašo, – tai andainykštis entuziazmas, pritaikytas prie to meto sąlygų. Su panieka atmetęs *Kleist-Gesellschaft* publikacijas ("intelektualus skurdas"), Muschg vis dėlto tikėjo, kad "tarp mokslininkų esama menininkų", o "tarp poetų – mąstančių žmonių", – pastarieji jam ir teikė vilties, jog "mėgėjiška parko skulptūra" galiausiai bus pakeista vertesniu monumentu. "Kleist, – rašė jis, neišvengiamai gretindamas, – drauge su Hölderlinu, atrodo, jau tampa stabu tiems vokiečiams, kurie aistringai siekia įsiskverbti į giliausias savosios nacijos paslaptis."[25]

Šitai turėjo sugrąžinti pasitikėjimą savimi; iš tikrųjų tai kėlė grėsmę. Nes vadinamieji geresni Kleisto aiškintojai nepadarė nieko daugiau, tik suteikė respektabilumo tiems meilės ryšiams su mirtimi, taip labai apraizgiusiems vokiečių protus. Fritz Strich, matyt, pakankamai rimtas literatūros istorikas, Kleisto tragediją *Prinz Friedrich von Homburg* (1809–1811) laikė pareiškimu, kad tik jis vienas yra herojus – "subrendęs mirčiai, pasirengęs mirti"; ši tragedija autoriui turėjo lemtingos reikšmės, jo "gyvenimo geismą paversdama mirties palaimos troškimu – *Lebenssucht in Todesseligkeit*". Ir Kleisto savižudybė Stricho akimis – tai scenai skirtos tragedijos įgyvendinimas; jo savižudybė – tai "paskutinis jo kūrinys".[26] 1925-aisiais, tais pačiais metais, kai Muschg tarėsi radęs tai, kas galėjo padrąsinti, Stefan Zweig pavaizdavo Kleistą kaip poetą, kovojantį su savuoju demonu. "Kleisto gyvenimas, – rašė jis, visiškai pritardamas Muschgui, – tai ne gyvenimas, o nesibaigianti mirties medžioklė; didžiulė medžioklė, kaip ir visos medžioklės gyvuliškai svaiginanti krauju ir geidulingumu, žiaurumu ir siaubu." Kulminacija Kleistui – tai sykiu ir atomazga; šią puikią tragediją galėjęs parašyti tik tas, kuris pasišventė mirti: "Jo savanoriška ankstyva mirtis – tai toks pat šedevras kaip ir *Prinz Friedrich von Homburg*."[27] Jeigu ši slogi niūruma taip pakerėjo Weimaro dvasios kupinus kritikus, lengva įsivaizduoti, kokie jausmai, skaitant Kleistą, apnikdavo ir įkvėpdavo dešiniuosius. Šiame žygy už Kleistą buvo aiškūs tiktai trys dalykai: jo intensyvumas, jo painumas, jo egzaltuotas iracionalizmas – palaimingas mirties troškimas.

O štai Büchnerio atgimimas rūpėjo tiktai respublikonams, arba kairiesiems; kad ir kokią filosofinę prasmę pripaišytum Büchnerio pjesėms, dėl užuojautos vargšams, neapykantos autoritarizmui ir negailestingo realizmo visuomenės atžvilgiu patriotams ir reakcionieriams jis vis tiek būtų nepriimtinas. Tiesa, nuoseklus radikalas Arnold Zweig Büchnerį prišliejo prie neperskiriamos Kleisto ir Hölderlino poros kaip vieną iš trijų "pergalingai pralaimėjusių jaunųjų vokiečių literatų"[28], tačiau bent jau Weimaro dienomis Büchner aiškiai priklausė demokratams, socialistams ir komunistams.

Jaunas revoliucionierius Büchner mirė tremtyje 1837-aisiais, su-

laukęs vos dvidešimt trejų metų, ir skirtingai nei Kleist, buvo kone visiškai pamirštas. Iš visų jo veikalų tik pjesė *Dantono mirtis (Dantons Tod)* buvo išspausdinta jam gyvam esant; kiti jo rašiniai: beveik užbaigta pjesė *Woyzeck*, apysaka *Lenz* ir komedija *Leonce und Lena*, – kaip tokiam amžiui, pakankamai gausi ir įspūdinga kūryba, – pasirodė vėliau ir nesukėlė beveik jokio susidomėjimo. Su retomis išimtimis, ištisus dešimtmečius Büchnerio beveik niekas neskaitė; pirmo bent kiek patikimesnio jo veikalų leidimo teko laukti iki 1879 m., ir tik devintajam dešimtmečiui baigiantis jaunasis Gerhart Hauptmann jį iš naujo atrado ir viešai išreiškė savo susižavėjimą.

Iš pradžių Büchner buvo nežinomas dėl to, kad jo pasirodymas nesukėlė jokių atgarsių; vėliau jis buvo nutylimas, nes baugintasi atgarsių, kuriuos jis galėjo sukelti: 1891 m. Berlyne leidžiamas socialdemokratų laikraštis išspausdino *Dantono mirtį*, ir jo redaktorius už šį prasižengimą turėjo keturis mėnesius prasėdėti kalėjime; šią pjesę 1890 m. anonsavęs Berlyno *Freie Volksbühne* dar dvylika metų atsargiai lūkuriavo, kol drįso ją parodyti scenoje. Valdžiai mažai kuo galėjo pasitarnauti dramaturgas, kurio ėmėsi maištininkas Wedekind – šiam nieko nebuvo šventa. Tačiau apie 1900-uosius draudimas buvo palaužtas; režisieriai ėmėsi statyti Büchnerio pjeses, ir 1909–1923 metais radosi ir poreikis, ir galimybių penkissyk pakartoti jo rinktinius raštus.[29]

Respublika darkart pabaigė tai, ką pradėjo vėlyvoji Imperija. Carl Zuckmayer prisimena, kad kilus revoliucijai, jauni žmonės – talentingi, apimti susijaudinimo ir didžių lūkesčių kupini – pradėję dairytis patrauklios asmenybės ir kad Büchner tapęs jiems – "tiems nuostabiems, maištingiems ir energingiems, visuomeninę atsakomybę įsisąmoninusiems jauniems žmonėms – sakytum šventuoju globėju".[30] Pagal Büchnerio pjesę sukurta Albano Bergo opera *Wozzeck*, pirmąkart atlikta 1925 m., buvo dvejopai radikali: joje daugiau mažiau konvencionalūs raiškos būdai derinami su Schönbergo dvylikatone sistema ir *Sprechgesang*, o jos herojus, arba veikiau antiherojus, – tai vienas įspūdingiausių Büchnerio personažų, paprastas vargšas kareivis, kuris, pažemintas viršesniųjų ir išduotas my-

limos merginos, galop įvykdo žmogžudystę ir pats nusižudo. Bergo operos sėkmė išgarsino Büchnerio pjesę. Savo ruožtu tokių ekspresionistų dramaturgų kaip Ernsto Tollerio ir *Baalio* laikotarpio jaunojo Bertolto Brechto pjesėse apstu reminiscencijų iš dramaturgo, kuriuo jie taip nepaprastai žavėjosi, kūrybos; įtakingas kritikas Alfred Kerr Brechtą pavadino epigonu – "*Büchneroidu*"[31]. Kaip Hölderlin ir Kleist, kaip George ir Rilke, Weimaro pasaulį savitai ir gyvai veikė *Dichter* Büchnerio galia.

4.

Paprasta parodyti, kad *Dichter* Vokietijoje užėmė aukštą visuomeninę padėtį; sunkiau nustatyti, ką šitai reiškė. Šiaip ar taip, aistringas poezijos pomėgis tikrai nepavertė visų vokiečių reakcionieriais ar militaristais; taip, ekstazės akimirksnį, dėl kurio netrukus graužėsi, 1914-ųjų rugpjūtį Rilke išties šaukėsi karo dievo ir tų kančių, kurias jis atneš laukimo išvargintam pasauliui, betgi tuo pat metu daugybė kitų poetų, ne ką mažiau iškalbingų nei Rilke, visomis poetinio talento galiomis keikė karą ir karo kurstytojus. Tiesa, dešinieji nacionalistai turėjo savo poetų, bet argi jų neturėjo socialdemokratai? Taip, daug kam atrodė, kad poetas – tai įsikūnijęs pranašas ir įstatymdavys, betgi kitiems jis buvo pirmiausia visuomenės kritikas, realistas, bylojąs apie jos būklę, ir galbūt netgi rykštė, raginanti ją tobulinti. Galiausiai poezijos poveikis nėra nei universalus, nei visuotinis: tai, kas paaugliams žadina pakilų entuziazmą, suaugusį žmogų gali paskatinti santūriems svarstymams arba pasirodyti nuobodu ar netgi erzinti. Kaip visur, taip ir Weimare, žmonės skyrė savo pažiūras nuo gyvenimo, ir tokie tvirtų politinių įsitikinimų intelektualai kaip Franz Neumann galėdavo cituoti Hölderliną, nesivadovaudami juo partinių kovų sferoje.

Stefan Zweig kone su ilgesiu prisimins Pirmąjį pasaulinį karą kaip laikus, kai "žodis dar turėjo šiokios tokios galios", ir sakydamas "žodis", jis, be abejonės, turės omeny žodį poeto, kurio šventu autoritetu galėjai visiškai pasikliauti.[32] Bet iš tikrųjų visa

buvo ne taip paprasta. Žodžio žmogus linkęs pervertinti žodžio galias. Manyti, kad poezija ir drama tiesiog ir iš karto gali įtikinti žmones griebtis vienokių ar kitokių veiksmų, – tai pasiduoti iliuzijai, paveldėtai iš neoklasicizmo teorijos. Betgi net tam pačiam Weimare daug kam poezija bei teatras buvo paprasčiausia pramoga ar kultūrinį akiratį plečiančios priemonės, kurios jeigu ir daro kokį nors poveikį poelgiams bei įsitikinimams, tai tik labai subtiliai ir netiesiogiai. Bijo šito poetai ar trokšta, poezija nėra paprasta propaganda. Be to, kaip minėjau, labiausiai vokiečių mėgiami poetai būdavo tinkami prieštaringiausioms interpretacijoms, ir todėl juos galėdavo sau palankiai cituoti žmonės, priklausantys įvairiausioms partijoms. Galų gale net aiškiai ir nedviprasmiškai poeto ištartas žodis nebūtinai turi formuoti skaitytojo mąstyseną, ir šitai lygiai taip pat įmanoma kaip ir tai, kad skaitytojas ieško prasmės, kurią išgirsti jis trokšta ir kurią visuomet suranda – jeigu ne poezijoj, tai kur nors kitur. Ar nebuvo poetai veikiau atspindys nei priežastis?

Sunku į šį klausimą atsakyti, tačiau akivaizdu tai, kad tiek prieš Weimaro respubliką, tiek jos gyvavimo metais vokiečių vaizduotė buvo ypač imli poetiniams įspūdžiams. Žinoma, ne vieni vokiečiai garbstė poetus, kaip ne vien tiktai jie telkėsi į įtakingus būrelius, kurių narius siejo įsitikinimai ar homoseksualios meilės ryšiai; Bloomsbury'o būrelio pavyzdys liudija, kad čia irgi neapsieita be seksualinių ekscentriškumų, – įtakingi jaunuoliai, Oxbridge'o absolventai, čia gerokai pralenkė George's ratą, tik veikė daug slapčiau negu jie. Betgi šis uždarumas bei išorinis padorumas bent jau iš dalies ir gelbėjo anglus; kaip tik todėl, kad jų veikla buvo privataus pobūdžio, bent jau šioje srityje jų įtaka visuomenei buvo mažesnė nei mėgstančių viešumą vokiečių kultistų.

Vis dėlto memuaruose galime rasti gausybę paliudijimų, rodančių Weimaro žmones buvus ypatingai jautrius poezijos poveikiui. Jaunasis Willy Haas, trečią dešimtmetį tapęs svarbiausiu Berlyno kino kritiku bei literatūros redaktorium, tuomet dar iš Prahos sveikino tokio pat jauno Walterio Hasencleverio pasirodymą kaip nei daugiau, nei mažiau, tik "atgimstančius Friedricho Schillerio ug-

ningus jaunuolius..."[33] Martin Buber vėliau prisipažins, kad jis pirmąsyk George perskaitė, kai jam buvo aštuoniolika, po to dar sykį – būdamas dvidešimt trejų, ir kad šie "du įvykiai, nepamirštami ir žodžiais, matyt, neapsakomi", jam buvę lemtingai svarbūs viso gyvenimo atradimai.[34] Stefan Zweig tvirtina, kad Hugo von Hofmannsthalio poezijos deklamavimas klausytojus sukrėtęs ir privertęs nuščiūti. Tai buvęs neapsakomas, tiesiog kerintis dalykas: "Ar gali būti kas nors nuostabiau jaunajai kartai, nei taip artimai, kone fiziškai jausti, kaip gimsta, atgyja, įsikūnija poetas – poetas, kuris ligi tol buvo gyvas tiktai vaizduotėje kaip Hölderlino, Keatso ir Leopardi legenda – nepakartojama, jau pusiau sapnas ar vizija?"[35] Jaunojo Werfelio išvaizda ir jo ekspresionistinės eilės padarė lygiai tokį pat įspūdį. O buvo dar ir daugybė tokių, kuriems Goethe rodėsi esąs toks pat šiuolaikiškas, toks pat paveikus kaip kai kurių jaunųjų išdailintos eilės. "Nė vienas nūdienos *Dichter* ar *Denker*, – prisimena žurnalistas ir biografas Gustav Mayer, – neišskiriant nei Nietzsche's, nei Ibseno, manęs taip ištikimai nelydėjo ir neturėjo tokios įtakos mano gyvenimui kaip Goethe." Kitataučių klausiamas, ko gi taip rūpinąsis savo vokiškumu – savo *Deutschtum*, – jis būtų priminęs, jog esama dviejų Vokietijų: "Aš jiems pasakyčiau, kad ne Potsdamo, bet Weimaro dvasios įkvėptas aš tapau vokietis."[36] Goethe ir Hofmannsthal, Hölderlin ir Rilke, – vokiečių panteone jie visi buvo amžininkai.

Žodį *Dichter* vartodami šia platesne reikšme, kurią, kalbėdami apie grožinės prozos kūrėjus, jam teikia vokiečiai, galėtume teigti, jog Vokietija buvo vienintelė šalis, kurioje visiškai rimtai skambėtų garsusis Shelley'o kategoriškas pasakymas, kad "poetai yra nepripažinti pasaulio įstatymų leidėjai" – o kaip rimtai, rodo paskutinioji Friedricho Meinecke's knyga *Vokiečių katastrofa* (1946), kurioje tarp Antrojo pasaulinio karo griuvėsių, dar tebetvyrant gėdai dėl neregėtų nusikaltimų, pagyvenęs istorikas keliais štrichais apmeta "nedidelį lūkesčių paveikslėlį": "Norėtųsi, – rašo jis, – kad kiekviename Vokietijos mieste ir didesniame kaime įsikurtų bendraminčių draugijos, kurias man labiausiai patiktų vadinti Goethe's bendrijomis." Šioms bendrijoms tektų "pažadinti klausytojų

širdis ir perteikti jiems nemarias didžios vokiečių dvasios apraiškas – dvasios, iš kurios tauriausia muzika ir kilniausia poezija visados skleidžiasi kartu". Sudeginta tiek bibliotekų, kad niekur kitur, tik šiose grupėse jaunimas galėtų "pradėti pažintį su nemirtingomis Hölderlino, Mörike's, C. F. Meyerio ir Rilke's poemomis per tas šventiškai pakilias muzikos ir poezijos valandas, kurios, reguliariai rengiamos Goethe's bendrijų, – gerai būtų, kad tokios įsikurtų visame krašte kaip pastovios institucijos, – galėtų vykti sekmadienių popietėmis, jeigu įmanoma – bažnyčiose. Tokia simboline procedūra išryškintinas religinis mūsų poezijos pamatas šitai pateisintų, šito net reikalauja". Į tuos skaitymus įtrauktini rinktinės, "tinkamos" prozos pavyzdžiai, bet "lyrinė ir giliamintė poezija" sudarytų "tokių šventiškai pakilių valandų branduolį. Tokia nuostabiausia lyrika, kuri didžiausių aukštumų pasiekia Goethe's ir Mörike's kūryboje, kur siela virsta gamta, o gamta virsta siela, taip pat – tokia subtili, išminties kupina poezija kaip Goethe's ir Schillerio."[37]

Visoje įspūdingoje literatūroje, kurioje vokiečiai kaltina patys save, neužtikau nieko, kas skambėtų iškalbingiau ir labiau apgailėtinai. Išblukindamas ribas tarp poezijos ir religijos, Meinecke pratęsia tą miglotą širdies religingumą, tokį būdingą vokiečių filosofavimui nuo XVIII a. pabaigos, – nuo tų lemtingų metų, kai klasikinio laikotarpio poetai ir mąstytojai suvokė būtinybę "įveikti" Apšvietos amžiaus "mąstymo lėkštumą". Skaityti poeziją bažnyčioje iš anksto nustatytomis valandomis – tai būdingas požymis tokio intelekto, kuris poeziją išaukština iki religijos, o religiją nužemina iki poetinio išgyvenimo – įgalindamas dalyvaujančius jaustis kultūringais, sykiu išvengiant materializmo, ir dievobaimingais, nors jie nevaržo savęs krikščionybės dogmomis, kurios, kaip visiems žinoma, esą vien prietarai. Ir kokią poeziją? Pirmučiausia, Goethe ir Schillerį – abu visiškai nepolitiškus rašytojus: pirmasis paprasčiausiai vengė šios temos, antrajam ji – tik priedas prie herojiško veiksmo. Goethe's politika buvo apatija, Schillerio – tironžudystė; nei vienu, nei kitu atveju ji nepasitarnavo tam, kad būtų ugdomas į parlamentinius kompromisus linkęs žmogus; abu jie,

kviesdami kažko aukštesnio nei politika linkui, padėjo nutiesti kelią link to, kas buvo žemiau nei politika – barbarybės. Manyti, kad poezija gali išgelbėti, – tai siūlyti labai abejotiną išeitį, nesgi tatai pirmiausia buvo viena iš priemonių, kuriomis Vokietija buvo pastūmėta į pražūtį. Pusantro šimtmečio anksčiau nei Meinecke rekomendavo šią beviltišką išeitį, Madame de Staël pavadino Vokietiją poetų ir mąstytojų – *Dichter und Denker* – šalimi. Per laiko atkarpą nuo Madame de Staël iki profesoriaus Meinecke's Vokietija tapo šalimi, kurioje poetai buvo iškelti viršum mąstytojų, arba veikiau – kurioje mąstytojai buvo paversti poetais, ir tai, be abejonės, gerokai pakenkė mąstymui. Vienas iš šiuolaikinių Martino Heideggerio tyrinėtojų netyčiomis atverčia visas kortas: "Gyvendamas čia", Freiburge, Heidegger "visuomet turi po ranka Hellingratho išleistus Hölderlino veikalus. Šis Hölderlino artumas ne atsitiktinis; tai yra raktas į paties Heideggerio filosofiją. Kadangi Hölderlin kilęs iš to paties geografinio regiono, jis susidūrė su tomis pačiomis dvasinėmis problemomis, tik aiškiau ir lemtingiau išgyveno galutinę nebūties prasmę, nei bet kas kitas, kuris būtų galėjęs visa tai išreikšti daina. Paralelė su Heideggeriu artima – žinoma, jeigu 'daina' būtų pakeista 'mąstymu' ".[38] Iš tiesų atsitiko visiškai priešingai – mąstymas buvo pakeistas daina.

IV. PILNATVĖS TROŠKIMAS:

Modernybės išmėginimai

1.

Poetai nekalbėjo tik sau. Jų kritiškumas politikos atžvilgiu ir raginimas siekti pilnatvės susilaukė plataus atgarsio, – iš dalies dėl to, kad poetai turėjo didelį autoritetą, o iš dalies ir dėl to, kad jie patvirtino ir puikiai išreiškė idėjas, kurios, stipriai veikusios Vokietijos gyvenimą praėjusiais amžiais, buvo tokios pat įtakingos Weimaro metais. Respublikoje augo ir plėtėsi nusivylimas politika. "Mes, jauni studentai, – prisimena Hannah Arendt, – anuomet neskaitėme laikraščių. Mums atrodė, kad George Groszo karikatūros – ne satyros, bet realistiniai reportažai: tuos tipus mes pažinome; jų visur buvo pilna. Ar už *tai* verta kopti ant barikadų?"

Šitokia panieka politikai buvo nuo senų laikų įsigalėjusio mąstymo įpročio nauja apraiška. Daugiau nei šimtmetį politika vokiečiams kėlė sykiu susižavėjimą ir pasibjaurėjimą. Sprendžiant pagal laikraščių gausybę ir tai, kiek vietos – jeigu tik leido cenzūra, – juose buvo skiriama politikai, taip pat pagal didelį aktyvumą rinkimuose, reikėtų manyti, kad vokiečiai buvo karšti politikai; vos tik rasdavosi galimybė, jie iškart pasinerdavo į politiką. Didelė dalis šios nesenkančios energijos galėdavo būti išeikvota kalboms dėl pačių kalbų – vokiečiai ir patys šaipėsi iš savo nepagydomo polinkio burtis į klubus, – arba viešam asmeninių ambicijų tenkinimui, bet bent jau nepaliaujamai vyko tai, kas paprastai vadinama politine veikla, – politinės diskusijos, propaganda, rinkimai. Kvai-

la politika – irgi politika. Kita vertus, greta šios tėkmės, vis platesne ir gilesne vaga gremžėsi kita tendencija – pasibjaurėjimas politika, ne viena ar kita politine programa, ne viena ar kita partija, bet apskritai politika.

Polinkis į politiką yra įprotis, kurį, kaip ir kiekvieną įprotį, stiprina praktika ir kuris atrofuojasi, kai liaujamasi jį praktikuoti. Vokiečiai turėjo maža politinės patirties. XVIII ir XIX amžiais autoritarinės valstybės, tiek didelės, tiek mažos, gyveno pagal valdovų įsakus; leista mažai laikraščių, o ir tie keli, kurie buvo leidžiami, neturėjo ko pasakyti apie politiką, kaip ir apskritai politinio savarankiškumo; tik kelios valstybės galėjo pasigirti tokiais viešoms diskusijoms skirtais visuomeniniais dariniais, kuriuos įprasta vadinti parlamentais. Iš pradžių atrodžiusios tobulesnės, Bismarcko 1871 m. įsteigtos imperinės institucijos tik pablogino padėtį; vaizdžiu socialdemokratų veterano Wilhelmo Liebknechto pasakymu, jos buvo tik "figos lapelis absoliutizmui pridengti". Pro naujosios Vokietijos imperijos federacinę struktūrą vis tiek prasimušė dominuojanti Prūsijos galia; visuotinę vyrų rinkimų teisę renkant federacijos parlamentą vargu buvo įmanoma suderinti su Prūsijoje įteisinta reakcine trijų pakopų sistema, kuri visą valdžią paliko sutelktą galingųjų rankose; Reichstagas sudarė tik parlamento regimybę – kancleris buvo atsakingas ne jam, bet imperatoriui. Reichstago deputatai dažniausiai tik pasyviai paklusdavo iš tiesų valdančių valiai. Apie tai, kad Bismarck pridarys daug žalos, įspėjo didysis romėnų istorijos žinovas Theodor Mommsen, – o jis patsai prisipažino esąs iki panagių politinis padaras. "Mūsiškės atstovaujamosios sistemos nuosmūkis išties gąsdinantis", – rašė jis; tauta tenkinasi "pseudokonstituciniu absoliutizmu"; Reichstagas atrodo tarsi tam kartui suręstas pastatas, kuris bus nugriautas, vos tik jo nebereikės, – taigi "Bismarck palaužė nacijos šerdį"[1]. Tokius įžvalgius kaip Mommsen ant pirštų galėjai suskaičiuoti. 1890 m. Bismarck buvo nušalintas, bet jo įkurtos institucijos liko, tik jas dabar valdė daug menkesni negu jis – tie, kuriuos Meinecke vėliau pavadins "konservatyvia militaristine sąjunga"[2]. Nuolatinės frustracijos atmosfera arba pojūtis, kad viskas – apgaulė, žinoma,

nėra pačios geriausios sąlygos politiniam mentalitetui ugdyti. Kai demokratiška Weimaro konstitucija įgalino imtis tikros politinės veiklos, vokiečiai trypčiojo, lyg būtų valstiečiai, kurie, pakviesti į rūmus, dairos tarpustaktėj, bijodami peržengti slenkstį.

Kaip visados, taip ir šįkart realybė susikūrė ją paaiškinančią bei pateisinančią ideologiją. Žymiausi vokiečiai intelektualai, poetai ir profesoriai sudarė su savo valstybe nebylią nerašytą sutartį – jie susilaikysią nuo kritikos, netgi apskritai nuo politikos, jeigu savo ruožtu valstybė nevaržysianti jų asmeninės laisvės gyventi gal ir ne visiškai įprastai, taip pat – jeigu nesikėsinsianti į jų gana neortodoksines filosofines bei religines pažiūras. Garsusis Schillerio *Gedankenfreiheit* – minties laisvės – reikalavimas iš tiesų buvo ne toks jau radikalus, kaip atrodo. "*Gedankenfreiheit*, – rašė Hajo Holborn, – rodėsi esanti absoliuti būtinybė, o štai socialinių bei politinių teisių buvo reikalaujama kaip galbūt pageidautinų, bet mažiau būtinų." Tiesą sakant, "viso XVIII a. Vokietijos intelektualinio sąjūdžio kone vienintelis tikslas buvo individo švietimas, ir tam buvo pajungti visi politiniai reikalavimai"[3]. Vokiečių pasaulis – beje, prie to žodžiu bei asmeniniu pavyzdžiu gerokai prisidėjo taip pat ir poetai, – suskilo į dvi dalis: nuo politikos nepriklausomą aukštesniąją – vidinio tobulėjimo, *Bildung*, kultūros kultūrai sritį ir žemesniąją – su jai būdingais grubiais žemiškais rūpesčiais ir kompromisais. Tokių apsišvietusių žmonių kaip Alexander von Humboldt XIX a. pradžioje garbstytas *Humanitätsideal* buvo kilnus idealas ir – tam tikra prasme – ugdė humanišką politiką, tiek užsienio, tiek vidaus; be to, jis skatino įsisenėjusių institucijų ir veiklos būdų kritiką. Bet dėl tokio dualistinio pobūdžio jį lengva suvulgarinti – ir jis buvo suvulgarintas, nuvalkiotas iki šūkių rinkinio, kuris apatiją pakylėjo į neva aukštesnę egzistencijos sferą ir dėl kurio radosi ir paplito praktiško britų bei prancūzų politinio mentaliteto niekinamai užgaulus lyginimas su apsišvietusių germanų dvasingumu. Savęs aukštinimas atsiribojant nuo "vakarietiškų" vertybių apskritai būdingas vokiečių ideologijai. Nebuvo šis "*Vulgäridealismus*" – vulgarusis idealizmas[4] – nė politiškai neutralus; paklusnumą ir auto-

ritetą vertindamas labiau už polemiką bei aktyvią veiklą, jis buvo teisuoliškas, konservatyvus, dažnai reakcingas, – tiesiog neįkainojamas nusistojusios tvarkos ramstis.

Pirmojo pasaulinio karo metu apolitiškasis vokietis įgijo iškalbingą gynėją ir stojo į atmintiną mūšį, kurio atgarsiai buvo girdimi per visą trumpą Weimaro respublikos gyvavimo laikotarpį. 1918 m. Thomas Mann paskelbė esąs apolitiškas žmogus ir tuo didžiuojąsis, – apie tai bylojo ir jo veikalo *Betrachtungen eines Unpolitischen* pavadinimas, ir visi šeši šimtai puslapių. Stambiame tome – tai tikrai pernelyg ištęstas poleminis pamfletas – iškeltas aikštėn ir viešai sprendžiamas šeimyninis ginčas. Karo pradžioje, dar apsėstas minčių apie Vokietijos kultūrinį pašaukimą, Thomas Mann parašė esė, priminusią vokiečiams jų istorinį herojų – Prūsijos Frydrichą Didįjį, kuris nepaisant visų ydų esąs visos Vokietijos įsikūnijimas; didžioji koalicija prieš Prūsiją, susidariusi 1756 m. po to, kai Frydrichas gynybos sumetimais įsiveržė į Saksoniją, primena didžiąją koaliciją prieš Vokietiją, kuri buvo sudaryta 1914 m. po to, kai vokiečiai dėl tų pačių sumetimų įsiveržė Belgijon. "Vokietija šiandien – tai Frydrichas Didysis"; tai "jojo siela vėl atbudo mumyse".[5] Dėl tokio agresyvaus vokiečių *Kultur* ir Vokietijos elgesio gynimo Thomas Manno brolis Heinrich davė jam atkirtį savo esė, neva apie Zola, o iš tikro – kaip darosi aišku iš probėgšmais metamų piktų pašaipų brolio ir apskritai visos Vokietijos politikos adresu, – be gailesčio smerkiančioje kaip tik tą idealą, kurį Thomas Mann gaivino ir vylėsi išsergėsiąs. Zola, teigė Heinrich Mann, – ne kas nors kitas, o būtent Zola – respublikonas, demokratas, pamfletų prieš neteisybę ir išnaudojimą autorius, jokių išlygų nepripažįstąs tiesos skelbėjas, idealistas ir utopistas, žodžiu tariant, tikrai šviesus pilietis, – yra sektinas pavyzdys. Šis susikirtimas įvyko 1915 m.; tada pradėti ir trejais metais vėliau išspausdinti Thomo Manno *Betrachtungen eines Unpolitischen* bent jau tam tikrą laiką buvo paskutinis jo žodis šia tema. Vardu neįvardintas, tik neišverčiamu *Zivilisationsliterat* epitetu apibūdintas Heinrich Mann čia pasirodo kaip išprusęs, bet seklios minties literatas, kuriam, pasišventusiam racionalistinės, buržuazinės, materia-

listinės, paviršutiniškos, optimistinės civilizacijos netikroms vertybėms, niekados nelemta išvysti žmogaus sielos gelmių, pajusti misteriško *Kultur* slėpiningumo, suvokti, kokius spąstus gali paspęsti demokratija ir kokiais pražūtingais padariniais grasina progreso teorija, bet užvis blogiausia – kuris užsispyrėliškai reikalauja, kad kultūros ir dvasios sritis atsivertų politikai ir susiteptų jos nešvariais reikalais. "Aš neapkenčiu politikos ir netikiu politika, nes dėl jos žmogus tampa arogantiškas, doktriniškas, užsispyrėlis, praranda žmoniškumą."[6] Kai 1920 m. Thomas Mann įtikėjo demokratija ir Respublika, jo nuomonė apie politiką irgi pasikeitė. Dabar jau jis pripažino, kad "politika ir socialiniai rūpesčiai yra tos pačios žmoniškumo sferos dalis"[7]. Tuo metu tatai skambėjo šiek tiek pavėluotai ir nelabai įspūdingai; daug kas šį Manno perbėgimą į kitą frontą įvertino kaip išdavystę ar visiškai neatsakingą žingsnį, – jie piktdžiugiškai citavo jo ankstesnius pasakymus, kad paneigtų vėlesnius, ir jo pavyzdžiu nesekė.

Vis dėlto, jeigu ko nors Weimarui iš tiesų trūko, tai visų pirma – racionalios politikos. Įsikūrus Respublikai, padaugėjo politinės veiklos galimybių, sykiu išaugo tokios veiklos poreikis – staiga ir akivaizdžiai. Apolitiškumas nebuvo pati didžiausia nelaimė; daug apolitiškų žmonių griebėsi tokios politikos, nuo kurios imi ilgėtis bent šiek tiek apatiškumo. Kai kam pasirodė, kad ekspresionistų pareiškimai – tai reformų programa; kitiems pasidingojo, kad žmogžudystės – pati geriausia rinkiminė agitacija. Kartais ir kairieji pasielgdavo taip, lyg būtų netekę nuovokos, kas yra realybė: 1932 m. *Weltbühne* aplinkos žmonės į Vokietijos prezidento postą pasiūlė Heinrichą Manną, kuris šio siūlymo atsisakė Hindenburgo naudai, tikėdamasis, jog šis atsilaikys prieš Hitlerį.[8] Tuo pat metu, kaip aiškiai rodo memuarai – retrospektyvios įžvalgos, – apolitiškumo nuostatos tebebuvo stiprios. Daugeliui paprasčiausiai nesinorėjo niekur kištis. "Nė neprisimenu, – autobiografijoje rašo aiškiamintis filosofas Ludwig Marcuse, – ar tais metais balsavau, juo labiau – už ką."[9]

Taip labai paplitęs ir toks fatalistinis požiūris, žinoma, iškreipė pačios tikrovės suvokimą: tai, kuo išankstiniu įsitikinimu neva

nevertėjo rūpintis, ir atrodė neverta rūpesčio. Taip pat reikėtų pripažinti ir tai, kad tuo metu paplitęs Hannah'i Arendt ir Ludwigui Marcuse'i būdingas atsiribojimas nuo politikos nebuvo tik atgijusi iš praeities paveldėta atgyvena; tų dienų tikrovė sudarė palankią dirvą tokioms nuostatoms įsigalėti. Politinis Respublikos gyvenimas išties galėjo pasirodyti panašus į spektaklį – nedaug ką bendra turintį su tikrove ir netgi juokingą. Keistos netikrumo miglos gaubstė Parlamentą, kurio posėdžių griežtą reglamentą kaskart pažeisdavo netikėti išsišokimai: partijų pakalikai priekabiauja, postringauja ir įžeidinėja vieni kitus, tuo tarpu milijonai alksta. Politika atrodė nelyg žaidimas, kuriame visiems privalu dalyvauti, nors tik politikai jį gali laimėti. Nespėjus baigtis vienai vyriausybės krizei, kita jau būdavo prasidėjusi: per mažiau nei penkiolika Weimaro respublikos metų pasikeitė septyniolika kabinetų. Tiesa, tęstinumo būta didesnio, nei rodytų skaičiai: vadinama Weimaro koalicija, kurioje bendradarbiavo socialdemokratų, katalikų, centro ir demokratijos partijoms atstovavę ministrai, dominavo keliuose kabinetuose; kai kam pavykdavo likti postuose nepriklausomai nuo to, kas sudarydavo vyriausybę. 1923 m. rugpjūčio–lapkričio mėnesiais dviejų kabinetų kanclerio postą užėmęs Stresemann vėliau tapo užsienio reikalų ministru ir šias pareigas ėjo dar septyniose vyriausybėse ligi mirties – 1929 m. spalio 3 dienos. Iš tiesų gerą vardą turėjo katalikai centristai – didelę Weimaro laikotarpio dalį jie veikė kaip parlamentą stabilizuojantis branduolys.

Vis dėlto kabinetų kaita, taip pat nacių ir kitų ekstremistinių partijų stiprėjimas kėlė įtarimą, kad šiomis popierinėmis koalicijomis buvo dangstomi aštrūs prieštaravimai: tai buvo koalicijos be sutarimo. Pernelyg daug buvo tokių vyriausybių, kurioms trūko kolektyvios valios arba kurios išvis jos neturėjo. Partinės spaudos atsiradimas neprisidėjo prie to, kad būtų sumažintas vokiečių visuomenės susiskaldymas; milijonai rinkėjų skaitė tik "savo" partijos laikraščius ir toliau kalėsi į galvas požiūrius, kurių teisingumu ir taip jau neabejojo. Per visą šalį galėjai suskaičiuoti kokius tris šimtus vien tik centro partijos leidžiamų laikraščių – beveik visų

jų tiražai buvo menki, visi jie buvo provincialūs ir siauro akiračio. Tarp jų nebuvo nė vieno oficiozo – centristai neturėjo nieko panašaus į nacių *Völkische Beobachter* arba socialdemokratų *Vorwärts* – ir nors šie leidiniai užsispyrėliškai laikėsi administracinės nepriklausomybės, aiškindami politinius įvykius visados būdavo nuolankūs savosios partijos šalininkai.

Aišku, būta ir išimčių: tai stambiausi sostinės dienraščiai, kurie rūpinosi plėsti tiražą, ir tasai blaivaus proto balsas, atsklindantis iš provincijos, – *Frankfurter Zeitung*. Šis laikraštis buvo demokratiškas, liberalus, tačiau nepartinis; išlaikydavo nuosaikų toną, turėjo platų akiratį, o politinės jo nuostatos buvo inteligentiškos ir visiškai nepriklausomos. Nei sandara, nei skelbiamų rašinių siužetais jis nesivaikė madingų sensacijų. Kadangi *Frankfurter Zeitung* turėjo svarbų biurą Berlyne, tad parlamentinius įvykius apžvelgdavo išsamiai; palankus visam tam, kas buvo geriausia moderniame mene, jis pirmenybę teikė moderniems poetams ir dramaturgams; šis palankumas atsispindėjo ir kultūringuose apžvalgininko Siegfriedo Kracauerio reportažuose. 1931 m. jo vyriausias redaktorius Heinrich Simon jaudinamai kalbėjo apie "kitą Vokietiją", kurią palaikė jo laikraštis. Prisimindamas laikraščio steigėjo Leopoldo Sonnemanno nuveiktus darbus, Simon kvietė klausytojus: "Vertėtų prisiminti laikus, kai laisvės gynėjai, humaniškos Vokietijos gynėjai, buvo laikomi priešais ir persekiojami. Vertėtų prisiminti, kad dėl šių persekiojimų jie nė per žingsnį neatsitraukė nuo savo įsitikinimų. Iš kur šis pasiryžimas? Iš kur ši drąsa? Iš tikėjimo Vokietija – kita Vokietija, kurios balsas, pražūtingai žvangant tarpusavio kovų ginklams, ištisus šimtmečius kaskart pasigirsta net ir tada, kai smurtu siekiama ją nuslopinti. Ir mūsų laikraštis iki pat šios dienos gyvas tikėjimu būtent ta – kita – Vokietija, laisvės ir žmoniškumo Vokietija."[10] Taip kalbėjo autsaideris, kitos Vokietijos ir tobuliausiu pavidalu išsiskleidusios Weimaro dvasios atstovas, kalbėjo liūdnai ir drąsiai, puikiai suvokdamas, kad jis ir dabar – kaip anksčiau – tebėra autsaideris. *Frankfurter Zeitung* siekė blaiviu protu užgydyti partinių rietenų suskaldytos Vokietijos žaizdas. Bet kaip paaiškėjo, ne tokios pilnatvės ilgėjosi dauguma

vokiečių. Naciai šitai nuvokė: savo partiją – Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partiją – jie vadino ne partija, bet sąjūdžiu – *Bewegung*. Šitaip atrodė organiškiau.

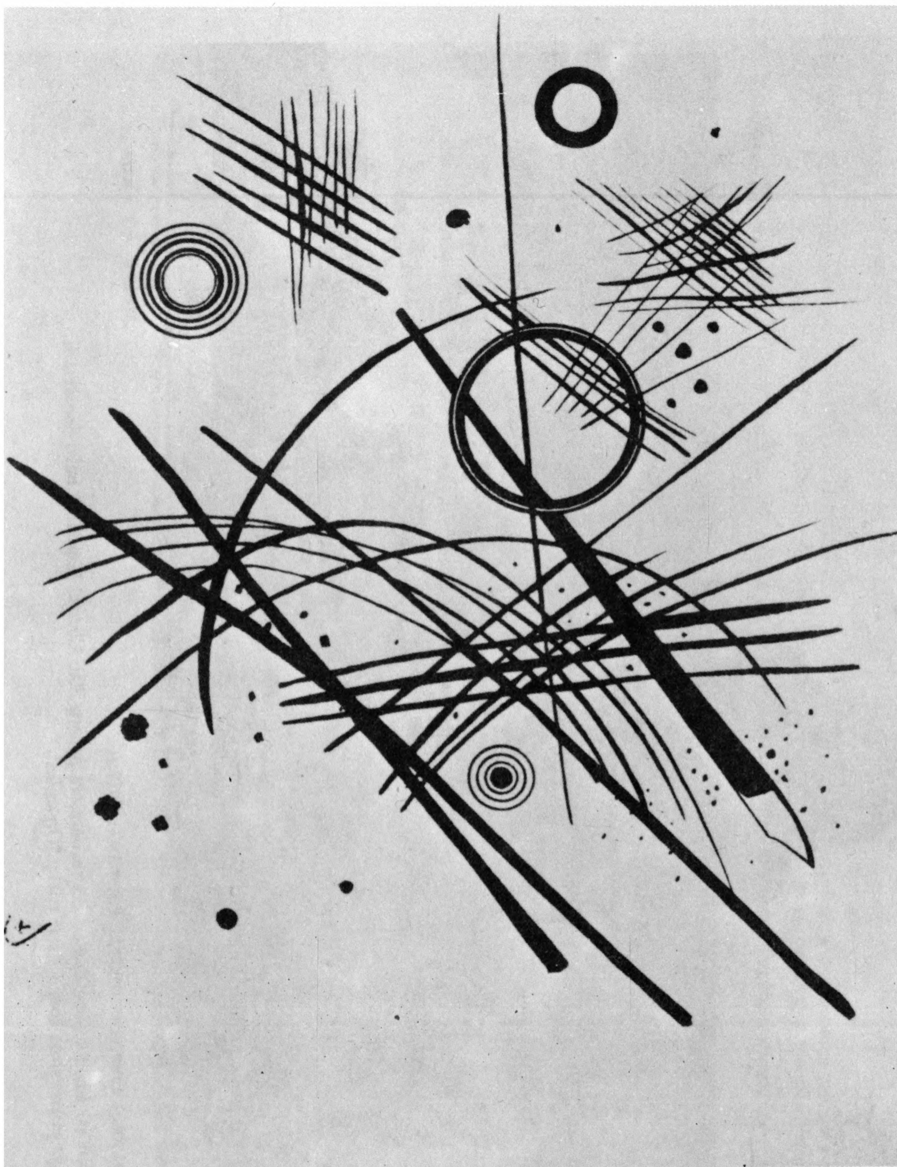
2.

Pilnatvės troškimas labiausiai kankino jaunimą. Sugluminti ir nerimo apimti, Respublikoje dažnai besijaučią visiškai svetimi, jauni vokiečiai po karo daugiausia tikėjosi, jog išeitį jiems parodys poetai, bet telkėsi taip pat ir apie kitus vadus – proziškesnius, ko gero, ir energingesnius. Iš jaunimo sąjūdžio, kukliai prasidėjusio ties dviejų amžių riba ir ypač sustiprėjusio trečiajame dešimtmetyje, ir tų, kurie jo mokyklą buvo išėję, kilo visas būrys mąstytojų – būsimų organiškos gyvenimo filosofijos kūrėjų.

Tuščios viltys apibrėžti daugybe atšakų išsišakojusio *Wandervogel* sąjūdžio ideologinį profilį. Jaunimo sambūriai nesirėmė jokia nuoseklia filosofija. Daug jų buvo antisemitinių; kiti žydus priimdavo. Daug buvo tokių, kurių narius siejo tegul pačių sąmoningai nepripažintos, tačiau stiprios homoseksualios draugystės ryšiai; kiti kviesdavosi ir merginas. Daug buvo išpažįstančių panteistinę gamtos ir mistinę tėvynės meilę; kiti atsitiktinai, per žygius ar iškylas, susiburdavo. Dauguma vengė politikos; kiti, ypač po 1918 m., prisišliejo prie komunistų, socialistų ar nacių. Tačiau visos *Wandervogel* grupės, išskyrus nebent labiausiai atsitiktines, pačios sau teikė nepaprastos svarbos – menkai apčiuopiamos, užtat karštai deklaruojamos; kilniems maištingiems buržua – o jie beveik visi buvo kilę iš buržuazijos, – tie visi žygiai, tos dainos, tie visi sambūriai prie laužų, kelionės prie senovės didybe dvelkiančių griuvenų buvo tarsi užuoglauda slepiantis nuo Vokietijos, kurios jie negerbė, net suprasti neįstengė, savotiškas eksperimentas – mėginimas atkurti tuos pirmykščius bendrumo ryšius, kuriuos susilpnino arba visiškai sutraukė pražūtingi istorijos įvykiai ir klastingos nepastebimai veikiančios jėgos, – kitaip tariant, tam tikras suaugusių pasaulio kritikos žanras.

Žymiausių jaunimo sąjūdžio oratorių retorika atskleidžia karštą idealizmą, plačius užmojus ir nenuramdomą dvasinę sumaištį. Daugelis jaunimo vadų žavėjosi viduramžių Vokietija, jos idealizuotą ir romantizuotą paveikslą priešino komercializmui ir susiskaldymui. Hans Breuer, sudaręs jaunimo sąjūdžio dainų rinkinį – vieną iš populiariausių knygų Vokietijoje XX a., – dainyno leidimų pratarmėse teigdavo, kad šias liaudies dainas jis surinkęs "palikimo aplenktiems jaunuoliams" – jaunuoliams, "nujaučiantiems, kad jų netobulumas – *Halbheit* – turi vertę, nes skatina ilgėtis visapusiško, harmoningo žmoniškumo". "Kas yra sena klasikinė liaudies daina? – klausia jis. Tai visapusiško, vidujai išbaigto – *in sich geschlossen*, – žmogaus daina."[11] Šias dainas dainuojantis jaunuolis – tai drovus maištininkas, sukilęs prieš tėvą; ir iš tiesų, Hans Blüher, pirmasis *Wandervogel* istorikas ir jo paaugliško erotizmo apologetas, aiškiai pareiškė, kad "laikotarpiui, kai kilo *Wandervogel*, buvo būdinga jaunimo kova prieš vyresniąją kartą". Vieni atstumti sūnūs susirado kitus atstumtus sūnus ir sudarė didžiąją "bičiulystės konfederaciją"[12]. Pasak šių rašytojų, *Wandervogel* siekė šilumos ir draugystės, troško pabėgti nuo niekingai smulkmeniškos buržuazinės kultūros dauginamų melų, gyventi tyrai, be alkoholio ir tabako, bet užvis svarbiausia – tokio subuvimo, kuris pakylėtų aukščiau savanaudiškos ir niekingos partinės politikos. Vadai, kaip ir jų pasekėjai, kalbėjo savotišku greitraščiu, kuris jiems buvo emocinio intymumo ženklas bei simbolis; tam tikri žodžiai jiems skambėjo tarsi jausmus kurstantys ir kone magišką galią turintys užkeikimai, pavyzdžiui, gana poetiškas žodis *Aufbruch* jiems siejosi su revoliucija, *Gemeinschaft* – su bendruomene.

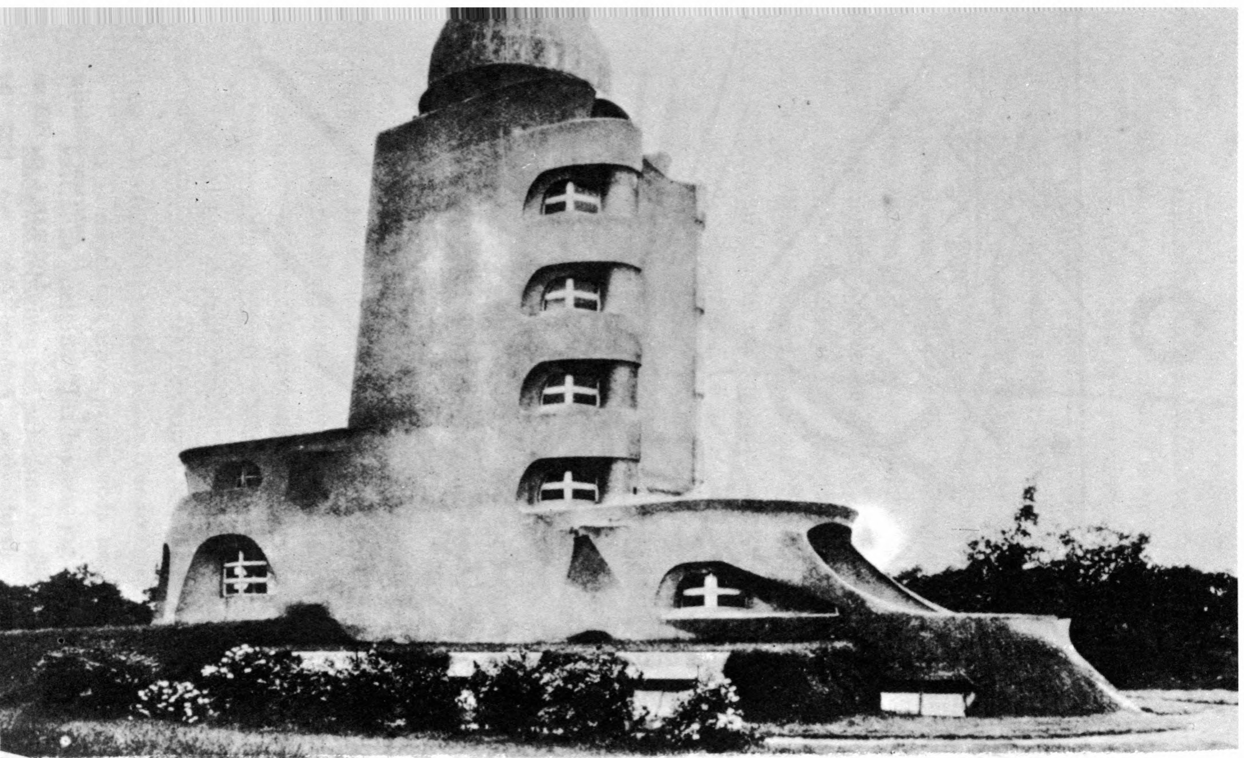
Filosofas Paul Natorp dar 1920 m. su geranorišku rūpesčiu ir nerimu įspėjo dėl abejotinos tokių siekių bei įpročių vertės. Jam atrodė, kad paviršutiniškas *Wandervogel* iracionalizmas, jų sieloieška ir nepasitikėjimas protu veda netikrų idealų link ir skatina asocialius poelgius: "Jūs bijotės, jog bus suardyta būties – visų žmogaus troškimų bei pažinimo – vienovė, tačiau jums neateina į galvą, kad atmesdami tokias dideles ir esmines sritis iš to, kas duota žmonijai, jūs niekados nepasieksite pilnatvės. Jūs trokštate

Iš autoriaus kolekcijos

WASSILY KANDINSKY. ABSTRAKCIJA LITOGRAFIJA, ca., 1925 M.

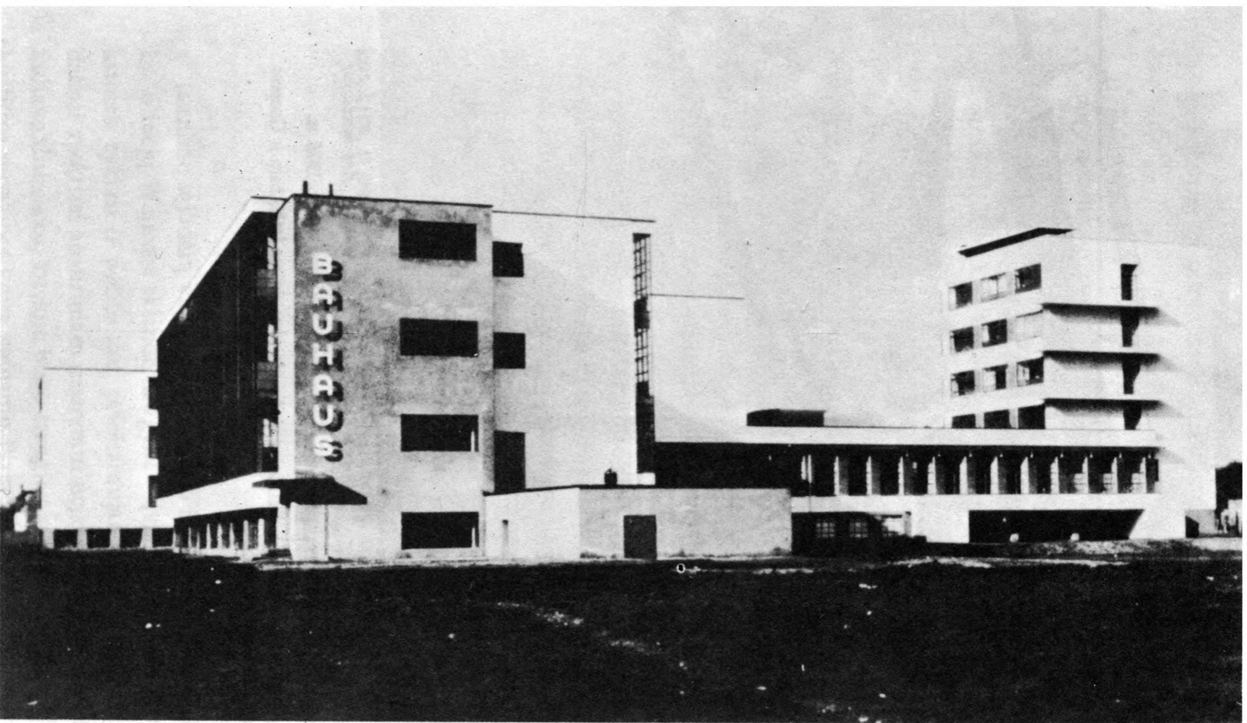
Kandinsky, įtakingiausias abstrakcionistas, Bauhause dirbo nuo 1922 iki 1930 m., kai mokykla buvo uždaryta; čia jis sukūrė savo iškiliausias geometrines abstrakcijas – Weimaro dvasios modernumo paliudijimą.

Modern Art muziejus

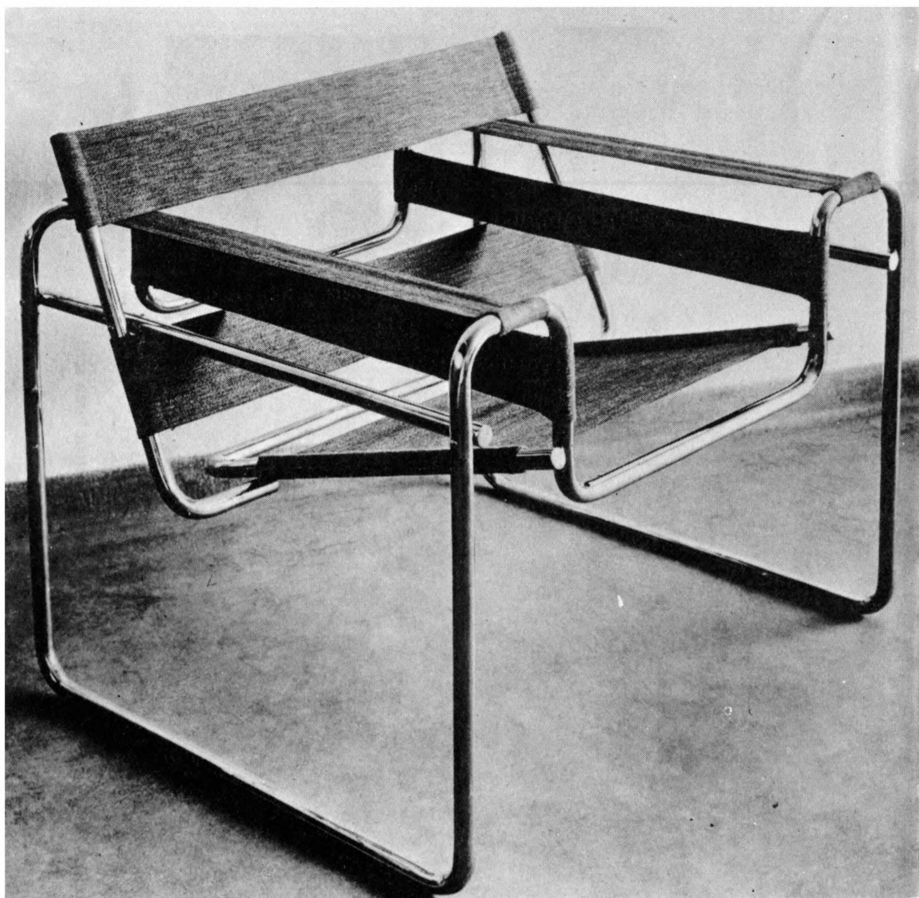
ERICH MENDELSOHN. EINSTEINO BOKŠTAS. POTSDAMAS, 1919 M.

Vienas labiausiai žinomų Mendelsohno ekspresionistinių pastatų. Kai Albertui Einsteinui buvo aprodyta ši observatorija, jis pasakė vieną žodį – užtat taiklų: "Organiška".

WALTER GROPIUS. BAUHAUSO PASTATAS DESSAU, BAIGTAS STATYTI 1926 M. *Modern Art muziejus*

Tikriausiai pats garsiausias iš Weimaro respublikos laikais pastatytų statinių, pabrėžtinu kampuotumu sudarantis įspūdingą kontrastą Mendelsohno vingiuotiems nuolydžiams.

Modern Art muziejus

MARCEL BREUER. PIRMOJI IŠ METALINIŲ VAMZDELIŲ SUKONSTRUOTA KĖDĖ, 1925 M.

Bauhausui būdingas įspūdingo dizaino pavyzdys, daręs tokią pat įtaką kaip ir Gropius pastatas, kuriame jis buvo pagamintas.

žmogaus būties nedalomumo, tačiau leidžiate, kad ta būtis būtų skaldoma"[13].

Natorpo įspėjimai nuėjo vėjais. Prieškario metams būdingo nevaržomo neoromantizmo ir jausmingo mąstymo nenuslopino nei karo patirtis, nei po karo stojusi taika – šie įvykiai, prie kurių jaunimo vadai įkyriai vis grįždavo mintimis, tik dar labiau padidino sumaištį. Iš to kilo aiškių doktrinų nevaržomas, neanalitiškas, iš esmės nieko bendra su politika neturįs socializmas, – anot vieno liudininko, visiems atrodė "savaime aišku", kad jaunimo sąjūdy – vieni socialistai[14]. Moralinio tyrumo bei atsinaujinimo troškę jauni vyrai ir moterys buvo socialistai iš instinkto; dešiniosios, *völkisch* grupės reikalavo, kad "vokiečių žemėse būtų atgaivintas tikrasis vokiškumas – *deutsches Volkstum*", tuo tarpu kairieji ragino "atkurti *societas*, kolektyviniu bendrumu grįstą visuomenę"[15]. Bet visas šias yrančias ir beviltiškai iš naujo susivienyti siekiančias grupes siejo vienas dalykas – begalinis dėmesys jaunystės patirčiai; gausybė romanų apie mokyklą ir jaunimo grupes liudijo, o sykiu stiprino šį dėmesį. Išskyrus froidistus, beveik visi psichologai ir sociologai studijavo paauglių ir visiškai apleido vaikų psichologiją; daugybė jaunystės tarpsnio tyrinėjimų atspindėjo tikrus poreikius ir tikrą susidomėjimą, kita vertus, šitoks dėmesio sutelkimas ir pats buvo dalis tos fiksacijos, kurią siekė paaiškinti. Skrydis į ateitį per praeitį, reformacija iš nostalgijos, – galų gale tai juk ne kas kita, o pasiryžimas paauglystę paversti ideologija.

3.

Jaunimo sąjūdžių vadovams nereikėjo kurti naujų idėjų; ko jau ko, o idėjų Weimare sklandė daugybė – įvairių įvairiausių, vienos kitoms, sykiais ir pačios sau, prieštaraujančių, dar neapmąstytų, dažnai apskritai analitiniam mąstymui neįkandamų. Weimare kunkuliavo diskusijos, kuriose buvo stengiamasi parodyti Respublikos kultūros menkystę greta menamų Pirmosios ir Antrosios arba įsivaizduojamų Trečiosios Imperijos šlovės viršūnių. Skaitytojams,

apsiribojantiems knygų viršeliais, autoriai pateikdavo skambius nelyg šūkiai pavadinimus. Wernerio Sombarto knyga *Händler und Helden* – tai kaltinimas komerciniam mentalitetui, jos patraukli antraštė verteivas (vakariečius) priešina didvyriams (vokiečiams); šis karo metams būdingas nuostatas perteikiantis kūrinys buvo graibstomas ir trečią dešimtmetį. Dar reikšmingesnio klasikinės sociologijos veikalo – Ferdinando Tönnieso *Gemeinschaft und Gesellschaft*, pirmąkart išspausdinto 1887 m., – sėkmę Weimaro respublikoje lėmė jame kandžiu tonu išdėstyti skirtumai tarp autentiškos bei organiškos bendruomeninės harmonijos ir verslo visuomenės materialistinio susiskaldymo. 1926 m. išleistas Hanso Grimmo romanas *Volk ohne Raum* ilgai laikėsi bestselerių lentynoje; jau pats jo pavadinimas išreiškė tuomet vyravusį klaustrofobijos pojūtį ir dešiniųjų politikų eksploatuojamą nerimastį dėl "poreikių neatitinkančios gyvenamosios erdvės" ir priešiškų bei kerštingų kaimynų, iš visų pusių "apgulusių" Vokietiją. 1931 m. tautinis – *völkische* – autorius Hans Freyer veikale *Revolution von Rechts* karštai ragino sukilti prieš liberalizmo idėjas, paleisdamas dar vieną pritrenkiamai naują – revoliucijos ne iš kairės, bet iš dešinės – idėją. Tačiau turbūt didžiausią efektą turėjo žodžių junginys, kuriuo savo tritomį veikalą pavadino Ludwig Klages, antisemitas, kitados priklausęs George's būreliui: jo *Der Geist als Widersacher der Seele* supriešinami protas ir siela, o ginant iracionalizmą, užsipuolamas intelektas. Šių antraščių kūrėjai tarėsi esą aristokratai, bet į tokias populiarias klišes jie nežiūrėjo iš aukšto, veikiau mėgavosi patys jas kaldami.

Knygos daugino sąjūdžius, kurie viešumon išžygiuodavo prisidengę paprastai tyčia prieštaringais pavadinimais: konservatyvioji revoliucija; jaunieji konservatoriai; nacionalbolševizmas; prūsiškasis socializmas, – šie pavadinimai rodė neva atsakingas pastangas atsikratyti tradicinės politinės terminologijos, o iš tikrųjų – kaprizingą mėgavimąsi paradoksais ir sąmoningą, mirtinai pavojingą proto puolimą. Kad ir kaip keista būtų, bet apžvalgininkai, išdidžiai skelbę, esą jie išaugo iš liberaliai politikai būdingų "kairės" ir "dešinės" etikečių amžiaus, arba, kaip jie patys mėgo kar-

toti, – tą įprotį "įveikė", vis tiek galų gale atsidurdavo tarp dešiniųjų. 1924 metų Meinecke's taikliu apibūdinimu, "Vidinės vienybės ir visų gyvenimo dėsnių bei viso to, kas gyvenime atsitinka, dermės ilgesys ir nūnai tebėra jėga, stipriai veikianti vokiečių dvasią"[16].

Šį lūkestį išsakę žmonės buvo tokie pat įvairūs, savo prigimtimi vieni kitiems priešingi kaip ir idėjos, kurias jie skelbė: Martin Heidegger – sunkus, atrodytų, netgi sąmoningai ezoterinis filosofas, "maištavęs" prieš protą nauja, savo paties susikurta kalba; Hugo von Hofmannsthal – tobulai plunksną valdantis literatas, nuosmukio laikotarpiu stengęsis išlaikyti aukštai iškeltą civilizacijos vėliavą; Ernst Jünger – savo asmeninius nuotykių ir tarnybos kariuomenėj išgyvenimus, tą pusiau tikrą, pusiau mitinį *Kriegserlebnis*, pavertęs nihilistiniu veiklos ir mirties garbinimu; pramonininkas, ekonomistas ir utopistas Walter Rathenau, netikėtai užsipuolęs industriją, iš kurios pelnėsi turtus: surašęs ambicingą ir nuodugnų kaltinamąjį aktą mašininei civilizacijai, jis sykiu pranašiškai skelbė naują gyvenimą; Oswald Spengler – įspūdžių ištroškusiems daręs didžiulį įspūdį demonstruojama erudicija, nedvejotinomis pranašystėmis ir šiurkščia arogancija.

Iš visų šių pranašų Heidegger, ko gero, atrodė mažiausiai panašus į tą, kuris galėtų turėti žymesnės įtakos. Bet jo įtaka buvo didelė, daug didesnė už poveikį, kurį darė jo skaitomas filosofijos seminaras Marburgo universitete, daug didesnė, nei galėjai spręsti pagal 1927 m. išleistą jo neįprastai painią knygą *Sein und Zeit*, daug didesnė, nei Heidegger patsai trоško – kaip atrodytų iš jo budriai sergstimos atsiskyrėliškos vienatvės ir atviros paniekos kitiems filosofams. Vis dėlto, kaip teigia Paul Hühnerfeld, vienas įžvalgiausių Heideggerio kritikų, "Šias knygas, kurių prasmė, joms pasirodžius, buvo vos ne vos iššifruojama, žmonės gaudyte gaudė. Ir kas suskaičiuos, kiek per Antrąjį pasaulinį karą kur nors Rusijoje arba Afrikoje žuvo jaunų vokiečių kareivių su Hölderlino ir Heideggerio tomais kuprinėse"[17]. Pagaliau ir pamatinės Heideggerio filosofijos sąvokos nebuvo tokios jau visiškai negirdėtos; ne vienas kritikas pažymėjo, kad ekspresionistų poetų ir dramaturgų

dėka žodžius "*Angst*", "rūpestis", "nebūtis", "egzistencija", "apsisprendimas" ir, ko gero, patį svarbiausią – "mirtis" – kuo puikiausiai žinojo net ir tie, kurie savo gyvenime nebuvo perskaitę nė vienos Kierkegaard'o eilutės. Tačiau Heidegger anais sunkiais laikais daugelį vokiečių užvaldžiusiam irazionalizmo ir mirties pomėgiui suteikė filosofinio rimtumo ir profesoriško respektabilumo. Heidegger savo skaitytojams leido miglotai pajusti, kad jiems pritariama, kad jie yra teisūs; ir speciali reikšmė, kuria Heidegger vartojo savąsias sąvokas, ir abstraktūs klausimai, kurių jisai klausė, buvo jau pamiršti, o jų sukeltas rezonansas dar tebeaidėjo. Jų bendriausia prasmė atrodė pakankamai aiški: žmogus įblokštas pasaulin – apleistas ir apimtas baimės, jis privalo išmokti gyventi akistatoj su nebūtim bei mirtim. Nei protui, nei intelektui neskirta atskleisti būties slėpinių; argi Heidegger nesakė, kad mąstymas – mirtinas supratimo priešas? Žmogus Respublikos laikais jautėsi atsidūręs situacijoje, kurią Heidegger vadino *Umsturzsituation* – revoliucinėje situacijoje, kai žmogui privalu veikti nepaisant to, ar jojo veikla pasirodys esanti naujo kūrimas, ar atneš visišką sugriovimą[18]. Juk ir Heideggerio gyvenimas – jo atskirtis, jo valstietiška išvaizda, jo tyčinis provincialumas, jo neapykanta miestui, – regis, buvo skirti tam, kad patvirtintų jo filosofiją – kupiną paniekos moderniai racionalistinei miesto civilizacijai, sklidiną kunkuliuojančio nihilizmo. Kad ir kokia būtų *Sein und Zeit* ir rašinių, kurie ją supo, tikroji filosofinė reikšmė, Heideggerio veikalai prilygo Weimaro – to proto tvarinio – suniekinimui ir skatino egzaltuotą žavėjimąsi judėjimais, panašiais į nacių – mąsčiusių krauju, šlovinusių charizmatinį vado asmenį, gyrusių žmogžudžius ir vykdžiusių žmogžudystes, o sykiu – puoselėjusių viltį visiems laikams išrauti protą ir pulti glėbin tam gyvenimui, kuris yra mirtis. Tai, aišku savaime, nereiškia, kad visi, skaitę Heideggerį, buvo naciai arba naciais tapo todėl, kad skaitė Heideggerį; krikščionims egzistencialistams arba filosofams, kėlusiems svarbiausiąjį Būties klausimą, jis taip pat rodėsi įdomus, kai kuo netgi svarbus. Vis dėlto, nė vienu argumentu nedavęs dingsties suabejoti naciais, Heidegger daugybe argumentų skatino jais patikėti. "Nėra *visiškai* be pagrin-

do" tai, – atsargiai prasitarė Paul Tillich, – kad Nietzsche's ir Heideggerio vardai "siejami su amoraliais fašistų ir nacionalsocialistų judėjimais"[19]; iš jų dviejų, be abejonės, ir pagal laiką, ir idėjiniu požiūriu Nietzsche buvo daug toliau nuo modernios barbarybės negu Heidegger.

Ši trumpa pastraipa nėra reziumė, adekvačiai perteikianti Heideggerio filosofijos esmę; veikiau manau, jog daugmaž tokią prasmę Heideggerio skaitytojai, jų supratimu, išskaitė jo raštuose, – ir ne be pagrindo. Naciams atėjus į valdžią, daug kam atrodė, kad Heidegger per daug pataikauja naujiesiems šeimininkams: jis gi tikrai iš naciams viešpataujant pasirodžiusių *Sein und Zeit* leidimų išbraukė dedikaciją filosofui Husserliui, kuriam tiek daug buvo skolingas, tačiau kuris buvo žydas, todėl gerokai neparankus. Bet įžymioji inauguracinė kalba, kuria 1933 m. gegužės 27 d. jis pradėjo savąjį rektoriavimą Freiburgo universitete, jau nebebuvo paprastas pataikavimas; nuskambėjusi kaip atsišaukimas į Fiurerį ir tautą – *Volk*, perkrauta tokių žodžiu, kaip "apsisprendimas", užsipuolanti objektyviuosius mokslus, aistringai teigianti kraujo ir žemės galias, raginanti vardan aukštesnių siekių panaikinti akademines laisves, – jinai buvo logiška jo filosofijos išvada. Vokietijos universitetų esmė, – teigė jis, – "nuskaidrėja, išsiskleidžia visa savo galia ir verte tik tada, kai jų vadovai pirmiausia patys visados yra vedami – vedami to nepermaldaujamo dvasios įsakymo, kuris vokiečių tautos lemčiai uždeda istorijos atspaudą". Įsakymas skelbiąs trijų rūšių tarnystę: "Darbo tarnystę, karo tarnystę ir pažinimo tarnystę, – visos jos yra lygiavertės ir lygiai būtinos". Studentų valia ir *Volk* valia kartu ir išvien turinčios būti pasirengusios kovai. "Visos valios, proto ir širdies galios, visos kūno pajėgos kovoje turi būti atskleistos, kovoje išlavintos, kova turi būti įamžintos." Jokių dvejonių: "Mes trokštame, kad mūsų *Volk* atliktų savo istorinę misiją. Mes patys trokštame. Nes jaunosios ir jauniausiosios *Volk* pajėgos, kurios jau regi toliau už mus, jau tam apsisprendė"[20]. Galbūt šie *Völkische Beobachter* vedamuosius ir Goebbelso kalbas primeną žodžiai ir migloti, tiesa, gerokai mažiau, nei galėtum laukti iš Heideggerio, – tačiau jų prasmė pakankamai aiški.

Kas ne kas, o jau susirūpinimo kupini Hugo von Hofmannsthalio apmąstymai apie modernųjį pasaulį, kuriais jis 1927 m. dalijosi su savo klausytojais Müncheno universitete, regis, tikrai nieko bendra neturi su šiuo tamsiu antiracionalizmu; vis dėlto jie daug labiau susiję, nei iš pirmo žvilgsnio atrodytų. Hofmannsthal savo kalbą įvardino keistu pavadinimu – "*Das Schrifttum als geistiger Raum der Nation* – Literatūra kaip dvasinė tautos erdvė". Kaip ir galėjai tikėtis, paskaita buvo kultūringai pateikta – dėl grakščia iškalba reiškiamų kultūrinių siekių negalėjai turėti jokių priekaištų. Tačiau sykiu tai buvo mistifikacija, paini, varginamai miglota: Hofmannsthal šneka apie pasišventėlius ir pranašus, o tų dienų Vokietijos gyvenime įžvelgia bręstant "konservatyvią revoliuciją", kurios "didybė dar negirdėta Europos istorijoje". Bet jis neįvardina tų pasišventėlių ir pranašų, o konservatyviosios revoliucijos tikslą apibrėžia tiktai kaip "formą, naująją Vokietijos tikrovę, kurioje visa tauta galės dalyvauti". Galbūt sąmoningai to ir nesiekta, tačiau vien dėl painumo ši kalba tapo politiniu aktu, nesgi 1927 m. Vokietijai nieko taip labai nereikėjo, kaip aiškumo, konkretumo, demistifikacijos.

Kad ir kaip ten būtų, atidžiai skaitant Hofmannsthalio kalbą, susidaro jeigu ne politinės programos, tai bent jau nuoseklių pažiūrų įspūdis. Akivaizdu – Hofmannsthal manė, kad Vokietijai nepasisekė – nors ir reikėjo – tapti kultūriniu organizmu, kuris bendra kultūros vertybių nuosavybe ir visiems prieinamomis gyvomis tradicijomis sujungtų dvasią ir gyvenimą, literatūrą ir politiką, mokytus ir nemokytus. Mus "bendruomenėn sieja", – įtikinėjo Hofmannsthal – ne fizinis subuvimas ir ne fizinė artuma, bet tam tikra "dvasios priklausomybė". Iš tikrųjų realybė esti tik tai, kas "tikima esant egzistencijos pilnatve – *geglaubte Ganzheit des Daseins*". Ir nūnai, trečiame dešimtmetyje, Vokietijoje esama pasišventėlių bei pranašų, kurie stengiasi užčiuopti šią realybę – dviem būdais. Jie "siekia ne laisvės, o bendrumo", ir jiems jau atsivėrusi tiesa, kad "neįmanoma gyventi, netikint pilnatve", kad "gyvenimas įmanomas išgyventi tik šių tikrų ryšių dėka", kad "atskiri beverčiai individai" turi tapti "nacijos pamatu", – žodžiu, kad "vi-

sos atskirybės, į kurias protas suskaidė gyvenimą, protu turi būti ir nugalėtos, sulydytos dvasios vienovėn"[21]. Hofmannsthaliui pasisekė: jis mirė 1929-aisiais, nespėjęs išvysti tų pasekmių, prie kurių atves bodėjimasis laisve ir individualybės suniekinimas.

Skirtingai nuo Hofmannsthalio blausių vaizdinių, Spenglerio ***Preussentum und Sozialismus***, pirmąsyk išleistas 1920 m. ir paskui daugsyk perleistas, yra pakankamai aiškus, bent jau tuo, į ką nukreipta jo panieka. Spengler išgarsėjo, vos tik 1918 m. pasirodė pirmasis *Untergang des Abendlandes* tomas, ir neprarado gilaus filosofo vardo, išleidęs ***Preussentum und Sozialismus***, pirmąjį savo politinį pamfletą. Ši knyga – tai vienas ilgas Weimaro respublikos įžeidimas: "kvailystės revoliuciją pratęsė vulgarumo revoliucija". Bet ne vien tai: žodžio "socializmas" paskirtis veikale ***Preussentum und Sozialismus*** ypatinga. Spengler sutinka su dauguma anuometinių pranašautojų: socializmas neišvengiamas. Bet yra dvi socializmo rūšys: angliškasis ir prūsiškasis, – ir esą privalu išmokti aiškiai juos skirti ir pasirinkti. Karl Marx, "socializmo patėvis", Spengleriui yra angliškasis socialistas – nerealiais, "literatūriniais idealais" įtikėjęs materialistas, kuris ėmęsis veiklos tampa kosmopolitu liberalu. Užduotis, aišku savaime, – "išlaisvinti Vokietiją iš Marxo". Su gąsdinamu įžvalgumu Spengler pripažįsta, kad vadinamoji Vokietijos marksistinė socialistų partija iš tiesų pasižyminti ryškiais antimarksistiniais ir tikrai prūsiškais bruožais: "Bebelio partija turi kažkokio karingumo, ir tuo ji skiriasi nuo socializmo šalininkų visose kitose šalyse: dusliai atsimušantis darbininkų batalionų žingsnis, šaltakraujis ryžtas, disciplina, drąsa aukotis dėl kilnesnio tikslo – *Jenseitiges*". Klasių kova – tai nesąmonė; tokia pat nesąmonė yra ir Vokietijos revoliucija – teorijos vaisius. Niekados neklystantis vokiečių kraujo balsas teigia ką kita: "Galia kyla iš visumos. Individas jai tarnauja. Visuma yra suverenas. Karalius – tiktai pirmasis valstybės tarnas (Frydrichas Didysis). Kiekvienam – sava vieta. Įsakymai ir paklusnumas. Tai šitoks nuo XVIII amžiaus buvo autoritarinis – ***autoritativer*** – socializmas, iš esmės neliberalus ir antidemokratiškas, – jei turime galvoje anglų liberalizmą bei prancūzų demokratiją". Tikram vokiečiui privalu suprasti nūdie-

nos poreikius ir juos įgyvendinant XVIII amžiaus autoritarinį socializmą paversti XX a. autoritariniu socializmu. "Ir prūsiškumas, ir socializmas mumyse priešinasi angliškumui, pasaulėžiūrai, kuri kiaurai perskverbė visą mūsų tautos būtį, suparalyžiavo ją, iš jos išplėšė sielą." Vienintelis išsigelbėjimas – "prūsiškasis socializmas". Čia skamba į kareivinių barakų kalbą išverstas Hofmannsthalio kvietimas telktis bendruomenėn ir tvirtos rankos šaukimasis.

4.

Visai nenuostabu ir beveik neišvengiama, kad tie, kurie troško prasmingo gyvenimo beprasmėj Respublikoj, ieškodami nusiraminimo ar įkvepiančių pavyzdžių nukreipė žvilgsnius į Vokietijos istoriją. Jie rado tai, ko ieškojo; vokiečių istorikai noriai prie jų prisidėjo, ir Vokietijos istorija pasirodė esanti ypač turtinga tiek didvyrių, tiek įspūdingų epizodų, taip labai reikalingų mitų kūrėjams. Vienas tokių epizodų, iš kurio nacionalistiniai ir *völkische* elementai pasisėmė itin daug įkvėpimo, nutiko 1817 metų spalį – praėjus trims šimtmečiams nuo tos dienos, kai Martynas Liuteris ant Wittenbergo bažnyčios durų prikalė savo tezes. Vokiečių studentai, apsivilkę senoviniais drabužiais, susirinko į Wartburgą, istorinę ir sykiu romantišką vietą; jie skandavo "*Heil*", dainavo patriotines dainas, karštai meldėsi ir sudegino keletą knygų. Jie atstovavo naujoms *Burschenschaften* – radikalioms, nacionalistinėms, antisemitinėms, antiprancūziškoms studentų asociacijoms, pasivadinusioms iš legendinės praeities atkeliavusiais vardais – Germania, Arminia, Teutonia. Wartburge jie šventė savo žemės, tikriau – žemių, išsilaisvinimą iš svetimųjų jungo ir per šventines iškilmes greta garbino reformatorių Liuterį ir generolą Blücherį kaip du vokiečių dvasios ir vokiečių žemių išvaduotojus, pasiryžę semtis iš senovės mitų stiprybės politiniams bei moraliniams uždaviniams, prieš juos iškilusiems, vykdyti.

Ši dvasia išliko gyva ir Weimaro metais, tik jai peno teikusių didvyrių sąrašas pasipildė; tarp kitų vardų, jame buvo Bismarck –

žmogus, tvirtas kaip plienas, nepalaužiamas realistas, viena tik valios jėga suvienijęs vokiečių tautą; Prūsijos Frydrichas II – nevadinamas niekaip kitaip, tik Didžiuoju, istorinės savitvardos dėka iš bejėgio fleitisto išaugęs į *Alte Fritz*, kietas, gudrus ir darbštus, išties didingas, tik nualintas varginančių pirmojo valstybės tarno priedermių; Martynas Liuteris – iššaukiamai ryžtingas naujos kalbos ir naujo tikėjimo kalvis, padaręs tai, ką padaryt privalėjo; Wagnerio teutonai, savo tyrumu, savo karžygiška narsa, savo politiniu apdairumu įkvėpę aštuoniolikto amžiaus prancūzų teisininkus, lygiai kaip ir klasikinius romėnų istorikus. Tai buvo stipri amalgama, o jautrioms sieloms – netgi nuodingai svaiginanti. "Jaunesnioji karta, – 1933 m. rašė Ernst-Walter Techow, vienas iš Rathenau žudikų, – troško kažko naujo, sunkiai įsivaizduojamo. Jie kvėpavo rytmečio oru. Juose tvenkėsi energija, kylanti iš prūsiškos–germaniškos praeities mitų, slegiančios dabarties ir nežinomos ateities lūkesčių."[22]

Nuoširdus atsidavimas Weimarui reikalavo atmesti tokius mitus. Patsai Respublikos gyvavimas buvo metodiškas viešas įžeidimas didvyriams ir klišėms, kuriuos žinojo kiekvienas vokiečių vaikas, kurių šaukėsi daugelis vokiečių politikų ir kurie, kaip paaiškėjo, žavėjo daugelį vokiečių. Istorinių simbolių kautynėse respublikonų pralaimėjimas jau iš pat pradžių buvo nulemtas: palyginti su Bismarcku ir kitais charizmatiniais vadais, antžmogiškais, bet kartu ir spalvingais, Weimarui priimtinos asmenybės buvo blyškios ir neįkvepiančios: modernaus Weimaro Goethe – tai romus ir bejėgis kosmopolitas, prirašęs gausybę prisimintinų pastabų apie *Humanität*, kurias visi cituoja, bet niekas nepaiso, – kaip 1932 m., per šimtąsias Goethe's mirties metines, rašė Carl von Ossietzky, "Oficialioji Vokietija svaigsta nuo Goethe's ne kaip nuo poeto ar pranašo, bet daugiausia kaip nuo opiumo"[23]. O ir revoliucionieriai, kurie turėjo įkvėpti respublikonus, buvo 1848 m. revoliucionieriai su jų raudona–juoda–aukso spalvų vėliava, su jų geranoriškomis kalbomis ir neišvengiamu pralaimėjimu. Simboliška tai, kad Heinrich Heine, ko gero, mažiausiai dviprasmiškas ir pats gaivalingiausias Weimaro dvasios pirmtakas, taip ir nesulaukė, kad Respublika

deramai įamžintų jo atminimą; septyniasdešimt penkerius metus besitęsiantys mėginimai pastatyti jo garbei paminklinę skulptūrą, kėlė laviną piktų apkalbų ir nežabotų šmeižtų, kol sumanymas buvo visiškai sužlugdytas[24].

Nors ir kaip žūtbūtinai reikėjo Weimare pervertinti istorines vertybes, maža buvo vilčių, kad šitai pavyks; tiesą sakant, poreikis buvo didžiulis, o vilčių maža dėl tos pačios priežasties – vokiečių istorikams nebuvo būdingas kritiškas ar ironiškas požiūris į praeities legendas, užtat jie turėjo sukaupę daug patirties jas racionalizuodami ir tobulindami jų formą. Theodor Mommsen – dėmesio verta išimtis; šiaip jau vokiečių istorikai gana lengvai prisitaikydavo prie imperinės sistemos. Jau pačios profesijos įpareigoti konservatyviam požiūriui, labiau branginą tradicines vertybes, nei linkę skatinti permainas, jie visiškai kaip namie jautėsi Vokietijos universitetuose, lygiai taip pat negailestingai atstumdavo naujus žmones kaip ir naujas idėjas. 1915 m. žurnalistas ir istorikas Gustav Mayer, nepriklausomas politikas radikalas ir žydas, kreipėsi į Berlyno universitetą, prašydamas lektoriaus vietos; taip pasielgti jam patarė Erich Marcks ir Friedrich Meinecke. Mayer, nelabai tikėjęs, kad "universiteto klika atsikračiusi prietaringo priešiškumo demokratų, žydų ir autsaiderių atžvilgiu", visgi nutarė pabandyti; nusileidęs reikalavimui laikyti žeminančius egzaminus, jis tik tuo įsitikino, jog tas jo skepticizmas visiškai pagrįstas, – jo nepriėmė, nors tikrai buvo vertas. Ir tik Weimaro laikais Berlyno universitetui teko jį įsileisti, bet universitetuose viešpatavusi istorikų klika mažai tepasikeitė[25].

Visą trečiąjį dešimtmetį Vokietijos istorijos moksle dominavusios ideologijos gajumą iš dalies lėmė gilios jos pačios istorinės šaknys; ji galėjo pasiremti asmenybe, kurią vokiečių istorikai garbstė lygiai taip pat, kaip vokiečių tauta dievino vokiečių istorijos didvyrius, – tai Leopold von Ranke. Be abejonės, Leopold von Ranke buvo didis istorikas; reikia pripažinti, jog mėgstą pasigirti vokiečių istorikai išties turi kuo pasigirti. Ranke pirmasis pradėjo studijuoti archyvus, vykdyti kompleksinius tyrimus, jis turėjo dramaturgo gyslelę ir buvo naujo istorinio mąstymo pradininkas. Pagrindiniai Ranke's principai: istorijos autonomiškumas ir tai, kad istorikui privalu perprasti

kiekvieno praeities lopinėlio vidinę esmę, – buvo didžiulės svarbos profesiniai atradimai. Bet vėlyvosios Imperijos ir jaunos Respublikos istorikų puoselėjama istorijos autonomija netrukus peraugo į jos izoliaciją. Istorijos atskyrimas nuo etikos lėmė tai, kad dauguma vokiečių istorikų pasyviai taikėsi su esama padėtim, istorijos atskyrimas nuo kitų mokslų daugumą vokiečių istorikų atribojo nuo socialinių tyrinėjimų. Nepaisant visuotinai pripažintos Maxo Weberio istorinės erudicijos, dauguma istorikų atstūmė jį kaip "autsaiderį"[26]; kad ir koks ekstravagantiškas atrodė medievistas Georg von Below, jis vienu balsu su kolegomis teigė, esą istorikai galį išsiversti ir be "naujojo 'sociologijos' mokslo"[27].

Kaip rodo darbai – tikrai vertėsi, tačiau ne itin sėkmingai. Sociologija bei politiniai mokslai būtų išmokę juos kritine distancija atsiriboti nuo visuomeninės bei politinės struktūros, kurioje jie taip patogiai gyveno. Betgi Ranke's istorinis mąstymas visa savo energija gręžėsi nuo kriticizmo ir vis labiau krypo besąlygiško valdžios pripažinimo link; pagarsėjęs jo užsienio politikos pirmaeilės svarbos pabrėžimas iš tikrųjų buvo kilęs iš jo lengvo susitaikymo su modernios imperinės valstybės tikrove.

Ranke's kaip istoriko triumfas buvo tiek pat šlovingas, kiek paskui – nelemtingas; jo palikimas visgi buvo apgailėtinas. Nors dauguma Ranke's epigonų pasižymėjo kompetencija (o reta kuriam pavyko išvengti epigonizmo), jie Ranke's išdidumą nužemino iki puikybės, kruopštumą – iki pedantizmo, o jo palankumą valdžiai – iki vergiško paklusnumo tėvynėje ir grėsmingai triukšmingo gyrimosi svetur. Galbūt dėl to buvo kalti ne tiek jie, kiek pati istorija – devynioliktame amžiuje Ranke's teorija buvo parankesnė taikyti ir mažiau kenksminga nei dvidešimtajame; kad ir kokios būtų jų priežastys, šių poslinkių padariniai buvo katastrofiški. Mes linkę pervertinti istorikų pastangas revizuoti pirmtakų darbus ir per mažai paisome istorinių mokyklų tęstinumo. Tokie gabūs istorikai kaip Max Lenz, Otto Hintze, Erich Marcks, Hans Delbrück, save laikę Ranke's mokiniais, persiėmę jo mistiniu tikėjimu į nacionalinę valstybę bei tuo, kad jai būdingas nuolatinis viešpatavimo siekis, šiam tikėjimui suteikė visam pasauly veikian-

čio dėsnio galią: esą moderniuoju Europos istorijos laikotarpiu didžiosios valstybės karais ir diplomatija siekusios, kad nė viena valstybė neįgytų hegemonijos. Tačiau dabar, imperializmo amžiuje, – įrodinėjo jie, – Vokietijai kylanti grėsmė, jog įsiviešpataus Didžioji Britanija, vienintelė jūrų valstybė. Todėl Vokietija privalanti ginkluotis ir prireikus kovoti – kad išsaugotų jai deramą vietą tarp kitų didžiųjų valstybių.

Toks mąstymas neišvengiamai skatina be atodairos remti šalį valdantį politinį-karinį aparatą ir pritarti tam, kad vidaus konfliktai būtų slopinami nepolitinėmis priemonėmis. Tad po Ranke's atėjusiai istorikų kartai buvo būdingas bekraujis racionalizmas ir pusiau paslėptas misticizmas; tarptautinės politikos šachmatų lentoje jie lengva ranka stumdė armijas ir valstybines sienas ir tuo pat sykiu džiaugėsi mistiniu Istorijos veiklos palankumu – Istorijos, kuri visame šiame spektaklyje Vokietijai skyrė pašventintą vietą ir šventąją misiją. Jie pritarė demokratui imperialistui Friedrichui Naumannui, kuris nacionalizmą apibrėžė kaip vokiečių tautos siekį visame pasaulyje skleisti savo įtaką[28]. Tad kilus karui jie rėmė Vokietijos teisę nevaržomai naudoti atvirą jėgą ir vykdyti savo ypatingą misiją, – skleisti *Kultur*, kuria vokiečiai akivaizdžiai pranokstą kitataučius ir kurią jie neva privalą apginti nuo masinės Rusijos barbarybės, išsikvėpusio Prancūzijos dekadentizmo, košmariškos Jungtinių Valstijų mechanizacijos ir anglų vertelgiškumo, slopinančio herojinę dvasią. Žymūs istorikai – Troeltsch, Meinecke, Hintze – vieną po kito sudarinėjo rinktinius tomus, kuriais nepatikliam pasauliui buvo įrodinėjamas Vokietijos *Kultur* pranašumas prieš valstybių sąjungininkių menkesnę *Zivilisation*. Ne vienu atveju šiuose manifestuose skelbiamais teiginiais buvo užbėgta už akių Thomo Manno mintims, vėliau išdėstytoms jo *Betrachtungen eines Unpolitischen*.

Šitokio pobūdžio istorinio mąstymo revoliucija negalėjo nepaveikti; netgi istorikai pastebėjo, kad 1918-ais kažkas atsitiko. Bet tokią mitinę mąstyseną sąlygojantis mentalitetas, trumpam prislopęs, netrukus atgimė kitu pavidalu, mažiau nei bet kada savikritiškas ir dar sunkiau demaskuojamas. Tradicinės pagyrūniškos vo-

kiečių *Kultur* ir vokiečių pašaukimo liaupsės išreiškė iš gilaus vidinio poreikio kylančius lūkesčius bei svajones, ir Weimaro respublikos istorikams psichologiškai buvo parankiau juos sulopyti nei jų atsisakyti. Weimaro dvasia, kaip jau sakiau, gimė anksčiau negu Weimaro respublika; jai skirtoji nemezidė – taip pat. Išimčių būta ir Imperijoj, ir Respublikoj; Weimaras nusipelnytų pagyrimo žodžių už tai, kad jo gyvavimo laikotarpiu tų išimčių būta daugiau; betgi didžioji dalis istorikų vis dėlto tebespekuliavo nostalgija, tebegarbstė didvyrius ir susitaikėliškai pripažino – o iš tiesų netgi atvirai gynė – apologetiškus iškraipymus bei įžūlius pramanus – tokius, kaip ta plačiai pagarsėjusi "smūgio iš užnugario" legenda[29]. "Visiškas atsidavimas Bismarckui ir Hohenzollernų dvarui, – apgailestavo 1924 m. kultūros istorikas Walter Goetz, – sąlygojo tą didžiulę antipatiją demokratijai, kuri 1871–1914 metais buvo būdinga išprususiai vokiečių visuomenei", – antipatiją, kuri išliko Respublikoje ir prie kurios, kad ir kaip apmaudu, prisidėjo žymiausi istorikai. Pagarba turi vertę, tačiau dabar, trečiame dešimtmetyje, ji tampa našta: "Istoriko priedermė – ne skatinti pamaldų neteisingai suprastos praeities garbstymą, o ieškoti tiesos, kad ir kokia negailestinga jinai būtų". Bet kaip tik šito, – teigė Goetz, – vokiečių istorikai, atrodo, niekaip neįstengią suvokti. Labiausiai Vokietijai reikią išgirsti "visą tiesą apie save", o istorikai jai peršą senų gerų laikų ilgesį ir iškreiptus naujosios istorijos aiškinimus; senąją militarinę kastą gaubstydami žavia romantiška aureole, jie sykiu Respubliką kaltiną dėl tariamų nusikaltimų. "Tautos mokytojai! Nejaugi stengdamiesi sustabdyti ir priversti pasukti atgal istorijos tėkmę jūs iš tikrųjų tariatės vykdą savąjį pašaukimą?"[30]

Aistringas Goetzo protrūkis išduoda jo neviltį; jis tikrai turėjo žinoti, kad tiems, kurie jo klausys, šie įspėjimai visiškai nereikalingi, o tie, kuriems reikalingi, jo neklausys. Patriotinio, antidemokratinio, mitų kūrimą skatinančio mąstymo banga tebekilo. "Užvis labiausiai, – praslinkus metams po Goetzo straipsnio pasirodymo rašė pagyvenęs istorikas Karl Julius Beloch, – man norėtųsi savo akimis pamatyti Vokietiją, atgavusią pirmykštę garbę. Tačiau jeigu man šitai nelemta, aš nueisiu į kapus tikėdamas, kad vis tiek išauš

diena, kai mano tauta prisimins, jog Dievui, sutvėrusiam geležį, nereikalingi vergai."[31] Belocho citata iš Ernsto Moritzo Arndto patriotinės *Vaterlandslied* – Tėvynės giesmės – tik dar labiau pabrėžė neblėstantį Wartburgo dvasios gyvybingumą. Ir išties – keletas garbiausių Belocho kolegų prisidėjo prie to, kad Vokietija atgautų pirmykštę didybę. Felix Rachfahl – tik vienas iš daugelio, kurie trečiame dešimtmetyje teisino Vokietijos įsiveržimą Belgijon 1914 m. kaip istoriškai visiškai pagrįstą[32], tuo tarpu Below, kurio laisvę išsakyti savo nuomonę apie revoliuciją ir Respubliką esą varžiusi baimė būti apkaltintam šmeižtu, jautėsi pakankamai laisvas, kad pasmerktų demokratiją – tą "didįjį mūsų laikų pavojų" – kaip jėgą, kuri alina ir sekina vokiečių tautą[33].

Taip kalbėjo solidaus amžiaus sulaukę žymiausi Vokietijos istorikai. Tad nieko nuostabaus, jog Hajo Holbornui 1931 m. teks pažymėti, kad jo kolegų nedaug pasistūmėta link mokslinio objektyvumo. "Didžiulės permainos, po Pirmojo pasaulinio karo įvykusios visose intelektualinio, politinio bei socialinio gyvenimo srityse, – rašė jis žurnale *Historische Zeitschrift*, – neturėjo bemaž jokio poveikio istorinių studijų esmei." Senosios akademinės "tradicijos bei institucijos" buvusios pakankamai įtakingos, ir "istorinių tyrinėjimų bei aprašymo būdų, krypčių ir tikslų kritika" pasitaikydavusi itin retai; nepalyginti akivaizdesnis buvęs "didžiavimasis" tuo, kad pasirodė esą būtina "atsisakyti ne tiek jau daug paveldėtų idealų". Dažnas istorikas jaučiasi esąs didvyris, "plaukiantis prieš laiko srovę". Tačiau, – Holborn įspėjo, – šie "polinkiai į tam tikrą 'Nibelungų religijos' atmainą" liudija vien "savimeilišką pasitenkinimą", taip pat lėkštą saviapgaulę, dėl kurios ima grėsti "pavojus mūsų profesiniam meistriškumui".[34]

Žvelgiant iš šių dienų perspektyvos, Holborno santūrios kritinės pastabos dar reikšmingesnės, nei anuomet galėjo atrodyti, nesgi iš dalies jos tinka ir Holborno gerbtam mokytojui Friedrichui Meinecke'i, žymiausiam ir, be abejonės, pačiam iškiliausiam Weimaro respublikos istorikui.

Friedrich Meinecke Weimaro istorijos mokslui yra tai, kas Thomas Mann – Weimaro literatūrai, o jo *Idee der Staatsräson* – tai

jo *Užburtas kalnas*, kaip ir *Užburtas kalnas* išleista 1924 m., kaip ir *Užburtas kalnas* rašyta kaip atbalsis nesenai istorijai, mėginimas perprasti dialektinę kovą tarp šviesos ir tamsos, degančių neišsprendžiamu konfliktu ir sykiu sukaustytų neįmanomais nutraukti giminystės ryšiais. Kaip ir Mann, Meinecke buvo į Respublikos šalininkus atsivertęs kultūros aristokratas; kaip ir Mann, Meinecke buvo ilgų ironiškų pasažų meistras, mėgo subtilų motyvų žaismą, troško gėrio, bet buvo apkerėtas piktybės, o iš karo kančių ir pralaimėjimo suprato vieną dalyką – jeigu žmogus apskritai gali įveikti demoną, jo paties viduje slypintį, tai šitai įmanoma tik drąsiai žvelgiant jam į akis. Thomas Mann palieka savo neišmoningą herojų Hansą Kastorpą mūšio lauke su labai netikromis viltimis išsigelbėti, bet palaikomą klausimo – Ar iš šios beprotiškos visuotinės mirties puotos dar atgims meilė? Su savuoju demonu – *raison d'état** besigalynėjąs Meinecke irgi baigia panašia gaida: "Kontempliacija niekados nepavargs žvelgti į šio demono sfinksišką veidą, lygu niekados neįstengs jos visiškai perprasti. Galima tik raginti valdžios žmogų sutalpinti širdyje valstybę ir Dievą – kad demonas, kuriuo jis niekados neįstengs galutinai atsikratyti, per daug neįsigalėtų"[35].

Die Idee der Staatsräson – tai literatūra, filosofija ir, kaip Meinecke pats prisipažino, autobiografija; pasak jo, šį veikalą jis parašęs, kad pratęstų temas, kurių jis ėmęsis dar prieš karą knygoje *Weltbürgertum und Nationalstaat*, bet gniuždantys karo įvykiai jam atskleidę naujus akiračius, o "pralaimėjimo šokas" "visu baisumu" išryškinęs ir pirmon vieton iškėlęs pagrindinę problemą[36]. Tačiau ši knyga, iškart savo ruožtu pridursiu, – tai ir mokslinis istorijos veikalas. Per daugiau nei penkis šimtus smulkiu šriftu spausdintų puslapių Meinecke brėžia *raison d'état* raidos trajektoriją nuo modernios politinės minties ištakų Machiavelli veikaluose iki pat XX amžiaus, jos raidą atskleisdamas per Frydricho Didžiojo ir kitų jos žymiausių atstovų darbus. Ir ją brėždamas Meinecke

*Valstybės interesas (*pranc.*) – amoralių veiksmų pateisinimas, jei jie daromi nepaprastomis aplinkybėmis valstybės naudai. (*Red.*)

demonstruoja jos svarbą ir sykiu jos problemiškumą; valstybei esą būtina plėsti ir stiprinti savąją galią tarp kitų besivaržančių valstybių, ir valstybės veikėjas norom nenorom atsiduria tokioj būklėj, kai jis tiesiog priverstas daryti tai, kas jam, kaip moraliai būtybei, neleistina ir ką jis tikrai smerktų privačiame gyvenime. Išeitų, kad valdžia yra slegiama tragiško dualizmo – kad pasiektų savąjį gėrį, ji pasmerkta griebtis nedorų priemonių: šalto apskaičiavimo, suktybių ir smurto.

Čia esama skvarbių įžvalgų, pasižyminčių moraliniu jautrumu ir dideliu subtilumu, nors – kad ir kaip keista būtų, – to subtilumo per maža. Žodžio menininkas Meinecke sykiu yra žodžio auka, ir auka dėl ypač *Vernunftrepublikaner* būdingų savybių: nepaisant visų kritinių užmojų, Meinecke's kriticizmas neįgyja aštrumo būtent dėl to, kad retoriką jis priima kaip realybę, o kasdienius psichologinius konfliktus – kaip filosofines problemas[37]. Pati jo samprata, reginti jėgą kaip tragišką fenomeną – tai nevykusi nuostata, paveldėta iš vokiškojo idealizmo; metafiziškai sukilninus praktinius klausimus, nuo analizės žengiama rezignacijos link. "Kerštas ir neapykanta, – jisai cituoja Bismarcką, – blogi patarėjai politikoje", tačiau jis nestabteli ir nepaklausia, ar pats Bismarck laikėsi šio kitiems duoto patarimo[38]; "Bent jau savo paties akyse, – jisai cituoja Frydrichą Didįjį, – didvyris visados teisus", bet jam neateina į galvą suabejoti, ar jau pats žodis "didvyris" nėra išankstinis vertinimas, ar šitaip kalbėdamas Frydrichas Didysis iš tikro nesiteisina pats prieš save[39]; jisai cituoja keletą atskirai paimtų, ambicingo moralizavimo kupinų Treitschke's pasakymų ir nepaisant to, kad daiktais smarkiai kritikuoja Treitschke's agresyvumą ir primityvų socialinį darvinizmą, vis dėlto pripažįsta jam "etinę gelmę bei platų dvasios akiratį"[40]. Savąjį valstybės – organiškos valdančiųjų ir valdomųjų vienovės – idealą Meinecke suvokia kaip realybę ir nelyg įrodytą dalyką teigia tai, ką reikėtų, bet neįmanoma įrodyti. Išankstinių nuostatų varžomas, Meinecke taip niekados ir neįžvelgė, kad tragizmu grindžiama valstybės samprata padėjo pateisinti jos nusikaltimus, kad vargstantieji nieko nelaimi iš valstybės galios ir šlovės, kad valstybė anaiptol nėra galutinis gam-

tos atsakymas, kaip išspręsti žmonių visuomenės problemą, kad – paprastų paprasčiausiai – valstybė ne visada, iš tiesų labai retai – išreiškia visuomenės interesus. Kantorowicziaus regresyvumas reiškėsi tuo, kad jis sumitino mokslines problemas, Meinecke's – tuo, kad jas pavertė filosofinėmis problemomis.

Jausmų bei reakcijų derinys, kurį aš pavadinau "pilnatvės troškimu" tyrinėjant paaiškėja buvęs ne kas kita, o iš didelės baimės – modernybės baimės – kilęs didysis regresas. *Volk, Führer, Organismus, Reich, Entscheidung, Gemeinschaft,* – abstrakcijos, kuriomis manipuliavo Tönnies ir Hofmannsthal, taip pat daugybė kitų, liudija desperatiškas pastangas atrasti šaknis ir susitelkti bendruomenėn, beatodairišką, dažnai tūžmingą proto išsižadėjimą, kuris skatino primygtinį poreikį tučtuojau griebtis tiesioginio veiksmo arba visišką atsidavimą charizmatiniam vadui. Pilnatvės troškimas skendo neapykantoje; politinis, o retsykiais ir privatus pasaulis tų, kurie jam atstovavo, buvo paranojinis pasaulis, kuriame už kiekvieno kampo tyko priešai: dehumanizuojanti mechanizacija, kapitalistinis materializmas, bedieviškas racionalizmas, nuo istorinių šaknų atplyšusi visuomenė, žydai kosmopolitai, pagaliau tas didysis visa žudantis monstras – miestas. Othmar Spann, Austrijos katalikiškosios socialinės filosofijos kūrėjas, kurio prasimanymai begal žavėjo dešiniuosius, pateikė kenkėjų sąrašą, kuriam jo skaitytojai mielai pritarė; tame sąraše – Locke, Hume, Voltaire, Rousseau, Ricardo, Marx, Darwin, pagaliau tai, kas bjauriausia – *unflätig*: psichoanalizė, impresionizmas, dadaizmas, kubizmas ir kinas. Tai ir buvo tasai filosofijos kauke pridengtas agresyvių jausmų konglomeratas, apie kurį 1922 m., prieš mirtį, pranašiškai kalbėjo Troeltsch, kai įspėjo dėl to, ką manė esant išskirtinai vokiečiams būdingu polinkiu į "misticizmą ir brutalumą".[41]

5.

Ir vis dėlto Weimare viskas buvo kur kas sudėtingiau. Anaiptol ne visi troškę ryšių ir bendrumo tapo regreso aukomis; vienas

kitas – tiesa, mažai kam iš jų pavyko savo tikslą pasiekti, – stengėsi įgyvendinti savo potroškius ne bėgdami nuo tikrovės, bet kurdami naują pasaulį, ne smerkdami mechanizaciją, bet mokydamiesi pasinaudoti jos teikiamais privalumais, ne grimzdami į iracionalizmą, bet remdamiesi protu, ne pasiduodami nihilizmui, bet konstruodami – konstruodami tiesiogine prasme, – nesgi šią modernią ir demokratišką filosofiją savo rašiniais kūrė ir savo projektuojamais pastatais įdaiktino architektai.

Vienas iš tokių konceptualiausių architektų buvo Erich Mendelsohn, Weimaro laikais suprojektavęs keletą itin įspūdingų statinių, tarp kurių – Berlyno Universumo kino teatras (1927 m.) ir Schockeno universalinė parduotuvė Chemnitze (1928–1929 m.). Mendelsohn teigė, kad architektui privalu sujungti, jo žodžiais tariant, analizę ir dinamiką, protą ir iracionalumą: "Tarp šių dviejų polių, tarp racionalumo ir iracionalumo, blaškosi mano prigimtis, ir tai lemia visus mano darbus, apskritai visą mano gyvenimą"[42]. Žinoma, – rašė jis žmonai, – "svarbiausias elementas yra funkcija, bet funkcija be jausminio prado – tai tik konstrukcija. Labiau nei kada nors aš tikiu savąja darnaus vientisumo programa", – tokio darnaus vientisumo, kai grožis ir naudingumas susilydo į viena. "Jie abu būtini; jie abu turi susilieti į vieną." Patogia Hegelio sąvoka *aufheben*, kuri išsyk reiškia ir "iškelti", ir "panaikinti", ir "išsaugoti", Mendelsohn išsako mintį, kad visos priešybės gerame pastate yra *aufgehoben*, lygiai taip pat, kaip jos yra *aufgehoben* kiekviename organizme, gyvūne ir meno kūrinyje[43]. 1920 m. Mendelsohn, tada jaunas ir dar niekam nežinomas, pastatė observatoriją ir astrofizikos laboratoriją – Einsteino bokštą; jis sakėsi suprojektavęs jį iš kažkokio neįsisąmoninto būtinumo – leisdamas jam iškilti iš "paslapties, gaubiančios Einsteino visatą".[44] Pastatą apžiūrėjęs Albert Einstein savąjį palankumą išreiškė vienui vienu epitetu – "organiška".[45]

Šitokia filosofija, atrodo, tinkamiausia tokiems architektams kaip Mendelsohn, kuris ekspresyvius vingius vertino labiau nei tiesias linijas. Bet ir Walter Gropius, kuris buvo klasikinio geometrinio stiliaus šalininkas, iš esmės rėmėsi tokia pačia filosofija. Prieš

Pirmąjį pasaulinį karą suprojektavęs keletą puikių pastatų, Gropius jau buvo pakankamai įžymus, kai gimė Respublika, tačiau tikrąją šlovę jam pelnė Bauhaus, su kuriuo dažniausiai ir siejamas jo vardas. Gropius atidarė Bauhausą 1919 metais Weimare, – rizikingai sujungdamas dvi ankstesnes mokyklas – meno akademiją su taikomųjų menų mokykla. Ryškindamas ir drąsiai plėtodamas principus, prieš karą pradėtus diegti Vokietijos Werkbund, Gropius nuo pat pradžių mokyklos kūrybines jėgas sutelkė vieningai meninei visumai – pastatui – kurti. Ir tada, ir vėliau Gropius nuolat pabrėždavo, kad filosofija, kuria jisai rėmėsi, nebuvo tiktai amato filosofija; meistriškumas esąs tik "pasirengimas architektūrai". Nebuvusi tai nė paprasta "taikomoji" filosofija, apsiribojanti praktiniais interesais ar pramoninės industrijos problemomis; tiksliausia būtų sakyti, jog tai buvo grynai estetikos filosofija, kuri rėmėsi psichologijos tyrinėjimais. "Architektams, dailininkams ir skulptoriams, – rašė jis 1919 m. atidarymo manifeste, – privalu iš naujo atpažinti ir įsisąmoninti pastato dalių ir visumos daugiaformį pavidalą – *vielgliedrige Gestalt.*" Tik tada jų kūriniai atgausią "architektonikos dvasią", kurią praradęs šiandieninis "saloninis menas". Ankstesnės meno mokyklos "negalėjo pasiekti šios vienovės" kaip tik todėl, kad meną jos atskyrusios nuo amato. Taip ilgiau tęstis negali: "Architektai, skulptoriai, dailininkai, – visi mes privalome grįžti prie amato". Iš esmės menininkas nesiskiriąs nuo amatininko: "Menininkas – tai aukščiausio lygio amatininkas – *Steigerung des Handwerkers*". Pamirškime snobiškus skirtumus ir bendromis jėgomis kurkime "naująjį ateities pastatą, kuriame architektūra, skulptūra ir tapyba susilies į vieną pavidalą, milijonų amatininkų rankų darbo dėka kylantį į padangę kaip perregimas naujai besiskleidžiančio tikėjimo simbolis". Lyonelio Feiningerio medžio raižinyje pavaizduota žvaigždžių tvieskiama aukšta ir grakšti pasaulietinė katedra iliustruoja kvietimą siekti šios naujosios vienovės[46].

Studijos Bauhause šią retoriką turėjo paversti tikrove. Po pradinio kurso visi studentai būdavo lavinami dirbtuvėse dviejų meistrų, kurie turėjo išugdyti meistriškumą – tiek darbo su medžiaga, tiek estetinį, formą siedami su turiniu. "Toks dvilypis ugdymas, –

vėliau rašė Gropius, – ateinančią kartą įgalins pasiekti darnią visų kūrybinio darbo formų jungtį ir tapti naujos civilizacijos architektais." 1922 m. Klee šią programą pavaizdavo simboliniu brėžiniu: septyniakampę žvaigždę juosia apskritimas; šis apskritimas reiškia pamatinius įgūdžius, kurie siejami su keliomis medžiagomis (stiklu, medžiu, akmeniu) bei keletu mokymo kursų (konstrukcija, spalva, kompozicija) ir veda į žvaigždės vidurį, kitą apskritimą, kuriame išdidžiai skelbiamas dvigubas Bauhauso mokyklos tikslas: "*Bau und Bühne*" – "Statyba ir scena"[47]. Naujojoje Bauhaus mokykloje vyravo palanki eksperimentams atmosfera ir žaisminga trykštančios energijos nuotaika, – kad ją įsivaizduotume, tereikia prisiminti nors kelis mokytojus: Paul Klee, Wassily Kandinsky, Lyonel Feininger, Gerhard Marcks, Oscar Schlemmer, Laszlo Moholy-Nagy, Josef Albers.

Bauhauso veikla buvo išradinga ir įvairi; tipografija, baldų ir šviestuvų dizainas, kilimai, keramika, knygų rišimas, šokio menas, – visa čia buvo daroma begal laisvai, o daugybės anuomet sukurtų dalykų įtaka ligi šiol tebėra juntama: mes sėdime ant kėdžių, kurias suprojektavo Marcel Breuer, ir skaitome raides, kurių šriftą nupiešė Herbert Bayer. Bauhauso nuotaika buvo nepaprastai gyva: Bauhaus buvo šeima, mokykla, bendras verslas, misionierių bendrija. Nei Gropius, nei kiti dėstytojai negeidė turėt pasekėjų; tai buvo ne akademija, kurioje žymūs mokytojai reprodukuoja savo pačių atvaizdus, bet "laboratorija", kurioje "mokiniai įkvėpdavo mokytojus", lygiai kaip mokytojai – mokinius. Grožis ir nauda čia ne tik ėjo ranka rankon; mokyklos dėstytojai stengėsi juos sulieti į viena, nors, tiesa, čia taip pat būta vietos ir grynajam grožiui; Feininger, Klee, Kandinsky kai kuriuos įdomiausius grafikos darbus sukūrė Bauhause. Ir tasai dvasinis pakilumas turėjo esmingos svarbos ne tik kūrybingumui palaikyti; jisai buvo būtinas, kad paprasčiausiai išliktum: mokyklai skirtos tik apgailėtinai menkos lėšos, o skurdo daugelis, ypač studentai. Gropius prisimena, jog 1923 m., kai mokykloje buvo rengiama pirmoji paroda, pritrūkta pinigų netgi valytojoms pasamdyti, ir mokytojų žmonos pačios pasisiūlė padėti. Gropius yra pasakęs: "nuotaika buvo

tiesiog nuostabi, ir kai kurie neformalūs renginiai, kaip kad tos mūsų šventės – *Feste*, – kai kas nors pasiūlydavo temą, pavyzdžiui, 'juoda ir balta' arba 'kvadratas', – būdavo puikios progos".

Kas be ko, pasitaikydavo ir nesklandumų: Johannes Itten, tapytojas ir mokytojas, kurį Gropius pasikvietė iš Vienos dėstyti visapusiškai svarbų pradinį kursą, pasirodė esąs aistringai įnikęs estetikon, tuo tarpu praktiniams įgūdžiams, kaip manė Gropius, skiriąs pernelyg mažai dėmesio. 1923 m. Ittenui atsisakius pareigų, pradiniam kursui vadovauti ėmėsi du žymūs dėstytojai – Josef Albers ir Laszlo Moholy-Nagy. Tačiau vyraujant geranoriškai ir atviroms diskusijoms palankiai nuotaikai, šių vidaus nesklandumų ilgainiui sumažėjo, ir Bauhausui netgi išėjo į naudą ta ganėtinai paskubomis 1923 m. surengta paroda, kurios primygtinai norėjo valdžia, nors Gropius bei kiti jai nepritarė. Vis dėlto už visus vidaus nesklandumus daug didesnį pavojų Bauhauso mokyklai kėlė išorinis – tiek politinis, tiek estetinis – priešiškumas, kurį dėl revoliucingų eksperimentų implikacijų ir bohemiško mokinių elgesio reiškė dešinieji, tradicijos kaustomi menininkai. Gropius, žinojęs, kad "sėdi ant parako statinės", griežtai draudė bet kokią politinę veiklą, ir tai daugeliu atvejų išėjo į naudą. 1925 m. Bauhaus persikėlė į Dessau, dvasia jam labiau artimą miestą. Čia Gropius suprojektavo savo garsiuosius pastatus, ko gero, dažniausiai fotografuojamas Weimaro laikotarpio menines įžymybes, tuo tarpu Klee ir Kandinsky toliau tapė, Breuer projektavo naujus baldus, o dirbtuvėse buvo gaminami šviestuvai, porceliano ir sidabro dirbiniai, dailūs, patvarūs, iš tikro puikūs – išgarsinę Bauhausą užsienio kraštuose, nors gimtojoj šaly šis pradėjo įgauti nekokį vardą. Viskas baigėsi tuo, kad ekonominės krizės slegiamas ir politikų ujamas Bauhaus 1932 m. atsidūrė Berlyne, kur pamažu ir užgeso.

Vėlesniuose rašiniuose Gropius tik plėtojo mintis, išsakytas 1919 m. manifeste: naujoji architektūra siekia pilnatvės, stengdamasi tenkinti tiek estetinius, tiek ekonominius poreikius. Reikia, kad mechanizacija pradėtų tarnauti žmogaus interesams; apskritai, Bauhauso paskirtis ir buvusi "išlaisvinti žmoniją iš mašinų vergovės, t. y. jų gaminius prisodrinti prasmingu tikrovės turiniu ir taip

išgelbėti namus nuo mechaninių jėgų anarchijos. Mes siekėme panaikinti visus neigiamus mechanizacijos padarinius, nepaaukodami nė vieno iš jos teikiamų privalumų". Taip, moderniosios epochos žmogus jaučiasi sudraskytas, tačiau atsisakyti darbo pasidalijimo ne tik neįmanoma, bet ir nepageidautina. Tragišką fragmentaciją lemia ne mašinos ar darbo pasidalijimas, o "mūsų amžiuje viešpataujantis materialistinis mentalitetas ir ydingi bei netikri individo ir bendruomenės santykiai". Atviros ir modernios filosofijos – filosofijos, kuri nesibaugintų nei mechanizacijos, nei tinkamo standartizavimo, – štai ko iš tikrųjų labiausiai reikėjo. "Visų kūrybos formų santarvė ir jų loginė tarpusavio priklausomybė moderniajame pasaulyje – štai ko mes mokėme mūsų praktiniame darbe." "Pagrindinė nuostata buvo ta, kad meninis apipavidalinimas nėra nei grynai intelektualinis, nei grynai medžiaginis dalykas, bet paprasčiausiai viena iš gyvenimo visumos dalių." Protas ir jausmas turi eiti išvien. "Tikra tiesa, kad meno kūrinys yra techniškai atliktas darbas, tačiau jis turi ir intelektualinį tikslą, kurio neįmanoma pasiekti be aistros ir vaizduotės." Taigi Bauhaus buvęs tikra bendruomenė, kurios "pažiūroms ir metodams būdingas visapusiškumas" įgalino ją padėti "atnaujinti nūdienos architektūrą bei dizainą kaip visuomenišką meną", sukurti "totalinę architektūrą".[48]

Architektų kalbai būdinga netikslumas, pretenzingumas, polinkis į klišes, – tas pats Gropius irgi ne visados atsispirdavo pagundai pavaidinti pranašą. Vis dėlto jo veikla – tie namai, kuriuos jis suprojektavo, tie darbai, kuriems jis vadovavo, tie mokiniai, kuriuos jis išugdė, – svariai ir apčiuopiamai įprasmino jo fantastiškiausius užmojus. Privalu drąsiai žengti į pasaulį ir jį valdyti; geriausia priemonė išgydyti modernybės negalias kaip tik ir yra nevengti modernumo ir rinktis tinkamą jo pavidalą, – būtent šių Bacono, Decartes'o, Apšvietos amžiaus tiesų mokė Gropius, būtent jų ir nenorėjo išmokti didžioji dauguma vokiečių. Tad ar reikia stebėtis, kad Bauhaus gyvavo tik pusmečiu ilgiau nei Weimaro respublika?

V. SŪNAUS MAIŠTAS:

Ekspresionizmo metai

1.

Be Bauhauso, minėtinas dar vienas, ko gero, pats žymiausias Weimaro meninio gyvenimo reiškinys – 1920 m. vasarį Berlyne pradėtas rodyti filmas *Daktaro Kaligario kabinetas*. "Tai buvo ji, – vėliau rašys Willy Haas, – ta "gotiškoji" Vokietija – šiurpiai slėpininga, demoniška, žiauri."[1] Košmarišku siužetu, ekspesionistinėmis dekoracijomis, niūria nuotaika *Kaligaris* įkūnija Weimaro dvasią taip pat raiškiai, kaip Gropius statiniai, Kandinsky'o abstrakcijos, Groszo karikatūros ir Marlene's Dietrich kojos. Tai išties nemirtingas filmas, eksperimentas, įkvėpęs daugybę kitų, po jo kaip iš gausybės rago pasipylusių. Tačiau *Kaligaris*, lemtingai paveikęs kino meno raidą, taip pat daug ką pasako ir apie Weimaro istoriją, ypač ankstyvąjį, ekspresionistinį, jos laikotarpį. Čia buvo rizikuojama daugiau kuo, ne tik keistu scenarijumi ar apšvietimo naujovėmis.

Vėliau, jau emigravęs Amerikon, vokiečių rašytojas ir kino kritikas Siegfried Kracauer smulkiai ir įtaigiai papasakojo *Kaligario* istoriją. O buvę taip. Netrukus po karo du jauni žmonės – čekas Hans Janowitz ir austras Carl Mayer – susitiko Berlyne (žinoma, kur gi kitur?) ir artimai susibičiuliavo. Abu talentingi, besižavį ekspresionizmu, jiedu buvo pasibaisėję ką tik pasibaigusiu karu ir kupini ryžto skleisti pacifizmo idėjas. Savo naktinius išgyvenimus, karo metu neviltį, savo vizijas jiedu sulydė į istoriją apie

didelę galią turintį beprotį – Daktarą Kaligarį, kuris per muges žmonėms demonstruoja Cezarę, savo somnambulą. Kur tik Kaligaris eina, jam įkandin mirtis seka: jį įžeidęs tarnautojas randamas negyvas; kai vienas iš dviejų studentų pasiteirauja apie ateitį, Cezarė išpranašauja, beje, neklysdamas, kad paryčiais jį ištiksianti mirtis. Francis, antrasis iš tų dviejų studentų, stengiasi atskleisti paslaptį; jis pritykina prie Kaligario furgono ir lengviau atsikvepia, išvydęs, kad Cezarė, kaip jam pasirodo, miega savo guolyje. Betgi tuo metu, kol Francis mugės aikštėje, Cezarė prisitaiko ir pagrobia jo mylimąją Jane. Persekiojamas stačiomis uolomis ir kraupiais viadukais Cezarė netyčiomis išmeta merginą ir žūsta. Tada policija apžiūri Cezarės guolį ir dėžėje atranda iškamšą. Paaiškėja, kad vykdydamas šeimininko valią, užhipnotizuotas Cezarė naktimis slankioja gatvėmis darydamas nusikaltimus, o vietoj jo guli iškamša. Kaligaris išvengia bausmės ir pasislepia beprotnamyje. Po to Kaligarį persekiojančiam Franciui, kuris jį čia atsiveja, atsiskleidžia dar viena paslaptis: beprotis hipnotizuotojas ir beprotnamio direktorius – tai tas pats žmogus. Kaligariui miegant, Francis su policininkais perskaito jo užrašus ir galutinai viską išsiaiškina: direktorius susižavėjęs XVIII a. gyvenusiu šarlatanu Kaligariu, kuris versdavo mediumą Cezarę vykdyti žmogžudystes; susižavėjimas peraugа į maniją, ir dabar jis – kaip kitados Kaligaris – eksperimentuoja psichiatrinėj ligoninėj su somnambulu. Kai Francis, rodydamas Cezarės lavoną, bando priversti daktarą prisipažinti, šiuolaikinis Kaligaris praranda bet kokią savitvardą ir įstengiamas suvaldyti tik tramdomaisiais marškiniais – tai pats tinkamiausias simbolis institucijos, kuriai jis vadovavo ir kurią taip beprotiškai išdavė.

Erichui Pommeriui, vienam iš įtakingiausių Weimaro laikotarpio prodiuserių, scenarijus pasirodė priimtinas, ir jis paskyrė Robertą Wiene režisuoti pagal jį filmą. Tada ir atsitiko tai, kas svarbiausia: nekreipdamas dėmesio į kategoriškus abiejų autorių prieštaravimus, Wiene jų papasakotą istoriją įrėmina mums iš filmo pažįstama kompozicija: psichiatrinėj ligoninėj prasidėjęs filmo veiksmas čia ir pasibaigia – paaiškėjus, kad studentas Francis – beprotis, kaip ir jo mylimoji Jane, o įtarinėjimai, kad Daktaras Kaligaris

yra žudikas – vienas iš daugybės Francio kliedesių. Iš tikrųjų direktorius – geras žmogus; jis perpranta Francio psichozę ir su pasitenkinimu praneša įstengsiąs jį išgydyti.

Toli gražu ne iš tuštybės dėl pažeistų autoriaus teisių buvo kilęs dviejų rašytojų pyktis. Filmas išsaugojo įtaigos galią, tačiau prasmės, kurią jiedu norėjo išreikšti, neliko. "Du jauni *Dichter*" buvo artimi Willy'o Haaso bičiuliai; pasak jo, "iš tikro apie 1920-uosius metus jie parašė – jie ir patys man tai sakė, nuolat šitai kartodavo, – scenarijų pacifistiniam filmui, filmui prieš militarizmą, prieš bet kokias militarizmo apraiškas". O kino studija pridariusi pataisų, labai keistų ir įžūlių pataisų, dėl kurių pradingo tikroji prasmė[2]. Kaip galima suprasti iš Kracauerio, autoriai norėję demaskuoti autoritarinės valdžios brutalumą ir visišką beprotybę; kompozicija, kuria jų papasakotą istoriją įrėmino režisierius, autoritarizmui suteikė padorumo ir kilnumo regimybę, o maištą prieš autoritarizmą pavaizdavo kaip maniją, kaip beprotišką kliedesį. Vietoj revoliucinių idėjų buvo peršamas konformistinis prisitaikymas[3].

Betgi kažin, ar nepažeistas pirmykštis sumanymas būtų buvęs ligi galo suprastas – visuomenė *Kaligarį* sutiko entuziastingai ir be išlygų, akivaizdžiai nieko nė įtarti neįtardama apie autorinės koncepcijos iškraipymus. Tačiau kad ir būtų žinojusi, nieko dėl to nebūtų pasikeitę; šis žiūrovų nesupratimas gerai apibūdina ekspresionistų minties reiškimo būdą. Kracauer sutinka, kad nenuilstamai sumaištingos, padrikai vykstančios mugės simbolizuojama anarchija, kurią autoriai iškelia kaip priešpriešą Kaligario tironijai, – labai abejotina alternatyva. "Bendraautoriai supriešina Kaligario smurtą ir mugei įprastą laisvumą, ir šitai išduoda jų revoliucinių polėkių ribotumą. Tegul ir labai ilgėdamiesi laisvės, jiedu, atrodo, neturėjo bent kiek apibrėžtesnio supratimo, kas tai per daiktas."[4]

Tad ir autorinė *Kaligario* koncepcija, ir tai, kas iš to išėjo, lygu sėkmė, kurios jis susilaukė, it veidrodis atspindi ekspresionistų mąstysenos neapibrėžtumą ir painumą. Visa, ką ekspresionistai sulig savo išmanymu stengėsi nuveikti revoliucijos labui, buvo revoliucinga, tačiau neturėjo nieko bendra su politika, bent jau nebuvo programiška; jų maištas prieš sukalkėjusias gyvenimo formas ir

sveiką protą liudija visai Vokietijai būdingą atsinaujinimo ilgesį, nepasitenkinimą tikrove ir neišmanymą, ko griebtis. Ekspresionizmas neišsiliejo į vieningą sąjūdį; ekspresionistai – tai žmonės, saistomi labai silpnų ir atsitiktinių ryšių; jie buvo sukilėliai, kurie žinojo, dėl ko maištauja, tačiau nei mokėjo tiksliai apibrėžti savo reikalavimų, nei suprato, kokia to jų maišto paskirtis. Revoliucijai prasidėjus, ekspresionistai, kad ir kokių jie būtų įsitikinimų, karštai jai pritarė, į revoliucinį sūkurį įtraukdami ir kitus menininkus. 1918 m. gruodį įkurta Lapkričio grupė, lygiai kaip ir kita, iššaukiamai pasivadinusi *Arbeitsrat für Kunst*, abi susibūrusios naująjį amžių atliepiančiam menui skleisti, telkė visų politinių pažiūrų ir visų meninių krypčių ekspresionistus: čia galėjai sutikti ir krikščionį Emilį Nolde, mistiką ir rasistą, ir nepalaužiamą komunistą Ernstą Tollerį, ir Erichą Mendelsohną, ir Walterį Gropius. Visi ar bemaž visi menininkai buvo apimti kone religinio troškimo visa atnaujinti: Bertolt Brecht ir Kurt Weill, Alban Berg ir Paul Hindemith, – visi jie buvo *Novembergruppe* nariai. "Meno ateitis ir šios valandos svarba, – skelbė jie 1918 m. gruodį, – verčia mus, dvasios revoliucionierius: ekspresionistus, kubistus, futuristus, – vienytis ar artimai bendradarbiauti."[5]

Kaip ir Weimaro koalicijos, taip ir ši vienybė neilgai tvėrė, svajonės apie brolišką bendradarbiavimą greitai išblėso, bet dvasios revoliucionieriai tebemaištavo prieš savo pasaulį – kartais išbaigtu ir apgalvotu artistizmu, neretai – isteriškais išpuoliais. Po *Daktaro Kaligario kabineto* plūstelėjo ekspresionistinių filmų banga – filmų, kuriuose tarp blausioje šviesoje dunksančių keistų dekoracijų klaidžiojo sakytum transo ištikti, lunatiką Cezarę primeną aktoriai. Ambicijų kupini autoriai vylėsi, jog šie misteriški filmai savaime bus daugiaprasmiai. Po *Kaligario* tais pat metais Wiene susuko dar vieną kaprizingų fantazijų pilną filmą, kuriame liejasi kraujas ir visa valdo nekontroliuojami impulsai – *Genuine*; dar po dvejų metų Fritz Lang sukūrė *Lošėją Dr. Mabūzę*, šiek tiek į *Kaligarį* panašią istoriją apie ekstravagantišką nusikaltimą, filmą, kurio dekoracijos – visai kaip *Kaligario* – sukuria šešėliuotą, iškreiptų plokštumų ir pamėkliškai lūžtančių kampų veiksmo aplinką, kuri

galėjo pasirodyti perkelta iš Feiningerio tapybos, nors iš tiesų nieko bendra su ja neturėjo.

Nes ta pačia kryptimi einą dailininkai vis dėlto žengė savo keliu. Jie tapė ryškiomis, paprastomis ir agresyviomis spalvomis; jie tyčia siekė primityvizmo, jų linijos – aistringai brėžiamos, o vaizduojamos žmonių figūros visiškai deformuotos, – taigi jie toliau plėtojo prieškario atradimus. Dailininkai buvo nepalyginti didesni individualistai už savo amžininkus kino režisierius ir ypač už poetus; net tų, kurie bendradarbiavo Bauhause: Klee, Feiningerio, Kandinsky'o, – stilius buvo savitas. Max Beckmann, vienas iš žymiausių to laikotarpio dailininkų, neabejotinai daug ką iš ekspresionizmo perėmęs, išdidžiai atsisakė šio vardo; jau 1922-aisiais, ekspresionizmo klestėjimo metais, jis pareiškė nenorįs nieko bendra turėti su "šituo ekspresionizmu", nes jis – "pernelyg dekoratyvus ir literatūriškas". Modernumas jam nesąs svetimas, betgi "Kad būtum naujoviškas, nebūtinai turi būti ekspresionistas ar impresionistas"[6].

Jau pats neapibrėžtas pavadinimas liudija, kad šių dailininkų politinės nuostatos Weimaro respublikoje taip pat buvo miglotos. Beckmann kategoriškai tvirtino: "Niekados nebuvau politiškai aktyvus", taip pat teigė esą jam "niekados nerūpėjusios barikados"[7]. Kas tinka Beckmannui, lygiai taip pat tinka ir kitiems dailininkams. Romusis Lyonel Feininger – vienas iš dailininkų, pasirašiusių Lapkričio grupės manifestą ir stojusių į gretas tų, kurie "sveikino visa, kas leidžia atžalas ir skleidžiasi"[8], – o toks geranoriškas ir niekam nepavojingas atsinaujinimo bei konstruktyvumo skatinimas tuomet buvo būdingas daugeliui: paprasti ir aiškūs, sąmoningai atviri George's Groszo piešiniai įkūnijo konkrečią *Weltanschauung* ir buvo nukreipti prieš nutukusius pramonininkus ir besipelnančius iš karo spekuliantus; Otto Dixo užuojautos darbo žmonėms sklidinuose paveiksluose ir brutaliuose sąvadautojų bei prostitučių portretuose akivaizdžios proletarinio meno idėjos; Käthe's Kollwitz niūri grafika, kurioje – gedinčios moterys, atsisveikinimas su Karlu Liebknechtu, išbadėję vaikai, nelaimingieji – karo ir kapitalistinio išnaudojimo aukos, – rodo aštrų politinį užtai-

są. Betgi dauguma dailininkų kišosi į politiką vien todėl, kad priešininkai juos apšaukė kultūrbolševikais, – kaip kad vėliau kai kurie vokiečiai sužinojo esą žydai, nes į valdžią atėję naciai pasakė, kad jie yra žydai. Iš tikrųjų ekspresionizmas derėjo prie bet kokios politikos, kaip liudija Emilio Nolde's politinės nuostatos – jo piktas antisemitizmas, jo šiurkštus priešiškumas prancūzų kultūrai ir visa tai apvainikavęs jo skubotas įstojimas į nacių partiją. Ekspresionistai siekė pro konvencijas prasiskverbti ligi pačios prigimties. Ir todėl nieko keista, kad Nolde'i tai, kas tikra ir dora, buvo visų pirma šiaurietiškas kraujas ir mistinis dirvos garbinimas. Ekspresionistinių romanų autorius Theodor Däubler 1919 m. pats to neįtardamas atskleidė, koks grėsmingas sąjūdžio kliovimasis aistra. Stovėdamas prieš Edvardo Muncho, padariusio didžiulę įtaką vokiečių ekspresionistams, litografiją "Pavydas", Däubler svarstė: "Ar aš ne gyvulys? Realybė! Alfa ir Omega ciklas sako: tu gali juo būti. Muncho paveiksluose gyvulys prasiveržia visa savo pirmykštės esmės ekspresija. Impresionistai nežinojo, ką su juo daryti. Bet nūnai mūsų kelią vėl grindžia gyvuliškos kategorijos – *Tierbestimmheiten*. O užvis didingiausia yra tai, kad kiekvienas gyvulys – tai nedvejojamas gyvenimo teigimas. Logiškai nuoseklus apsisprendimas. Per meną grįžti prie gyvulio – tai mūsų pasirinktas ekspresionizmas"[9]. Visa nelaimė, kad ekspresionistai prie gyvulio grįžo per meną, ir jų gyvulys buvo Marco romi elnė, o štai naciai prie gyvulio grįžo gyvenime, kaip sektiną pavyzdį iškeldami jau kitus žvėris.

Bet tai dar ne viskas. Kai kurie dailininkai išsižadėjo Respublikos dėl to, kad buvo kairieji arba dešinieji ekstremistai, kai kurie per tapymą net ir balsuoti neturėjo laiko, – tačiau nepaisant šito, vienu lemiamai svarbiu atžvilgiu jie buvo panašūs ir norom nenorom bendromis pastangomis puoselėjo Weimaro dvasią. Naciams viešpataujant, Nolde godžiai siekė naujosios valdžios palankumo, daugybę sykių kreipėsi į aukštus pareigūnus, trokšdamas gauti vietą naujosios valdininkijos hierarchijoj, tačiau visi jo maldavimai buvo su panieka atmesti, nes kokia nauda galėjo būti režimui tegul ir iš lojalių, bet "degeneravusių menininkų", – ši likimo ironija

liudija, kad nors ne visi ekspresionistai mėgo Weimarą, Weimaro priešai keikė visus ekspresionistus. Ir būta dėl ko. Kažkuo revoliucingas buvo tas jų gyvybingumas, tos jų nenumaldomos pastangos pro regimybę prasiskverbti prie to, kas iš tiesų tikra. Monarchistų ir vėliau nacių mėgtas sentimentalus realizmas, jiems įkandamas fotografiškas natūralizmas ir propagandinės mitologijos pramanai Weimaro menininkams reiškė prakeikimą; tai buvo ne menas, bet melas. Kirchnerio tapyti šiurkštūs šveicarų valstiečių portretai, Feiningerio lyriniai jūros peizažai ir bažnyčių vaizdai, ilgomis tiesiomis linijomis komponuojami kubistinėse plokštumose, įkvėptos ir kartu itin tiksliai įgyvendintos Klee vizijos, Kandinsky'o abstrakcijos, iš kurių apskritimų, kreivių ir linijų derinių sklinda paslaptinga įtampa, – visa tai buvo vieningas praeities atmetimas, naujos realybės ieškojimai. Beckmann pasakė tai, ką kiekvienas iš jų būtų galėjęs pakartoti: "Idėją, kuri slypi anapus vadinamosios realybės, – štai ką aš norėjau atskleisti. Aš ieškau tilto, kuris vestų nuo regimo prie neregimo"[10].

Bet net ir tai dar ne viskas. Netgi ir nebūdama nei atvirai politiška, nei atvirai apolitiška, dailininkų kūryba – kaip apskritai viskas Weimare, – atspindėjo tą pačią siaubingą patirtį – karo patirtį. Apolitiškojo Beckmanno, dailininko, kuriam niekados nerūpėjusios barikados, stilius pasikeitė 1915–1918 metais. Gimęs 1884 m., Beckmann brendo vėlyvuoju Imperijos laikotarpiu ir puikiais piešiniais, impresionistine technika bei portretais, kuriems jo giedra prigimtis teikė šitiek gyvastingumo, išgarsėjo dar iki 1914 metų. Visą gyvenimą jis piešė, graviravo, tapė autoportretus, kuriais įamžindavo akimirksnio būsenas ir fiksuodavo savo dvasinę raidą; viename jų, sukurtame 1907 m., pavaizduotas jaunas, tvarkingai apsirengęs, pasitikintis savimi gražaus veido jaunuolis, laikantis cigaretę. Karas viską apvertė aukštyn kojomis. "Karas, – 1921 m. rašė vienas juo žavėjęsis kritikas, – išbloškė dailininką realybėn."[11] Jo piešiniuose įsigali sąmoningi iškraipymai; sykiu jie tebėra pakankamai realistiški ir vaizduoja siaubingas scenas, kurių liudininkas jis neseniai buvo: sužeisti merdintys kareiviai, lavonai. Pasikeitė ir paveikslų tema: pačiam karo sūkuryje jis pradėjo – tiesa, taip ir nepabaigė, – di-

džiulį apokaliptinį paveikslą "Prisikėlimas", tapė širdį aigantį "Nuėmimą nuo kryžiaus" ir drobes, įvardintas nekaltu "Nakties" pavadinimu, bet pribloškiančias grasiai iškraipytais veidais bei figūromis, bjauriomis spalvomis ir stingliomis linijomis. 1919 m. jis atspaudė devyniolikos graviūrų sausa adata ciklą, gana klaidinamai pavadintą "Veidai" – tarp kitų čia, pavyzdžiui, yra ir mielas Maino upės netoli Frankfurto vaizdas, – ir toliau tebekūrė autoportretus. Bet tai – jau kito žmogaus autoportretai: plačios, skausmo kupinos akys, rūškanas, be šypsenos veidas. Pokytis buvo aiškiai įsisąmonintas. "Štai dabar netgi labiau negu prieš karą man rūpi būti mieste, tarp panašaus likimo žmonių. Būtent čia mūsų vieta. Mes privalome kartu su kitais išgyventi visas nelaimes, mus užgriūsiančias. Mes privalome atverti širdis ir ligi dugno išgerti nevilties apimtų varguolių kančios taurę."[12] Kad ir kuo Beckmann būtų save laikęs, niekas aiškiau už jį neišsakė ekspresionistų programos, arba to, ko labiausiai buvo ilgėtasi ekspresionizmo metais.

Kiti menai patyrė tokią pat evoliuciją. Poetai, šokėjai, kompozitoriai, skulptoriai, net karikatūristai, mėgindami vis naujus raiškos būdus, siekė išvaduoti pasaulį iš jo paties ar bent jau išreikšti savo pasibjaurėjimą tuo, kas įvyko. Trokšdami patraukti žmones ir kuo raiškiau atsiskleisti, jie stengėsi tapti universalais; dailininkai kūrė poeziją, romanistai rašė dainas. Nedaug buvo tokių talentingų ir įvairiapusių žmonių kaip gabus skulptorius, dailininkas, dramaturgas, poetas ir romanistas Ernst Barlach, bet daugelis siekė jam prilygti. Ir visi eksperimentavo: neįmanomais sugretinimais, vos ištariamomis garsų samplaikomis, vaizdžiai daugiažode tapyba, – taigi ieškodami vis naujų kalbos galimybių, ekspresionistai poetai siekė precedento neturinčio jausminio stiprumo bei minties skaidrumos. Kad ir kokie taikingi būtų jų vaizduojami dalykai – šiaip ar taip kai kurie iš geriausių ekspresionistinių paveikslų buvo peizažai ir natiurmortai, o puikiausia ekspresionistų poezija – meilės lyrika, – jų kūrybos meninė prigimtis buvo lygiai taip pat priešiška įsigalėjusioms tradicijoms, kaip ir laukiniški George's Groszo piešiniai, vaizduojantys atstumiančius plutokratus, koketuojančias prostitutes ir luošius veteranus.

New Yorko Viešosios bibliotekos paveikslų kolekcija

HINDENBURG

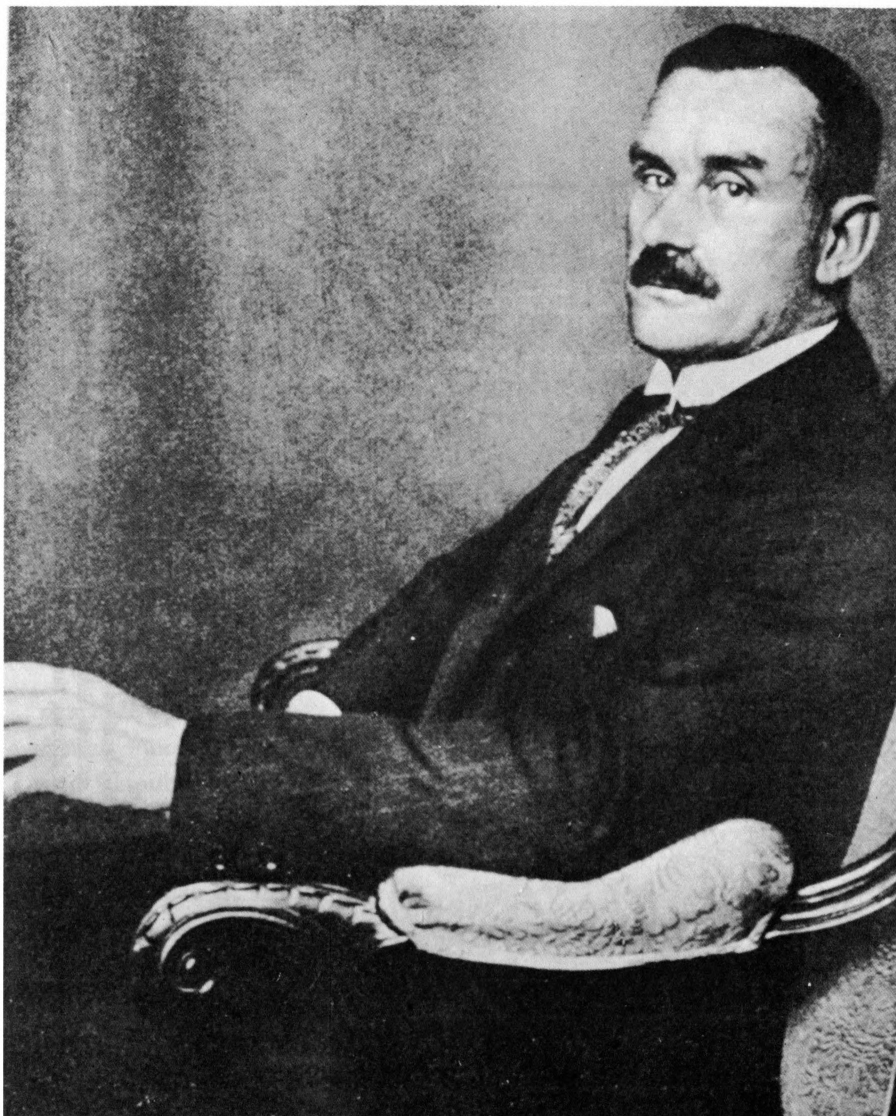
Paul Ludwig Hans Anton von Hindenburg und Beneckendorff, antrasis ir paskutinysis Weimaro respublikos prezidentas (1925–1933); griežtas ir orus generolas civilio kostiumu.

Harvard University Fogg Art muziejui maloniai leidus

OSKAR KOKOSCHKA. WALTER HASENCLEVER LITOGRAFIJA, 1917 M.

Du ekspresionistai, dailininkas ir dramaturgas, susidraugavo besibaigiant Pirmajam pasauliniam karui. Iš šių dviejų nepalaužiamų humanistų tik Kokoschka pergyveno nacių laikus – jis pabėgo į užsienį. Mirtinai užvytas ispanų pasieniečių, Hasenclever nusižudė pietų Prancūzijoje 1940 m. birželį.

New Yorko Viešosios bibliotekos paveikslų kolekcija

THOMAS MANN 1930 M.

Pavėluotai atsivertęs Weimaro respublikos šalininkas, praėjus metams po to, kai gavo Nobelio literatūros premiją.

Modern Art muziejaus kino fotoarchyvas

SCENA IŠ *Mėlynojo angelo*, 1930 M.

Marlene Dietrich – kabareto dainininkė Lola Lola, Emil Jannings – aukštosios mokyklos dėstytojas, profesorius Unrat, vergiškai ją įsimylėjęs. Heinricho Manno romanas (1904), pagal kurį sukurtas filmas, – tai šmaikšti vokiečių buržuazijos gyvenimo satyra; filmo scenarijus, Carlo Zuckmayerio adaptuotas visiškai pritariant Mannui, turi satyrinių bruožų, bet pabrėžia patosą, – įstabus ir grėsmingas pataisymas.

Tarp išradingiausių, ir žinoma, ryškiausių ekspresionistų Weimaro laikotarpio pradžioje buvo dramaturgai. Kūrybingi ir priešiški – valdžiai, publikai, dažnai bet kokiam aiškumui, – jie vieną po kitos rašė pjeses – ekscentriškas tiek siužetais ir inscenizavimo principais, tiek kalba ir veikėjų charakteriais, tiek vaidyba ir režisūra. Veiksmo vieta paprastai būdavo vos ne vos apibrėžta; apšvietimas duodavo progos pasireikšti žiūrovų vaizduotei; kalbėjimas peraugdavo į pakilų deklamavimą, dažnai ir į nebetvardomą riksmą, kiek galima labiau nepanašų į kasdienį šnekėjimą. Bevardžiai ir neindividualizuoti, vadinami paprasčiausiai "žmogum", "jauna mergina", "kareiviu", "motina", veikėjai įgaudavo universalumo; šiuo metodu puikiai pasinaudojo ir ekspresionistinių filmų kūrėjai. Ekspresionistų pjesėse buvo daug energijos, nedaug elegancijos, beveik visiškai jokio humoro; tatai skambėjo it šaižus ir nepaprastai atviras pagalbos šaukimasis, primygtinis ir nekantrus permainų reikalavimas.

Garsiausi ekspresionizmo dramaturgai tebėra žinomi – daug jų nusižudė viešpataujant naciams, ir jų vardai kelia liūdnus prisiminimus, – bet jų pjesės retai tevaidinamos. Vis dėlto, ypač pirmaisiais Respublikos gyvavimo metais, jie sukrėtė teatro gyvenimą, jį atnaujino ir pripildė triukšmo bei šurmulio. Šių dramaturgų laimė, kad dauguma režisierių bei teatrų vadovų jiems buvo palankūs. Įtakingiausias Weimaro teatro žmogus buvo Leopold Jessner, į strateginę Berlyno valstybinio teatro intendanto vietą paskirtas 1919 m. vasarą. Prūsijos kultūros ministras Konrad Hänisch buvo socialdemokratas; tai pačiai partijai priklausė ir Jessner. Bet ne vien tuo šis pasižymėjo; jis buvo patyręs prodiuseris ir režisierius, Hamburge ir Karaliaučiuj puikiai režisavęs Ibseną, Hauptmanną, Wedekindą ir Schnitzlerį. Iš tiesų, paskutiniosios dvi pjesės, 1919 m. jo pastatytos Karaliaučiuje, prieš pakviečiant jį į Berlyną, buvo Wedekindo *Büchse der Pandora* (*Pandoros skrynia*) ir Kaiserio *Gas* (*Dujos*). Berlyne precedento neturinčią savo įtaką jis panaudos savotiškai derindamas drąsą ir atsargumą.

Pirmajam savo pastatymui Berlyne Jessner, be abejo, neatsitik-

tinai pasirinko klasikinę vokiečių pjesę – Schillerio *Vilių Telį*. Spektakliui jis suteikė ekspresionistinę manierą, matyt, norėdamas parodyti kritinę meno funkciją naujojoje Respublikoje. Vakarą – premjera įvyko 1919 m. gruodžio 12 d. – jis tyčia pasistengė padaryti kuo labiau provokuojantį. Buvo pakviesti geriausi aktoriai, kokius tik pavyko rasti – Telį vaidino Albert Bassermann, tironą Geslerį – Fritz Kortner. Scenos centre stūksojo vadinamieji Jessnerio laiptai – *Jessnertreppe*, vėliau tapę jo būdinga priemone: kampuotas įrenginys sudarytas iš plikų pakopų, ant kurių aktoriai galėjo sėdėti, užkopę ant jų sakyti savo monologus, o nugalabyti – nuo jų nusiristi. *Jessnertreppe* buvo ekspresionizmo iššūkis realizmui; jie įkūnijo ekspresionistams būdingą reikalavimą, kad publika, pasitelkdama vaizduotę, dalyvautų dramoje. Be to, Jessner praleido garsiuosius tėvynės meilės motyvus ir taip prislopino patriotinį Schillerio dramos toną, pavertė pjesę revoliuciniu kvietimu sukilti prieš tironiją. Aprengtas spindinčia uniforma ir apkarstytas medaliais Gesleris tapo tipišku, visų nekenčiamu generolu; kai jo skruostai įsiplieksdavo pykčio raudoniu, jis pavirsdavo sužvėrėjusio junkerio karikatūra. Pats nenuovokiausias žiūrovas negalėjo neįžvelgti jam vaidinamos pjesės politinės prasmės.

Kortner savo autobiografijoje prisimena, kaip viskas tą vakarą klostėsi. Teatre dirbo, rašo jis, kairiųjų pažiūrų žmonės; jie buvo įsiutinti Liebknechto ir Luxemburg nužudymo ir Jessnerio spektakly norėjo šį savo pyktį išlieti. Nuo pat pradžios premjerą trikdė salėje vykusios demonstracijos. Buvo atstovaujamas visas tiek dešiniųjų, tiek kairiųjų politinis spektras; salėje šaukta, švilpta, trypta kojomis; įvairiausių politinių pažiūrų bei literatūrinių skonių kritikai ropštėsi ant kėdžių ir stovėdami mosavo vieni prieš kitus programomis. Galiausiai pats Jessner sutriko dėl tokio savo radikalizmo, nuleido uždangą, tačiau aktoriai reikalavo tęsti spektaklį. Triūbų skambėjimas mėgdžiojo ekskaizerio automobilį, – šitai paskatino naują triukšmingą demonstraciją. Tada Kortner, kaip jisai pats sako, nelyg koks Göringo pirmavaizdis, užšoko ant scenos ir riksmu nutildė triukšmadarius. Akimirksnį įsiviešpatavo ramybė, ir

po Bassermanno taiklaus šūvio į obuolį ant jo sūnaus galvos salė pratrūko plojimais. Pasibaigus veiksmui ir nusileidus uždangai, aktoriai puolė vieni kitus sveikinti. Jų apsidžiaugta per anksti; salėje demonstracijos tęsėsi, kol galiausiai triukšmas pasidarė kurste kurtinantis. Ir dabar Albert Bassermann, rafinuotas, skardų balsą turintis aktorius, pro uždangą prasiveržė scenon. Jo netikėtas pasirodymas privertė visus nuščiūti, ir tada Bassermanno balsas skroste perskrodė staiga stojusią tylą: *"Schmeisst doch die bezahlten Lümmel hinaus!"* – "Išmeskite valkatas, jie papirkti!". Pasigirdo keletas prieštaraujančių balsų (Kortner mano, kad tie žmonės norėjo įrodyti nesą korumpuotos kiaulės), bet jie greit nuslopo, ir galiausiai spektaklis baigėsi triumfu[13]. Tai buvo ekspresionistinis vakaras, tikrai vertas jį išprovokavusio spektaklio.

2.

Sąmoningai besistengdami būti spontaniški ir individualūs, ekspresionistai nesiekė sukurti vieningo metodo, skleidžiančio aiškiai apibrėžtą prasmę; visus juos siejo nebent maištinga dvasia ir žmogiškojo bendrumo ilgesys. Galiausiai net ir Jessnerio *Vilius Telis* kai kam iš žiūrovų galėjo pasirodyti kritikuojąs ne tiek Prūsijos generalinį štabą, kiek Prancūzijos karininkus, Versalio taikos pretekstu nuolatos besikišančius į vokiečių reikalus. Kai kurių ekspresionistų kūryba atspindi jų seksualinę impotencijos arba religinę nebūties baimę; kai kurie pjesėse rašė apie savo atsivertimą į krikščionybę arba, dar dažniau, – į žmogiškumo religiją. Vienas kitas garbstė, dauguma satyriškai išjuokė techninės civilizacijos laimėjimus. Tarp ekspresionistų buvo net ir tokių, kurie šlovino karą bei destrukciją kaip vienintelę tikrai autentišką žmogišką patirtį, tačiau didžioji dauguma, keikdama militarizmą, skleidė atgimusio taikaus žmoniškumo ekstazišką viziją.

Ir būtent ši vizija labiausiai juos bendrino. Dėl to naujojo žmogiškumo nepasiekiamybės niūrių spalvų prisodrinti buvo Beckmanno paveikslai, o tikėjimas juo įkvėpė dramaturgus. Įžymiausios

ekspresionistinės pjesės, parašytos karui einant į pabaigą, pavyzdžiui, Walterio Hasencleverio *Antigone* ir Fritzo von Unruh *Ein Geschlecht (Karta)*, abi – 1917 m., – tai sakytum grumtynės su karo monstru ir sykiu blausi naujų laikų bei naujo žmogaus įžvalga. Paskelbus Respubliką ši pranašiška tema tampa pagrindinė, o vokiečių teatro scena, tiek Berlyne, tiek provincijoje, pavirsta į sakyklą. Kad ir kas būtų tada parašytų pjesių autorius – Ernst Toller ar Georg Kaiser, kad ir koks būtų jų pamatas – istoriniai įvykiai ar žmonių sąmonėje vykstą abstrakcijų dialogai, kad ir kokia nuotaika jose dominuotų – optimizmas ar rezignacija, visos jos, tiek piktai antikapitalistinės, tiek paprasčiausią žmoniškumą skleidžiančios, buvo įkvėptos vilties, kad kančiose gyvenąs žmogus pagaliau praregės – panašiai kaip kad karas, kurį jie iš pat pradžių drauge su visais sveikino, privertė praregėti pačius dramaturgus, – kad žmogus pagaliau prisikels ir atgims kaip aukštesnio žmoniškumo pradininkas bei kūrėjas.

Pašalietis, kenčiantysis, savižudis, prostitutė, – naująjį žmoniškumą teigiančių ekspresionistų pjesėse gausu įvairių personažų. Tačiau viena tema perskverbė visų jų kūrybą. Tai – sūnaus maištas prieš tėvą. Ir čia menas ima visiškai atvirai komentuoti gyvenimą: pernelyg lėkšta būtų vienareikšmiškai aiškinti Lapkričio revoliuciją; be to, kas savaime akivaizdu, ji buvo – ir tai svarbiausia – sūnaus sukilimas prieš tėvo autoritetą.

Su pranašiška įžvalga 1914 m. sukurtas Hasencleverio *Der Sohn* (*Sūnus*) – pirmoji pjesė, kurioje ši tema sėkmingai plėtojama. Tai patetiška drama apie sūnų, trokštantį išsivaduoti iš tironiško tėvo valdžios. Mušamas ir įžeidinėjamas dvidešimtmetis sūnus galiausiai nugali tėvą. Bet tai – ne savo jėgomis pasiekta pergalė; už ją jis turi būti dėkingas *Fräulein*, motiniškai jį globojančiai ir padėjusiai jam subręsti. Kita vertus, nors paskutiniam veiksme jis grasina nušausiąs tėvą, tiesioginės kaltės dėl tėvo mirties jis išvengia – priepuolio ištiktas tėvas pats krenta jam po kojomis.

Nepaisant Hasencleverio pjesės didžiulio patoso – pagaliau kokia tai revoliucija būtų, jeigu tironas pasiduotų, užbėgdamas už akių vergo maištui? – daugeliui dramaturgų ji tapo schematiniu

modeliu. Ji bylojo jaunajai kartai. "Nekalbu čia apie pjesės literatūrinius ypatumus, – rašė jos leidėjas Kurt Wolff. – Tačiau šis meno kūrinys – kas be ko, ne pramogai skirtas, – dėl jame vaizduojamo tėvo ir sūnaus konflikto ypač kurstė apie 1890 metus gimusią kartą."[14] Kurstė, nes tai buvo visuotinai reikšmingas konfliktas. "Aldous Huxley'o kartos jauna anglė, – rašo Willy Haas, – kartą man pasakė: 'Aš nekenčiu tėvų, o tėvai nekenčia manęs. Taip ir turi būti'. Mes nebūtume galėję taip pasakyti. Franz Werfel skausmingai išgyveno tėvo prakeiksmą; vizijomis jis išreiškė savo svajones apie paskutinįjį palaimingą tėvo ir sūnaus susitaikymą aukštesniosiose sferose", – beje, Haas ir pats labai kankinosi dėl panašių problemų[15]. Ir šitai buvo taip visuotina, kad galiausiai tapo klišė. Carl Zuckmayer su kandžia pašaipa prasitarė, kad "anuomet tėvo ir sūnaus konfliktas buvo privalomas kiekvienam jaunam geram rašytojui"[16]. Daug gerų bei pusėtinų jaunųjų rašytojų laikėsi šios privalomos taisyklės ir – nieko keista – rašydami ta pačia tema, teigė prieštaringiausias moralines tiesas.

Su šia pjese prašyte prašosi gretinama *Vatermord* (*Tėvažudystė*) – pjesė, kurią parašė Arnolt Bronnen, vėliau, kaip to buvo galima tikėtis, tapęs naciu. Iš pirmo žvilgsnio ši pjesė apie tėvažudystę primena Hasencleverio versiją: joje irgi vaizduojama, kaip tėvas įžeidinėja, gąsdina, muša jaunuolį, tačiau viso to prasmė – kitokia: *Der Sohn* jaunuolis atvirai kovoja už išsivadavimą iš tironiškos priespaudos, o štai *Vatermord* vaikinas gyvena moralinio pagedimo persunktoje aplinkoje, ir jo maištas yra grynai subjektyvaus, iracionalaus pobūdžio. *Vatermord* – tai atgrasi pjesė apie atgrasią šeimą. Jaunasis Walter Fessel – baikštus ir neryžtingas, o ir pats "pančius, grandines" reiškiantis vardas, aišku, ne atsitiktinis; jaunuolis inkščia ir maldauja kaip vaikas, kad jam leistų mokytis žemės ūkio mokykloj, o jo tėvas, socialistas, trokšta, kad jis studijuotų ir kovotų už darbininkų teises; vaikinas toks pasyvus, kad jo vos nesuvilioja klasės draugas homoseksualas, nors tikroji jo aistra – motina, dar jauna ir graži, nekenčianti vyro ir geidžianti vyresniojo sūnaus. Tęsiantis veiksmui, susidedančiam iš beprasmių muštynių ir nesibaigiančių kivirčų, pateikiamų neišraiškinga pseu-

dopoetinė kalba, užsikertančia, pasikartojimų pilna proza, akivaizdžiai skirta užhipnotizuoti žiūrovams, – motinos seksualinis susijaudinimas tiek išauga, kad jinai nelyg kalė per rują puola prie vyro, kuris ją patenkintų – iš pradžių prie santuokinio vyro, paskui, kai sūnus nuduria tėvą, – prie savo sūnaus. Tačiau Walter Fessel, kuris iš tikrųjų ne tik tironą nužudė, bet ir sugriovė visus racionalios gyvenimo tvarkos pamatus, atstumia apsinuoginusią motiną, pjesės pabaigoje išmikčiodamas:

Per akis man tavęs.
Visko man jau per akis.
Eik laidoti vyro, tu jau sena,
O aš jaunas,
Ir nenoriu pažinti tavęs,
Aš esu laisvas.
Nieko šalia manęs, nieko prieš mane, nieko virš manęs,
tėvas miręs,
Dangau, tavęs man reikia, aš skrieju,
Aš nekantrauju, jaudinuosi, dejuoju, verkiu, privalau kilti,
kylu, nuslopinu baimę, išsiveržiu, skrieju, privalau kilti,
privalau kilti.
Aš,
Aš išsiskleidžiu –[17]

Paauglystės problemos – mokyklos našta ir seksualinis jautrumas – ilgam prikaustė moderniųjų vokiečių rašytojų dėmesį; novatoriškoji Wedekindo *Frühlings Erwachen* (*Pavasario pabudimas*) – tai, šiurkščiai tariant, pjesė apie lytinį brendimą. Pirmaisiais Respublikos gyvavimo metais Hermann Hesse šiai temai suteikė psichoanalitinę potekstę; tuo pat metu Franz Werfel skatino sūnaus maištą prieš autoritariškai viešpataujantį tėvą tiek eilėraščiais, tiek novelėmis: kaip tik 1920 m. pasirodė Werfelio apysaka apie sėkmingai sukylantį sūnų – *Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig – Ne žudikas kaltas, o auka*, – nelemta ištarmė, kurią vėliau pasigriebs naciai ir vartodami visiškai kitokiam kontekste bei kita

reikšme, ją panaudos savaip. O dar prieš metus, 1919-aisiais, Franz Kafka parašė, nors, tiesa, taip ir neišsiuntė, savo garsųjį laišką – įskaudinto sūnaus kaltinamąjį aktą tėvui.

Daugeliui atrodė, kad šį konfliktą lemia daug esmingesnės priežastys nei asmeniniai nesutarimai, kad jis simboliškai atspindi politinę situaciją ar netgi apskritai pasaulio lemtį. "Tėvas ir sūnus, – sušunka vienas iš Kaiserio pjesės *Koralle* personažų, – iš prigimties priešiški vienas kitam. Tai visuomet kova ligi paskutinio kraujo lašo."[18] Sumaištingoje Weimaro teatro aplinkoje kūrę rašytojai neturėjo bendros nuomonės, nei kokia tėvo ir sūnaus konflikto tikroji prasmė, nei kaip jį išspręsti. Socialistai ir respublikonai palankiai vertino protingas sūnaus pastangas išsilaisvinti iš neprotingos autoritarinės priespaudos, bet daug buvo ir tėvo šalininkų, nelinkusių pritarti pačiai maišto idėjai.

Šiems jaunojo Prūsijos princo Frydricho likimas buvo pati parankiausia tema. Pasakojimas apie Frydricho gyvenimą buvo plačiai žinomas ir paliudytas kaip tikras; šį mitą remia ir istorijos faktai. Karūnos įpėdinis princas Frydrichas pakelia maištą prieš šiurkščiai griežtą tėvo karaliaus discipliną – jis labiau linkęs griežti fleita ir rašyti prancūziškas eiles, nei muštruoti kariuomenę. Jis su draugu Katte susimoko pabėgti, tačiau jie išduodami, ir tėvas gauna progą atkeršyti. Jis jau ketina sūnų ir jo bičiulį pasmerkti myriop, bet paskutinį akimirksnį sveikas protas bei patarėjų įtikinėjimai priverčia jį šiek tiek pakeisti sprendimą: Katte mirties bausmė bus įvykdyta įpėdinio princo akivaizdoj, ir sunkia bausme kaltę už nuodėmes išpirkęs Frydrichas galiausiai atgaus teisę į karališką titulą.

Dešiniųjų pažiūrų rašytojai tėvui atidavė visas palankias kortas: karalius Frydrichas Vilhelmas I – šiurkštus ir žiaurus, jo ketinimas skirti sūnui mirties bausmę atskleidžia jo užsispyrėlišką atkaklumą bei kerštingumą, nelabai vertus pagyrimo, tačiau apskritai jis vis tiek įkūnija prūsiškąjį idealą – garbingas, kuklus, doras, jis visomis išgalėmis siekia Dievo jam patikėto krašto gerovės. Jis rūstus, betgi tai – tikro vyro rūstumas; jis ribotas, betgi šis ribotumas kyla iš jį pateisinančių privalumų: ištikimybės, pasišventimo tar-

nauti visuomenei, maldingumo. Sūnus intelektualiai pranašesnis, tačiau glebaus būdo; vis dėlto, kaip žinome iš istorijos, jis sutvirtės ir pasieks tikrą didybę. Bet kas galėtų laiduoti, kad jis būtų tapęs Frydrichu Didžiuoju, jeigu jam nebūtų tekę nueiti šį kančių kelią, jeigu jam nebūtų reikėję išmokti nusileisti prieš tėvą, jeigu prieš prisiimdamas karališkos karūnos naštą, jis nebūtų tapęs lygiai toks pat kaip jo tėvas?

Atviriausiai šį žanrą reprezentuoja Joachimo von der Goltzo pjesė, kurioje ir taip savaime aiški pasakojimo apie jaunąjį Frydrichą prasmė pabrėžiama pačiu pavadinimu: *Vater und Sohn* (*Tėvas ir sūnus*). Šioje pjesėje nerasime ničnieko netikėta: ji tradiciškai suskirstyta į veiksmus, pats veiksmas plėtojamas irgi tradiciškai; kalba kasdieniškai paprasta, kupina kareiviško jumoro; personažai atkeliavę tiesiai iš karingos tautos pasakų skrynutės – didžiausios įtampos aplinkybėmis karvedžiai verkšlena, tuo tarpu kiti veikėjai vyriškai priešinasi galingam karaliui. Kai sąmokslas atskleidžiamas ir Frydrichas Vilhelmas I įsiutęs rėkia, kad abu jauni žmonės neteksią galvų, karaliaus artimas draugas generolas Buddenbrok žengia į priekį: "Jeigu Jo Didenybė trokšta kraujo, teprasilieja manasis. (*Ryžtingai persiplėšia mundurą*). Kol aš gyvas, tojo [tasai – tai jaunasis Frydrichas] tu nė pirštu nepaliesi". Karalius: "Buddenbrok!!" Buddenbrok "*šaltai*": "Mano Karaliau ir Viešpatie..." Ir taip toliau. Kol galiausiai paskutinėje scenoje jaunasis princas nusižemina, paklusdamas tėvo ir tėvo bičiulių valiai, prisiverčia vykdyti jų reikalavimus, ir karaliaus širdis staiga suminkštėja, "*pasikeitusiu, jau švelnesniu balsu*" jis nusistebi, koks išblyškęs jo sūnus. To ir pakanka; jaunasis Frydrichas, "*žvilgsniu susitikęs su tėvo akimis, ūmai susijaudina ir puola po tėvo kojomis*": "Tėve, atleisk!" Ir tėvas atleidžia.

Būtent tokio pobūdžio dramos labiausiai ir žavėjo konservatyviuosius bei *völkische* visuomenės sluoksnius; iš tiesų, tarp jos gerbėjų buvo ir Stresemann. Labiausiai Goltzo pjesė liaupsinta už jos "vyriškumą"; kai kuriems kritikams ji priminė Kleistą; politinių aistrų įkaitintam Weimare tai buvo dviprasmiškas pagyrimas, nes Kleisto pjesės susilaukė daugybės inscenizacijų, pritaikytų karin-

gam nacionalizmui skleisti. Goltzą sveikino kaip rašytoją, kurio kūryba giliai įsišaknijusi "*Volk, Deutschtum*" (tautos, vokiškumo) dirvoje[19]. "Fridericus" filmai, kuriuos UFA studija pradėjo kurti 1922 m. ir kūrė tol, kol gyvavo: *Fridericus Rex*, *Sans Souci malūnas*, *Leutheno choralas*, – paprasčiausiai šlamštas, bet jie vis tiek populiarino Goltzo kūrinius.

Per 1925 m. prezidento rinkiminę kampaniją sūnaus–tėvo konfliktas iš scenos persikėlė į tikrovę ir tapo dar aktualesnis. Hindenburg buvo išrinktas per apsiskaičiavimą ir dėl sektantiškai savanaudiškų politinių grupių trumparegystės – socialistų bailumo, komunistų obstrukcionizmo ir buržuazijai atstovavusių politikų begalinio gudraus kvailumo. Betgi tai – ir simboliška pergalė. Iš tiesų, Hindenburgui nepavyko gauti rinkiminės daugumos, tačiau 14,5 milijono žmonių balsavo už senyvą "Tannenbergo didvyrį", lyg susitarę pamiršti, kad 1918 m. pabaigoj jis maldavo paliaubų, o atsakomybę už taikos sutartį paliko kitiems. Hindenburgas atsidavė senąja tvarka; visuomenei jis buvo demagogiškai peršamas kaip didi, aukščiau visų partijų iškilusi asmenybė, kaip beveik mistinis germaniškos sielos atstovas, kaip gyvas tradicinių vertybių įsikūnijimas, – žodžiu tariant, kaip tvirtas, visus globojantis tėvas. Jį išrinkus prezidentu, prasidėjo tėvo kerštas.

VI. TĖVO KERŠTAS:

Objektyvumo pakilimas ir nuopuolis

1.

Dideliam rėmėjų nusivylimui, prezidentas Hindenburg atsakingai ėmėsi vykdyti jam tekusias pareigas. Jis elgėsi kaip doras pilietis, kaip prezidentas, kuris tikrai nenorėjo, kad Respublika būtų nuversta, stengėsi ją išsaugoti. Buvo skeptikų, kuriems jo išrinkimas atrodė esąs ženklas, kad nuo šiol viskas eis tik blogyn; Meinecke bijojo dėl Respublikos ir gyveno vien viltimis, kuriomis pats netikėjo, o Kessler manė, kad Hindenburgui tapus prezidentu, prasideda "vienas juodžiausių Vokietijos istorijos puslapių"[1]. Jie, kas be ko, buvo teisūs, tačiau jų būgštavimai pasitvirtino ne iškart. Tuo tarpu dauguma vien šia diena gyvenančių vokiečių mieliau mėgavosi šia nauja ramesne viešo gyvenimo nuotaika, užuot leidęsi į išvedžiojimus apie nieko gera nežadančią ateitį. 1925 m. Vokietijos visuomeninis gyvenimas išties tapo ramesnis, nei buvo po karo ir revoliucijos; pavyzdinga Hindenburgo veikla ne numušė, o tik atspindėjo nukritusią politinio gyvenimo temperatūrą. Politikoje – kaip ir mene – revoliucinių eksperimentų laikas, rodėsi, irgi eina į pabaigą.

Ši Weimaro kultūros ir Weimaro politikos paralelė pernelyg akivaizdi, kad iš karto nekristų į akis[2]. Kultūra nuolatos ir labai jautriai išgyveno visuomeninio gyvenimo pokyčius, ji buvo politinių realijų atspindys ir sykiu kritika. Toks artimų ir priešiškų santykių tarp meno ir gyvenimo susipinymas – modernių visuomenių

bruožas; Weimare, kur senieji galios šaltiniai – universitetai, biurokratija, kariuomenė – neprisileisdavo autsaiderių, o teatrai, leidyklos ir spauda buvo kaip tik pastarųjų rankose, ši ypatybė itin akivaizdžiai reiškėsi. Trys Bauhauso gyvavimo laikotarpiai: rizikingi bandymai iš pradžių, viduriniaisiais metais – ramus puoselėjimas to, kas pasiekta, ir siaubingas pesimizmas pabaigoje atliepia tris pačios Respublikos egzistavimo tarpsnius. Nuo 1918 m. lapkričio iki 1924 m. trukęs revoliucijos, pilietinio karo, svetimšalių okupacijos, politinių žmogžudysčių ir astronominės infliacijos laikotarpis buvo eksperimentų mene periodas; ekspresionizmas vyravo ne tik dailėje ar teatre, bet ir politikoje[3]. 1924–1929 m., kai finansų stabilizacija, politinio agresyvumo atoslūgis, vėl pakilęs prestižas užsienyje ir auganti gerovė įgalino Vokietiją šiek tiek atsikvėpti, visi menai pasistūmėjo *Neue Sachlichkeit* – objektyvumo, faktinio tikrumo, blaivaus nuosaikumo – link. Ir galiausiai 1929–1933 – negailestingai augančio nedarbo, prezidentinio valdymo, viduriniosioms klasėms atstovaujančių partijų išglebimo ir vėl plintančio smurto – metais kultūra vis mažiau kritikavo, o tik veidrodiškai atspindėjo tai, kas vyksta gyvenime; laikraščiai ir kino studijos vertėsi dešiniųjų politikų propaganda, geriausi architektai, romanistai ir dramaturgai pritilo arba visai nebesireiškė, ir šalį užliejo didžia dalimi politiškai tendencingo kičo banga.

Per visus ekspresionizmo metus jam būdingos nuostatos buvo be paliovos kritikuojamos. Pasak Hajo Holborno, "Ekspresionistai troško naujos kultūros, bet maža kas daugiau taip manė, o ir tie patys atsigręžo į germaniškąjį socializmą". Jau 1918 m. Max Weber ekspresionizmą pavadino "dvasios narkotiku" ir, prilygindamas jį neatsakingam misticizmui, propagavo naująjį *Sachlichkeit*, kuris esąs "vienintelis būdas pasiekti autentiškumą bei išugdyti sąžinę – *Schamgefühl*"[4]. Ir viskam, kas nauja, atviras Rainer Maria Rilke, palankiai vertinąs tokių ekspresionistų, kaip Heym ir Werfel lyriką, 1919 m. ekspresionizmą pavadino įspūdingu, bet ne itin vykusiu išklydimu į lankas. Jis galįs suprasti jo ištakas, bet netikįs jo "brolybės" siekimu; ekspresionizmas jam atrodė vidujai prieštaringas ir nepaprastai destruktyvus šauksmas iš visiškos nevilties. "Nie-

ko keista, kad žmonės pasidarė nekantrūs; betgi ko labiau negu tos pačios kantrybės mums dabar ir reikia? Vėliavomis žaizdų neužgydysi; žaizdas užgydo tik laikas." Tegul dailidė grįžta prie obliaus, kalvis prie kūjo, krautuvininkas prie skaitytuvų ir skaičių, – jie dabar tikrieji revoliucionieriai, o jų darbas – tikroji pažanga. Kas be ko, tarp ekspresionistų esama išties garbingų žmonių, tačiau didžioji dauguma šių "skandalingų ir landžių" personų "tik nukreipia mūsų dėmesį nuo tų gležnų daigų, iš kurių, vėliau pasirodys, pamažu skleidžiasi ateitis"[5]. Net ir tuos, kurie pradėjo nuo ekspresionizmo, netrukus apniko dvejonės: pirmoji Carlo Zuckmayerio pjesė *Am Kreuzweg* (*Kryžkelėje*), kurią 1920 m. pastatė Jessner, grynai ekspresionistinė, nenatūralaus tono ir sunki, betgi jau 1922 m. pats Zuckmayer išsakė nepasitenkinimą šio negyvenimiško stiliaus dirbtinumu, isteriškumu ir išsekimu, ir sveikino tikrai naują Bertolto Brechto talentą: "Štai kur poetas! Naujas balsas. Kalbos ir formos galia, kuri sutrina į miltus visas ekspresionizmo banalybes"[6]. Vargu tai buvo pagrįstas vertinimas – ankstyvasis Brecht daug ką perėmęs iš ekspresionizmo, – bet jis rodo nuotaikos pokytį. Ligi tol vienas žymiausių ekspresionistų Paul Kornfeld 1924 m. jau kvietė visa tai baigti. "Daugiau nė žodžio apie karą, revoliuciją ir pasaulio išgelbėjimą, – rašė jis. – Būkime kuklesni ir atkreipkime dėmesį į kitus, mažesnius, dalykus."[7] O visiškai netrukus Rudolf Kayser, *Neue Rundschau* redaktorius, paskelbė, jog "po besaikės, potvyniu plūdusios – *verströmten* – ekstazės dabar jau visose gyvenimo srityse akivaizdi tendencija siekti naujos realybės ir objektyvumo – *Sachlichkeit*"[8]. Atėjo laikas sulėtinti tempą.

Neue Sachlichkeit metai buvo palankūs menams, bet pirmieji šį terminą pradėję vartoti žmonės suvokė, kad jis nevienaprasmis. Mannheimo muziejaus direktorius Gustav Hartlaub, kuris, kaip manoma, sugalvojo šią sąvoką, pasikeitusią nuotaiką siejo su "tuo bendru rezignacijos ir cinizmo pojūčiu, kuris nūdien, pasibaigus didžių vilčių laikotarpiui (apie tas viltis bylojo ekspresionizmas), apėmė visą Vokietiją. Cinizmas ir rezignacija – tai neigiama *Neue Sachlichkeit* pusė; jo privalumas reiškiasi entuziastingu siekimu ob-

jektyviai, atsižvelgiant į jos materialią prigimtį ir nesivaikant jokių idealistinių implikacijų, priimti tikrovę tokią, kokia ji yra iš tikrųjų"[9]. Carlo Sternheimo 1926 m. parašyta kartėlio kupina komedija *Die Schule von Uznach* (*Uznacho mokykla*) su paantrašte *Die neue Sachlichkeit* atsiribojo nuo naujojo cinizmo ir pažangiųjų mokytojų "realizmą" išjuokė kaip pretekstą propaguoti seksualinę laisvę, o Siegfried Kracauer naująjį stilių pasmerkė dėl jo politinio pasyvumo. Betgi kiti, tokie kaip tas pats Hartlaub, kaip tik kliovėsi *Neue Sachlichkeit* prigimčiai būdingu iliuzijų praradimu; jis vadino jį "sveiku" ir tikėjosi, kad būtent jis pagaliau padės pabusti iš ekspresionizmo svaigulio[10].

Kad ir kokia būtų jo tikroji prasmė – o jo tikroji prasmė kiekvieno menininko buvo suvokiama vis savaip, – *Neue Sachlichkeit* periodu siekta grįžti tikrovėn, rasti savo vietą gyvenime; tai buvo ta pati vokiečių kultūros kova už objektyvumą, kuri prasidėjo nuo Goethe's epochos. Tikroviškumą apibrėžė aiškios veiksmo aplinkybės, tikslus ir konkretus pasakojimas, kasdieniškai įprasta šnekamoji kalba; jeigu jau visai neįmanu be idealizmo, tai tas idealizmas turįs būti nuosaikus ir blaivus. Į šį sąjūdį už paprastumą ir aiškumą galėjo įsitraukti ir dauguma ekspresionistų – ne vien todėl, kad jiems būtų įgrisę senieji raiškos būdai ar kad jie naudos sumetimais būtų taikęsi prie naujų madų, arba staiga ėmę kitaip galvoti; ekspresionistai patys turėjo palinkimą į objektyvumą, ir dabar ši jų tendencija paėmė viršų. Po kiek laiko Carl Zuckmayer savąjį *Kreuzweg* pavadins nevykusiu kūriniu – "painiu, chaotišku kūriniu"[11]; vos pastebimai pakitusiu stiliumi atsišliejęs nuo šios pjesės ekspresionizmo, jis perėjo prie atviro natūralizmo – 1925 m. parašyta komedija *Der fröhlische Weinberg (Linksmasis vynuogynas)* lengviau atsikvėpusių kritikų buvo sutikta kaip savalaikė meninė permaina ir atnešė jam turtus. "*Sic transit gloria expressionismi*", – puikiu lakonišku stiliumi pažymėjo Alfred Kerr[12]. Taip pat Franz Werfel, kuris vienas pirmųjų ekspresionizmo poetų pasuko objektyvumo link, žengė šį žingsnį iš vidinio įsitikinimo, o ne iš oportunistinės nuostatos; jis visąlaik nuosekliai ir be jokių dvejonių išpažino humanišką, taikų kosmopolitizmą bei pa-

prastą taurumą, tačiau jo naudoti raiškos būdai pakito – nuo įmantraus žaismingumo jis ilgainiui perėjo prie skrupulingai tikslaus meninio piešinio. Apie 1924 m. Werfelio stilius jau buvo visiškai pasikeitęs; tais metais jis išleido savo reikšmingiausią romaną *Verdi*, kuriame vaizduojamas laikinos kūrybinės negalios ištiktas, didžio pavydo Wagneriui apimtas, savuoju talentu nusivylęs Verdi. Tik išsilaisvinęs iš to senstančio gundytojo skleidžiamų apžavų Verdi gali imtis savo brandaus amžiaus šedevro – *Otello*. Tiek stiliumi, tiek idėja Werfelio *Verdi* skaitai tarsi knygą, sukurtą žmogaus, kuris, atsipeikėjęs iš apsvaigimo ekspresionizmu, vėl atgavo tikrumo pojūtį.

Tais pačiais 1924-aisiais ir Thomas Mann išleido savo garsiausią romaną – *Der Zauberberg (Užburtas kalnas)*. Knyga tokia visiems žinoma, kad pokalbiui apie ją nereikia platesnės įžangos; ji mūsų dėmesio nusipelno pirmiausia dėl to, kad liudija lemiamą posūkį Thomo Manno politinių pažiūrų raidoje ir yra ypatingai svarbi Weimaro dvasiai perprasti. Kaip neabejotinai rodo privatūs laiškai bei vieši pasisakymai, Thomas Mann šį romaną itin vertino; ne šiaip pasijuokti čia skirta jo ironija. Jis buvo pasirengęs visais įmanomais būdais ginti estetinę romano vertę ir sykiu – jo kultūrinį, filosofinį, iš tikro – politinį pagrįstumą. *Užburtame kalne* aiškiai – galbūt netgi per daug aiškiai – pastebimi keli prasmės lygmenys. Pirmiausia tai realistinis romanas, pasakojimas apie Hansą Kastorpą, autoriaus suktai gudraujant pristatomą kaip "paprastą jaunuolį", kuris, nuvykęs Šveicarijos sanatorijon aplankyti tuberkulioze sergančio pusbrolio, pats apsikrečia ir yra priverstas čia praleisti septynerius metus. Pats savaime realistinis romano pasakojimas gali pasirodyti varginamai ištęstas – Thomo Manno įsitikinimu, tik tai, kas visiškai išsamu, yra išties įdomu, – bet ir jis turi savotiško, neskubraus žavesio; kultūros aristokratas ir filosofuojantis ironikas Thomas Mann kartu buvo puikus pasakotojas bei talentingas reporteris, pasižymėjęs pastabumu, mokėjęs įsiklausyti ir – galbūt užvis įstabiausia – sugebėjęs sumaniai ir taikliai juokauti. Be to, *Der Zauberberg* reprezentuoja moderniosios beletristikos itin mėgstamą žanrą – *Bildungsroman*, tai yra auklėjimo roma-

ną, kuriame paprastai pasakojama apie jauno žmogaus brendimą gyvenant ir iš gyvenimo mokantis. Šio kūrinio sumanymas "grynai vokiškas ir nuo pradžios iki galo ekscentriškas – ***grund-wunderliches***, – rašė Mann, – tam tikra šiuolaikinė *Bildungsroman* versija", bet "sykiu bemaž jo parodija"[13]. Jei tik tatai būdavo įmanoma, Mann vengė būti paprastas.

Bet po šiuo realistiniu auklėjimo romano lygmeniu pagal "muzikinės dialektikos"[14] dėsnius skleidžiasi kita – simbolinė – romano prasmė. Sanatorija simbolizuoja Europos civilizaciją, jau nunokinusią savuosius vaisius, iš nuovargio vien ramybės tetrokštančią ir jau pasiruošusią mirties šokiui, iš pažiūros klestinčią, nors iš tikrųjų nepagydomai sergančią; tos sanatorijos įvairiatautė klientūra, jos paskalos, jos meilės istorijos, abejotino profesionalumo psichoanalitikas ir dar daugiau abejonių keliančios susižavėjimo okultizmu bangos, o labiausiai – joje gydomi pacientai, nuolatos alinami silpno karščio, nors dažnai atrodantys sveikesni už sveikuosius – pacientai, kurių parausvėję skruostai ir pabrėžtinai sveikatingi pasivaikščiojimai kartu ir slepia, ir išduoda, kad jie serga klastinga liga – tuberkulioze, – visa tai savaime prikausto dėmesį ir intriguoja, betgi sykiu jie dar ir Sudužusių širdžių namai. Ir šią sanatoriją – Europą 1914-ųjų išvakarėse – Thomas Mann apgyvendina plepiais, įvairaus pobūdžio archetipiniais personažais; kaip tik jiems – teigiantiems skirtingus, tarp savęs besivaržančius mąstymo būdus, per ištisus amžius skaldžiusius Europą, – tenka užduotis visiems kartu auklėti Hansą Kastorpą. Štai Setembrinis, nepataisomas Švietimo amžiaus vaikas – pilnas gerų norų racionalistas, savaime aišku, antiklerikalas, savaime aišku, neapkenčiąs jokios cenzūros, savaime aišku, optimistas, o kartu liberalas, gražbyliaujantis klišėmis, bet išliekantis nuoširdžiai malonus, nes iš tiesų tomis klišėmis tiki; jis – tai Heinrich Mann, tik dėl akių itališka kilme maskuojamas *Zivilisationsliterat*. Štai iracionalizmo bei inkvizicijos apaštalas Nafta, fanatiškas, niūriai iškalbingas mirties advokatas ir tyrinėtojas, kuris pagaliau įvykdo tai, ką privalo – nusižudo, tuo aktu įgyvendindamas savąją filosofiją ir sykiu paneigdamas visą savo įtaką. Sakytum pavėlavęs į romano pradžią, paskui čia dar

atsiras Peperkornas, smarkus ir jausmingas, šnekus, bet neiškalbus žmogus, pagonis malonumų šventikas, kuris – tokia jau likimo ironija – sykiu labai nesveikas žmogus: jis jau ir taip sunkiai serga, kai atvyksta sanatorijon, o dar su tokiu rimtumu išpažįsta savo falinę filosofiją, kad impotencijos baugulių palaužtam, jam nebelieka nieko, tik nusižudyti – kūno vergas privalo mirti, kai išsenka jo kūniškos galios. Hansas Kastorpas turi ir kitų mokytojų, nors ne tokių iškalbingų, bet už anuos jam dar svarbesnių; tarp jų – patraukli ir keistai egzotiška ligonė iš Rusijos Klavdija Šoša, kiekvienu savo žingsniu jam primenanti mokyklos laikų draugę, prie kurios jis buvo labai prisirišęs: taigi dėl jos Hansas Kastorpas su tokiu įnikiu studijuoja biologiją, anatomiją ir fiziologiją, kaip tik jai ilga, įkvėpta ir painia deklaracija – prancūziškai – prisipažindamas meilę, paskui tas savo susigraibytas mokslo žinias ir išlieja; jo meilė jai desperatiška, ji tik neilgą tarpsnį jam priklauso, ir jis lieka jai didžiai skolingas. Pagaliau tarp visų kitų ir jo šaunusis pusbrolis Joachimas, paprastas jaunas karininkas, kuris užvis labiausiai neapkenčia mirties, niekina romantizmą, taip lengvabūdiškai su ja žaidžiantį, kuris nieko daugiau nenori, tik atsigauti ir tęsti karjerą, palikti šią negalios ir lėto merdėjimo vietą ir grįžti gyveniman ir kurį Thomas Mann pasmerkia mirčiai viename iš įspūdingiausių romano skyrių. Kas gi Hansą Kastorpą pažadina tam svarbiausiam klausimui, iš kurio kyla visai kiti – apie žmogų ir jo vietą pasaulyje? – rūpi Thomui Mannui. "Ne Nafta ir Setembrinio įtaka, veikiau daugiau juslinio pobūdžio dalykai, apie kuriuos užuominomis kalbama lyrinėje ir pakylėtoje esė apie tai, kas organiška."[15]

Klavdija ir Joachimas ir yra būtent tie veikėjai, kuriuos vaizduodamas Mann palaipsniui artėja prie svarbiausios romano ištarmės bei jo bendriausios prasmės. Nuo pat jaunystės dienų Manno mintyse virė mūšis, kurį kurstė jo skaitomi vokiečių romantikų kūriniai ir jo žavėjimasis Wagneriu, Schopenhaueriu ir Nietzsche: tas dar senovės laikais Vokietijoje prasidėjęs ir nuolatos besiplečiąs mūšis tarp aistros gyventi ir mirties potraukio; ironiškas neatitikimas tarp meninių aukštumų ir fizinio išlikimo, tarp talento glež-

numo ir kvailos sveiko kūno stiprybės – šios temos skverbia jau ankstyvuosius Thomą Manną išgarsinusius kūrinius – *Buddenbrooks* ir *Tonio Kröger*. Kad ir koks paprastas atrodytų jaunasis Hansas Kastorpas, jis jau turi miglotą nuovoką apie šį konfliktą: sveikata trykštąs veiklos pasaulis, kuris laukia jo slėny, jam ne toks mielas kaip šis, sanatorijos, tegul problemiškas ir myriop slenkantis; kaip ir visa *Užburtame kalne* – netgi Hanso Kastorpo kambario numeris, – yra simboliška, taip ir tai, kad jis suserga džiova, simbolizuoja jo slaptą potraukį mirčiai. "Sirgti paprasčiausiai įdomiau, nei būti sveikam", – varydamas į neviltį tėviškai rūpestingą bičiulį Setembrinį, teigia Hansas Kastorpas; skaitydamas bei kalbėdamasis su kitais sanatorijos gyventojais jis taip pat siekia pats aiškintis bei kitiems aiškinti, kartu toliau plėtoti šias abejotinas filosofines pažiūras. Panašios mintys buvo apnikusios ir patį Thomą Manną; jos skverbia netgi politinius jo karo metų rašinius. Romantiška, praeitį įsimylėjusi aristokratija, – sakė jis, kalbėdamas apie *Der Zauberberg*, – kažin kaip susijusi su mirtimi – *Todesverbundenheit*, o demokratinė visuomenė bičiuliaujasi su gyvenimu – *Lebensfreundlichkeit*. Mirties meilė kažkaip nenusakomai geidulinga, Thomas Mann sutinka; taigi barbarybė turi savų privalumų[16]. Bet šiam instinktui priešinasi ta filosofija, kuri akistatoj su mirtimi teigia gyvenimą ir nenuvertindama aistros garbina protą.

Der Zauberberg herojų Hansą Kastorpą trapiu žmoniškumu patikėti skatina kitų pamokymai ir besiplečiąs gyvenimo pažinimas, jo paties meditaciniai svarstymai, o lemtingas praregėjimas jį ištinka šščiūvios vienatvės akimirksnį sniegynuose netoli sanatorijos, kur jis atsiduria, trumpam iškeliavęs apsižvalgyt po apylinkes. Skyriuje "Sniegas", kuriame aprašyti jo čia patirti išgyvenimai, į darnų meninį audinį susilydo visi Thomo Manno kūrybai būdingi elementai – simbolizmas, realizmas, filosofija; šis skyrius – romano kulminacija ir sykiu viena aukščiausių modernios prozos viršūnių. Trokšdamas pabūti pats sau su savo mintimis, Hansas Kastorpas išklysta į tylos nusmelktus sniegynus. Bet prasideda pūga, ir jis pasiklysta; išsekusį, kaip niekados nuvargusį, jį galiausiai suvis palaužia po truputėlį siurbčiojamas vynas ir vėjas – jis suklumpa,

apsvaigsta. Regėjimas, kuris jį ištinka: mielas ir jaukus parkas, tasai klasikinis Graikijos peizažas, su puikiais, linksmais ir smagiais, žinoma, klasikos laikų žmonėmis, kurie šoka, vaikštinėja, ilsisi, – visiška priešingybė tam, kas jį supa. Tačiau netrukus jam pasidingoja šventykla, atšiauri ir kažkuo grėsmingu dvelkianti; su baime jis peržengia slenkstį. Ir jo būgštavimai – ne tušti: jis pamato dvi bjaurias raganas, draskančias ir ryjančias kūdikį. Iš šleikštulio ir nevilties atsipeikėjęs, Hansas susizgrimba betįsąs sniegynuose, sužvarbęs ir visai be jėgų. Ir ūmai jam dingteli: mirtis skverbia gyvenimą, tačiau meilė – ne protas – yra stipresnė už mirtį. "Žmogus yra prieštaravimų valdovas, per jį jie ir egzistuoja, vadinasi, jis yra tauresnis už juos – *vornehmer*. Tauresnis už mirtį, per daug taurus jai, nes jo protas yra laisvas. Tauresnis už gyvenimą, per daug taurus jam, nes jis turi pamaldumo širdyje." Bet lygiųjų jam nepakanka; Kastorpas pasiryžta: "Neleisiu, kad mirtis valdytų mano mintis! Juk čia, o ne kur kitur, ir slypi gerumas ir žmonių meilė". Ir darsyk, primygtinai: "Meilės ir gerumo vardan žmogus neturi leisti, kad mirtis valdytų jo mintis"[17]*. Sukaupęs paskutiniąsias jėgas, jis atsikelia ir laimingai sugrįžta.

Tai nuostabus ir vis dėlto abejonių keliąs epizodas. Hansas Kastorpas – dramatiškas personažas, ir visiškai pagrįsta, kad jį vėl užplūsta nerišlios ir prieštaringos mintys, kad jo regėjimo aiškinimai – o ir pats regėjimas – pamažu blėsta: jis juk ne filosofas. Juk ir patsai Thomas Mann – tikrai didis rašytojas – nebuvo joks filosofas. Jo emocinės bei intelektualinės raidos kelias ilgesnis, nei būtų galima tikėtis: iš jausmingo monarchisto atsivertęs į *Vernunftrepublikaner*, paskui jisai tapo įsitikinusiu Weimaro šalininku. Tačiau nebuvo iš tų, kurie vienąsyk visiems laikams apsisprendžia, o ir nenorėjo šito. "Širdyje jis nepritarė Setembriniui"[18], – *Užburto kalno* autorius sako apie save. Betgi būtent jų, gal tik kiek lakoniškesnių ir ne tokių naivių kaip Setembrinis liberalų, atsižadėjusių politinių mitų bei metafizinio svajingumo – *Schwärmerei*, labiausiai ir trūko Weimarui. *Der Zauberberg* atstovauja *Neue Sachlichkeit* krypčiai; su šiuo romanu Thomo Manno aistra mirčiai

* Tomas Manas. *Užburtas kalnas* (vertė Vytautas Petrauskas). – Vilnius: Vaga, 1978. – T. 2. – P. 172.

užgęsta, bet jis dar negali atplėšti akių nuo andainykštės meilužės ir atsigręžęs žvelgia į ją su akivaizdžiu, tegul blėstančiu, ilgesiu.

2.

Manno *Zauberberg* tapo 1924-ųjų literatūriniu įvykiu; vien pirmaisiais jo pasirodymo metais parduota penkiasdešimt tūkstančių egzempliorių, – kaip stambiam dviejų tomų romanui, tai buvo išties milžiniškas tiražas. Bet tais pačiais metais atsitiko ir kitas dalykas, tolygios reikšmės, nors ne taip plačiai žinomas: iš Müncheno į Berlyną persikėlė Bertolt Brecht, jau spėjęs pagarsėti dramaturgas, beatsižadąs ekspresionistinių bei nihilistinių eksperimentų ir linkstąs prie santūraus, grynai individualaus lyrizmo.

Jo atsiradimas Berlyne reikšmingas, nes akivaizdžiai liudija augančią Berlyno įtaką "auksiniais dvidešimtaisiais". Didžiausias Vokietijos miestas, Prūsijos, visos Imperijos sostinė, Berlynas neišvengiamai turėjo tapti ir Respublikos sostine. Ir Berlynas augo ne tik todėl, kad čionai iš provincijos buvo perkraustomos valdžios įstaigos bei partijų būstinės, bet ir dėl to, kad jis traukė žymiausius to meto kultūros žmones. Ir kiti didesni miestai, tokie kaip Münchenas, Frankfurtas ar Hamburgas, garsėjo universitetais, galėjo didžiuotis mokslo tyrimų institutais, puoselėjo aukšto lygio teatro meną ir svaigino bohemiškų kvartalų gyvumu. Bet Berlynas buvo Berlynas. Ilgai priešgyniavęs, Heinrich Mann galiausiai irgi neatsispyrė pagundai. "Centralizacija neišvengiama"[19], – ironizavo jis su tariamu liūdesiu. Miestui stiprybės teikė daugybė atvykėlių, jis jiems irgi neliko skolingas. "Beckmann neįsivaizduojamas be Berlyno", – vienas iš menininko gerbėjų pažymėjo 1913 metais; juo lygiai taip pat žavėjęsis kritikas Meier-Graefe šį apibūdinimą 1924 m. apvertė aukštyn kojomis: "Beckmann, – anot jo, – tai naujasis Berlynas"[20]. Seniau Berlynas buvo įspūdingas; naujasis Berlynas buvo neatsispiriamai patrauklus. Apie Berlyną svajojo kompozitoriai, žurnalistai, aktoriai; neprilygstamų orkestrų, keturiasdešimties teatrų, šimto dvidešimties laikraščių Berlynas buvo talentų,

kūrybinės energijos ir ambicijų santalka. Kad ir kur būtum pradėjęs, jeigu kuo tapdavai, tai tapdavai tik Berlyne, ir būtent toks, kokį jis tave padarydavo; jis ir išgarsindavo: jaunąjį Erichą Kästnerį, kuris dar prieš tapdamas žymus vaikų rašytojas, jau buvo spėjęs pasižymėti akibrokštiškomis eilėmis, išmetė iš vieno Leipzigo laikraščio redakcijos, ir jisai, kaip pats prisimena, 1927 m. be skatiko kišenėj "išvažiavo užkariauti Berlyno"[21].

Jausmingas dainas ir nostalgiškus eskizus apie Berlyną rašęs Kurt Tucholsky buvo susiradęs pastogę Paryžiuje, tačiau tai buvo veikiau išimtis nei taisyklė, kad berlynietis iš tolo garbintų savo gimtąjį miestą. Nepalyginti daugiau buvo *Wahlberliner* kaip Kästner, kurie, kilę iš Hamburgo ar Breslau, Vienos ar Prahos, ar dar kokios nors kitos vietos rytuose ar pietuose, apsigyveno Berlyne, arba, tikriau tariant, niekur kitur, tik Berlyne tegalėjo gyventi. Iš Prahos atkilęs ir visa savo esybe su Berlynu suaugęs kino kritikas ir Rowohlto žurnalo *Die literarische Welt* redaktorius Willy Haas prisimena, kad iš visų jo pažįstamų berlyniečių tik retas kuris buvo gimęs Berlyne. Betgi "pakakdavo giliai įkvėpti Berlyno oro, ir tapdavai berlynietis". Haas iki sentimentalaus jausmingumo buvo įsimylėjęs Berlyną: "Labiausiai aš mėgau Berlyno moterų nuovokumą ir sąmojų, skvarbią ir taiklią žiūrovų reakciją teatruose, kabaretuose, kavinėse, gatvėj, tą jo žaismingą gyvenimo būdą nepraradant rimtumo, jo nuotaiką – mielą, santūrią, vėsoką, tačiau nepasakytum, kad šaltą, žodžiais neperteikiamą jo dinamizmą, taip pat – darbštumą, veiklumą, jo pasiryžimą ištverti bet kokius likimo smūgius ir – gyventi"[22].

Berlynas visiems keldavo stiprias emocijas. Daugumą jis pakerėdavo, kai kuriuos gąsdino, tačiau nė vieno nepalikdavo abejingo, savo gyvybingumu versdavo dargi perdėtai vertinti tai, ką išvysdavo. Stefan Zweig infliacijos metų Berlyno vaizdus nuspalvino siaubu, patirtu per vėliau išgyventus įvykius: "Berlynas, – rašo jis, – pavirto pasaulio Babeliu. Barai, poilsio parkai, alinės dygsta kaip grybai po lietaus. Tai, ką mes patyrėme Austrijoj, dabar rodosi nelyg švelnus ir drovus šios raganų puotos preliudas; vokiečiai beatodairiškai išniekino savąją tvarkos meilę, kurią anksčiau

taip ištikimai išpažino. Išsidažę jaunuoliai su tyčia pabrėžtomis talijomis šliaužioja po Kurfürstendamm, ir ne tik profesionalai: moksleiviai gaudo progas užsidirbti, o pritemdytuose baruose gali pamatyti, kaip aukšti valdžios pareigūnai ir finansininkai be jokios gėdos asistuoja girtiems jūrininkams. Net ir Svetonijaus laikų Roma nematė tokių orgijų kaip tie transvestitų baliai Berlyne, per kuriuos šimtai vyrais persirengusių moterų ir moterimis persirengusių vyrų šoka lyg niekur nieko geraširdžių policininkų akivaizdoje. Taip viską nuvertinus, tikras pamišimas apsėdo viduriniuosius visuomenės sluoksnius, kurių padorumas ligi šiol buvo tiesiog nepalaužiamas. Jaunos merginos akiplėšiškai ištvirkauja ir tuo netgi didžiuojasi; šešiolikmetė, įtarta tebesanti mergaitė, bus išjuokta kiekvienoje Berlyno mokykloje"[23].

Gal ir būta ko nors panašaus į tai, apie ką kalba Zweig, tačiau Berlynas turėjo ir kitą – santūresnį, respektabilesnį, nors ne mažiau įspūdingą veidą. Tarp tų, kuriais jis galėjo didžiuotis, buvo ir Bruno Walter, šlovę pelnęsis Müncheno, Vienos ir Salzburgo koncertų bei operų salėse, tačiau širdies gilumoj visados likęs ištikimas gimtajam miestui. "Anglijos ambasadorius Berlyne vikontas d'Abernon, – rašo jis, – savo memuaruose laikotarpį po 1925 m. prisimena kaip nuostabią Reicho sostinės kultūrinio gyvenimo epochą." Ir jis teisus; atrodė, "lyg visos meninio pasaulio žvaigždės, prieš užgesdamos barbarybės nakty, būtų paskutinįsyk vienu metu plykstelėjusios ir sumirgėjusios visais savo atspalviais". Talentais, gyvumu, lakiais užmojais bei įvairove niekas negalėjo pranokti Berlyno teatrų. Ir Walter vardina. Jis pamini Reinhardto vadovaujamus Deutsches Theater ir Kammerspiele, kuriuose "su vienodu pasisekimu buvo vaidinamos visų žymiausių kūrėjų – nuo Shakespeare'o iki Hauptmanno ir Werfelio, nuo Molière'o iki Shaw ir Galsworthy, nuo Schillerio iki Unruh ir Hofmannsthalio – tragedijos, dramos ir komedijos". Paskui dar buvęs Eugeno Roberto Tribüne, "savąją sceną paskyręs rūpestingai apgalvotiems ir žaismingiems prancūzų, anglų ir vengrų komedijų spektakliams". Po to Valstybės teatras, kuriame dirbusio "Leopoldo Jessnerio kūrybiniai eksperimentai kaskart įplieksdavo karštas diskusijas".

Volksbühne "vairavo Karlheinz Martin – puikiai išmanęs, kas lemia pjesių ir viso teatro meninį populiarumą". Ir dar – daugybė kitų, kurių scenose buvo "siekiama tobulinti draminės interpretacijos meną. Tiek aktoriai, tiek režisieriai turėjo progos atskleisti visą savo talento galią. Repertuaras buvo turtingas ir savų, ir svetimų autorių, ir naujausių, ir praėjusiais amžiais parašytų draminių kūrinių". Daug eksperimentuota; "pasitaikydavo keisčiausių dalykų, kitąsyk netgi absurdiškų". Tačiau būdingas anų dienų bruožas buvo "nelygstamas proto gyvumas. Ne tik kūrybos žmonių, bet ir publikos. Kaip karštai domėtasi kultūriniu gyvenimu akivaizdžiai rodo tai, kiek vietos dienraščiai skyrė menams – nepaisant tų laikų politinio įkarščio". Kad ir muzikinis pasaulis – kiek jame būta gyvybės. "Wilhelmo Furtwänglerio diriguojami koncertai Filharmonijoje; vadinamieji Bruno Walterio koncertai su Filharmonijos orkestru; puikūs chorų koncertai, kamerinės muzikos rečitaliai, soliniai koncertai; Valstybės opera, pripažinimą pelniusis tokių kūrinių, kaip Albano Bergo *Wozzeck* ir Leos Janaceko *Jenufa*, premjeromis, prie dirigento pulto stovint Erichui Kleiberiui; man vadovaujant naujai suklestėjusi Municipalinė Opera; Klempereriui vadovaujant – Kroll Opera." Ir dar daugybė kitų muzikos įstaigų, "pasiekimais nėmaž nenusileidusių teatrams". Prisiminkime dar vaizduojamuosius menus ir iškilius mokslinius atradimus, ir taps akivaizdu, jog tai buvo išties didinga didingo miesto epocha[24].

Bruno Walterio sąrašas gausus, tačiau toli gražu ne išsamus. Berlyne buvo įsikūręs politinis kabaretas, kur Otto Reutter vaidino savo paties sardoniškas kompozicijas, išjuokiančias vokiečių nelankstumą kasdieniame gyvenime ir jų politinį nepastovumą, kur Paul Graetz ir Trude Hesterberg dainavo satyrines Walterio Mehringo dainas, o Claire Waldoff – pačios sukurtas proletarines daineles; tų dienų Berlynas – tai ir politinės žurnalistikos centras, kur triuškinančias apžvalgas skelbė Carl von Ossietzky, Leopold Schwarzschild, o savąsias – paprastai iš užsienio – siuntinėjo Kurt Tucholsky; anuometinis Berlynas – tai Erwino Piscatoro politinio teatro eksperimentų scena; taip pat vieta, kurioje rutuliojasi įstabiausio Alfredo Döblino romano *Berlin Alexanderplatz* veiks-

mas; be viso to, už Berlyną nebuvo tinkamesnio miesto smagių lėkštų filmų premjeroms, sentimentalioms Leharo operetėms ir *Dreigroschenoper (Operai už tris skatikus)*; betgi tuo pat kartu anuometiniam Berlyne driekėsi ir tokių leidėjų kaip Mosse ir Ullstein imperinės valdos; Berlynas buvo ir Samuelio Fischerio, leidėjo, kurio autorių sąraše – Thomo Manno, Hermano Hesse's, Gerharto Hauptmanno, Stefano Zweigo, Carlo Zuckmayerio, Alfredo Döblino, Hugo von Hofmannsthalio vardai, miestas. Akivaizdu, kad Berlyne prieglobstį susirasti ir talentus puoselėti galėjo bet kuris autsaideris. Puikią uoslę rasei turėjęs poetas Gottfried Benn autobiografijoje rašo apie žydus: "Tą neaprėpiamą daugybę stimulų – meninių, mokslinių ir komercinių improvizacijų, kuriomis 1918–1933 m. Berlynas galėjo lygintis su Paryžiumi, – didžia dalimi teikė kaip tik šios gyventojų dalies talentai su savo tarptautiniais ryšiais, savo nenuilstamu jautrumu, o užvis labiausiai – savo absoliučiu – *totsicher* – kokybės instinktu"[25]. Nenuostabu, jog būta ir dorų vokiečių, kuriems, pavyzdžiui, Heideggeriui, Berlynas – ne tik infliacijos apimtas Berlynas – atrodė esąs šiuolaikinis Babilonas ir kurie nenorėjo jame gyventi.

Bet respublikonams nuo pat Respublikos gyvavimo pradžios Berlynas visąlaik buvo nerimasties ir lūkesčių miestas. "Visa, kas ateityje bus Vokietijoje, pirmiausia išbandoma Berlyne. – 1921 m. sakė Heinrich Mann. – Čia turėtų atvykti visi, trokštantys pasisemti vilties ir tikėjimo." Berlynas esąs civilizacijos lopšys, ir veikiau jo, o ne įstatymų galia suvienysianti Vokietiją. "Taip, Berlynas bus visų numylėta sostinė, nors kažin ar jis kada įsivaizdavo ja tapsiąs."[26] Zuckmayer, dramaturgas respublikonas, prisimindamas šį respublikonišką miestą, irgi jį šlovina. Pasak jo, "Berlynas vertas daugiau nei mišių*. Miestas su neregėtu godumu siurbė savin talentus ir žmogiškąją energiją"; "it koks tornadas jis suko į savąjį sūkurį tikrus ir netikrus talentus". Anuomet "apie Berlyną buvo kalbama kaip apie geidžiamą moterį, kuri plačiai pagarsėjusi savo koketišku šaltumu". Ji vadinama "arogantiška, snobiška, įžū-

* Aliuzija į Prancūzijos karaliaus Henriko IV frazę, ištartą atsiverčiant į katalikybę valdžios sumetimais: "Paryžius vertas mišių".

lia, storžieviška, vulgaria", bet nepaisant to, jinai pakerėjusi kiekvieno vaizduotę ir kiekvienam esanti jo didžiausias troškimas: "Kiekvienas jos trokšta, visus ji sugundo". "Žmogus, užkariavęs Berlyną, turi visą pasaulį." Tai esąs miestas, kuris ir reikalauja, ir teikia energijos: "Mes mažai miegodavom, niekados nepavargdavom". Tai buvęs sukčių ir luošių šelmiškų dainų ir nesibaigiančių šnekų miestas; jo spauda – negailestingai "žiauri, agresyvi, sklidina pagiežingos ironijos, tačiau negniuždanti", jo kritiškumas taip pat griežtas, be jokių išlygų, tačiau – garbingas, siekiantis tobulumo ir mokąs juo džiaugtis. "Berlyne buvo juntamas ateities dvelksmas, todėl mes noriai pakentėme visas jo nesąmones ir prisitaikėme prie jo atšiaurumo."[27]

3.

Tie, kuriems rodėsi, jog Berlyne juntamas ateities dvelksmas, skaudžiai apsiriko: ne itin kiek tos ateities buvo likę. Menui nelemta pabėgti nuo gyvenimo. Tikrai, "auksinio" trečiojo dešimtmečio viduryje atrodė, kad viskas krypsta į gera: nedarbas sumažėjęs, gyvenimo lygis pakilęs, politinis ekstremizmas išsekęs, – žodžiu tariant, Weimaro respublikoje darosi įmanoma gyventi. Pagaliau būtent tais metais – Stresemanno politikos ir švelnėjančio tarptautinio politinio klimato dėka – baigėsi Vokietijos izoliacija, ir ji grįžo pasaulio tautų bendrijon. 1925 m. Vokietija, Prancūzija ir kitos didžiosios Vakarų valstybės sudarė Locarno sutartį, kuri nustatė vakarines Vokietijos sienas, o jos politikai atgavo teisę sėsti prie derybų stalo ir derėtis su kaimynais ne kaip elgetos prašytojai, bet kaip nepriklausomos valstybės atstovai. "Locarno dvasia" tapo priežodžiu susitaikymo erai įvardinti. O dar kitais metais, 1926-aisiais, Vokietija įstojo į Tautų Sąjungą.

Bet Weimaras anuomet panėšėjo į tą užburto kalno bendruomenę, kurios žmonių paraudę skruostai apgaulingai maskuoja slaptą ir klastingą ligą. Vienas iš pačių grėsmingiausių jos simptomų buvo kultūros kartelizacija, mėgdžiojanti tą, kuri vyko pramonėje.

Vokietijos dešiniųjų nacionalistų partijos patiems dešiniesiems atstovavęs Alfred Hugenberg, nepalaužiamas reakcionierius ir politinių ambicijų pilnas magnatas, sutelkė savo rankose visą ryšių priemones gaminančią pramonę, ir jo – šios imperijos viešpačio – balsas įgijo nežmoniškai stipraus ir skardaus kontrrevoliucijos ruporo galios. Buvo sakoma, esą karininkai skaitą tik jo spaudą. Hugenberg valdė dešimtis visuose šalies pakraščiuose leidžiamų laikraščių, jo rankose buvo populiarus Berlyno dienraštis *Berliner Lokalanzeiger*, jam priklausė naujienų agentūra, kurios žodis – jo žodis – pasiekdavo nesuskaičiuojamą daugybę prenumeratorių; 1927 m. perėmęs subankrutavusią UFA, jisai šią studiją pavertė didžiausiu šalyje rožinių svajonių fabriku. Pilka ir nepatraukli asmenybė, Hugenberg įsitikinimų kaukėmis dangstė kunkuliuojančias politines aistras ir neapykantą; jo finansiniai ištekliai buvo neišsemiami. Lengva numanyti, kad jo politinės kampanijos buvo nukreiptos prieš Stresemanną, prieš Locarno sutartį, prieš bet kokias pastangas stiprinti tarptautinį pasitikėjimą, prieš liberalizmą ir prieš Respubliką, kaip nesunku įžvelgti ir tai, kas jomis buvo skatinama ir kokios buvo jų pasekmės: šeimininkui posėdžiaujant Reichstage ar partijos susirinkimuose, nelyg gerai išmuštruotos kariuomenės kuopos, jo laikraščiai tęsė kampanijas, kuriomis Respublikai buvo kasamas kapas. Hugenberg naudojo ir ne tokias tiesmukas ir akiplėšiškas propagandos priemones kaip jo laikraščių vedamieji: jojo rankose UFA kepė filmus, kurie tarnavo jo tikslui aplinkiniais būdais, – linksmus ir lėkštus miuziklus, nukreipdavusius dėmesį nuo politikos ar nedarbo, istorinius filmus apie vokiečių didvyrius su pirštu prikišamom užuominom į Versalio "diktatą", taip pat primygtinai liaupsinančių tokias savybes, kurių Weimaro valdžios vyrai aiškiai stokojo. Hugenberg skleidė ne tik nuomones, bet ir sumaištį, ne mažiau pavojingą Respublikai.

Hugenbergui, aišku savaime, nepriklausė visuomeninės nuomonės monopolis; tarp respublikonų irgi buvo magnatų, pavyzdžiui, žymioji Mosse ir dar įžymesnė Ullsteino leidykla. Ullsteino valdoma nuosavybė buvo didžiulė, netgi gąsdinamai didžiulė. Leidykla leido knygas ir rūpestingai globojo populiariausius autorius, to-

kius kaip Vicki Baum. Jo iliustruotas savaitraštis *Berliner Illustrierte* skelbėsi esąs labiausiai skaitomas tokio pobūdžio žurnalas visoje Europoje. Moterims skirtas Ullsteino *Die Dame* buvo geriausias iš visų pelningų šios srities žurnalų. Vidutiniam skoniui skirti dailaus sukirpimo esė, trivialūs apsakymai, pikantiški reportažai ir nuogų merginų nuotraukos buvo spausdinama kišeniniam mėnrašty *Uhu*. Namų šeimininkėms buvo skirtas puikiai redaguojamas *Blatt der Hausfrau*, vaikams *Heitere Fridolin*, o intelektualų priešiškumą Ullsteinui švelnino jiems skirtas žurnalas *Querschnitt*. Be šių, Ullstein leido ir įtakingus dienraščius *Berliner Zeitung*, paprastai vadinamą "B. Z. am Mittag", ir respektabilų ilgaamžį *Vossische Zeitung* 1928 m. leidykla pabandė leisti bulvarinį laikraštėlį gana vykusiu pavadinimu *Tempo*, sąmojingų berlyniečių netrukus perkrikštytą į "*Die jüdische Hast* – Žydišką nervingumą". Jis nebuvo nei leidybiniu požiūriu įdomus, nei populiarus, tačiau tai buvo išimtis – Ullsteiną retai ištikdavo nesėkmės.

Ullstein spausdino ne tik tokias paviršutiniškas vidutinybes kaip Vicki Baum; jo autorių sąrašas buvo ilgas ir įvairus, o bendras leidinių lygis – pakankamai aukštas. "Jeigu šiandien jūs pakalbintumėte kokį nors seną berlynietį, – rašo autobiografijoje Vicki Baum, – kurį nors iš tų, kurie, anuomet gyvenę Berlyne, dabar visur išsibarstę, jie su begaliniu gimtųjų namų ilgesiu jums pasakytų, jog niekas negali prilygti anuometinio Berlyno gyvumui ir žavesiui. Taip, ir Ullsteino leidykla buvo viena iš tų vietų, kur gyviausiai mušė miesto pulsas. Čia liepsnojo liberalizmo židinys... Būti intelektualiu liberalu tada buvo garbė, užvis didžiausias troškimas ir tikslas, vertas didelių pastangų. Ullsteino karalijoje šis liberalizmas reiškėsi tuo, kad durys čia buvo atviros kiekvienam, nepaisant jo įsitikinimų, pažiūrų, nuostatų, pozicijos. Mūsų autoriai buvo tokie pat įvairūs, kokios įvairios vaivorykštės spalvos, – nuo pačių kairiausių – Brechto ir Tollerio – raudonos tasai spalvų spektras skleidėsi per visą ekspresionistų mokyklos margumyną ligi antimilitaristinės, antikarinės jaunojo Remarque'o knygos *Im Westen nichts Neues* (*Vakarų fronte nieko naujo*), tokių pagyvenusių, "apsamanojusių" gimtosios kultūros dainių – *Heimatsschrift-*

steller – kaip Richard Skowronnek, tamsiai žalios."[28] Apibūdinimas nėra visiškai iš piršto laužtas, bet kaip ir visa, kas priklauso Vicki Baum plunksnai, – ganėtinai paviršutiniškas. Leidybą monopolizavęs Ullstein – mano ką tik pateiktas sąrašas leidžia vien miglotai numanyti, kokios buvo jo finansinės galimybės, – stūmė rašytojus į kampą, kurstė konfliktus tarp jų vidinių įsitikinimų ir išorinių poreikių bei palaipsniui brėžė skiriamąją ribą, skaidančią į tuos, kurie prisitaikė ir kurie ne. Neturinčiam iš ko verstis rašytojui Ullsteino palankumas reiškė prabangą, jo abejingumas arba jo nemalonė – gyvenimą kone pusbadžiu. Prieš *Der fröhliche Weinberg* premjerą Carl Zuckmayer, kuris buvo sudaręs su Ullsteinu sutartį, paprašė pridėti šimtą markių avanso, kad išgalėtų nupirkti dovaną motinai; jam buvo atsakyta. Po neregėto pasisekimo tarp kritikų ir žiūrovų susilaukusios premjeros, Zuckmayeriui buvo pasiūlyta kad ir iš karto imti dešimt tūkstančių, o tučtuojau po Kalėdų – ir tai gruodžio 23-iąją, kai kasa buvo beveik tuščia, – jis galėjo prašyti ir dar daugiau pinigų. O kai švenčiant sėkmę, pasirodė trys iš penkių brolių Ullsteinų, Zuckmayer galėjo būti tikras, kad jo ateitis garantuota[29]. Kurt Tucholsky, ilgus metus su protarpiais dirbęs leidyklai ir jautęs kaltę dėl nuolaidžiavimo ir parsidavėliškumo, jos vyresnybę taikliai apibūdino kaip atšiaurius, negailestingus ir vien sėkmės tesivaikančius žmones[30]. Tačiau šitai dar buvo ne blogiausia, – artėjančiais laikais jie pasirodė esą dar ir bailiai.

O rūpesčių laikai buvo jau visiškai netoli. Nuo 1929 m. Respublika patyrė keletą skaudžių smūgių, po kurių nei ji, nei jos kultūra jau nebeatsigavo. 1929 m. spalio 3 d. mirė Stresemann; nepaisant viso ribotumo, jis tiek respublikonams tėvynėje, tiek santarvės siekiantiems sluoksniams užsienyje, buvo nepakeičiamai palanki asmenybė. Grafas Kessler tuolaik buvo Paryžiuje; spalio 4 dieną jis rašė dienorašty: "Visi rytiniai Paryžiaus laikraščiai didžiausiomis raidėmis skelbia naujieną, kad mirė Stresemann. Bemaž tarsi būtų miręs didžiausias prancūzų valstybės veikėjas. Visus apėmęs tikrai nuoširdus liūdesys. Atrodo, dabar mes jau turime europinę tėvynę". Ir jis pacituoja Londono *Times*: "Stresemann neįkainojamai daug pasitarnavo Vokietijos respublikai; bet ne ma-

žiau jis nuveikė ir Europos labui"[31]. Po to sekė depresija, nedarbas, palaipsniui auganti politinė krizė, pasibaigusi 1930 m. rinkimais, per kuriuos buržuazinės partijos neteko didelės dalies savo rinkėjų, o naciai laimėjo šešis su puse milijono balsų ir 107 vietas Reichstage. Tatai privedė prie pusiau diktatūrinio Brüningo valdymo ir nepaprastosios padėties įvedimo. Hannah Arendt ir Hajo Holborn vėliau paliudijo savo anuometinę neviltį ir įsitikinimą, kad viskas žlunga. "Vokiečių intelektualus, – Franz Neumann po to prisimins, – dar gerokai prieš 1933 m. apėmė skepticizmas ir neviltis, nuo kurios nebetoli buvo iki cinizmo."[32] Jeigu išties tokios nuotaikos vyravo jau prieš 1930 m., tai 1930 m. rugsėjis galutinai išsklaidė netgi menkiausias intelektualų iliuzijas, kad padėtis pasitaisys. 1935 m. Anglijoje, egzilyje, rašytą *Vokietijos respublikos istoriją* Arthur Rosenberg baigia 1930-aisiais; treji paskutinieji metai iki Hitlerio – jo akimis jau epilogas. Tai tendencinga Weimaro istorijos periodizacija, bet jinai, liudydama atstumto istoriko nusivylimą, kartu atspindi ir nemalonią tikrovę.

1930 metais, tiesą sakant, dar prieš 1930 m., politinis susiskaldymas buvo sustiprėjęs tiek, kad diskusijos darėsi kaskart koktesnės, nešvankesnės, dažnai baigdavosi tikrais įsiūčio priepuoliais. Hitler dar nebuvo 1930-ųjų spalį pasigyręs, kad jam atėjus į valdžią, imtų ristis galvos, o bemaž tą patį niūriai žadėjo susidūrimai gatvėse. Ericho Maria Remarque'o romanas *Im Westen nichts Neues*, kalbėjęs apie karo baisumus ir apie tai, kad vokiečių kariams teko grįžti ne dėl savųjų smūgio iš užnugario, bet dėl to, kad jie paprasčiausiai pralaimėjo karą, milžiniškais tiražais jau buvo nugąsdinęs dešiniuosius, kai 1930 m. gruodį vyko pagal jį sukurto filmo premjera; Goebbelso vadovaujami naciai tūžmingais išpuoliais protestavo prieš tai, kad jis būtų demonstruojamas: jie įsiverždavo į kino teatrus, į sales prileisdavo pelių ir sprogdindavo dvokiančias bombas, kol galiausiai pasiekė savo – filmas buvo uždraustas. Nevilties apimtas Carl von Ossietzky piktai, sykiu aiškiaregiškai kritikavo respublikonus dėl jų bailumo ir neveiklumo; skystablauzdžiai respublikonai, pasak jo, sugalvojo "itin gerą pasiteisinimą; atlaidžiai kits kitam šypsodamiesi, jie gūžčioja pečiais: "Ką padarysi? Filmas

juk iš tiesų prastas!" Betgi, Ossietzky įrodinėja, "tai politikos reikalas, nieko bendra su estetinėmis kategorijomis neturįs. Visiškai nesvarbu, kokia knygos ar pagal ją sukurto filmo meninė vertė. Vienintelis tikrai svarbus klausimas – ar dar leistinas sąmoningai nuosaikus ir taikingas mąstymas... ar jau nebe". Pirmiausia jį terorizavo fanatiška gauja, "vadovaujama klišo psichopato", paskui jį "tyliai pasmaugė obskurantiški cenzoriai iš obskurantiškos valdžios įstaigos". Kiekvieno vokiečio ir kiekvieno užsienio valstybės veikėjo įkyriai kartojama banali tiesa, kad taika geriau negu karas, "nūnai Vokietijoje, regis, tapo uždraustu vaisium". Fašizmas pasiekė dar vieną pergalę, o liberalas bailys, visuomet negandų dienas linkstąs pratūnoti namie, jau suvis bankrutavęs. "Kad nugalėtum fašizmą, būtina išeit į gatves. Nacionalsocialistinėms padugnėms suprantama tik viena – kieto botago – logika; tėra viena doktrina, pagal kurią įmanoma juos numalšinti: *A un corsaire – corsaire et demi!*"[33]

Tai buvo drąsus ir tuščias šauksmas. Socialdemokratai kabinosi į respublikonišką legalumą; žydiška Ullsteino leidykla ėmė vyti lauk žydus bei radikalus ir prisitaikėliškai prabilo patriotinėmis, net šovinistinėmis gaidomis – taip jie manė užsitikrinsią saugumą, tačiau įbauginę draugus, jie neįtiko nė priešams. Ilgą laiką slapta universitetuose sklidęs ir dešiniojo sparno partijų kovos šūkiu tapęs antisemitizmas pasidarė kaip niekad tulžingas. Netekę kantrybės ir pasipiktinimo neslepią kai kurie daug žadantys ir jau pagarsėję intelektualai šliejosi prie komunistų – stodami jų partijon ar pritardami jų disciplinai; tatai bylojo apie politinį susiskaldymą ir kartu jį didino. Arthur Köstler 1930 m. rugsėjį, lemtingų rinkimų dieną, atvyko iš Paryžiaus ir tapo Ullsteino firmos tarnautoju; jis manė, kad Weimaras pasmerktas, liberalai ir socialistai niekingi, vienintelė likusi viltis – komunistai. Vis labiau kairėjo ir Bertolt Brecht, su malonumu įnikęs studijuoti marksizmą, vos atsidūrė Berlyne. Savąjį priešiškumą buržuazijai ir materialistinę filosofiją jis išreiškė 1928 m. sukurta *Dreigroschenoper*: Mackie Messer tyčiojasi iš buržuazijos, kaltindamas ją tuo, kad jai terūpi, kaip prisikimšti pilvą ir išlaikyti darbininkus nuolankiai paklusnius; jis sa-

ko, kad nors niekas nenori to pripažinti, tačiau tikra tiesa yra tokia: kiekvienam pirmiausia rūpi savas kailis, moralė – antraeilis dalykas. Nepamirštamos jo eilutės:

Ihr, die ihr euren Wanst und unsre Bravheit liebt
Das eine wisset ein für allemal:
Wie ihr es immer dreht und wie ihr's immer schiebt
Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral.

Bet partijos sukritikuotas už cinizmą ir socialinių problemų vengimą, jis ėmėsi didaktinių pjesių, pagal *Dreigroschenoper* parašė griežtai antikapitalistinį kino scenarijų ir romaną, radikalizavo joje reikštas idėjas, pramoginius spektaklius vadino "kulinarinėmis operomis", ragino rašyti pjeses, kurios skatintų pažangą, ir išpažino pasiaukojimo filosofiją, pagal kurią dėl bendro reikalo negaila net ir gyvybės.

4.

Šitokios politinės nuostatos turėjo savotiško žavesio, ir komunistai – kaip socialdemokratai – tvirtai laikėsi prieš nacių išpuolius. Bet nei komunistams, nei socialdemokratams taip ir nepavyko patraukti jaunimo – tų žmonių, kurių įtaka visuomenės gyvenime kiekvieną savaitę darėsi strategiškai vis reikšmingesnė.

Politinė Weimaro jaunimo istorija, kaip ir daug kas Respublikoje, gerokai ironiška, bet sykiu ji ir daugiausia kartėlio kelianti. Kaip rodo sūnaus ir tėvo konfliktą vaizduojanti literatūra, nuo pat pradžios buvo suvis neaišku ne tik tai, kas laimės šį kivirčą, bet ir kas yra kas. Politinis jaunimo sąjūdis ir studentų organizacijos, beveik visos dešiniojo sparno ir tolydžio papildomos bei vis labiau užvaldomos nacių, pretendavo atstovauti jaunimui bei apskritai viskam, kas jaunatviška. Jiems atrodė, kad Respubliką sutvėrė pagyvenę žmonės – *Novemberverbrecher*, – o jų amžių atliepė ir nuosaikiai atsargi mąstysena; Respublika, kaip jie sakė, gimė jau

senstelėjusi. Jų žodžiuose esama tiesos, bet teisūs jie ne visiškai: naciai nebuvo šiaip reakcionieriai; kai kurios jų nuostatos, tiek lygiai nihilistinės, tiek totalitaristinės, neigė žlugusios Imperijos tradicinį autoritarizmą ir merdinčios Respublikos modernų demokratinį racionalizmą. Tarp dešiniojo sparno jaunimo vadų buvo tikrų revoliucionierių, buvo ir mirties idėjos apsvaigintų jaunuolių. Šiuo požiūriu jauni žmonės, – galbūt pražūtingai jauni, – aklai, neišvengiamai veržėsi tiesiai mirtin. Bet trokšdami Fiurerio, kuris juos sutelktų ir priverstų atsižadėti savo valios, atsidurti viliojančioje nuolankaus paklusnumo būsenoje, arba reikalaudami atkurti bei išgryninti monarchiją ar įvesti prūsiškojo socializmo diktatūrą, jie išdavė ir jaunystės dvasią, įsibaudžiavino tarnauti ne tik politiniams avantiūristams, psichopatams ideologams, bet ir naujomis gyvenimo formomis besidangstančiai senajai karinio-pramoninio komplekso biurokratijai.

Naciai netruko suvokti ir pripažinti jaunosios kartos svarbą. Jaunuoliai, kuriems iki šiol nerūpėjo rinkiminės urnos ir tie, kurie rengėsi pirmąsyk įmesti urnon rinkiminį biuletenį, galėjo nepaprastai sustiprinti jų galias rinkiminėse kovose. Ir vieni, ir kiti troško veiklos – tegul brutalios, tegul rasinio grynumo bei neapykantos labiausiai svetimiems iš svetimųjų – žydams – skatinamos, o iš tikrųjų – iš desperatiško netikėjimo ateitimi kylančios; juk tuo metu tarp studentų buvo paplitęs pokštas: į klausimą, kuo jie norėtų tapti, baigę studijas, atsakyti – bedarbiu.

Galime akivaizdžiai įsitikinti, kaip jaunimas, ypač studentai, tolydžio dešinėjo, netgi aplenkdami vyresniąją kartą. 1930 m. socialdemokratai pranešė, jog mažiau nei aštuoni nuošimčiai jų partijos narių yra žmonės, dar nesukakę 25-erių, ir mažiau nei pusė – jaunesni nei keturiasdešimties metų[34]. Tais pačiais metais generolas Groener pareiškė, kad studentų "radikalėjimas" – radikalėjimas, palaipsniui krypstant į dešinę, – šaliai keliąs didžiulį pavojų[35]; tais pačiais metais Jenos universiteto studentai su džiaugsmu sveikino naują profesorių, įnirtingą antisemitą Hansą F. K. Güntherį, kurį nori nenori teko priimti universitetan kaip naujai įsteigtos "*Rassenkunde* – rasės mokslo" – katedros dėstytoją. Apie 1930 m.,

1931 m. tai jau tikrai, daugelis universitetų studentų ir gimnazijų moksleivių, kurie jau ir anksčiau rengė antisemitinius išpuolius prieš žydus ar radikalių pažiūrų profesorius, taip pat į savo organizacijas nepriimdavo žydų studentų, buvo palankūs naciams; ko gero, pusė jų buvo naciai, daugelis suvis apolitiški ir labai retas kuris atvirai išpažino respublikoniškas pažiūras.

Šis vokiečių jaunimo radikalėjimas – tai visuomenę apėmusios dvasinės negalios požymis ir sykiu viena iš jos apraiškų. Romanai apie moksleivių savižudybes pasipylė taip gausiai, kad iš jų susiklostė netgi tam tikras žanras – *Schülerselbstmordromane*; šių kūrinių populiarumas rodo tai, kiek dėmesio visuomenė teikė tokiam skaudžiam reiškiniui. 1929 m. išėjo Friedricho Torbergo romanas *Der Schüler Gerber* su visais šio pobūdžio kūriniams būdingais bruožais; prieš pradėdamas pasakoti, autorius lakoniškai pažymi, kad tik per vieną savaitę – nuo 1929 m. sausio 27 d. iki vasario 3 d. – jis spaudoje perskaitęs apie dešimtį tokių savižudybių. Ir 1939 m. nusižudęs Ernst Toller autobiografiją paskyrė "atminimui sūnėno Harry, kuris 1928-aisiais, būdamas aštuoniolikos metų, nusišovė". 1933 metais paženklintoje įžangoje bejėgiškai apgailimi jaunuoliai, kurie "klaidžiojo, susiviliodavo netikrais dievais ir vadais, bet niekados neatsižadėjo troškimo išsiaiškinti ir perprasti dvasios dėsnius"[36].

Betgi ką jie galėjo išsiaiškinti, kai skambėjo tokia balsų kakofonija, kai iš visų pusių aidėjo prieštaringiausi raginimai, kai naciai rengė kraują stingdančias sueigas, o Respubliką buvo apėmusi visiška negalia? Masinės informacijos priemonės, nekalbant jau apie kiną, dar labiau didino sumaištį, ir skleidžiama ji buvo, savaime suprantama, ne tik pagal Hugenbergo užsakymus. 1927 m. pasirodė perdėtai liaupsinamo režisieriaus Fritzo Lango neskoningai ekstravagantiškas *Metropolis*, kuris nebūtų vertas nė menkiausio dėmesio, jeigu jam nebūtų buvę skirta tiek daug reikšmės ir jeigu nebūtų taip triukšmingai juo džiaugtasi. *Metropolio* fantazijose – nė kruopelytės vaizduotės; tai spalvingas ir liguistų prasimanymų pilnas, iš esmės grynai reakcingas pasakojimas, kuriame tėra kelios labiau vykusios scenos, vaizduojančios judančias minias ir kylan-

čius vandenis; klasių kova filme pateikiama kaip mokslinė fantastika, o jo pabaigoje peršama sąmoningai melaginga išvada: Metropolis – tai ateities miestas, kuriame vergais paversti ir žvėriškai išnaudojami žmonės sunkiai, dažnusyk iki mirtino išsekimo, dirba požeminėse gamyklose, o sauja išrinktųjų leidžia laiką lengvabūdiškai smagindamiesi milžiniškuose dvaruose, puošniuose soduose su fontanais ir daugybe povų. "Brolių ieškąs" šeimininkų sūnus nusileidžia į požemius – tokiu būdu simboliškai susiejami du visuomenės sluoksniai, tarp kurių šiaip jau stūkso neperžengiama riba. Tačiau jo susidomėjimas socialinėmis problemomis – ne iš niekur nieko: jis įsimylėjęs – aišku, iš pirmo žvilgsnio, – jauną darbininkę, kuri vaikštinėdama užklydo į sodą. Veiksmas painus ir nėra reikalo jį čia smulkiai atpasakoti, galima paminėti nebent tai, kad filme, be viso kito, vaizduojamas ir darbininkų sukilimas, kurį sukursto robotas, neatskiriamai panašus į merginą, tačiau iš tikrųjų – įrankis šeimininkų rankose. Darbininkai, ėmęsi daužyti mašinas, vos nežūva patys tačiau juos ir jų vaikus išgelbsti jaunuolis ir mergina, – piktavalis roboto išradėjas nugalabijamas, ir paskutiniuose sentimentaliuose kadruose matome, kaip vaikinas ir mergina vėl susitinka, jo tėvas šeimininkas spaudžia ranką darbininkų vadui – pamokoma scena, kurioje šeimininkas – džentelmeniškai orus, darbininkas – drovus, bežadis, suvokiantis šeimininko pranašumą, – žodžiu tariant, klasinė santarvė vėl atkurta. Moralas visiškai paprastas: kad ir kaip neištveriamai sunku būtų – o gyvenimo sąlygos Metropolyje išties vos pakenčiamos, – tiktai šėtoniškos jėgos gali kurstyti streikuoti arba maištauti; tikroji tiesa atrandama, tarpininku pasitelkiant širdį. Tai – pasibjaurėjimą keliąs filmas, bet ne bjauresnis už tuos, į kuriuos ragina atkreipti dėmesį Kracauer – apie nesėkmių sugniuždytą vyrą, kuris nusiraminimą randa jaukiam moters glėbyje; pasak Kracauerio, iš filmo į filmą kartojasi vaizdas, kaip ant moters krūtinės nusvyra bejėgio vyro galva[37]. Tėvo revanšas ir motinos visagalybė – tai du tos pačios Weimare populiarios temos aspektai, kurių įtaka buvo lygiai žalinga Vokietijos jaunajai kartai.

Atsakomybę jaučią respublikonų publicistai įžvelgė šiuos pavo-

jus; daug prirašyta apie tuos, kurie pritarė Hitleriui ir skatino jaunimo nacifikaciją, betgi kone ničnieko apie tuos, kurie – kol jiems nebuvo užčiauptos burnos – stengėsi visam tam pasipriešinti. Thomas Mann ir Friedrich Meinecke – tai tik pora iš daugybės tų, kurie ragino studentus laikytis rimties ir suprasti, kad tik racionalumas ir tvarka laiduoja tikrąją laisvę. Populiarus romanistas Jakob Wassermann sūnaus ir tėvo konfliktą aprašė 1928 m. išleistame ilgame ir tendencingame romane *Der Fall Maurizius (Mauricijaus byla)*, vaizduojančiame drąsaus paauglio kovą prieš šaltą, žiaurų ir negailestingą tėvą: tėvas, prokuroras, kitados priėmė neteisėtą sprendimą, ir sūnus, po ilgų ieškojimų šituo įsitikinęs, jo atsižada: "Aš nenoriu būti tavo sūnum"; šitaip pareikšdamas nepriklausomybę, jis privaro tėvą prie beprotybės. O vienintelis berniūkščio artimas klasės draugas dešiniųjų pažiūrų studentus išvadina marionetėmis ir pasmerkia juos už tai, kad jie "nelyg skudurinės lėlės leidžiasi pirmyn atgal stumdomi žmonių, kurie dar nežinia ar nėra reakcinių jėgų papirkti agentai"[38].

Sprendžiant iš literatūros, šie nerimą keliantys dalykai 1932 m. pasidarė ypač gąsdinantys. Pavyzdžiui, tik per pirmuosius šešis tų metų mėnesius mėnraštis *Neue Rundschau* apie tai išspausdino ne mažiau kaip šešis ilgus straipsnius – visi jie buvo sklidini susirūpinimo, visi išmintingi, visų jų autoriai supratingai nagrinėjo jaunimo problemas ir ragino nepamesti galvos ir turėti kantrybės. Jakob Wassermann užjautė studentus dėl jų "beviltiškos padėties". "Už jauno žmogaus, – rašo jis, – karas, jam prieš akis – visuomenės tvarkos griuvėsiai, į kairę jį stumia komunistai, dešinėn traukia nacionalistai, ir ničniekur aplinkui nesant nė pėdsako to, kas protinga ir dora, visi jo gerieji pradai palaipsniui perauga į neapykantą." Tačiau, – darė išlygą jis, – negalima visko grįsti jausmais, ir ne kiekvienas veiksmas savaime, vien tik todėl, kad jis veiksmas, jau kažko vertas. "Ne kiekvienas keturiasdešimtmetis yra nusikaltėlis ir idiotas vien tik todėl, kad jis dvidešimčia metų už jus vyresnis, ne kiekvienas penkiasdešimties ar šešiasdešimties metų žmogus būtinai priešas ir reakcionierius, ne kiekvienas tėvas – kvailys, kaip ne kiekvienas sūnus – būtinai didvyris ir kanki-

Felixui Gilbertui maloniai leidus

FRIEDRICH MEINECKE, ERICH MARCKS IR HERMANN ONCKEN 1929 M.

Trys iškilūs istorikai. Oncken ir Marcks buvo XIX a. istorijos specialistai; Meinecke, vienas iš garsiausių *Vernunftrepublikaner*, – tarptautiniu mastu išgarsėjo vokiečių dvasios, demoniškos raison *d'état* galios, taip pat istorizmo tyrinėjimais.

Iš autoriaus kolekcijos

MAX LIEBERMANN. ALBERT EINSTEIN. LITOGRAFIJA, trečiojo dešimtmečio vidurys

Ilgą gyvenimą nugyvenęs Max Liebermann (1847–1935) buvo žymiausias Vokietijos dailininkas. Priešingai nei šio kūrinio objektas – Einstein, – dabar jis beveik užmirštas. Žydas ir tikras berlynietis, Liebermann sutiko nacius neišverčiamu pasveikinimu: "Man kann nicht soviel fressen wie mann kotzen möchte", – apytikriai: "Neįmanoma tiek suvalgyt, kiek norėtųsi išvemt". Pats tinkamiausias ne Weimaro respublikos gyvenimo, bet jos mirties apibūdinimas.

nys."[39] Tame pačiame žurnale Ernst Robert Curtius rašė apie augančią universitetų krizę ir ragino atgaivinti humanistinio mokslo padorumą[40], o filosofas Ernst von Aster su didele įžvalga nagrinėjo, pasak jo, "nacionalizmo metafiziką", itin pabrėždamas tai, ką jau buvo pastebėjęs ne vienas – tą "keistą ryšį" tarp jaunimo "revoliucinio maištavimo prieš autoritetą bei tradicijas" ir jų "aklo paklusnumo Fiureriui"[41]. Kitose dviejose pavojaus varpais mušančiose esė publicistas ir leidėjas Peter Suhrkamp bendrais bruožais apibūdino tėvo revanšą ir leido suprasti, prie ko jis gali privesti. Jaunimas, anot jo, su ilgesiu žvelgia į savo sąjūdžio herojinį laikotarpį – dienas prieš Pirmąjį pasaulinį karą. "Jų mintis valdo slapti potraukiai; tarpusavio pokalbiuose savo asmeninius lūkesčius jie pateikia kaip *Weltanschauung*." Jie tebelaukia garbinti verto didvyrio. "Be didvyrių jie jaučiasi niekas. Juos apima neviltis. Jų rankos nusvyra. Ir jie nesupranta sunkumų, pavojų, žiaurių gyvenimo dėsnių." Žodžiu tariant, jie dar nesubrendę. Be to, slegiami didelių dvasinių ir ekonominių rūpesčių, jie tampa priešiški intelektualumui; išjuokdami mąstymą kaip impotenciją, atsimetę nuo liberalių partijų ir apakinti banalybių, jie sykiu praranda ir savo valią; "mėgsta, kad jiems nurodinėtų, pasirengę paklusti bet kam, kas imsis jiems įsakinėti". Gal tai apskritai būdinga jaunimui, bet ligi šiol jaunimas dar nė sykio nepradėjo revoliucijos. Tačiau nūdien, baigdamas sako Suhrkamp, atstumta, pasmerkta skursti, bet kam pasirengusi, kupina "įsiūčio, neapykantos, nirtulio ir kilnaus pasipiktinimo" jaunoji karta gali pasirodyti esanti pasirengusi revoliucijai. Jiems trūksta tiktai vieno dalyko – "tikrai revoliucingos idėjos"[42].

Taigi tokia buvo Weimaro respublika 1932 metais: joje pynėsi skvarbi įžvalga ir politinė bejėgystė, baimė, įtarumas ir iracionalios vilties akimirksniai; politikai lyg niekur nieko stengėsi laikytis vidurio, tačiau visus skverbė artėjančios nelaimės nuojauta. Kai kuriems – kairiesiems *Vernunftrepublikaner*, kaip juos vadino Felix Gilbert, – situacija įgavo tragizmo atspalvį: jie buvo nusivylę kaip tik tomis institucijomis, kurias tarėsi privalą ginti nuo naujųjų barbarų, ir jeigu jų kovingumas dar apskritai nebuvo išsekęs, tai,

tęsdami beviltišką kovą prieš nacius, jie vylėsi ne išsergėti esamą būklę, bet – kaip dera Weimaro dvasios žmonėms, – tikėjosi sukursią kažką geresnio nei Weimaro respublika. Pačiam anuometinių įvykių sūkury tarp Berlyno žurnalistų gyvenęs Köstler autobiografijoje prisimena, kad Ullsteino leidyklos tarnautojai buvo pamėgę pokštą, kuris geriau nei bet kokie moksliniai tyrinėjimai atskleidžia 1932-aisiais viešpatavusią laiko dvasią. Pasakojama, kad senų senovėje, antrajam Ming dinastijos imperatoriui valdant, gyvenęs budelis vardu Vang Lun. Plačiai pagarsėjęs įgūdžiais ir staigumu, su kuriuo kirsdavo galvas, jis buvo apsėstas troškimo, kurio jam niekaip nesisekė įgyvendinti: nukirsti žmogų taip šmaikščiai, kad galva liktų ant kaklo. Nesuskaičiuojamą daugybę kartų mėginęs, pagaliau – eidamas septyniasdešimt šeštuosius metus, – jisai vis dėlto pasiekė savo. Tą dieną buvę labai daug darbo, bet jis pasigėrėtinai sparčiai susitvarkydavo su kiekvienu pasmerktuoju, ir galvos viena po kitos ritosi į dulkes. Pagaliau atėjo eilė dvyliktai aukai, betgi vos pasmerktasis pradėjo kopti ant ešafoto, Vang Lun kardas su švilpesiu perskrodė orą ir taip ūmai kirto, kad nukirstasis kopė kaip kopęs. Užlipęs jisai piktai paklausęs Vang Luno: "Kodėl tu ilgini manąsias kančias? Kitiems buvai toks maloningai greitas!" Tai buvo laimingiausias akimirksnis Vang Luno gyvenime; jis vainikavo visus jo ligtolinius darbus. Budelio veidu sklestelėjo šypsena; jis žvilgtelėjo į auką ir tarė: "Būkite malonus, linktelkite galvą"[43].

Keliems mėnesiams praėjus, jau Adolf Hitler buvo Vokietijos kancleris, ir Weimaro dvasios kupini Weimaro žmonės išsklido, kiekvienas iš jų savon tremtin žengdamas: kai kurie nugrimzdo į vidinės migracijos ezopizmą, kai kurie žuvo masinio naikinimo stovyklose, kai kurie nusižudė – nusižudė Berlyno kambary, kai išgirdo, kad kažkas į duris beldžiasi, arba Ispanijos pasieny, arba Paryžiuj išsinuomotam bute, arba Švedijos kaime, arba kokiam nors Brazilijos mieste, arba New Yorko viešbutyje. Tačiau kiti išsergėjo gyvą Weimaro dvasią kūrybingai darbuodamiesi mokslinėse laboratorijose, ligoninėse, redakcijose, teatruose, universitetuose, toliau ją skleidė, tremtyje jai pastatė gimtuosius namus.

PRIEDAS

Trumpa Weimaro respublikos politinė istorija

I. 1918 M. LAPKRITIS–1919 M. LIEPA: NERAMUMAI IR PAMATŲ KLOJIMAS

Weimaro respubliką paskelbė socialdemokratas Philipp Scheidemann 1918 m. lapkričio 9 d. Tai įvyko, kai po daugiau nei ketverių metų žiauraus karo Vokietijos kariuomenė, nors dar tebesanti svetimose žemėse, jau buvo pakrikusi, Generalinis Štabas karštligiškai siekė taikos, o imperijos valdžia buvo demoralizuota. Paversdami niekais visas vokiečių pergales Vakarų fronte 1918 m. pavasarį, tų pačių metų vasarą sąjungininkai perėjo į puolimą ir toliau nepaleido iniciatyvos iš savo rankų. Vokietijos sąjungininkės – Turkija, Bulgarija ir Habsburgų monarchija – jau buvo kritusios. Rugsėjo 30 d. atsistatydinusio kanclerio Hertlingo vieton spalio 4 d. stojo kunigaikštis Max von Baden, liberalių pažiūrų monarchistas, šalies vidaus gyvenimo reformų ir tarptautinio taikaus sugyvenimo šalininkas. Remdamasis keturiolikos straipsnių deklaracija, kunigaikštis Max von Baden kreipėsi į prezidentą Wilsoną ir paprašė paliaubų. Šalis buvo mirtinai išsekinta ir nuvarginta žygio, į kurį 1914 m. rugpjūtį su tokiu džiaugsmu buvo leistasi, bėgant nuo įkyrėjusių civilinio gyvenimo rūpesčių. 1,8 mln. žuvusiųjų ir daugiau nei 4 mln. sužeistų; o kas suskaičiuos Vokietijos materialinius nuostolius, juo labiau – kiek ji neteko dėl prarastų talentų, dėl sujauktų protų, visus apėmusios nevilties? Kai 1917 m. vasaros pradžioje Reichstagas paskelbė santarvės rezoliuciją, visiems pasidarė aišku, kad senasis režimas, jeigu tik nesiims permainų, ilgai nebetvers. 1918 m. spalio 28 d. maištą pakėlė Kielio jūrų bazės jūreiviai; jau pirmąją lapkričio sa-

vaitę atrodė, kad vienokios ar kitokios revoliucinės permainos stačiai nebeišvengiamos. Lapkričio 8 d. idealistas nepriklausomos socialdemokratų partijos atstovas Kurt Eisner paskelbė Bavarijos respubliką, o pats save pasiskyrė jos ministru pirmininku; prie jo prisijungė kiti miestai bei žemės. Tą pačią dieną kancleris Max von Baden griežtai pareikalavo, kad atsistatydintų imperatorius. Berlyno darbininkai jau buvo gatvėse; generolų Hindenburgo ir Ludendorffo įpėdinis Groener prisidėjo prie kanclerio. Vilhelmas II delsė, teigdamas turįs teisių bent jau į Prūsijos sostą, bet jis per daug apsižiojo, ir kunigaikštis Max von Baden jėga paėmė tai, ko nenorėjo atiduot jo valdovas. Savuosius įgaliojimus perdavęs socialdemokratų lyderiui Friedrichui Ebertui, sykiu jis pareiškė, kad imperatorius nebeturįs jokios valdžios. Kai kam atrodė, kad Scheidemann pasikarščiavo, skelbdamas Respubliką; betgi Scheidemanno nuomone, tai buvę padaryta pačiu laiku – šitaip užbėgta už akių spartakistams, kurie jau ketinę skelbti Sovietų respubliką. Tą pačią naktį Vilhelmas II pabėgo Olandijon.

Imperatorius ir jo šalininkai neteko pasitikėjimo; valdyti galėjo tik socialistai. Bet kurie socialistai? Ilgą laiką vyravusi socialdemokratų partija jau prieš 1914 m. iš tiesų buvo netvari koalicija, kurią sudarė radikalai, įtikėję revoliuciniu marksizmu, profsąjungų atstovai, kuriems nerūpėjo ideologija ir kurie troško pagerinti darbininkų gyvenimą, bei funkcionieriai, kurie ieškojo vidurio, kalbėdami kaip revoliucionieriai, o veikloje vadovaudamiesi parlamentarizmo principais. Partijos delegacija, apsispręsdama 1914 m. rugpjūčio 4 d. Reichstage balsuoti už karo kreditus ir sykiu išduodama vertybes, kurias visąlaik didžiuodamiesi skelbė, galutinai suardė šį dirbtinį junginį. 1917 m. pradžioje socialdemokratai disidentai įkūrė savąją nepriklausomą socialdemokratų partiją ir ypač pabrėžtinai reikalavo siekti taikos bei socializmo. Čia jiems pritarė spartakistai – nedidelė marksistų revoliucionierių grupelė, vadovaujama Rosos Luxemburg ir Karlo Liebknechto. Pergalės kautynių laukuose viltims ėmus blėsti ir šalyje augant nepasitenkinimui, spartakistus vis labiau rėmė darbininkai radikalai, ypač nesukalbami, pragmatiškai revoliucija suinteresuoti gamyklų cechų vadovai. Jie vadovavo streikams ir 1918 m. lapkričio pradžioje pagal sovietinį pavyzdį pradėjo steigti darbininkų ir kareivių tarybas. Tad Respublikos vairą į savo rankas perėmęs Ebert lapkričio 10 d. sudarė šešių asmenų laikiną vyriausybę ir pakvietė į ją 3 socialdemokratus ir 3 nepriklausomuosius. Laikinoji vyriausybė išsilaikė nepakeista kone du mėnesius.

Nuo lapkričio 8 d. Vokietijos paliaubų komisijos deryboms su sąjungininkais vadovavo katalikų centro partijos deputatas Matthias Erzberger,

iš aneksisto atsivertęs į taikos šalininką. Ir nors lapkričio 11 d. dar nebuvo pasirašyta taika, karas baigėsi. Pradžia naujajam režimui atrodė daug žadanti, tačiau išvakarėse Ebert jau buvo sudaręs kitą, jaunai Respublikai itin lemtingų padarinių turėsiančią, sutartį. Lapkričio 10-osios vakare generolas Groener pasikvietė Ebertą ir pažadėjo, kad armija būsianti "jo vyriausybės dispozicijoj", o sykiu paprašė "vyriausybės paramos palaikant kariuomenėj tvarką ir discipliną. Karininkų korpusas tikėjosi, kad vyriausybė kovos prieš bolševizmą ir buvo pasirengęs dalyvauti kautynėse. Ebert sutiko bendradarbiauti"[1]. Palyginti su kitais Groener buvo nuosaikus ir pakankamai atsakingas, tačiau šis susitarimas sudarė sąlygas armijai atgauti prestižą ir galią, taip pat davė gerų šansų tipams, daug tamsesniems negu Groener.

Šešių vyriausybė krito gruodžio 27-ąją, kai po nesibaigiančių ginčų apie Vokietijos ateitį tiek pačiame kabinete, tiek gatvėse ir susirinkimuose, joje atsisakė dalyvauti nepriklausomieji. Kairieji reikalavo visos valdžios taryboms, taip pat – kad visuomenė būtų pertvarkyta iš pagrindų. Socialdemokratai pasisakė už parlamentinį valdymą ir nuosaikią laipsniškai įgyvendinamų socialinių bei ekonominių pertvarkymų politiką. Gruodį būta gatvių kautynių, per kurias keletas žmonių netgi žuvo ir buvo didžiai apgailimi. Tačiau apskritai didžioji dalis šalies gyventojų rėmė socialistų daugumos parlamentinį valdymą. 1919 m. sausio 19 d. Weimare vyko Konstitucinio konvento deputatų rinkimai; nepaisant komunistų boikoto, juose dalyvavo daugiau nei 30 mln. vokiečių. Iš viso buvo 421 vieta. Gavę 11,5 mln. balsų ir pelnę 163 vietas parlamente, rinkimus laimėjo socialdemokratai; už katalikų centro partiją, telkusią monarchistus ir nuosaikius respublikonus, balsavo beveik 6 milijonai, jiems atiteko 89 vietos; ką tik įsisteigusi demokratų partija, gausi iš buržuazijos kilusių intelektualų ir pažangių pramonininkų, galėjo džiaugtis netikėta sėkme – jiems pavyko gauti 5,5 mln. balsų ir 75 vietas, – kaip tik ši partija, turtinga talentų, padori per rinkimines kampanijas, savo veiklą grindžianti racionalia programa, pasirodė esanti "ta vienintelė partija, kuri pralaimi per kiekvienus rinkimus"[2]; buvusieji Imperijos konservatoriai niekuo nepakitę, tik pasivadinę nacionaline liaudies partija, laimėjo 3 mln. balsų ir 42 vietas; nepriklausomieji socialistai nuvylė savo pasekėjus laimėdami tik 2,5 mln. balsų ir 22 vietas; o štai naujai įsikūrusi tautos partija – ta į dešiniąją linkstančių stambiųjų biznierių partija, kuriai priklausė ir Stresemann, – surinkusi vos 1,5 mln. balsų, išsikovojo 21 vietą. Weimaro koalicija įgijo tvirtą pasitikėjimo mandatą.

Iškilmingas Asamblėjos atidarymas įvyko 1919 m. vasario 9 d.; po dviejų dienų prezidentu išrinktas Ebert savo ruožtu paprašė Scheidemanno sudaryti ministrų kabinetą. Į šį pirmąjį pilną kabinetą – Weimaro koaliciją – įėjo trijų pagrindinių partijų: socialdemokratų, centristų ir demokratų, atstovai. Bet Asamblėjos darbą be perstogės trikdė, nors visai ir nenutraukė, sumaištis šalies viduje ir derybos dėl taikos sutarties užsienyje. Sausio 15 d. Berlyne buvo šlykščiai nužudyti Rosa Luxemburg ir Karl Liebknecht; vasario 28 d. Bavarijoje nužudytas Kurt Eisner; siekiantį atkurti tvarką socialdemokratą Noske kovo mėnesį gana abejotinai parėmė fanatiški *Freikorps* – iš buvusių karininkų, bedarbių valkatų ir kraujo ištroškusių jaunų avantiūristų paskubomis sudaryti paramilitariniai junginiai. Po Eisnerio nužudymo Bavarijoje kilo smurto banga, buvo paskelbtas visuotinis streikas ir Tarybų Socialistinė Respublika; balandžio pabaigoj–gegužės pradžioj vyriausybės kariuomenės daliniai su tokiu pat žvėrišku žiaurumu šią respubliką sutriuškino. Tarp žuvusių – rašytojas Gustav Landauer, intelektualas idealistas ir komunistas, kurį kalėjime mirtinai sumušė kareiviai.

Tuo pat metu Versalin žeminančios taikos pasirašyti iškviesta Vokietijos delegacija siekė bent sušvelninti sutarties sąlygas, nors negalėjo jų pakeisti. Iš Prancūzijos atskriejančios žinios Vokietijoj sukėlė protesto audras; birželio 20 d. atsistatydinusį Scheidemanno kabinetą pakeitė jau kitą dieną sudaryta Gustavo Bauerio, taip pat socialdemokrato, vadovaujama vyriausybė. Naujasis kabinetas spyriojosi tik dėl kelių straipsnių, tačiau sąjungininkai buvo neperkalbami – pralaimėjęs su viskuo turi sutikti be išlygų. Gavusi ultimatumą, Vokietijos vyriausybė nebeturėjo kur dingti, ir iš naujo sudaryta delegacija, kuriai dabar vadovavo užsienio reikalų ministras socialdemokratas Hermann Müller, pasirašė šį *Diktat* birželio 28 d. Padėtis buvo be išeities, tačiau nors visi tai suprato, kapituliacijos paliktos žaizdos niekados neužgijo.

Versalio sutartis sumuštą Vokietiją užgulė sunkia ekonomine, politine našta, taip pat ir psichologiškai prislėgė. Prancūzijai sugrįžo Elzasas ir Lotaringija; vakarų Prūsiją, Aukštutinę Sileziją ir Poznanę palikus Lenkijai, nuo Vokietijos buvo atrėžta dalis jos širdies – visa Rytų Prūsija; Danzigas tapo laisvuoju miestu; kelios smulkios sritys perduotos Belgijai, dėl kai kurių kitų pasienio teritorijų nutarta spręsti rengiant plebiscitus; Vokietija neteko kolonijų; užbėgant už akių jos galimai sąjungai su Austrija, į kairįjį Reino krantą įvesta okupacinė kariuomenė; Vokietijos armija sumažinta iki 100 000 kareivių, likviduotas Generalinis Štabas, įvairiais kitais būdais varžoma ir kontroliuojama jos karinė galia. Labiausiai nepriimtinos – ži-

noma, ir daugiausia nerimo kėlusios – buvo sutarties sąlygos, kurios žeidė tą neapčiuopiamą dalyką – vokiečių "garbę". Sutartis reikalavo "už žiaurius nusikaltimus" iškelti baudžiamąsias bylas "karo nusikaltėliams", įskaitant ir buvusį imperatorių, o 231 straipsnis – kad "Vokietija ir jos sąjungininkės" prisiimtų "atsakomybę" už "visus praradimus ir netektis", kuriuos valstybės-sąjungininkės patyrė dėl Vokietijos ir "jos bendrininkių agresijos". Paskui dar reikėsią sumokėti kol kas neapskaičiuotą dalį reparacijų. Nors straipsnyje neužsimenama apie "kaltę", jam netrukus prigijo "kaltės dėl karo" pavadinimas. Dauguma vokiečių tikėjosi, kad sutartį kaip nors pasiseks anuliuoti, bet būta ir svajojusių apie kerštą.

Nepaisant to, Weimaro Asamblėjoje palyginti greitai pavyko susitarti dėl konstitucijos – jai buvo pritarta 1919 m. liepos 31 d., o rugpjūčio 11 d. ji įsigaliojo. Ji įteisino rinkinį kompromisų, kuriems labai daug kas priešinosi ir kurie labai mažai ką patenkino. Tačiau kai kuriuos dalykus šis dokumentas reglamentavo nedviprasmiškai. Vokietija tapo demokratine respublika; pagal visuotinę rinkimų teisę vykdomuose rinkimuose į Reichstagą, šalies įstatymų leidžiamąjį organą, buvo dalyvaujama nuo dvidešimt vienerių metų; nors Länder teisės buvo labai apkarpytos, Vokietija išliko federacinė valstybė. Pagrindinė vykdomosios valdžios institucija – ministrų kabinetas – buvo atsakingas Reichstagui. Bet Vokietijoje neįsigalėjo grynai parlamentinis valdymas – visos šalies gyventojų septyneriems metams renkamam prezidentui Konstitucija teikė didelius įgaliojimus: jis buvo šalies valdžios simbolis ir sykiu reprezentavo ją užsienio kraštuose, galėjo paleisti Reichstagą, skirti ir atstatydinti kanclerį, savo nuožiūra priimti sprendimus, jeigu "iškyla grėsmė visuomenės saugumui bei viešajai tvarkai". Šitai buvo numatyta garsiuoju 48 straipsniu. Įteisindama proporcinę atstovavimo sistemą, iniciatyvos reiškimo formas ir referendumus, Konstitucija buvo moderni, kaip moderni buvo ir ja nustatyta demokratinė rinkimų tvarka. Bet ekonomiką bei socialines permainas reglamentuojantys straipsniai, iš kurių tiek daug visi tikėjosi, buvo gana neapibrėžti. Konstitucija nustatė pagrindines vokiečių teises ir pareigas, taip pat teikė vilties, kad šalyje įsigalės parlamentinis ekonomikos valdymas. Bet iš tikro ne itin daug ką pavyko įgyvendinti: kompromisai tarp proletariato ir buržuazijos baigėsi buržuazijos pergale ir proletarų pralaimėjimu. Vis dėlto nuveikta ne taip jau mažai; nepaisant gausių protestų, virš Vokietijos suplevėsavo netgi nauja – juodos, raudonos ir aukso spalvų 1848-ųjų metų – vėliava. Iš Weimaro pasklidę delegatai išsiskirstė po Vokietiją, kurią slėgė negandos, bet Respublika jau gyvavo.

II. 1919 M. RUGPJŪTIS–1923 M. GRUODIS: NEGANDOS TEBESITĘSIA

Nors pirmųjų Respublikos metų įvykiai nenulėmė Weimaro likimo, tačiau turėjo didelės įtakos tolesniam jo gyvavimui. Kiti ketveri metai – tai smurto šalies viduje ir tarptautinės izoliacijos laikotarpis; Vokietijos nelaimei, šie veiksniai vienas kitą sąlygojo ir sunkino.

Po nepavykusio Kappo pučo, kuris, beje, sukėlė nemenką išgąstį, 1920 m. kovą kancleris Bauer užleido vietą taip pat socialdemokratui Mülleriui, ir šiam iki birželio pavyko išsergėti koaliciją. Kappo pučas – pirmasis bent kiek rimtesnis kontrrevoliucijos bandymas. Nuo pat Versalio sutarties pasirašymo nenorintys su ja susitaikyti varė propagandą prieš Respubliką ir puoselėjo monarchijos atkūrimo planus. 1920 m. kovo 13-ąją sąmokslininkai išlindo į dienos šviesą. Berlynan įžengusią karinio jūrų laivyno brigadą pasveikino Ludendorff, o pučo vadas Dr. Wolfgang Kapp, Rytų Prūsijos valdininkas, įsidėmėtina – civilis, atvyko į miestą pareikšti pretenzijų į kanclerio postą. Kariuomenės daliniams atsisakius šaudyti į sukilusius savo draugus, apdairi vyriausybė suprato, kad pats laikas sprukti. Tačiau suokalbininkai iš nepatyrimo ir kvailumo neįstengė numatyti, jog civilinės valdžios pareigūnai jų neparems, ir netrukus prasidėjęs visuotinis streikas pakirto "naująją valdžią". Po keturių dienų Kapp su draugužiais atsistatydino, grąžindami tai, ko niekados neturėjo. Išskyrus reakcionierių tebekontroliuojamą Bavariją, šalyje vėl įsitvirtino ankstesnioji valdžia. Pernelyg dideliu nuolaidžiavimu militaristams apkaltintas Noske buvo išmestas iš kabineto, tačiau Kappui buvo leista pabėgti į užsienį, ir "didysis valymas", kurio visiškai teisingai reikalavo Scheidemann, taip ir nebuvo atliktas.

1920 m. birželio 6 d. įvykę Reichstago rinkimai respublikonams buvo pražūtingi. Įgijusios milijonų rinkėjų paramą ir gavusios keliasdešimt papildomų vietų parlamente, Vokietijos nacionalinė ir Stresemanno tautos partijos labai sustiprėjo; netekę kone trečdalio šalininkų, akivaizdžiai susilpnėjo demokratai, socialdemokratai tesurinko 5,5 mln. balsų, o štai nepriklausomų socialistų įtaka gerokai išaugo. Kita grėsminga tendencija – partijų trupėjimas į daugybę smulkių grupuočių. 11 mln. balsų pelniusi ir 225 deputatų vietas išsikovojusi Weimaro koalicija neteko parlamento daugumos; jos įtaką atsvėrė įvairiausios partijos, kurios iš viso turėjo 241 vietą ir 14,5 mln. rinkėjų balsų. Ne kiekvienas kairysis ar dešinysis radikalas buvo mirtinas Respublikos priešas; tačiau patikimų šalininkų būta ne-

daug. Stiprėjo militaristinės ir "tiesioginio veiksmo" politikos jėgos, revoliuciniai ir kontrrevoliuciniai šūkiai.

Po ilgų derybų centristas Konstantin Fehrenbach sudarė kabinetą, kurį po metų, 1921-ųjų gegužės 10 d., pakeitė kito centristo – Josepho Wirtho vyriausybė, o tų pačių metų spalio mėnesį – antrasis Wirtho kabinetas; šis išsilaikė iki 1922 m. lapkričio 22 dienos. Bet problemos liko tos pačios. 1921 m. balandžio pabaigoje sąjungininkai pranešė, kad nemažą dalį reparacijų sumokėjusi Vokietija vis tiek gerokai vėluoja, ir nustatė bendrą sumą – 132 milijardus aukso markių, iš kurių 8 milijardai jau buvo sumokėti. Wirtho ministrų kabinetas, vykdydamas Vokietijos įsipareigojimus, atidavė dar vieną milijardą auksu. Bet vis grėsmingesnė darėsi infliacija, kilusi dėl aukso trūkumo ir iškreipusi išmokų balansą bei kapitalo augimą. 1921 m. sausį vieną dolerį atitiko 45 vokiečių markės, ir nors pavasarį bei vasarą išsilaikė 1 ir 60 santykis, rudenį kursas pakilo iki 100, o metų pabaigoje 1 dolerio perkamoji galia jau buvo tolygi 160 Vokietijos markių. Prieš tai ištiko dar kita nelaimė: du ekskarininkai nušovė Matthias Erzbergerį. Žudikams pavyko pasprukti į Vengriją, o ši atsisakė juos išduoti; namuose likusių jų bendrininkų arba niekas nepersekiojo, arba jie buvo paleisti. Tūkstančiai džiūgavo atvirai ir begėdiškai. Spalį įgyvendindami kovo mėnesio plebiscito rezultatus, po nesibaigiančių karinių nesusipratimų sąjungininkai nustatė naujas Aukštutinės Silezijos sienas. Sprendimo, kuris visus tenkintų, nebuvo įmanoma rasti, tačiau sąjungininkai priėmė tokį, kuris sukėlė valdžios krizę; pats Wirth, tiesa, gana sėkmingai iš jos išsisuko. Jo naujai sudarytame kabinete žydas Walter Rathenau, simpatizavęs šviesiaplaukiams šiauriečiams – toji mįslinga asmenybė, savy sulydžiusi svajotoją ir politiką, – tapo dar įtakingesnis nei pirmojoje Wirtho vyriausybėje, kurioje ėjo rekonstrukcijos ministro pareigas. 1922 m. sausio 31 d. Wirth patvirtino jį užsienio reikalų ministru. Paskyrimas, turėjęs padėti išvengti nelaimių, sukėlė jų visą griūtį.

Tarptautinė Vokietijos padėtis tebebuvo kebli; jos neišgalėjimas laiku sumokėti skolų dar labiau kurstė antivokiškas nuotaikas Anglijoje ir Prancūzijoje. 1922 m. sausį "dorąjį europietį" Aristide'ą Briand'ą pakeitė Raymond Poincaré, išlygų nepripažįstąs Versalio taikos šalininkas. Rathenau kelias nebuvo rožėmis klotas. Priešai, kurių jis apsčiai turėjo tėvynėje, jam tikrai nepadėjo. Dešiniųjų mitinguose ir studentų smuklėse sklandė dainelė: "*Knallt ab den Walther Rathenau/ Die gottverfluchte Judensau*" (Nušaut tą Waltherį Rathenau, prakeiktą žydo išperą). 1922 m. birželio 24 d. jauni dešiniųjų žaliūkai tą ir padarė, – poezija tapo tikrove. Vienas iš policijos persekiojamų žmogžudžių buvo nukautas, kitas pats nusižudė,

trečiasis, gavęs penkiolika metų, iškalėjo septynerius – kaip visuomet, taip ir šįkart, Respublika buvo atlaidi savo priešams. Kai kurie "svyravę" respublikonai dabar jau atsimetė nuo savo buvusių sąjungininkų, karingų nacionalistų. "Tikrieji priešai, – pareiškė kancleris Wirth, – tai dešinieji", tačiau nepataisomi dešinieji nepaliaudami tęsė teroro ir šmeižto kampaniją. Vadovaujami fanatiško magnato Hugo Stinneso, pasitikėjimą savo jėgomis atgavo ir stambieji pramonininkai; pasklido gandai, esą vietoj aštuonių būsianti įvesta dešimties valandų darbo diena.

Tokiomis aplinkybėmis Ebert siekė plačiai atstovaujamos vyriausybės, tačiau socialdemokratai atsisakė paremti kabinetą, kuriame buvo konservatyvios Stresemanno tautos partijos narių. 1922 m. lapkričio 14 d. kancleris Wirth atsistatydino; lapkričio 22 d. jo postą užėmė Wilhelm Cuno, Hamburgo Amerikos Linijos vadovas; pastarojo kabinete socialdemokratų jau nebebuvo. Poincaré Prancūzijoje tebesilaikė griežtai antivokiškos politikos; įpusėjus spaliui, santaikos siekiantį Davidą Lloyd George'ą Anglijoje pakeitė Bonar Law; spalio 30 d. Italijoje į valdžią atėjo Mussolini. Naujas žvaigždžių išsidėstymas nežadėjo nieko geresnio. Poincaré ragino okupuoti Ruhrą. Faktai patys už save bylojo: vokiečiai laiku nesumokėjo reparacijų, o prancūzai delsimą aiškino kaip tyčinį sabotažą. 1922 m. gruodžio pabaigoj Reparacijų komisija oficialiai pareiškė, kad Vokietija nevykdanti savo įsipareigojimų; 1923 m. sausio 11 d. į Ruhrą įžengė prancūzų ir belgų karinės dalys ir ėmėsi valdyti čia esančias šachtas bei pramonės įmones valstybių nugalėtojų įgaliojimu. Prancūzai kurstė separatistines nuotaikas; okupacinė kariuomenė kirto nesidairydama į šalis ir įžūliai plėšikavo. Būta kruvinų susidūrimų. Vokietijos vyriausybė rekomendavo laikytis pasyvaus pasipriešinimo. Gamyba apmirė. Jau ir ligi tol grėsminga infliacija tapo suvis nebevaldoma; bedarbystė, pražūtingai senkančios mokesčių įplaukos, Ruhro okupacijos padariniai, – šitokios naštos markė nebeįstengė atlaikyti. Reichsbankas stengėsi padėti, bet jo sankaupos buvo jau veik išsekusios, ir 1923 m. balandį užtvanka griuvo: pinigų vertė kasdien krito, infliacijos mastai neregėtai išaugo – kad išsiųstum laišką ar nusipirktum kepaliuką duonos, 1923 m. spalio mėnesį reikėjo mokėti nebe milijonus, nebe milijardus, bet trilijonus markių. Fermeriai nebetiekė žemės ūkio produkcijos, pramonės gamyba kaip niekados smuko, būta maištų dėl maisto, darbininkai kone badavo, milijonai iš buržuazijos neteko visų savo santaupų, o spekuliantai lobo. Visiškas ekonomikos sutrikimas ir psichologinės traumos dar labiau sustiprino tolydžio augantį nepasitikėjimą Weimaro respublika.

1923 m. rugpjūčio pradžioje socialdemokratai paragino sudaryti nacio-

nalinę koaliciją ir sykiu išreiškė nepasitikėjimą Cuno. Cuno atsistatydinus, Ebert įpareigojo Stresemanną sudaryti naują kabinetą; pirmoji Stresemanno vyriausybė išsilaikė iki spalio pradžios, antroji – iki lapkričio pabaigos. Gamybos augimui paskatinti pagaliau imtasi aktyvių priemonių: veikdama pagal Hjalmaro Schachto nurodymus, vyriausybė liovėsi spausdinti pinigus, įvedė griežtą ekonominę tvarką, išleido apyvarton naują, visais Vokietijos ištekliais "padengtą" markę – *Rentenmark*. Schacht susilaukė atpildo – jis tapo Reichsbanko prezidentu. Padėtis buvo stabilizuota, tačiau vargai tebesitęsė.

Stresemanno santarvės siekianti politika galutinai išerzino dešiniuosius, ir taip jau nirštančius ir kurstomus prancūzų agresyvumo, visoje šalyje tvyrančio netikrumo, taip pat akinamus smulkių pergalių, pasiektų Bavarijoje. 1923 m. lapkričio 8-osios naktį ir 9-osios rytą Hitler, Göring ir Ludendorff su sauja sėbrų surengė pučą Münchene. Akcija žlugo; kelis sąmokslininkus pavyko sugauti, jiems buvo iškeltos baudžiamosios bylos. Ludendorffą, aišku, išteisino; Hitler buvo apkaltintas tėvynės išdavimu, tačiau jam niekas nesutrukdė teismo procesą paversti propagandiniu išpuoliu prieš Respubliką. Jam buvo paskirta pati mažiausia bausmė – penkeri metai, iš kurių jis prakalėjo ne daugiau kaip aštuonis mėnesius ir tapo reikšmingu politiku. Jau 1919 m. liepą Adolf Hitler įstojo į mažai kam žinomą ir neįtakingą dešiniųjų sambūrį – nedidelę antisemitų, antirespublikonų, ne itin aiškių socialistų fanatikų grupelę Bavarijoje, – ir jam akyse ji palaipsniui augo ir stiprėjo. 1920 m. balandį ji surašė programą ir pasivadino nacionalsocialistine vokiečių darbininkų partija – gana iškalbingu vardu. Trejus metus naciai kėlė sumaištį, ragino griebtis smurto prieš žydus, sakė aistringas kalbas prieš Respubliką ir spėjo nusipelnyti kai kurių aukštų valdžios pareigūnų palankumo. Žlugus 1923 m. lapkričio mėnesį Hitlerio rengtam perversmui, stabilizuojantis šalies finansinei padėčiai, respublikonai lengviau atsikvėpė; ir iš tiesų, kas gi tas Hitler, jeigu ne vienas iš daugybės pamišėlių? Praėjo keleri metai, ir jie įsitikino, kaip labai klydo.

III. 1923 M. GRUODIS–1929 M. SPALIS: "AUKSINIS" TREČIASIS DEŠIMTMETIS

Tvirtinimas, kad laimingi amžiai neturi istorijos, yra mitas, tačiau, kad ir kaip ten būtų, viduriniaisiais gyvavimo metais Weimaro respublikai bu-

vo toli gražu iki visiškos laimės; vis tik šio palyginti ramaus laikotarpio politinius įvykius galima greitai apmesti. Atrodė, kad šalyje ir užsienio kraštuose vėl įsigali sveikas protas.

1923 m. socialdemokratai nuvertė Stresemanno kabinetą, apkaltinę jį tuo, kad buvęs pernelyg atlaidus sąmokslą rengusiems dešiniesiems ir per daug gyvai reaguodavęs į kairiųjų radikalizmo apraiškas, betgi šeši kabinetai, valdę Vokietiją nuo 1923 m. gruodžio iki 1928 m. birželio pabaigos, užsispyrėliškai laikėsi tų pačių nuostatų: visuose Stresemann buvo užsienio reikalų ministras; keturiems jų vadovavo kancleris Wilhelm Marx, centristų lyderis, o dviems – Hans Luther, nepartinis, bet konservatoriams simpatizavęs visuomenės veikėjas. Tai buvo palyginti ramus, sykiu konservatyvus laikotarpis: nors socialdemokratai kaskart gelbėdavo savo rinkėjų balsais, per penkerius metus jų atstovai neįėjo nė į vieną vyriausybę. Tuo metu Poincaré pralaimėjo 1924 m. gegužės mėnesį vykusius rinkimus; jį pakeitė Édouard Herriot, dar vienas "doras europietis", palankus sunkioj būklėj atsidūrusiems vokiečiams. Jo įtaką stiprino "Daweso planas", pavadintas amerikiečių bankininko ir valstybės veikėjo Charleso G. Daweso vardu; juo buvo siūloma evakuotis iš Ruhro, žymiai sumažinti reparacijas, taip pat duoti Vokietijai paskolų.

Nepaisydama tūžmingo dešiniųjų priešinimosi, Vokietijos vyriausybė šiam planui pritarė. Nuolat kartodavosi ta pati istorija: nuolaidos, kurios nesukalbamiems prancūzams atrodydavo pernelyg didelės, nesutaikomiems vokiečiams dingodavosi pernelyg menkos. 1924 m. liepą Londone susitiko sąjungininkai, o rugpjūčio mėnesį pakvietė atvykti ir vokiečius; kad ir labai nenoromis, prancūzai sutiko išvesti dalį kariuomenės. Po aršių ginčų Reichstage vokiečiai sutiko su Dawes'o planu, ir prancūzų kariuomenė pradėjo trauktis iš Ruhro – 1925 m. liepą jų ten jau nebebuvo, Vokietija gavo užsienio paskolų, o Rentenmarkę pakeitė Reichsmarkė. Įpusėjus 1925-iesiems, iš tiesų prasidėjo "auksinis" trečiasis dešimtmetis.

Tačiau 1925 m. vasario 28 d. mirė prezidentas Ebert, ir jo įpėdinio rinkimai atgaivino visus ankstesnius prieštaravimus. Per pirmąjį turą niekas nesurinko reikiamos balsų daugumos; per antrąjį pakako kvalifikuotos daugumos. Po ilgų partinių manevrų, atšaukus vienus kandidatus ir jų vieton keliant kitus, galų gale pagalės buvo išrinktas ne kas kitas, o tasai gerokai pagyvenęs Pirmojo pasaulinio karo didvyris Hindenburg, kuriam pavyko iškovoti daugiausia – 14,5 mln., arba 48 nuošimčius rinkėjų balsų. Jo pagrindinis varžovas – centristų lyderis Marx – gavo beveik 14 milijonų. Atrodė, kad Respublikai suduotas rimtas smūgis, tačiau Hindenburg pa-

kankamai sąžiningai ir – kol nenuseno – gana veiksmingai vadovavo vykdomajai šalies valdžiai.

Vokiečių respublikonų nuogąstavimams dėl Hindenburgo sklaidantis, pamažu slūgo ir užsienio kraštuose kilęs nerimas. Palaipsniui baigėsi Vokietijos izoliacija. 1925 m. pradžioj pradėjęs derėtis su sąjungininkais, Stresemann spalio mėnesį Locarne pasirašė Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Belgijos, Italijos ir Vokietijos sutartį, kuria buvo nustatytos vakarinės Vokietijos sienos ir raginama taikiai spręsti visus nesutarimus. Kaip visuomet, kai būdavo žengiama santarvės link, taip ir šįkart dešinieji sutartį paskelbė niekine; vis dėlto vargais negalais ji buvo patvirtinta. Keletą metų "Locarno dvasia" lėmė diplomatinį Europos gyvenimą. 1926 m. birželį Vokietija sudarė taikos sutartį su Sovietų Rusija; rugsėjo mėnesį įstojo į Tautų Sąjungą. Šiuos laimėjimus Stresemann pratęsė dalyvaudamas diskusijose su Briand'u dėl taikaus tarptautinio sugyvenimo, vykusiose ir pasibaigusiose 1928 m. Kelloggo–Briand'o sutartimi, kuria pripažinta, kad karas – smerktinas nacionalinės politikos vykdymo būdas. Visa tai buvo nelyginant graži širma nemaloniai tikrovei pridengti.

Panašiai apgaulinga buvo ir Vokietijos vidaus gerovė. Tikrai, gyventi buvo lengviau: Vokietijos pramonė modernėjo, komerciniai reikalai klostėsi sklandžiai, atlyginimai buvo pakankamai dideli, bedarbių mažėjo – 1928 m. jų buvo tik trys ketvirtadaliai milijono. Bet tuo pat metu slapčiomis plėtojosi ir grėsmingos tendencijos: kaip niekados buvo suaugę pramoninis ir prekybinis kapitalas, tiek federalinė, tiek žemių valdžia švaistė biudžeto lėšas; įtakingas pramonės magnatas Alfred Hugenberg, turtus susikrovęs infliacijos metais, užvaldė visą viešosios nuomonės industriją; galų gale, didžia dalimi Vokietijos gerovę lėmė iš užsienio "perpumpuojamas" kapitalas, – o tasai šaltinis kiekvieną akimirksnį galėjo išsekti. Komunistai ir toliau nesileido į jokias kalbas apie bendradarbiavimą su socialdemokratais – jų žodžiais tariant – "socialfašistais". Naujoje kariuomenėje atgimė seni idealai – ji troško politinės įtakos, reikalavo nacionalistinės politikos ir slapto ginklavimosi. O ir dešinieji fanatikai niekados nesiliovė svajoję nuversti režimą, kuris tiesiog savižudiškai jiems nuolaidžiavo. Plieninio šalmo (*Stahlhelm*) – ekstremistinės antiveimariškos veteranų grupuotės, įsikūrusios 1918 m. ir tolydžio gausėjusios – Brandenburgo skyrius 1928 m. tiesiai šviesiai pareiškė: "Mes nekenčiame dabartinio režimo"; jis "mums sutrukdė išlaisvinti pavergtą Tėvynę, paneigti melą, kad Vokietija kalta dėl karo, ir išsikovoti būtinos *Lebensraum* rytuose. Mes skelbiame karą sistemai, kuri nūdien valdo mūsų valstybę, ir visiems,

kurie savo kompromisų politika ją remia"[3]. Netiesa būtų sakyti, kad niekas neišgirdo šių žodžių, tačiau reikalai klostėsi pernelyg gerai, kad būtumei jų išsigandęs.

Iš tiesų, kol naciai ir jų sąjungininkai svyravo ir niršo – santarvės ir gerovės laikai jiems niekados nebuvo palankus metas, – o komunistai tebesispyriojo opozicijoj, socialdemokratai tolydžio kaupė jėgas. Per paskutiniuosius 1924 m. gruodžio visuotinius rinkimus į Reichstagą socialistai laimėjo 131 vietą; po naujų, 1928 m. gegužės mėnesį vykusių, jiems atstovavo jau 152 deputatai. Vokiečių nacionalistai, priešingai, iš turėtų 103 vietų teišsaugojo 78, o naciams iš 14 vietų beliko dvylika. Kitos dešiniosios ir centristinės partijos taip pat patyrė nuostolių; išmušė valanda, kai kurį laiką kitus rėmę socialdemokratai vėl galėjo tapti "vadovaujančia" partija. 1928 m. liepos 28 d. Hermann Müller sudarė "asmenybių" kabinetą, į jį įtraukdamas nusipelniusius, savo nuomonę turinčius žmones; dauguma jų buvo socialdemokratai. Tačiau ne visi: nepakeičiamasis Stresemann, kiek pasvyravęs, darsyk prisiėmė užsienio reikalų ministro pareigas. Weimaro priešai, aišku savaime, netylėjo. Grėsmingasis Hugenberg perėmė vadovavimą vokiečių nacionalinei partijai ir netrukus pradėjo derėtis su Hitleriu, vis dar pariju Vokietijos politiniam gyvenime; tarp daugelio savanorių duobkasių, pasiryžusių palaidoti Respubliką, Hugenbergui neabejotinai tenka žymi vieta. Nürnberge naciai vėl pakilo į partines kovas – 1927 m. rugpjūčio mėn. savo sambūryje jie propagavo rasistines teorijas ir kvietė "apvalyti" Vokietijos politinį kūną ir "išgryninti" vokiečių sielą. Ir tai nebuvo vien pikti rėkavimai: kaskart vis daugiau radosi nacių šalininkų ir pakankamai respektabiliuose visuomenės sluoksniuose – tarp Respubliką niekinusių karininkų, tarp stambių žemvaldžių, svajojusių apie restauraciją, tarp pramonininkų, kuriems rūpėjo išsaugoti savo trestus ir suvaržyti socialistų profsąjungų veiklą.

Tačiau 1928 ir 1929 metais daugiausia įtampos tebekėlė užsienio politikos reikalai. Tik 1929 m. rugpjūtį Briand pažadėjo ligi metų pabaigos išvesti iš Pareinės paskutiniuosius prancūzų kariuomenės dalinius – okupacijos žaizda pūliavo visus šešerius lemtinguosius metus. Kiek anksčiau, 1928 m. gruodžio vidury, prancūzai, anglai ir vokiečiai buvo susitarę sudaryti ekspertų komisiją, kuri turėjo darsyk ištirti Vokietijos pajėgumą mokėti reparacijas. Jungtinės Valstijos irgi sutiko prisidėti, ir jos delegacijos narys Owen D. Young tapo komisijos pirmininku. Ekspertai, tarp kurių buvo ir finansų išminčiaus reputaciją turintis Hjalmar Schacht, viešai ir patys vieni ginčijosi pusę metų. 1929 m. birželio 7 d. jie pagaliau pasirašė

susitarimą: niekas nebesikiš į Vokietijos reikalus, bet už tai ji privalėsianti mokėti kaskart vis didesnius reparacijų įnašus – nuo 1,7 milijardų markių pirmaisiais metais iki 2,5 milijardų 1966 m., o paskui – po 1,5 milijardo ligi pat 1988 metų. Tai buvo gana daug, bet vis dėlto mažiau, nei ligi tol būdavo reikalaujama; nors toks konkretumas dabar atrodo absurdiškas, jis turėjo apmaldyti aistras ir sudaryti įspūdį, jog reparacijos – grynai techninė problema. Vokiečių reakcija buvo greita ir lengvai numanoma: Hitler ir Hugenberg įtūžę sutartį pasmerkė, dešinieji svaidėsi žaibais, respublikonai ryžtingai ją gynė, o ją patvirtinti buvo delsiama. Dėl Youngo plano net ir plebiscitas rengtas, tačiau jam žlugus, Schacht, vienas iš jo signatarų, atsimetė; kovo 7 d. atsistatydinęs iš Reichsbanko prezidento pareigų, jis nelauktai susidėjo su dešiniaisiais ekstremistais. Po penkių dienų Reichstagas balsų dauguma planą pagaliau patvirtino, ir Hindenburg neprieštaraudamas sąžiningai jį pasirašė. Betgi tada, 1930-ųjų kovo vidury, jau buvo praėję penki mėnesiai nuo Vokietijos užsienio politikos architekto Gustavo Stresemanno mirties. Ištisus metus kamuojamas ligos, įžeidinėjamas savo paties partijos narių, šmeižiamas nacių ir vokiečių nacionalų, jis ligi paskutinio atodūsio gynė savo politiką. Jis mirė 1929 m. spalio 3 d., o jo įpėdiniu tapo tai pačiai kaip ir jis vokiečių tautos partijai priklausęs Julius Curtius – jo bičiulis ir pasekėjas, jam tačiau neprilygęs ir jo neatstojęs. Stresemann derėtų sielotis, – iš tiesų, ką gali vienas, įtrauktas į sumaištingą istorijos sūkurį? New Yorke, Paryžiuje, Berlyne kilo jėgos, kurioms pasipriešinti Stresemann, kaip ir bet kuris kitas jo vietoj, neturėjo jokių galimybių. Vis dėlto, jo mirtis – didelis praradimas; jeigu ji buvo ne priežastis, tai bent jau ženklas, kad prasideda pabaiga.

IV. 1929 M. SPALIS–1932 M. GEGUŽĖ: PRASIDEDA PABAIGA

Stresemanno mirtis paaštrino dilemą, iškilusią "buržuaziniam, politiškai benamiam protestantizmui"[4], – tai didžiulei gausybei rinkėjų, kurie mirtinai bijojo komunistų, kurie nenorėjo turėti reikalų su socialistais, kuriems įtartini atrodė katalikų centristai, kuriuos karas ir jo padariniai išmušė iš pusiausvyros ir kurių daugeliui jokio įspūdžio nepadarė nei spartus Vokietijos atsinaujinimas, nei jos atgautas tarptautinis prestižas. Stresemann tiems milijonams buvo parodęs, kad verta bendradarbiauti su so-

cialdemokratais, – kaip jis kandžiai pasakė, ne iš meilės, bet iš reikalo. Po jo mirties tautos partijos dešinieji vėl prabilo garsiau ir taip prisidėjo prie Weimaro koalicijos – jo gyvybiškai svarbaus politinio centro – byrėjimo.

Visa tai nebūtų buvę labai grėsminga, jeigu ne pasaulinė ekonomikos krizė. Bet jinai smelkėsi. Trapi Vokietijos gerovė pirmąsyk pasirodė labai abejotina 1929 m. pradžioje – bedarbių padaugėjo iki dviejų milijonų ir sumažėjo mokesčių įplaukos. Pagrindinė politinių diskusijų tema tapo bedarbystės pašalpos – dar viena papildoma ir tolydžio auganti našta, tekusi vyriausybei; socialdemokratai vengė apie tai kalbėti, o stambiesiems pramonininkams ir konservatoriams tai buvo it krislas aky, ir toms išmokoms jie suversdavo kaltę dėl visų Vokietijos nelaimių. Po to dar, pačioje 1929 m. spalio pabaigoje krachas, ištikęs Wall Streeto biržą. Jo padariniai buvo visur juntami; pasaulį prislėgė didžioji depresija. Bet pražūtingiausia ji buvo netvariausiam režimui, – Vokietijai, kuri daug labiau priklausė nuo užsienio kraštų paramos, nei dauguma vokiečių manė ar patys sau drįso pripažinti. Kiekviena šalis susirūpino pirmiausia savimi, Vokietijos eksportas sunyko, jai teiktos paskolos nebebuvo atnaujinamos. Taigi toliau seko mokesčių įplaukos, daugėjo bankrotų, nesulaikomai augo nedarbas. Socialdemokratai reikalavo pakelti bedarbystės pašalpas; centristai ir tautininkai, dabar atstovaujantys darbdaviams, tam priešgyniavo; 1930 m. kovo 27 d. Müllerio kabinetas atsistatydino. Didžioji koalicija žlugo. Rytojaus dieną Hindenburg paprašė Heinricho Brüningo sudaryti "asmenybių" kabinetą. Brüning, nuo 1927 m. centristų delegacijos Reichstage pirmininkas, šaltas, konservatyvių pažiūrų katalikas, pelnęsis gero finansų eksperto ir prasto oratoriaus reputaciją, žadėjo tęsti taikią užsienio politiką, reikalavo imtis ryžtingų ekonominių priemonių ir kone grasindamas ragino šiomis kritinėmis aplinkybėmis Reichstagą susitelkti ir bendradarbiauti. Jo programa buvo tokia: nustatyti tvirtas žemės ūkio produktų kainas, padidinti akcizo mokestį, sumažinti valdymo išlaidas, – tai politika, kuria siekta pažaboti infliaciją; ji turėjo įtikti konservatoriams ir įbauginti darbininkus. Tačiau nacionalistams to buvo per maža; iššaukiamai niekindami policijos įsakus, naciai veržėsi į gatves ir toliau varė obstrukcijos politiką; suprantama, socialdemokratai ir komunistai taip pat priešiškai vertino Brüningo siūlymus. Be perstogės griūvant nelaimėms, veik nepastebėta prasprūdo netgi prancūzų kariuomenės išvedimo iš Vokietijos žemių pabaiga 1930 m. birželio 30 dieną – dar vienas ironiškas įrodymas, kokios efemeriškos politinės aistros. Kadangi dėl Brüningo programos niekaip nepavyko susitarti, kancleris pagrasino pasiremsiąs Weimaro konstitucijos 48 straips-

niu; patyręs pralaimėjimą Reichstage, užuot atsistatydinęs, liepos 16 d. jisai tuo straipsniu pasinaudojo. Vokietija tapo tiesiogiai valdoma prezidento. Niekaip kitaip nebeįstengdamas atsiginti protestų, Brüning paleido Reichstagą ir paskelbė 1930 m. rugsėjo 14 dieną naujus rinkimus.

Atsakomybę suvokiantys socialistų ir buržuazijos politikai nebuvo akli ir matė ekstremistų rengiamus išpuolius; visą vasarą jie stengėsi rasti kokią nors išeitį. Veltui. Rinkiminė kampanija nusirito dar didesnėmis demagogijos ir atviro smurto bangomis, ir rugsėjo 14-osios rinkimai praėjo audringai: 1930 m. balsavo 35 mln. žmonių, nors prieš dvejus metus – daug mažiau, tik 30 mln. Daugumą šių naujų rinkėjų, ligi tol apatiškų žmonių, prie rinkimų urnų ateiti paskatino visą šalį užgriuvęs vargmetis ar militaristinių partijų propaganda; tarp jų buvo gausu jaunimo, – dar anksčiau už vyresniąją kartą universitetuose ir tiesiog gatvėse pasukusio su dešiniaisiais. Socialdemokratai laikėsi tvirtai; praradę pusę milijono balsų ir 10 vietų, jie parlamente dar turėjo 132 savo atstovus. Centristus remiančių būrys pasipildė puse milijono naujų šalininkų, ir jų vietų skaičius nuo 78 išaugo iki 87. Kitos partijos patyrė didžiulius nuostolius – jos neteko daugybės balsų, sykiu ir vietų parlamente. Komunistai gavo milijoną balsų ir 23 vietas; Reichstage jiems atstovavo 77 delegatai. Bet tikrąją pergalę šventė naciai; už juos balsavusių žmonių skaičius nuo 800 tūkstančių šoktelėjo iki beveik šešių su puse milijono, o vietų – nuo 12 iki 107. Iš visų ekstremistų tik kraštutiniai dešinieji sugebėjo išlošti iš tuometinės padėties Weimaro Vokietijoje.

Brüning tebevadovavo vyriausybei ligi 1932 m. gegužės 30 d.; per visą tą laiką toliau kilo nedarbas, vis labiau plito skurdas ir smurtas, tolydžio gausėjo požymių, kad Respublika merdi: ne vienam intelektualui 1930 m. rugsėjo keturioliktoji siejosi su Respublikos pabaiga. Per visus 1931 metus Hindenburg vieną po kito leido nepaprastuosius dekretus – dėl maisto produktų kainų kontrolės, dėl bankų išmokų reguliavimo, dėl bedarbystės kompensacijų sumažinimo. Naciai nė nemanė slėpti savo planų. Per 1930 m. rugsėjo mėnesį vykusį teismo procesą, kuriame už tėvynės išdavimą buvo teisiami trys leitenantai, verbavę į nacių partiją karininkus, Hitler pasakė ginamąją kalbą ir visiškai atvirai, nesibaugindamas nei dienos šviesos, nei į jį nukreiptų žvilgsnių, pagrasino – esą jeigu jo "sąjūdžiui" pavyksią pasiekti pergalę, už "lapkričio nusikaltimus" būsią atlyginta, ir tada jau "tikrai galvos žemėn lėksiančios". Naciai pradėjo puldinėti žydų krautuves, apsukriai Goebbelso vadovaujama nacių spauda ragino nesitaikstyti su respublikonais, demokratais, žydais ir komunistais, – visais tais "lapkričio

nusikaltėliais"; per nacius pasidarė nebeįmanoma kino teatruose rodyti Remarque'o *Vakarų fronte nieko naujo*. Tuščiai stengtasi uždrausti jų eitynes, ir per 1931 metų spalio mėnesį Harzburge įvykusį suvažiavimą, kuriame dalyvavo tokie iškilūs nacių veikėjai kaip pramonininkai Thyssen ir Hugenberg, karininkas Seeckt, finansininkas Schacht, jie dar labiau sutvirtino savo dešiniąsias pozicijas. Čia buvo įkurtas "nacionalinis" frontas prieš bolševizmą – tegul dar netvarus, tačiau lemtingos reikšmės turėjęs sandėris, vienon gaujon suplakęs galingus piniguočius, tūžmasties pilnus politikus, skurdžių minias ir aristokratijos nuobiras.

Grėsmė buvo pakankama, kad paskatintų socialdemokratus remti Hindenburgą per 1932 metų pradžioj numatytus šalies prezidento rinkimus. 1932 m. sausį nedarbas šoktelėjo per šešis milijonus, ir bet ko galėjai tikėtis. Bet "Harzburgo frontas" dar pritrūko vienybės, kad įstengtų susitelkti aplink Hitlerio kandidatūrą; per kovo 13 dieną įvykusius rinkimus Hindenburg laimėjo 18,5 mln. balsų, Hitler – beveik 11,2, komunistų kandidatas Thaelmann – kone 5 ir Duesterberg, nacionalistų kandidatas – 2,5 milijono balsų. Prireikė dar vieno turo, ir balandžio 10 dieną, gavęs daugiau kaip 19 milijonų balsų, Hindenburg vėl tapo Respublikos prezidentu; 13,5 milijonų pelnęs Hitler užėmė tvirtą antrąją vietą; gerokai atsilikęs, negavęs nė 4 milijonų, Thaelmann liko trečias. Po trijų dienų prezidentas uždraudė abi paramilitaristines nacių asociacijas – Rudmarškinius (SA) ir Juodmarškinius (SS), bet per vietinės valdžios rinkimus naciams pavyko konsoliduotis, ir gegužės 12 dieną generolas Groener, gynybos ministras, atsakingas už vyriausybės vykdytą antinacistinę politiką, buvo nušalintas nuo pareigų. Po to dar gegužės 30 d. Hindenburg, bičiulių ir įtakingo patarėjo Kurto von Schleicherio įtikintas, kad Brüningo socialinės programos atsiduoda agrariniu socializmu, paleido jo vadovaujamą kabinetą. Brüningo įpėdiniu tapo pilkas, išdžiūvęs, visų stumdomas reakcionierius centristas Franz von Papen. Net iš pažiūros – tikras karstadirbys.

V. 1932 M. LIEPA–1933 M. SAUSIS: BARBARYBĖS LINK

Ir visos šios istorijos pabaigoje – baimė, terorizmas, atsakomybės stoka, prarastos galimybės ir begėdiška išdavystė. Von Papeno kabinete gynybos ministro pareigas ėjo Kurt von Schleicher; be jo, čia dar buvo gru-

pelė aristokratų – visiška naujovė Weimare. Anot S. Williamo Halperino, "Paskirtųjų asmenų sąrašas atrodė toks panašus į žymiųjų Vokietijos žmonių sąvado 'Kas yra kas' puslapį, kad Papeną ir jo kolegas imta pravardžiuoti 'Almanach de Gotha' kabinetu"[5]. Prie junkerių kabinete šliejosi dar ir stambūs pramonininkai. Atrodė, kad 1918-ųjų revoliucijos nė būti nebuvo. 1932 m. birželio 4 d. Hindenburg paleido Reichstagą ir paskelbė liepos pabaigoje naujus rinkimus; liepos 16 d. jis anuliavo SA ir SS veiklos draudimą; abu šie sprendimai – išties didelės nacių pergalės. Ir šiaip nesnaudę rudmarškiniai ir juodmarškiniai dabar jau pasiraitojo rankoves: 1932 metų vasaros kalendorius nušlakstytas susirėmimų tarp nacių ir komunistų, tarp nacių ir socialistų krauju. Socialistai visa tai pavadino pilietiniu karu; jie buvo teisūs. Bet vyriausybė nė piršto nepakrutino arba net rėmė agresorius – Franzo Werfelio ekspresionistinio romano ***Ne žudikas kaltas, o auka*** pavadinimas įgavo dar vieną, visiškai naują, prasmę. Įtikinęs Hindenburgą, jog toks žingsnis būtinas, liepos 20 d. von Papen sustabdė Prūsijos vyriausybėje esančių socialdemokratų įgaliojimus ir kaip "Reicho komisaras" pats ėmėsi jai vadovauti. Mito apie respublikonišką teisėtumą idėjomis tebegyveną socialdemokratai šaukėsi teismo, bet atvirai priešintis neišdrįso.

1932 m. liepos 31 d. įvykę rinkimai baigėsi triuškinama nacių pergale: jie iškovojo 13,5 milijono balsų ir 230 vietų. Palyginti neblogai pavyko socialdemokratams – jie gavo 8 milijonus balsų ir 133 vietas; šiek tiek pasipildė ir komunistų, ir centristų pajėgos: pirmieji pelnė 5 milijonus balsų ir 89 delegatų vietas, centro kandidatai – beveik 6 milijonus balsų ir 97 vietas. Kitos partijos buvo kone visiškai nušluotos. Opozicija naciams tebebuvo gausi, tačiau nevieninga; nacių vadovai jautėsi tvirtai. Von Papen derėjosi su Hitleriu, ketino į vyriausybę pakviesti nacių, tačiau Hitleriui reikėjo tiktai kanclerio posto arba nieko. Jis ir negavo nieko – šįkart. Tuo tarpu net von Papen elgėsi griežtai – viešai demonstravo, jog jam bjauri Hitlerio politinė taktika ir žudynių skatinimas. Netrukus – po susirėmimo su Göringu, naujojo Reichstago nacių prezidentu, – von Papen paleido Reichstagą ir paskelbė naujus rinkimus.

1932 m. lapkričio 6 d. įvykę rinkimai įpūtė naują vilties kibirkštėlę tai saujai optimistų, kurių vienas kitas dar buvo likę tarp respublikonų. Naciai neteko 2 milijonų balsų ir 34 vietų Reichstage; turėdami 196 deputatų vietas, jie vis dėlto tebebuvo stipriausia partija ir gerokai pranoko tiek atsigavusius komunistus, turėjusius 100, tiek socialdemokratus – 121, tiek centristus – 90 vietų (pastarųjų dviejų partijų praradimai buvo ne itin di-

deli). Tačiau daugeliui, tarp jų ir naciams, tokie rinkimų rezultatai rodėsi esą paties tikriausio ir jau galutinio nuosmukio požymis; lapkričio vidury vykę rinkimai į vietinius valdžios organus atrodė šitai patvirtiną. Nacių kalbų ir elgesio brutalumas daug ką atstūmė. Tačiau Hitler turėjo ir kitų rūpesčių: beviltiškai stokodamas finansinės paramos, jis jau seniai buvo atsisakęs partijos programoje ir net pavadinime užfiksuotų socializmo reikalavimų, bet kai kurie seni naciai dar nebuvo atsižadėję to savo "vokiško socializmo" ir tebekliedėjo valstietiško, antikapitalistinio, o sykiu antimarksistinio ir antisemitinio kolektyvizmo idėjomis. 1932 m. gruodį vienas iš pagrindinių nacių "socializmo" ideologų Gregor Strasser, begal gudrus organizatorius, atsisakė visų partijoje užimamų pareigų; Goebbels būgštavo dėl ateities, o Hitler miglotomis užuominomis leido suprasti nusižudysiąs. Jį išgelbėjo jo dešinieji varžovai. Lapkričio 17 dieną Hindenburg tegul nenoromis, bet sutiko atleisti von Papeną, vieną didžiausių savo favoritų, – su išlyga, kad šis – nors labai nepopuliarus – eisiąs pareigas tol, kol bus išrinktas jo įpėdinis. Tuo įpėdiniu tapo Schleicher – Schleicher, kuriuo nepasitikėjo nei dešinieji, nei kairieji ir kuris 1933 m. sausio 28 dieną atsistatydino.

Tuo tarpu merdinčioj Weimaro respublikoj jau rezgėsi paskutinė ir jai užvis lemtingiausia intriga. Nušalintas nuo pareigų, pilnas neapykantos Schleicheriui ir trokštąs valdžią atgauti von Papen sumanė pasinaudoti Hitleriu. Bet jis taipogi kaip reikiant neįvertino savo žmogaus. Jis susitiko su Hitleriu privačiai ir paskui ėmėsi įtikinėti gerokai nusenusį Hindenburgą padaryti jį kancleriu. "Senis" spyriojosi, bet netrukus patikėjo von Papenu – pasitikėjimas, pats savaime liudijantis įžvalgos stoką ir nukaršimą, – betgi taip pat ir kiti jo aplinkos žmonės, kuriais jis labiausiai kliovėsi, pavyzdžiui, jo sekretorius Otto Meissner, jo sūnus Oskar, irgi pasisakė už Hitlerio paskyrimą. Netgi turėjęs atsistatydinti Schleicher pritarė tokiai įvykių raidai. Visi Hindenburgo patarėjai buvo tikri: vicekancleris von Papen ir kiti kabinetui priklausantys patikimi konservatoriai neleis Hitleriui nutrūkti nuo grandinės. "Senis" pasidavė ir 1933 m. sausio 30 dieną Vokietijos kancleriu paskyrė Adolfą Hitlerį. Respublika žlugo, iš jos tik vardas teliko; ją pražudė jos pačios sąrangos ydos, žmonių, kurie turėjo ją ginti, neryžtingumas, aristokratų ir pramonininkų suktybės, iš istorijos paveldėtas autoritarizmas, pragaištinga pasaulinė padėtis; be viso to, jinai dar – tyčinio ir gerai apgalvoto pasikėsinimo auka.

Kad ir kaip paskui būtų vaizduojamas nacių įvykdytas valdžios užgrobimas ir tie "legalūs" žingsniai, kuriais jį po to bandyta įteisinti, visa tai

vis vien buvo ne kas kita, o mirtinas pasikėsinimas. Karl Dietrich Bracher vėliau rašė: "Pabrėždamas 'legalumą', Hitler į valdžią atėjo ne kaip koalicinės parlamentinės daugumos lyderis, kuo mus vis dar stengiasi įtikint jo apologetai, bet pasinaudodamas autoritarizmą įgalinančiomis Weimaro konstitucijos spragomis – spragomis tos Konstitucijos, kurią ginti prisiekęs, tą patį akimirksnį ir likvidavo. Ši formaliai nepriekaištinga priesaika turėjo simbolizuoti jo politinės sėkmės legalumą; sykiu jinai buvo taškas, kurį padėjus legalumas tapo nebesvarbus. Dabar jau tikrai – kova dėl valdžios. Legalumo taktiką derinant su revoliucine strategija, dabar jau valdžia tiesiog grobiama – žlugdant, skaldant, visiškai likviduojant priešiškas arba saugumą garantuojančias politines, socialines ir intelektualines jėgas"[4]. Lyginant su kultūros istorija, Weimaro respublikos politinė istorija – liūdna ir niūri, tačiau net ir tokia ji – tikras El Dorado, jeigu prisiminsime tą degradacijos, korupcijos, kultūros gyvasties smaugimo, visa smelkiančio melo, bauginimo, politinių žmogžudysčių, ilgainiui peraugusių į organizuotas masines žudynes, istoriją, kuri prasidėjo jai pasibaigus. Ir *šios* istorijos šviesoje pasakymas, kad mirštantis Weimaras regėjo tamsos amžiaus gimimą, bus veikiau ne hiperbolė, o tik nuosaikus realizmas.

Nuorodos

PRATARMĖ

1. Tarp daugelio kitų, Theodor Heuss vėliau irgi nuvainikavo "goldenen zwanziger Jahren" legendą: *Erinnerungen, 1905–1933.* – 1963. – P. 348.
2. Iš pokalbio su Hannah Arendt, kurį Hannah Arendt perpasakojo autoriui. Vėliau Bruno Walter šį pasakymą priskiria įtakingam Berlyno teatro kritikui Alfredui Kerrui: B. Walter. *Theme and Variations: An Autobiography.* (Vert. James A. Galston.) – 1946. – P. 268. Toliau knygoje pasitaikančios išnašose nežymimos citatos yra paimtos iš autoriaus pokalbių arba jam rašytų laiškų.

I SKYRIUS

1. *Memoiren eines Sozialdemokraten.* – 2 t. – 1928. – T. 2. – P. 352.
2. *A History of the German Republic.* (Vert. Ian F. D. Morrow ir L. Marie Sieveking.) – 1936. – P. 101.
3. *Ein Leben in Brennpunkten unserer Zeit: Gustav Stolper, 1888–1947.* – 1960. – P. 211–213. Šį argumentą, kad tokia pabaiga jokiu būdu nebuvo neišvengiama, neseniai įtikinamai atgaivino Karl Dietrich Bracher, ypač veikale: Bracher, Wolfgang Sauer, Gerhard Schulze. *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland, 1933–1934.* – 1960. – P. 17–18.
4. Ją savo dienoraštyje užrašė grafas Harry Kessler 1919 m. sausio 4 d.: *Tagebücher, 1918–1937.* – 1961. – P. 91.
5. Šis tūžmingas princo protrūkis iš tiesų neišverčiamas, ir jį čia verta pateikti vokiškai: "Heute abend in 'Hannele'. Ein grässliches Machwerk, sozialdemokratisch-realistisch, dabei von krankhafter, sentimentaler Mystik, nervenangreifend, überhaupt scheusslich. Wir gingen nachher zu Borchard, um uns durch Champagner und Kaviar wieder in eine menschliche Stimmung zu versetzen." Įrašas dienoraštyje 1893 m. gruodžio 14 d., cit.: Paul Kampffmeyer. *Fritz Ebert.* – 1923. – P. 41.

6. *Autoren, Bücher, Abenteuer: Betrachtungen und Erinnerungen eines Verlegers.* – 1965. – P. 13.
7. Ši dažnai cituojama kalba yra iš *1913-ųjų* III veiksmo 2 scena: Carl Sternheim. *Gesamtwerk.* – 8 t. (Red. Wilhelm Emrich.) – 1963–1968. – T. 1. – P. 285.
8. *Scope of Total Architecture.* – 1962 m. leid. – P. 19.
9. *Expressionismus: Aufzeichnungen und Erinnerungen der Zeitgenossen.* (Red. Paul Raabe.) – 1965. – P. 122.
10. Peter Gay. *The Dilemma of Democratic Socialism: Eduard Bernstein's Challenge to Marx.* – 1952, 1967 m. leid. – P. 280.
11. *Scope of Total Architecture.* – P. 19. Taip pat Gropius laiške Jamesui Marstonui Fitchui.
12. Rilke laiške Dorothea'i, baronienei von Ledebour, 1918 m. gruodžio 19 d.: *Briefe aus den Jahren 1914 bis 1921.* (Red. Ruth Sieber-Rilke ir Carl Sieber.) – 1937. – P. 213–215.
13. Rilke tam pačiam asmeniui, ten pat; ir Rilke laiške Anni Mewes 1918 m. gruodžio 19 d.: *Briefe.* – 2 t. (Red. Karl Altheim.) – 1950. – T. 2. – P. 113.
14. Kessler. *Tagebücher.* – P. 78.
15. Ten pat. – P. 123.
16. Ten pat. – P. 182. Pasakyta "*verfehlte Revolution*".
17. Trys pavyzdžiai: Liono Feuchtwangerio rašinys *Weltbühne* 1928 m. (cit.: Martin Esslin. *Brecht: The Man and his Work.* – 1961 m. leid. – P. 10); Franz Neumann. "The Social Sciences": Neumann ir kt. *The Cultural Migration: The European Scholar in America.* – 1953. – P. 14; ir Siegfried Jacobsohn, *Weltbühne* redaktorius 1919 m. kovo 27 d. savo žurnale: "Mums reikia dar vienos revoliucijos. Ne: mums reikia revoliucijos": *Ausnahmezustand.* (Antologija iš *Weltbühne* ir *Tagebuch*, red. Wolfgang Weyrauch.) – 1966. – P. 24.
18. Žr. Thomo Manno esė "Gedanken im Krieg", parašytą 1914 m. rugsėjį, išspausdintą 1915 m.; ir atvirukus, Gundolfo siųstus Stefanui George 1914 m. rugpjūčio 14 ir 30 dienomis: *Stefan George–Friedrich Gundolf Briefwechsel.* (Red. Robert Boehringer.) – 1962. – P. 256–257, 258–259.
19. *Die deutsche Revolution.* – 1921. – 8 skyriaus pavadinimas.
20. *Wandering Scholar.* – 1949. – P. 227.
21. Mann laiške Philippui Witkopui 1919 m. gegužės 12 d.: *Briefe, 1889–1936.* (Red. Erika Mann.) – 1962. Mann laiške Gustavui Blume 1919 m. liepos 5 d.: Ten pat. – P. 165.
22. *Tagebücher.* – P. 183, 184.
23. Meinecke laiške A. Friis, 1921 m. gegužės 23 d.: *Ausgewählter Briefwechsel.* (Red. Ludwig Dehio ir Peter Classen.) – 1962. – P. 101–102.
24. Cit.: Raimund Koplin. *Carl von Ossietzky als politischer Publizist.* – 1964. – P. 28.
25. *Die vierzehn Jahre der ersten deutschen Republik.* – 3 leid., 1953. – P. 134.
26. Franz L. Neumann. *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism, 1933–1944.* – 2 leid, 1944. – P. 15–16.

27. Meinecke laiške L. Aschoff 1918 m. spalio 21 d.: *Briefwechsel*. – P. 97.
28. Brecht. *Aus nächster Nähe: Lebenserinnerungen, 1884–1927*. – 1966. – P. 247. Šie kontroversiški Noske's vertinimai tebesitęsia. Aš linkčiau sutikti su Brechtu (ten pat. – P. 231–247), kad Noske drąsino ir "priešų medžiotojo" veiklos imtis paskatino atsakomybės jausmas (galiausiai šį epitetą jis gi pats sugalvojo), tačiau jam trūko takto ir įžvalgos.
29. *Tagebücher*. – P. 117.
30. *Ausnahmezustand*. – P. 119. Gumbel statistiką žr.: *Zwei Jahre Mord*. – 1921; *Vier Jahre politischer Mord*. – 1922; *Verräter verfallen der Feme*. – 1929; *Lasst Köpfe rollen*. – 1932. Istorikai pripažino jo darbus. Žr.: Neumann. *Behemoth*. – P. 20–33, 478–479; H. ir E. Hannover. *Politische Justiz, 1918–1933*. – 1966. – Passim.
31. Cit.: Hannover. *Politische Justiz*. – P. 34.

II SKYRIUS

1. *Briefwechsel*. – P. 138.
2. Meinecke laiške žmonai 1918 m. spalio 5 d.: Ten pat. – P. 95. Meinecke laiške Siegfriedui A. Kaehleriui 1919 m. sausį (pab.): Ten pat. – P. 335.
3. Žr.: Theodor Heuss. *Robert Bosch: Leben und Leistung*. – 1946. – P. 371.
4. "Groener buvo labiausiai pervertintas žmogus Weimaro respublikoje." Felix Gilbert per pokalbį su autoriumi. Atėjo laikas tokią nuomonę viešai pareikšti.
5. Šį neįtikėtiną 1930 m. vokiečių politikų vertinimą Meinecke išsakė laiške savo dukrai ir žentui, Sabine ir Carl Rabl, 1930 m. spalio 30 d.: *Briefwechsel*. – P. 128.
6. Šį vardą, atrodo, sumanė prof. Wilhelm Kahl, kuris, kaip ir Stresemann, buvo vokiečių tautos partijos narys. Henry Ashby Turner, Jr. *Stresemann and the Politics of the Weimar Republic*. – 1963. – P. 112.
7. *Tagebücher*. – P. 396.
8. Cit.: Turner. *Stresemann*. – P. 30.
9. *Tagebücher*. – P. 138.
10. Brecht. *Aus nächster Nähe*. – P. 399–400.
11. *Politische Geschichte des neuen deutschen Kaiserreiches*. – 3 t. – 1925–1930.
12. Dabar prieinama: Fromm. *The Dogma of Christ and Other Essays on Religion, Psychology, and Culture*. – 1966 m. leid. – P. 1–95.
13. Hans-Ulrich Wehler. Introduction: Eckart Kehr. *Der Primat der Innenpolitik: Gesammelte Aufsätze zur preussisch-deutschen Sozialgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*. – 1965. – P. 3–4. Kehr

darbų paplitimas Amerikoj – tai įdomus pavyzdys įtakos, kurią Weimaro humanitariniai mokslai darė Amerikos intelektualiniam gyvenimui. Beardo dėmesį į Kehrą atkreipė jo žentas Alfred Vagts, vokietis; po Antrojo pasaulinio karo Franz Neumann Columbia Universitete studentams patarė skaityti Kehrą (studentai, žinoma, tuo patarimu pasinaudojo) ir šį patarimą dar primygtiniau pabrėžė, pasiremdamas Kehro straipsniais ir pripažindamas jų vertę savo *Behemoth* (žr.: *Behemoth*. – P. 203, 206, 477, 488–489).

14. "A. Warburg": *Repertorium für Kunstwissenschaft*. – LI. – 1930. – P. 3.
15. Fritz Saxl. "Ernst Cassirer": *The Philosophy of Ernst Cassirer*. (Red. Paul Arthur Schilpp.) – 1949. – P. 47–48. Patvirtinimui žr.: Toni Cassirer. *Aus meinem Leben mit Ernst Cassirer*. – 1950. – P. 106 ir toliau.
16. Gertrud Bing. *Aby M. Warburg*. – 1958. – P. 29. Warburgo pasakymą galima rasti jo "Heidnisch-antike Weissagung in Wort und Bild zu Luthers Zeiten" (1920): *Gesammelte Schriften*. – 2 t. – 1932. – T. 2. – P. 491–492, 534.
17. Sigmund Freud. "The Resistances to Psycho-Analysis" (1925): *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. – XIX. – 1961. – P. 213–224.
18. "The Reminiscences of Rudolph M. Loewenstein": Oral History Collection. – Columbia University. – 1965. – P. 19–25.
19. Abraham laiške Freudui 1918 m. spalio 27 d.: *A Psycho-Analytical Dialogue: The Letters of Sigmund Freud and Karl Abraham, 1907–1926*. (Red. Hilda C. Abraham ir Ernst L. Freud, vert. Bernard Marsh ir Hilda C. Abraham.) – 1965. – P. 279–280.
20. Abraham laiške Freudui 1919 m. spalio 19 d.: Ten pat. – P. 292; taip pat žr.: ten pat. – P. 299–300, 305. Abraham straipsnis vadinosi "Die Psychoanalyse als Erkenntnisquelle für die Geisteswissenschaften" ir buvo išspausdintas *Neue Rundschau*. – XXXI. – 2 d. – 1920. – P. 1154–1174.
21. "Reminiscences of Loewenstein". – P. 32.
22. Marie Baum. *Leuchtende Spur: Das Leben Ricarda Huchs*. – 1950. – P. 329–330, 335–336.
23. "Neuere deutsche Geschichtsschreibung" (1932 m. Chicago skaityta paskaita): *Der Primat der Innenpolitik*. – P. 254–268.
24. "The Protestant Message and the Man of Today": *The Protestant Era*. (Red. ir vert. James Luther Adams.) – 1951. – P. 190.
25. *Zehn Jahre Berliner Psychoanalytisches Institut (Poliklinik und Lehranstalt)*. Red. German Psychoanalytical Society.) – 1930. – P. 5.
26. *Deutscher Geist in Gefahr*. – 1932. – P. 24–25.
27. Neumann. "The Social Sciences". – P. 21–22.
28. Ernst Jäckh. *Weltsaat: Erlebtes und Erstrebtes*. – 1960. – P. 82.
29. Theodor Heuss. *Friedrich Naumann: Der Mann, das Werk, die Zeit*. – 1937. – P. 538–542.
30. Jäckh. *Weltsaat*. – P. 88.

31. Carl Grünberg. *Festrede, gehalten zur Einweihung des Instituts für Sozialforschung... Juni 22, 1924.* – Frankfurter Universitätsreden. – XX. – 1924.
32. Max Horkheimer. *Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie und die Aufgaben eines Instituts für Sozialforschung.* – Frankfurter Universitätsreden. – XXXVII. – 1931.
33. Neumann. "The Social Sciences". – P. 15–16.
34. *Tagebücher.* – P. 347–348.

III SKYRIUS

1. Edgar Salin. *Um Stefan George: Erinnerung und Zeugnis.* – 2 leid., 1954. – P. 11–12. Salin tvirtina, kad tai – ne vėliau detalizuotas portretas, bet aprašymas, paremtas tos dienos laišku. – Ten pat. – P. 303.
2. Mehring. *Die verlorene Bibliothek.* – 1964 m. leid. – P. 151.
3. Spengler laiške Hansui Klöresui 1917 m. sausio 6.: *Briefe, 1913–1936.* (Red. Anton M. Koktanek.) – 1963. – P. 63.
4. "Der neue Plutarch: Die 'historische Belletristik,' die Universität und die Demokratie.": *Die Gesellschaft.* – VII. – 2 d. – 1930. – P. 180–188. Citatos iš Ludwigo: P. 185, 187. (Žr.: *Der Primat der Innenpolitik.* – P. 269–278.)
5. "Das neueste Lebensbild Kaiser Friedrichs II": *Historische Zeitschrift.* – CXXXXVI. – 1932. – P. 441–475.
6. Heuss. *Erinnerungen.* – P. 354.
7. Mann laiške B. Fucik 1932 m. balandžio 15 d. – *Briefe, 1889–1936.* – P. 316.
8. "Auf dem Nachttisch", 1930 m. kovo 25.: *Gesammelte Werke.* (Red. Mary Gerold-Tucholsky ir Fritz J. Raddatz.) – 3 t. – 2 leid., 1967 m. – T. 3. – P. 392.
9. Walter Muschg. *Die Zerstörung der deutschen Literatur.* – 3 leid., 1958 m. – P. 215–216.
10. "Abschied von Rilke": *Begegnungen mit Menschen, Büchern, Städten.* – 1937. – 1956 m. leid. – P. 59–73 ir kitur.
11. Rilke "à une amie", prancūzų k. (1921 m. vasarą?): *Briefe.* 2 t. – 1950. – T. 2. – P. 245. Šią nuorodą aš paėmiau iš: F. W. van Heerikhuizen. *Rainer Maria Rilke: His Life and Work.* – 1946. (Vert. Fernand G. Renier ir Anne Cliff, 1951 m.) – P. 347.
12. Rilke laiške Rudolfui Bodländeriui 1922 m. kovo 13 d. – *Briefe.* – T. 2. – P. 333. (Žr.: Heerikhuizen. *Rilke.* – P. 349–350.)
13. Cit. Hans Egon Holthusen. *Rainer Maria Rilke: A Study of His Later Poetry.* (Vert. J. P. Stern, 1952 m.) – P. 8.
14. Įdomu, kad šias eilutes Stefan Zweig cituoja savo kalboje ("Abschied von Rilke". – P. 62–63), nepadarydamas jokių rimtesnių išvadų.

15. Rilke laiške Witoldui Hulewicziui, 1925 m. lapkričio 13 d. – *Briefe*. – T. 2. – P. 480. (Žr.: Hans Egon Holthusen. *Rainer Maria Rilke in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. – 1958. – P. 152.)
16. "First Elegy": *Sämtliche Werke*. 6 t. – 1955–1966. – T. 1. – P. 688.
17. Edgar Salin. *Hölderlin im George-Kreis*. – 1950. – P. 13.
18. Walter Z. Laqueur. *Young Germany: A History of the German Youth Movement*. – 1962. – P. 5.
19. Berthold Vallentin. *Winckelmann* (1931): *Der George-Kreis*. (Red. Georg Peter Landmann.) – 1965. – P. 370.
20. Vadinamasis pjesės *Der Tod des Empedokles* "Frankfurter Plan": Friedrich Hölderlin. *Werke*. (Red. Fritz Usinger, b. d.) – P. 341.
21. Atsakymas į platinamą anketą "Wie stehst du zu Kleist?" – *Oder-Zeitung*. – 1927 m. spalio 18 d.: *Heinrich von Kleists Nachruhm*. (Red. Helmut Sembdner.) – 1967. – P. 440–441.
22. "*Aufruf*": *Kleist-Gesellschaft*. – 1922 m. vasaris: Ten pat. – P. 410.
23. Thomas Mann. "Kleists *Amphitryon*" (1926), dabar paskelbta: Mann. *Essays of Three Decades*. (Vert. H. T. Lowe-Porter.) – 1947. – P. 202–240.
24. "Kleist und die Kleists": *Vossische Zeitung*. – 1927 m. spalio 20 d.: *Kleists Nachruhm*. – P. 434.
25. Muschg laikraštyje *Neue Zürcher Zeitung*. – 1925 m. rugsėjo 13 d. – Ten pat. – P. 419.
26. Fritz Strich. *Deutsche Klassik und Romantik*. – 1922: Ten pat. – P. 416.
27. Stefan Zweig. "Heinrich von Kleist"; dabar paskelbta: *Baumeister der Welt*. – 1951. – P. 251, 300.
28. Atsakymas į platinamą anketą "Wie stehst du zu Kleist?" – *Oder-Zeitung*. – 1927 m. spalio 18 d.: *Kleists Nachruhm*. – P. 440.
29. Žr.: Karl Viëtor. *Georg Büchner: Politik, Dichtung, Wissenschaft*. – 1949. – P. 266.
30. *Als Wär's ein Stück von mir*. – 1966. – P. 272.
31. Recenzija apie Brechto "Im Dickicht der Städte". – *Berliner Tageblatt*. – 1924 m. spalio 30 d.: *Theater für die Republik, 1917–1933*. (Red. Günther Rühle.) – 1967. – P. 567.
32. *Die Welt von Gestern: Erinnerungen eines Europäers*. – 1955 m. leid. – P. 222–223.
33. *Die literarische Welt: Erinnerungen*. – 1960 m. leid. – P. 60.
34. Cit.: Haas. – Ten pat. – P. 180.
35. *Die Welt von Gestern*. – P. 54–55.
36. *Erinnerungen: Vom Journalisten zum Historiker der deutschen Arbeiterbewegung*. – 1949. – P. 47–48.
37. Friedrich Meinecke. *The German Catastrophe: Reflections and Recollections*. (Vert. Sidney B. Fay.) – 1950. – P. 119–120.
38. Stefan Schimanski. "Foreword": Martin Heidegger. *Existence and Being*. (Vert. Douglas Scott, R. F. C. Hull ir Alan Crick.) – 1949. – P. 9.

IV SKYRIUS

1. Šie teiginiai cit.: Albert Wucher. *Theodor Mommsen: Geschichtsschreibung und Politik.* – 1965. – P. 157, 180.
2. Ten pat. – P. 18–19.
3. "Der deutsche Idealismus in sozialgeschichtlicher Beleuchtung": *Historische Zeitschrift.* – CLXXIV, 2. – 1952 m. spalis. – P. 365.
4. Šią vykusią frazę, aišku, sąmoningą parodiją tokių pamėgtų vokiškų keiksmažodžių kaip "vulgarusis marksizmas" ir "vulgarusis liberalizmas", aš paėmiau iš Fritzo Sterno; žr. "The Political Consequences of the Unpolitical German": *History.* – Nr. 3. – 1960. – P. 122.
5. Kurt Sontheimer. *Thomas Mann und die Deutschen.* – 1961. – P. 22.
6. Ten pat. – P. 39.
7. Ten pat. – P. 95.
8. Sutinku su George L. Mosse, kuris rašo: "Kai tyrinėjau *Weltbühne* žmones ir Ossietzky, buvau pritrenktas patyręs, kaip toli jie buvo nuo tikrovės (kad ir stengdamiesi Heinrichą Manną iškelti į prezidentus)".
9. *Mein zwanzigstes Jahrhundert: Auf dem Weg zu einer Autobiographie.* – 1960. – P. 82.
10. Šios kalbos, pasakytos 1931 m. spalio 29 d., ištraukos cit.: "Ein Jahrhundert *Frankfurter Zeitung*, begründet von Leopold Sonnemann": *Die Gegenwart.* – XI, proginis numeris. – 1956 m. spalio 29 d. – P. 39.
11. Rinkinio *Der Zupfgeigenhansl* 10-ojo leidimo (1913) "Vorwort": *Grundschriften der deutschen Jugendbewegung.* (Red. Werner Kindt.) – 1963. – P. 66, 67.
12. *Geschichte des Wandervogels.* – T. 1. – 1912.: *Grundschriften.* – P. 47.
13. "Hoffnungen und Gefahren unserer Jugendbewegung" (Paskaita, pirmąkart skaityta 1913 m.). Cit.: *Grundschriften.* – 3 leid. – 1920. – P. 145.
14. Elisabeth Busse-Wilson. "Freideutsche Jugend 1920": *Grundschriften.* – P. 245.
15. Žr.: Ernst Buske. "Jugend und Volk": *Grundschriften.* – P. 198.
16. *Straatsräson.* – P. 490.
17. *In Sachen Heidegger.* – 1961. – P. 14.
18. Žr. ten pat. – P. 54–55.
19. "The Transmoral Conscience": *The Protestant Era.* – P. 166.
20. *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität.* – Freiburger Universitätsreden. – Nr. 11. – 1933. – Passim.
21. Laimė, kalba perspausdinta pomirtiniame Hofmannsthalio prozos rinkinyje: *Die Berührung der Sphären.* – 1931. – P. 422–442.
22. *Gemeiner Mörder?! Das Rathenau-Attentat.* – 20. – Cit.: James Joll. *Three Intellectuals in Politics.* – 1960. – P. 128.
23. *Weltbühne: Ausnahmezustand.* – P. 236.
24. Apie šią tragikomediją žr.: Ludwig Marcuse. "Die Geschichte des Heine-Denkmals". – *Tagebuch.* – 1932.: *Ausnahmezustand.* – P. 227–236.

25. *Erinnerungen.* – P. 282–286, 310 ir toliau; citata su angliškai pavartotu lemiamai svarbiu žodžiu "outsider" yra 282 p.
26. Hans Mommsen. "Zum Verhältnis von politischer Wissenschaft und Geschichtswissenschaft in Deutschland": *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte.* – X. – 1962. – P. 346–347.
27. Trumpa autobiografinė apybraiža "Georg von Below": *Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen.* (Red. Sigfried Steinberg.) – T. 1. – 1925. – P. 45; Below remiasi straipsniu, kurį jis parašė 1918 m. Per karą jis išpranašavo, kad "didžiojo sociologijos mokslo monstrui nebus lemta gimti". *Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen: Geschichte und Kulturgeschichte.* – 1916. – P. 102. Meinecke, kuriam niekas negalėtų priekaištauti dėl išankstinio nusistatymo prieš socialinius mokslus, 1922 m. pripažino, kad jo profesijos žmonės apleido disciplinas, iš kurių turėtų ko pasimokyti. "Drei Generationen deutscher Gelehrtenpolitik." – *Historische Zeitschrift.* – CXXV. – 1922. – P. 248–283.
28. Cit.: Ludwig Dehio. "Gedanken über die deutsche Sendung, 1900–1918": *Historische Zeitschrift.* – CLXXIV. – 1952. – P. 479–502; dabar išspausdinta pavadinimu "Thoughts on Germany's Mission, 1900–1918": *Germany and World Politics in the Twentieth Century.* (Vert. Dieter Pevsner.) – 1959. – P. 72–108. Apie vokiečių istorikų pagarbumą daug pasako tai, kad prieš dvejus metus (1950 m.!) išspausdintame straipsnyje apie Ranke Dehio manė esant būtina atsisakyti arogancijos ir pareikšti pagarbą "didiems ankstesniosios kartos žmonėms": "Ranke and German Imperialism": – *Germany and World Politics.* – Nr. 38.
29. Žr. ten pat. – P. 19.
30. "Die deutsche Geschichtsschreibung der Gegenwart": *Die deutsche Nation.* – 1924 m. lapkričio 1 d., dabar: Goetz. *Historiker in meiner Zeit: Gesammelte Aufsätze.* – 1957. – P. 415–424.
31. Trumpa autobiografinė Belocho apybraiža: *Geschichtswissenschaft der Gegenwart.* – T. 2. – 1926. – P. 27.
32. Trumpa autobiografinė Rachfahlio apybraiža: ten pat. – P. 215.
33. Žr. autobiografinę Below apybraižą: ten pat. – T. 1. – Ypač 44 p.
34. "Protestantismus und politische Ideengeschichte": *Historische Zeitschrift.* – CXXXXIV. – 1931. – P. 15.
35. *Staatsräson.* – P. 542.
36. Ten pat. – P. 27.
37. "Viso gyvenimo Meinecke's darbams, – 1928 m. rašė Eckart Kehr, recenzuodamas Meinecke *"Geschichte des deutsch-englischen Bündnisproblems, 1890–1901"*, 1927 m., – būdingas sąmoningas ir disciplinuotas savo *Problemstellung*, t.y. klausimų, kurie jam rūpi, ribojimas": *Die Gesellschaft.* – V. – 2 d. – 1928. – P. 27.
38. *Staatsräson.* – P. 8.
39. Ten pat. – P. 492.
40. Ten pat. – P. 506. Nors toli gražu nebūdamas nekritiškas Treitschke's atžvilgiu ir nutylėdamas jo antisemitizmą, Meinecke jį aiš-

kiai atskiria nuo tokių mokinių kaip Dietrich Schäfer, kurį jis atmeta kaip visiškai netoleruotiną.

41. Cit.: Klemens von Klemperer. *Germany's New Conservatism: Its History and Dilemma in the Twentieth Century*. – 1957. – P. 113.
42. Wolf von Eckardt. *Erich Mendelsohn*. – 1960. – P. 11.
43. Erich Mendelsohn. *Briefe eines Architekten*. (Red. Oskar Beyer.) – 1961. – P. 57, 73.
44. Eckardt. *Mendelsohn*. – P. 9.
45. Arnold Whittick. *Erich Mendelsohn*. – 1940. – P. 64.
46. Visas manifestas paskelbtas: *Das Bauhaus, 1919–1933: Weimar, Dessau, Berlin*. (Red. Hans M. Wingler.) – 1962. – P. 38–41.
47. Žr. ten pat. – P. 10.
48. Šias citatas aš paėmiau iš: Walter Gropius. *The New Architecture and the Bauhaus*. (Vert. P. Morton Shand. – 1965 m. leid.) ir *Scope of Total Architecture*. – 1962 m. leid., passim.

V SKYRIUS

1. *Die literarische Welt*. – P. 103.
2. Ten pat.
3. *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film*. – 1947. – P. 61–76. Aprašinėdamas šiuos įvykius, Kracauer naudojosi nepublikuotais vieno iš filmo autorių, Hanso Janowitzo, prisiminimais.
4. Ten pat. – P. 74.
5. Bernard S. Myers. *The German Expressionists: A Generation in Revolt*. – 1966 m. leid. – P. 220.
6. Beckmann laiške leidėjui Reinhardui Piperiui, cit.: Peter Selz. *Max Beckmann*. – 1964. – P. 39.
7. 1938 m. teiginys, cit.: Myers. *German Expressionists*. – P. 254; 1948 m. rugsėjo 17 d. dienoraščio įrašas, cit.: Aloys Goergen "Beckmann und die Apocalypse": *Blick auf Beckmann: Dokumente und Vorträge*. – 1962. – P. 21.
8. Hans Hess. *Lyonel Feininger*. – 1961. – P. 87.
9. Iš: *Der neue Standpunkt*. – 1919.: *Expressionismus: Literatur und Kunst*. (Red. Paul Raabe ir H. L. Greve.) – 1960. – P. 19.
10. 1938 m. teiginys, žr.: Myers. *German Expressionists*. – P. 254.
11. Benno Reifenberg. "Max Beckmann" (1921). Žr.: *Blick auf Beckmann*.– P. 102.
12. Rašyta 1918 m. Cit.: Selz. *Beckmann*. – P. 32.
13. Fritz Kortner. *Aller Tage Abend*. – 1959. – P. 350–362.
14. *Autoren, Bücher, Abenteuer*. – P. 15.
15. Haas. *Literarische Welt*. – P. 60.
16. Zuckmayer. *Als Wär's ein Stück von mir*. – P. 324.

17. Bronnen. *Vatermord*. – 1925 m. leid. – P. 96.
18. Cit.: Jethro Bithell. *Modern German Literature, 1880–1938*. – 2 leid., 1946. – P. 444.
19. Žr. recenzijų ištraukas užpakaliniame *Vater und Sohn* viršelyje. – 1921–1922 m. leid.

VI SKYRIUS

1. Kessler. *Tagebücher*. – P. 439; Meinecke. *Politische Schriften*. – P. 384.
2. Žr., pvz.: Garten. *Modern German Drama*. – P. 171; Kracauer. *From Caligari to Hitler*. – P. 165.
3. Manau, kad terminą "politinis ekspresionizmas" sugalvojo Hannah Arendt.
4. Cit.: "Ein Jahrhundert *Frankfurter Zeitung*": *Die Gegenwart*. – XI. – 1956 m. spalio 29 d. – P. 15.
5. Rilke laiške Anni Mewes 1919 m. rugsėjo 12 d. – *Briefe*. – T. 2. – P. 157–158.
6. *Als Wär's ein Stück von mir*. – P. 365.
7. Garten. *Modern German Drama*. – P. 173.
8. Wolfgang Grothe "*Die neue Rundschau* des Verlages S. Fischer": *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel,* Frankfurter Ausgabe. – XVII. – 1961 m. gruodžio 14 d. – P. 2236.
9. Cituota: Myers. *German Expressionists*. – P. 224.
10. Ten pat.
11. *Als Wär's ein Stück von mir*. – P. 315.
12. Recenzija apie *Der fröhliche Weinberg*: *Berliner Tageblatt*. – 1925 m. gruodžio 23 d. – Rühle. *Theater für die Republik*. – P. 669.
13. Mann laiške Felixui Bertaux 1924 m. liepos 23 d.: *Briefe*. – P. 213–214.
14. Mann laiške Josefui Pontenui 1925 m. sausio 21 d.: Ten pat. – P. 226.
15. Mann laiške Josefui Pontenui 1925 m. gegužės 11 d.: Ten pat. – P. 232.
16. Ten pat.
17. *Der Zauberberg*. – 2 t. – 1924. – T. 2. – P. 259–260.
18. Mann laiške Josefui Pontenui 1925 m. gegužės 11 d.: *Briefe*. – P. 232.
19. Heinrich Mann laiške Felixui Bertaux 1923 m. birželio 11 d. Cit.: Klaus Schröter. *Heinrich Mann in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. – 1967. – P. 110.
20. Žr.: Max Beckmann. *Leben in Berlin: Tagebuch 1908–1909*. (Red. Hans Kinkel.) – 1966. – Redaktoriaus pastaba p. 60.
21. Erich Kästner. "Meine sonnige Jugend": *Kästner für Erwachsene*. – 1966. – P. 528.
22. Haas. *Die literarische Welt*. – P. 123.
23. Stefan Zweig. *Die Welt von Gestern*. – P. 287.
24. Bruno Walter. *Theme and Variations*. – P. 268–269.

25. *Doppelleben: Gesammelte Werke*. (Red. Dieter Wellershoff.) – 4 t. – 1958–1961. – T. 4. – P. 73. – Bet paskui Benn leidžia suprasti, kad keletas jo geriausių draugų buvo žydai.
26. Cit.: Ludwig Marcuse. *Mein zwanzigstes Jahrhundert*. – P. 54.
27. *Als Wär's ein Stück von mir*. – P. 311–314.
28. Vicki Baum. *Es war alles ganz anders: Erinnerungen*. – 1962. – P. 354.
29. Žr.: *Als Wär's ein Stück von mir*. – P. 405–413.
30. Žr. Kurto Tucholsky'o laišką Mary Gerold-Tucholsky 1928 m. rugsėjo 18 d.: *Ausgewählte Briefe*. – P. 488–490.
31. Kessler. *Tagebücher*. – P. 595–596.
32. Neumann. "The Social Sciences": *The Cultural Migration*. – P. 14.
33. Carl von Ossietzky. "Remarque-Film" (*Weltbühne*, 1930): *Ausnahmezustand*. – P. 218, 220.
34. Žr.: Franz Neumann. *Behemoth*. – P. 18.
35. Cit.: George L. Mosse "Die deutsche Rechte und die Juden": *Entscheidungsjahr 1932: Zur Judenfrage in der Endphase der Weimarer Republik*. – 1965. – P. 197.
36. Ernst Toller. *Prosa, Briefe, Dramen, Gedichte*. – 1961. – P. 26, 27.
37. Žr.: Kracauer. *From Caligari to Hitler*. – P. 98–99, 112, 114, 122, 157–158, 171.
38. Jakob Wassermann. *Der Fall Maurizius*. – 1928. – P. 586, 19.
39. Jakob Wassermann. "Rede an die studentische Jugend über das Leben im Geiste: Zum Goethetag 1932": *Neue Rundschau*. – XLIII, I d. – 1932. – P. 530–544.
40. Ernst Robert Curtius. "Die Universität als Idee und Erfahrung": Ten pat. – P. 145–167. Ši ir kitos esė vėliau buvo sudėtos į garsųjį 1932 m. išleistą rinkinį *Deutscher Geist in Gefahr*, kuriame Curtius apeliuoja į protą ir kultūrą.
41. Ernst von Aster. "Metaphysik des Nationalismus": *Neue Rundschau*. – XLIII, I d. – 1932. – P. 52.
42. Peter Suhrkamp. "Die Sezession des Familiensohnes: eine nachträgliche Betrachtung der Jugendbewegung": Ten pat. – P. 95–96; "Söhne ohne Väter und Lehrer: die Situation der bürgerlichen Jugend": Ten pat. – P. 696.
43. Köstler. *Arrow in the Blue: An Autobiography*. – 1952. – P. 254.

ISTORIJA

1. Cit.: F. L. Carsten. *The Reichswehr and Politics, 1918–1933*. – 1966. – P. 11.
2. Fritz Stern. "The Political Consequences of the Unpolitical German": *History*. – Nr. 3. – 1960. – P. 130.
3. Cit.: William S. Halperin. *Germany Tried Democracy: A Political History of the Reich from 1918 to 1933*. – 1946. – P. 366.

4. Theodor Eschenburg. "Kurze Geschichte der Weimarer Republik": *Die Improvisierte Demokratie: Gesammelte Aufsätze zur Weimarer Republik*. – 1963. – P. 64.
5. Halperin. *Germany Tried Democracy*. – P. 486–487.
6. Karl Dietrich Bracher. "The Technique of the National Socialist Seizure of Power": *The Path to Dictatorship, 1918–1933: Ten Essays by German Scholars*. (Vert. John Conway.) – 1966. – P. 118–119.

Bibliografija

Ši bibliografija, nors ir išsami, nepretenduoja būti pilna. Skaitytojui rekomenduoju bibliografiją, išspausdintą Wiener Library Londone: *From Weimar to Hitler: Germany 1918–1933* (2-as, pataisytas ir papildytas leid., 1964). Čia aš sutelkiau dėmesį į knygas, kurios man buvo naudingos, įdomios ar dėl kurios nors priežasties svarbios. Prie daugelio, kad ir ne visų, pozicijų skaitytojo patogumui pridedu trumpą įvertinimą, pateikiu, kur įmanoma, pavadinimus anglų kalba, nors paprastai naudojausi vokišku originalu. Taip pat skaitytojo patogumui suskirsčiau bibliografiją poskyriais, bet jais mėginama tik apytikriai suklasifikuoti gausybę medžiagos.

I. ŠALTINIAI IR DOKUMENTAI

Šioje knygoje plačiai remiamasi pokalbiais bei susirašinėjimu su Weimaro tyrinėtojais ir liudininkais. Vardų sąrašą žr. pratarmėje, p. 15.

A. LAIŠKŲ RINKINIAI

Barlach, Ernst. *Leben und Werk in seinen Briefen*. (Red. Friedrich Dross.) – 1952.

Beckmann, Max. *Briefe im Kriege*. (Sud. Minna Tube.) – 2 leid. – 1955. Atskleidžia jo stiliaus raidą.

Benjamin, Walter. *Briefe*. – 2 t. (Red. Gershom Scholem ir Theodor Adorno.) – 1966.

Freud, Sigmund. *A Psycho-Analytical Dialogue: The Letters of Sigmund Freud and Karl Abraham, 1907–1926*. (Red. Hilda C. Abra-

ham ir Ernst L. Freud, vert. Bernard Marsh ir Hilda C. Abraham.) – 1965. Daug informacijos apie įvykius Vokietijoje.

George, Stefan. *Briefwechsel zwischen George und Hofmannsthal*. (Red. Robert Boehringer.) – 2 leid. – 1953.

———. *Stefan George–Friedrich Gundolf Briefwechsel*. (Red. Robert Boehringer.) – 1962. Įstabiai gerai atskleidžia autorių santykius, taip pat Gundolfo karo metų šovinizmą.

Goll, Iwan ir Claire Goll. *Briefe*. (Pratarmės aut. Kasimir Edschmid.) – 1966.

Hofmannsthal, Hugo von, Helene von Nostitz. *Briefwechsel*. (Red. Oswalt von Nostitz.) – 1965.

———, Edgar Karg von Bebenburg. *Briefwechsel*. (Red. Mary E. Gilbert.) – 1966.

———, Arthur Schnitzler. *Briefwechsel*. (Red. Therese Nickl ir Heinrich Schnitzler.) – 1964. Visi laiškai labai svarbūs, rašyti kruopščiai, rodo neeilinio proto formavimąsi ir visai atsitiktinai atskleidžia Berlyno svarbą.

Landauer, Gustav. *Sein Lebensgang in Briefen*. – 2 t. (Red. Martin Buber.) – 1929.

Mann, Heinrich. *Briefe an Karl Lemke, 1917–1949*. – 1963.

Mann, Thomas. *Briefe, 1889–1936*. (Red. Erika Mann.) – 1962. Informacijos daug, tačiau redakcija pernelyg atsargi, kad leistų susidaryti pilną vaizdą.

———. *Thomas Mann–Heinrich Mann: Briefwechsel, 1900–1949*. – 1965. Dviejų priešiškai nusiteikusių brolių akistata.

Meinecke, Friedrich. *Ausgewählter Briefwechsel*. (Red. Ludwig Dehio ir Peter Classen.) – 1962. Reikšminga, nors kai kurios vietos (ypač Siegfriedo A. Kaehlerio atsakymai) daro slogų įspūdį.

Mendelsohn, Erich. *Briefe eines Architekten*. (Red. Oskar Beyer.) – 1961. Gerai suformuluota jo ekspresionistinė architektūros filosofija.

Nolde, Emil. *Briefe aus den Jahren 1894–1926*. (Red. Max Sauerlandt.) – 1927.

Rathenau, Walther. *Briefe*. – 2 t. – 4 leid. – 1927.

———. *Politische Briefe*. – 1929. Labai svarbūs.

Rilke, Rainer Maria. *Gesammelte Briefe*. – 6 t. (Red. Ruth Sieber-Rilke ir Carl Sieber.) – 1936–1939.

———. *Briefe*. – 2 t. (Red. Karl Altheim.) – 1950. Prieinamesnis, bet ne toks pilnas leidimas.

Spengler, Oswald. *Briefe, 1913–1936*. (Red. Anton M. Koktanek.) – 1963. Yra ir šio sutrumpinto leidimo darsyk sutrumpintas angliškas leidimas, parengtas Arthuro Helpso (1966), bet jis nerekomenduotinas; originalai visai neblogai perteikia Spenglerio mąstyseną ir darbo įpročius.

Tucholsky, Kurt. *Ausgewählte Briefe, 1913–1935*. (Red. Mary Gerold-Tucholsky ir Fritz J. Raddatz.) – 1962. Nors ne visiškai išsamūs, bet kandūs, dažnusyk tiesiog puikūs skaitiniai.

Wolff, Kurt. *Briefwechsel eines Verlegers, 1911–1963*. – 1966. Daug ką liudijantys pažangaus leidėjo, visus pažinojusio ir išleidusio kai kuriuos geriausius dalykus, laiškai.

Wolfskehl, Karl. *Briefe und Aufsätze, München 1925–1933*. (Red. Margot Ruben.) – 1966. Laiškai, kuriuose daug kalbama apie Stefaną George, yra 19–181 psl.

Zweig, Stefan: *Stefan Zweig, and Friderike Zweig: Their Correspondence, 1912–1942*. (Vert. ir red. Henry G. Alsberg.) – 1954. Labai jaudinama, nors vertimas ne visuomet vykęs.

B. AUTOBIOGRAFIJOS, DIENORAŠČIAI, ŽODINĖS ISTORIJOS PRANEŠIMAI

Alexander, Franz. *The Western Mind in Transition: An Eyewitness Story*. – 1960. Pusiau autobiografija, pusiau psichoanalizės judėjimo biografija.

Baum, Vicki. *Es war alles ganz anders: Erinnerungen*. – 1962. Pavadinimas – "Viskas buvo visiškai kitaip" – yra iškalbingas; nuoširdi, naivi, beviltiškai vidutinė knyga, bet sudaro neblogą Ullsteino industrijos vaizdą.

Bebel, August. *Aus meinem Leben*. – 3 t. – 1910–1914. Žymaus socialdemokratų partijos vadovo prieš Pirmąjį pasaulinį karą klasikiniai prisiminimai.

Beckmann, Max. *Leben in Berlin: Tagebuch, 1908–1909*. (Red. Hans Kinkel.) – 1966. Su puikiais paaiškinimais.

Beloch, Karl Julius (žr. toliau prie Steinberg).

Below, Georg von (žr. toliau prie Steinberg).

Benn, Gottfried. *Doppelleben: Gesammelte Werke*. – 4 t. (Red. Dieter Wellershoff.) – 1958–1961. – IV. – P. 69–176. Dešinių pažiūrų poeto ekspresionisto nejučiomis daug pasakantis autoportretas. Benno rinktiniai raštai yra išleisti gera anglų kalba: *Primal Vision*. (Red. E. B. Ashton.) – 1958.

Bernauer, Rudolf. *Das Theater meines Lebens: Erinnerungen.* – 1955. Pakoreguoja Jessnerio kultą.

Bismarck, Otto von. *Gedanken und Erinnerungen.* – 3 t. – 1921 m. leid. Garsūs ir daug tyrinėti prisiminimai. Remtis jais vertėtų atsargiai.

Bonn, M. J. *Wandering Scholar.* – 1949. Puiki liberalaus ir protingo ekonomisto autobiografija.

Brecht, Arnold. *Aus nächster Nähe: Lebenserinnerungen 1884–1927.* – 1966. Įžvalgūs pastebėjimai apie aukšto rango demokratinės valstybės veikėją.

Brentano, Lujo. *Mein Leben.* – 1931. Įtakingo ir įdomaus vokiečių ekonomisto prisiminimai. Tai – sykiu buvęs liberalas ir patriotas.

Ebert, Friedrich. *Schriften, Aufzeichnungen, Reden.* (Red. Paul Kampffmeyer.) – 1926. Po mirties išleistas pirmojo Weimaro prezidento straipsnių rinkinys. Tai buvo ribotas, bet doras ir gyvas žmogus.

Ernst, Max. "An Informal Life of M. E.": William S. Lieberman, red. *Max Ernst.* – 1961. – P. 7–24. Ši autobiografija ne mažiau siurrealistiška nei Ernsto tapyba.

Grat, Oskar Maria. *Gelächter von Aussen: Aus meinem Leben, 1918–1933.* – 1966.

Glum, Friedrich. *Zwischen Wissenschaft, Wirtschaft und Politik: Erlebtes und Erdachtes in vier Reichen.* – 1964. Tradiciškas, nuobodus, bet teikiantis vertingos medžiagos leidinys.

Groener, Wilhelm. *Lebenserinnerungen.* (Red. Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen.) – 1957. Neeilinės reikšmės Weimaro karininkas.

Grosz, George. *A Little Yes and a Big No.* – 1946. Vertingas jo grafikos darbų vadovas.

Guthmann, Johannes. *Goldene Frucht: Begegnungen mit Menschen, Gärten und Häusern.* – 1955. Turtingas žinovas, turėjęs puikius ryšius tarp menininkų ir leidėjų.

Haas, Willy. *Die literarische Welt: Erinnerungen.* – 1960 m. leid. Kad ir neišsamūs, bet puikūs kritiko ir leidėjo prisiminimai.

Hartmann, Heinz. "Reminiscences": Oral History Collection. Columbia University. – 1963. Keli epizodai apibūdina vokiečių psichoanalizės sceną.

Hasenclever, Walter. "Autobiographisches": Walter Hasenclever. *Gedichte, Dramen, Prosa.* (Red. Kurt Pinthus.) – 1963. – P. 501–508.

Hauptmann, Gerhart. *Die grossen Beichten.* – 1966. Į rinkinį įeina jo ankstesnės autobiografijos, *Das Abenteuer meiner Jugend* ir *Buch der*

Leidenschaft, bei ligtol nepublikuota medžiaga apie jo asmeninį gyvenimą. Pretenzinga ir nuvilianti, tačiau ne bevertė knyga.

Heuss, Theodor. *Erinnerungen, 1905–1933*. – 1963. Doro vokiečio, Friedricho Naumanno draugo ir Hitlerio priešo, prisiminimai.

Hollaender, Friedrich. *Von Kopf bis Fuss*. – 1965. Populiaraus kompozitoriaus memuarai.

Jäckh, Ernst. *Weltsaat: Erlebtes und Erstrebtes*. – 1960. Šiek tiek fantazijos paspalvinta, bet pilna vertingos medžiagos apie Berlyno Hochschule für Politik ir pastangas siekiant taikos pasaulyje.

Kästner, Erich. "Meine sonnige Jugend": *Kästner für Erwachsene*. – 1966. – P. 527–528.

Kessler, Harry Graf. *Tagebücher, 1918–1937*. – 1961. Neįkainojama; turtingas estetas, aristokratas ir politikas demokratas, Kessler apie visus rašė nepaprastai kandžiai. Kartais dramaturgas nusveria istoriką, bet tik kartais. (Kai kurias kritines pastabas žr. aukščiau prie Glum.) Kesslerio dienoraščio ištraukas vertė Sarah Gainham, jos išspausdintos: *Encounter*. – XXIX, 1 (1967 m. liepa), P. 3–17; 2 (1967 m. rugpjūtis), P. 7–17; 3 (1967 m. rugsėjis), P. 17–28.

Köstler, Arthur. *Arrow in the Blue: An Autobiography*. – 1952. Puikiai atskleidžia vėlyvojo Weimaro atmosferą.

Kortner, Fritz. *Aller Tage Abend*. – 1959. Labai įtaigūs iškilaus, politiškai sąmoningo aktoriaus prisiminimai.

Kühlmann, Richard von. *Erinnerungen*. – 1948.

Loewenstein, Rudolph M. "Reminiscences": Oral History Collection. Columbia University. – 1965. Glaustai, bet informatyviai apžvelgiama psichoanalitikų veikla Berlyne iki 1925 m.

Mann, Heinrich. *Ein Zeitalter wird besichtigt*. – 1945. Šiek tiek nuvilia; įdomesnės yra esė (žr. toliau II dalyje).

Mann, Klaus. *The Turning Point: Thirty-Five Years in this Century*. – 1942. Jautriai parašyta; įdomiai perteikiami gabaus, ambicingo jauno žmogaus santykiai su jį supančiu literatūriniu pasauliu.

Mann, Thomas. *A Sketch of my Life*. – 1960.

Mann, Viktor. *Wir waren fünf: Bildnis der Familie Mann*. – 1949. Būtent tai, ką ir skelbia paantraštė: šeimos portretas.

Marcuse, Ludwig. *Mein zwanzigstes Jahrhundert: Auf dem Weg zu einer Autobiographie*. – 1960. Varginamai laisva, bet labai informatyvi.

Mayer, Gustav. *Erinnerungen: Vom Journalisten zum Historiker der deutschen Arbeiterbewegung*. – 1949. Žydo akademinio intelektualo,

svarbios nemažos Engelso biografijos (o ir kitų knygų) autoriaus memuarai.

Mehring, Walter. *Die verlorene Bibliothek: Autobiographie einer Kultur*. (Pataisytas leid.) – 1964; ankstesnis leid. anglų k. – *The Lost Library*. – 1946. Politinio poeto lyriniai prisiminimai, pateikiami kaip pokalbiai su jo numylėtomis knygomis.

Meinecke, Friedrich. *Erlebtes, 1862–1901*. – 1941.

———. *Strassburg, Freiburg, Berlin, 1901–1919*. – 1949. Verta skaityti pagrečiui su korespondencija.

Nabokov, Vladimir. *Speak Memory*. – 1951. Yra neblogų puslapių apie trečiojo dešimtmečio Berlyną.

Nolde, Emil. *Das eigene Leben*. (2 leid., red. Christian Wolff.) – 1949.

———. *Jahre der Kämpfe* (2 leid., red. Christian Wolff.) – 1958. Šie du tomai apima jo gyvenimą nuo pat 1914-ųjų; esama išankstinio nusistatymo.

Noske, Gustav. *Von Kiel bis Kapp*. – 1920.

———. *Aufstieg und Niedergang der deutschen Sozialdemokratie*. – 1947.

Osborn, Max. *Der Bunte Spiegel: Erinnerungen aus dem Kunst-, Kultur-, und Geistesleben der Jahre 1890 bis 1933*. – 1945. Įtakingo dramos kritiko prisiminimai.

Piper, Reinhard. *Mein Leben als Verleger*. – 1964. Apima dvi ankstesnes autobiografijas, *Vormittag* (1947) ir *Nachmittag* (1950).

Rachfahl, Felix (žr. toliau prie Steinberg).

Reik, Theodor. "Reminiscences": Oral History Collection. Columbia University. – 1965.

Scheidemann, Philipp. *Memoiren eines Sozialdemokraten*. – 2 t. – 1928. Pagrindinio revoliucijos veikėjo memuarai.

Schnabel, Artur. *My Life and Music*. – 1961. Autobiografinių pokalbių 1945 m. Chicago universitete rinkinys.

Schoenberger, Franz. *Confessions of a European Intellectual*. – 1946.

———. *The Inside Story of an Outsider*. – 1949. Vertingi *Simplicissimus* leidėjo memuarai; antrosios studijos pavadinimas padėjo man suformuluoti savo temą.

Steinberg, Sigfrid. *Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen*. – 2 t. – 1925–1926. Didesnės programos – žymių vokiečių intelektualų autobiografinių straipsnių rinkinio – dalis; į ją įeina tokių istorikų kaip Karl Julius Beloch, Georg von Below, Felix Rachfahl autobiografijos (jas aš cituoju tekste) bei daugelis kitų.

Straus, Rahel. *Wir lebten in Deutschland: Erinnerungen einer deutschen Jüdin, 1880–1933*. (Red. Max Kreutzberger.) – 1961. Savo gyvenimą prisimena pirmoji vokiečių daktarė moteris, be to, žydė.

Stresemann, Gustav. *Vermächtnis. Der Nachlass in drei Bänden*. (Red. Henry Bernhard.) – 1923–1932. Problemiškas palikimas; žr. Hans W. Gatzke, "The Stresemann Papers": *Journal of Modern History*. – XXVI. – 1954. – P. 49–59.

Susman, Margarete. *Ich habe viele Leben gelebt. Erinnerungen*. – 1964. Intelektualė, žydė ir moteris, bet visgi buvusi artima George's rateliui, kaip ir kitiems poetams ir rašytojams.

Toller, Ernst. "Eine Jugend in Deutschland" ir "Briefe aus dem Gefängnis": Toller. *Prosa, Briefe, Dramen, Gedichte*. (Įžangos aut. Kurt Hiller.) – 1961. – P. 25–234. Betarpiški, nepaprastai įdomūs šios tragiškos ekspresionizmo figūros prisiminimai.

Ullstein, Heinz. *Spielplatz meines Lebens: Erinnerungen*. – 1961. Visiškai paviršutiniški, bet informatyvūs prisiminimai vieno didžiosios leidybos imperijos nario, kuris pats buvo leidybai abejingas.

Walter, Bruno. *Theme and Variations; An Autobiography*. (Vert. James A. Galston.) – 1946.

Wassermann, Jakob. *Mein Weg als Deutscher und Jude*. – 1921. Įdomus liudijimas apie mėginimą būti sykiu vokiečiu ir žydu.

Wolff, Kurt. *Autoren, Bücher, Abenteuer: Betrachtungen und Erinnerungen eines Verlegers*. – 1965. Laisvi radijo laidų tekstai ir esė.

Zuckmayer, Carl. *Als Wär's ein Stück von mir*. – 1966. Neprilygstamo vitališkumo knyga, aprėpianti visą kultūrinę ir dalį politinės trečio dešimtmečio arenos.

Zweig, Stefan. *The World of Yesterday*. – 1953. Svarbu; nostalgiška.

II. POLITIKA, EKONOMIKA, VISUOMENĖ, ŠVIETIMAS, FILOSOFINĖ MINTIS

Šis poskyris apima bendrosios istorijos, atskirų dalykų ar miestų istorijos veikalus, visuomenės sąrangos ir pokyčių analizės, politinės minties ir filosofijos darbus, jaunimo sąjūdžių, universitetų, mokyklų studijas, taip pat monografijas apie įvairius specializuotus institutus, pvz., psichoanalizės, ir iškilių asmenybių biografijas.

Abraham, Karl. "Die Psychoanalyse als Erkenntnisquelle für die Geisteswissenschaften": *Neue Rundschau*. – XXXI. – 2 d. – 1920. – P. 1154–1174. Viena pirmųjų psichoanalizės apžvalgų, skirta plačiajai (išsilavinusiai) visuomenei.

Anderson, Evelyn. *Hammer or Anvil*. – 1945. Vokiečių darbininkų judėjimo istorija, parašyta iš radikalių pozicijų.

Angress, Werner T. *Stillborn Revolution: The Communist Bid for Power in Germany, 1921–1923*. – 1963. Smulkus įvykių aprašymas.

Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. – 1951.

Aron, Raymond. *German Sociology*. – 1936. (Vert. Mary ir Thomas Bottomore, 1964.) Glausta ir įtaigi apžvalga.

Aster, Ernst von. "Metaphysik des Nationalismus": *Neue Rundschau*. – XLIII. – 1 d. – 1932. – P. 40–52. Gera dešiniojo judėjimo sparno idėjų analizė.

———. "Othmar Spanns Gesellschaftsphilosophie": *Die Gesellschaft*. – VII. – 2 d. – 1930. – P. 230–241. Puiki, negailestinga studija apie dešinįjį "mąstytoją".

Ausnahmezustand. (Red. Wolfgang Weyrauch.) – 1966. Išsami antologija, surankiota iš *Weltbühne* ir *Tagebuch*, bet gadina poetiška įžanga ir tikslių datų trūkumas.

Baum, Marie. *Leuchtende Spur: Das Leben Ricarda Huchs*. – 1950. Per daug liaupsinama, tačiau ne bevertė nuoseklios konservatyvios rašytojos ir istorikės biografija.

Below, Georg. *Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen: Geschichte und Kulturgeschichte*. – 1916. Istorijos Vokietijoje istorija, bet reakcinga ir politiniais, ir profesiniais klausimais.

Bendix, Reinhard. *Max Weber: An Intellectual Portrait*. – 1962. Labiau ne portretas, o išsami gausių Weberio darbų apžvalga; tuo požiūriu mums ir vertinga.

Bergsträsser, Ludwig. *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland* (11 leid., red. Wilhelm Mommsen.) – 1965. Pripažintas darbas, čia svarbios IV ir V dalys.

Berichte der deutschen Hochschule für Politik. – VIII. – No. 7 (1930 m. spalis). – P. 113–129. Skelbiamos dešimtmečio jubiliejaus iškilmės.

Bernstein, Eduard. *Die deutsche Revolution*. – 1921. Liūdna, bet teisinga revoliucijos istorija, parašyta nepriklausomos mąstysenos socialisto.

Besson, Waldemar. "Friedrich Meinecke und die Weimarer Republik":

Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. – VII. – 1959. – P. 113–129. Įžvalgu ir kritiška.

Böhme, Helmut. *Deutschlands Weg zur Grossmacht*. – 1966. Skvarbi Vokietijos iškilimo XIX a. vid. analizė; gana nauja, naudojami modernūs tyrimo metodai.

Bracher, Karl Dietrich. *Deutschland zwischen Demokratie und Diktatur: Beiträge zur neueren Politik und Geschichte*. – 1964. Iškiliausio Vokietijos šiuolaikinio istoriko svarbių straipsnių rinkinys. (Žr. taip pat toliau prie *The Path to Dictatorship*.)

———. *Die Auflösung der Weimarer Republik: Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*. – 1955. Weimaro respublikos pabaigai suprasti svarbios pirmosios šio aukšto lygio veikalo dalys.

———, Wolfgang Sauer, Gerhard Schulz. *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland, 1933–1934*. – 1960. Psl. 1–368, kurių autorius Bracher, aptariama Weimaro valstybės struktūra, jos žlugimas, "legalus" valdžios užgrobimas ir pirmieji nacių valdymo metai. Aukštos klasės darbas.

———. *Die Entstehung der Weimarer Verfassung*. – 1963. Trumpas įvadas, skelbiamas prieš Weimaro konstituciją.

Brackmann, Albert. "Kaiser Friedrich in 'mythischer Schau'": *Historische Zeitschrift*. – CXXXX. – 1929. – P. 534–549; "Nachwort". – Ten pat. – CXXXXI. – 1930. – P. 472–478. Ernsto Kantorowicziaus *Kaiser Friedrich der II* recenzija ir atsakymas į Kantorowicziaus atsiliepimą į ją.

Brecht, Arnold. *Federalism and Regionalism in Germany: The Division of Prussia*. – 1945. Aptariami Prūsijos padalijimo planai. Yra žemėlapiai.

———. *Prelude to Silence: The End of the German Republic*. – 1944.

———. "Bureaucratic Sabotage": *Annals of the American Academy of Political Science*. – CLXXIX (1937 m. sausis). P. 48–57. Klasikinis straipsnis šia tema.

Briefs, Goetz. "Das gewerbliche Proletariat": *Grundriss der Sozialökonomik*. – Skirsnis IX, "Das soziale System des Kapitalismus". – I d., "Die gesellschaftliche Schichtung im Kapitalismus". – 1926. – P. 142–240. Novatoriško sociologijos veikalo novatoriška dalis, būdingas geriausių Weimaro laikotarpio darbų pavyzdys. (Taip pat žr. toliau prie Brinkmann, Lederer ir Marschak bei Michels.)

Brinkmann, Carl. "Die Umformung der kapitalistischen Gesellschaft in geschichtlicher Darstellung": *Grundriss der Sozialökonomik.* – IX, 2. – P. 1–21. (Žr. anksčiau.)

———. "Die Aristokratie im kapitalistischen Zeitalter": Ten pat. – P. 22–34. (Žr. anksčiau.)

Bullock, Alan. *Hitler: A Study in Tyranny.* (Pataisytas leid.) – 1964. Labai išsami biografija.

Bussmann, Walter. *Treitschke: Sein Welt- und Geschichtsbild.* – 1952.

———. "Siegfried A. Kaehler: Ein Gedenkvortrag": *Historische Zeitschrift.* – CLXXXXVIII. – 1964. – P. 346–360.

Carsten, F. L. *The Reichswehr and Politics, 1918–1933.* (Vok. k. 1964; anglų k., truputį pakeista, – 1966.) Vertinga apžvalga.

Cassirer, Toni. *Aus meinem Leben mit Ernst Cassirer.* – 1950. Kartais erzina, bet šiaip įdomu.

Conze, Werner. "Brünings Politik unter dem Druck der grossen Krise": *Historische Zeitschrift.* – CIC. – 1964. – P. 529–550. Puiki vėlyvojo Weimaro laikotarpio specialisto esė.

Craig, Gordon. *The Politics of the Prussian Army.* – 1955. Nebloga bendra istorija; 8–11 skyriuje rašoma apie pasaulinį karą ir respubliką. (Žr. taip pat anksčiau prie Carsten.)

———. *From Bismarck to Adenauer: Aspects of German Statecraft* (pataisytas leid.) – 1965. Paskaitos, aiškiai apibūdinančios vokiečių užsienio reikalų ministrus ir užsienio politiką.

———. "Engagement and Neutrality in Weimar Germany": *Journal of Contemporary History.* – II, 2 (1967 m. balandis). – P. 49–63. Analizuojamas kai kurių Weimaro rašytojų požiūris į politiką.

Curtius, Ernst Robert. *Deutscher Geist in Gefahr.* – 1932. Straipsnių rinkinys, žymaus šveicarų mokslininko skirtas apeliuoti į sąžinę, protą ir humanizmą.

Dahrendorf, Ralf. *Class and Class Conflict in Industrial Society.* (4 leid.). – 1965. Puikaus vokiečių sociologo bendra, nemarksistinė modernios visuomenės interpretacija, apimanti ir Vokietiją.

———. *Society and Democracy in Germany.* – 1965; autoriaus vertimas, 1967. Griežta, nuosekli ir sąžininga "vokiečių klausimo" sociologinė analizė; ko gero, geriausia per 10 metų Vokietijoje pasirodžiusi knyga.

Dehio, Ludwig. *Germany and World Politics in the Twentieth Century.* (Vert. Dieter Pevsner.) – 1959. Nepriekaištingas straipsnių, daugiausia parašytų 6-ame dešimtmetyje, rinkinys; jame darsyk tyrinėjamas Vo-

kietijos imperializmas, jos misijos jausmas, Versalio sutartis; yra pagarbi, bet negailestingai kritiška esė apie "Ranke ir vokiečių imperializmą". Nepakeičiama.

———. *The Precarious Balance: Four Centuries of the European Power Struggle*. – 1948. (Vert. Charles Fullman, 1962.) Mėginama Vokietijos ekspansijos poreikį įjungti į Europos valstybių sistemą.

Dorpalen, Andreas. *Hindenburg and the Weimar Republic*. – 1964. Aiški studija.

———. "The German Historians and Bismarck": *Review of Politics*. – XV, 1 (1953 m. sausis). – P. 53–67. Įvertinta gausi literatūra apie Bismarcką.

———. "Historiography as History: The Work of Gerhard Ritter": *Journal of Modern History*. – XXXIV, 1 (1962 m. kovas.) – P. 1–18.

Epstein, Klaus. *Matthias Erzberger and the Dilemma of German Democracy*. – 1959. Svarbi velionio Vokietijos ir Amerikos istoriko politinė biografija.

Eschenburg, Theodor. *Die improvisierte Demokratie: Gesammelte Aufsätze zur Weimarer Republik*. – 1963. Ilgamečio stebėtojo politinių esė rinkinys apie Weimarą, daugiausia apie tokias ryškias asmenybes kaip Stresemann, Papen, Brüning ir kitus.

Eyck, Erich. *Bismarck and the German Empire*. – 1963. Sutrumpintas didesnio vokiško veikalo vertimas.

———. *A History of the Weimar Republic*. – 2 t. – 1956. (Vert. Harlan P. Hanson ir Robert L. G. Waite, 1962–1964.) Nepakeičiama išmintingo ir įžvalgaus liberalo politinė istorija.

Feldman, Gerald D. *Army, Industry and Labor, 1914–1918*. – 1966. Puiki monografija mažai tyrinėta tema.

Fischer, Fritz. *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschlands, 1914–1918* (3, patais. leid.) – 1964. Garsi ir kontroversiška Vokietijos agresyvių karo užmačių analizė; nors šiek tiek obsesiška, bet nuodugniai dokumentuota. (Žr. taip pat toliau prie Gatzke.)

———. "Der deutsche Protestantismus und die Politik im 19. Jahrhundert": *Historische Zeitschrift*. – CLXXI, 3 (1951 m. liepa). – P. 473–518. (Žr. taip pat toliau prie Holborn.)

Flexner, Abraham. *Universities: American, English, German*. – 1930. Novatoriška lyginamoji studija; geranoriška, bet kritiškumo nestokoja.

Frank, Philipp. *Einstein: His Life and Times*. – 1947. Solidi biografija apie Vokietijos didžiausią mokslininką ir žymiausią tremtinį.

Freisel, Ludwig. *Das Bismarckbild des Alldeutschen Verbandes von 1890 bis 1933: Ein Beitrag zum Bismarckverständnis des deutschen Nationalismus.* – 1964. Informatyvi monografija apie politinį suvokimą.

Frobenius, Else. *Mit uns zieht die neue Zeit: Eine Geschichte der deutschen Jugendbewegung.* – 1927. Ekstazingų tonacijų, bet informatyvi knyga; sykiu ir jaunimo sąjūdžio istorija, ir jam būdingas simptomas. (Žr. taip pat toliau prie Laqueur.)

Freud, Sigmund. "The Resistances to Psycho-Analysis" (1925): *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud.* – XIX. – 1961. – P. 213–224. Svarbu psichoanalizės situacijai ankstyvajame Weimare suvokti. (Žr. taip pat toliau prie Hartmann ir Loewenstein.)

Fromm, Erich. *The Dogma of Christ and Other Essays on Religion, Psychology, and Culture.* – 1966 m. leid. Įtraukta tuo metu mąstymo normas laužiusi Frommo esė apie Kristų (1930).

———. *Escape from Freedom.* – 1941. Vis dar aktualus, nors ir kontroversiškas mėginimas nacizmo psichologiją interpretuoti kaip bėgimą nuo laisvės primestos atsakomybės.

Gatzke, Hans W. *Germany's Drive to the West: A Study of Germany's Western War Aims During the First World War.* – 1950. (Žr. taip pat anksčiau prie Fischer.)

———. *Stresemann and the Rearmament of Germany.* – 1954. Abi studijos patikimos.

Gay, Peter. *The Dilemma of Democratic Socialism: Eduard Bernstein's Challenge to Marx.* – 1952. Intelektuali biografija apie ilgaamžį socialistą revizionistą, kuris priešinosi karui ir pergyveno Weimaro respubliką. (Žr. taip pat toliau prie Schorske.)

Geiger, Theodor. *Die soziale Schichtung des deutschen Volkes.* – 1932. Vienas pirmųjų ir vis dar vertingas bandymas iš nepriklausomų marksistinių pozicijų analizuoti Vokietijos visuomenės struktūrą; ypač aktuali tebėra nacizmo atsiradimo analizė.

Gilbert, Felix. "European and American Historiography": John Higham, Leonard Krieger, Felix Gilbert. *History.* – 1965. – P. 315–387. Puiki XX a. Europos istorikų studija, šiek tiek palankiau nei aš šioje knygoje vertinanti Meinecke.

Goetz, Walter. *Historiker in meiner Zeit: Gesammelte Aufsätze.* – 1957. Svarbios demokratiško kultūros istoriko esė apie šiuolaikinius vokiečių istorikus ir istoriko profesiją šių dienų Vokietijoje.

Goodspeed, D. J. *Ludendorff: Genius of World War I.* – 1966.

Gordon, Harold J. *The Reichswehr and the German Republic, 1919–1926.* – 1957. (Žr. anksčiau prie Carsten ir Craig.)

Grabowsky, Adolf ir Walther Koch, red. *Die freideutsche Jugendbewegung: Ursprung and Zukunft.* – 1920. Įdomus straipsnių rinkinys, apimantis Pauliaus Tillicho esė apie jaunimą ir religiją, kituose nagrinėjamas jaunimo santykis su valstybe ir seksu.

Groener-Geyer, Dorothea. *General Groener: Soldat und Staatsmann.* – 1954. Apologetiška, bet informatyvu. Puikus priedas su dokumentais.

Grünberg, Carl. *Festrede, gehalten zur Einweihung des Instituts für Sozialforschung... Juni 22, 1924:* Frankfurter Universitätsreden, XX. – 1924. Tiesmukas marksistinis požiūris į instituto funkciją. (Žr. taip pat toliau prie Horkheimer.)

Gumbel, Emil Julius. *Zwei Jahre Mord.* – 1921.

———. *Vier Jahre politischer Mord.* – 1922.

———. *Verräter verfallen der Feme.* – 1929.

———. *Lasst Köpfe rollen.* – 1932. Neįkainojama, visiškai patikima studijų serija apie politines žmogžudystes Respublikos metais.

Habermas, Jürgen. *Strukturwandlung der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft.* (2 leid.) – 1965. Svarbus viešosios nuomonės sampratos ir reikšmės pakitimų tyrinėjimas.

Halévy, Elie. *The Era of Tyrannies.* – 1938. (Vert. R. K. Webb, 1965.) Įeina to žymaus istoriko garsioji esė "The World Crisis of 1914–1918: An Interpretation" (1929), psl. 209–247.

Halperin, S. William. *Germany Tried Democracy: A Political History of the Reich from 1918 to 1933.* – 1946. Paantraštė tiksli; patikimas, aiškiai išdėstytas Respublikos politinės raidos aprašymas. Labai pravertė mano istorinei apžvalgai.

Hamerow, Theodore S. *Restoration, Revolution, Reaction: Economics and Politics in Germany, 1815–1871.* – 1958. Pravarti Vokietijos istorijos prieš Bismarcko iškilimą ir jo valdymo metų apžvalga.

Hampe, K. "Das neueste Lebensbild Kaiser Friedrichs II": *Historische Zeitschrift.* – CXXXXVI. – 1932. – P. 441–475. Įžvalgi Kantorowicziaus garsiosios biografijos recenzija.

Hannover, H. and E. *Politische Justiz, 1918–1933.* – 1966. Negailestinga "politinio teisėtumo" Weimaro respublikoje analizė. Slogi, bet esminga knyga.

Hartenstein, Wolfgang. *Die Anfänge der deutschen Volkspartei,*

1918–1920. – 1962. Moderni monografija, kokias dabar pradeda rašyti vokiečiai. (Žr. taip pat toliau prie Morsey.)

Heidegger, Martin. *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität:* Freiburger Universitätsreden. – XI. – 1933. Liūdnai pagarsėjusi inauguracinė kalba, kurią Heidegger pasakė užimdamas Freiburgo universiteto rektoriaus postą, naciams atėjus į valdžią; jo apologetai padėjo tiek pat pastangų mėgindami ją užglaistyti kaip ir aiškindami jo sunkias filosofines mintis.

Heuss, Theodor. *Friedrich Naumann: Der Mann, Das Werk, Die Zeit.* – 1937. Svarbi demokratinio imperialisto biog afija.

———. *Hitlers Weg: Eine historisch-politische Stud.ı über den Nationalsozialismus.* – 1932. Ironiška ir pranašiška.

———. *Robert Bosch: Leben und Leistung.* – 1946. Pažangaus pramonininko biografija.

Hiller, Kurt. *Köpfe und Tröpfe: Profile aus einem Vierteljahrhundert.* – 1950. Nuostabiai atviros biografinės apybraižos.

Hofstadter, Richard. *"The Paranoid Style in American Politics": The Paranoid Style in American Politics and Other Essays.* – 1965. – P. 3–40. Greta gerai atskleidžia ir Vokietijos politiką.

Holborn, Hajo. *The Political Collapse of Europe.* – 1951. Koncentruota, gili studija apie politinį Europos likimą prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir po jo.

———. "Protestantismus und politische Ideengeschichte": *Historische Zeitschrift.* – CXXXXIV. – 1931. – P. 15–30.

———. "Der deutsche Idealismus in sozialgeschichtlicher Beleuchtung": *Historische Zeitschrift.* – CLXXIV (1952 m. spalis). – P. 359–384. Pelnytai daug įtakos turėjęs straipsnis apie Vokietijos atsiskyrimo nuo Vakarų priežastis amžių sandūroje.

Horkheimer, Max. *Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie und die Aufgaben eines Instituts für Sozialforschung:* Frankfurter Universitätsreden. – XXXVII. – 1931. Svarbu, nors skamba jau kiek ezopiškai. (Žr. taip pat anksčiau prie Grünberg.)

———, red. *Studien über Autorität und Familie.* – 1936. Įžymus kolektyvinis darbas, parašytas Institut für Sozialforschung narių, pasitraukusių į Prancūziją. Įeina Horkheimerio, Ericho Frommo, Herberto Marcuse ir kitų straipsniai.

Hühnerfeld, Paul. *In Sachen Heidegger.* – 1961. Skaidri, nuotaikinga, triuškinanti Heideggerio kritika.

International Institute of Social History: A Short Description of its History and Aims. – b. d., 1935?.

International Institute of Social History: A Report on its History, Aims and Activities, 1933–1938. – b. d., 1939? – Abu informatyvūs Institut für Sozialforschung pranešimai, parengti New Yorke; bet gerokai tendencingas marksistinis požiūris.

Jäckh, Ernst, red. *Politik als Wissenschaft: Zehn Jahre deutsche Hochschule für Politik.* – 1931. Jubiliejinis tomas.

Joll, James. *The Second International, 1889–1914.* – 1955. Aiškus, bet labai jau varginantis tonas.

———. *Three Intellectuals in Politics.* – 1960. Vienas iš trejeto, – beje, tai gera esė, – yra Rathenau (psl. 57–129).

Jones, Ernest. *The Life and Work of Sigmund Freud.* – 3 t. – 1953–1957. Paskutiniame tome yra šiek tiek (bet nepakankamai) medžiagos apie psichoanalizę Weimaro Vokietijoje.

Kampffmeyer, Paul. *Fritz Ebert.* – 1923. Trumpas jo nuopelnų įvertinimas.

Kantorowicz, Ernst. *Kaiser Friedrich der II.* – 2 t. – 1927, 1931.

———. "'Mythenschau,' Eine Erwiderung": *Historische Zeitschrift.* – CXXXXI. – 1930. – P. 457–471. Atsakymas į Alberto Brackmanno recenziją jo didžiajai knygai. (Žr. taip pat anksčiau prie Brackmann.)

Kehr, Eckart. *Schlachtflottenbau und Parteipolitik, 1894–1901.* – 1930. Garsioji disertacija, kurioje Vokietijos laivyno perginklavimo programa siejama su vidinėmis ekonominėmis problemomis.

———. *Der Primat der Innenpolitik: Gesammelte Aufsätze zur preussisch-deutschen Sozialgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert.* (Red. Hans-Ulrich Wehler.) – 1965. Wehlerio įvade pateikiama biografija, iškelianti autoriaus nuopelnus, ir gyvai – gal net pernelyg gyvai – ginamos jo pozicijos; straipsniai apie Prūsijos biurokratiją ir kitomis opiomis temomis dažnai itin originalūs ir su gilia įžvalga.

Kessler, Harry Graf. *Walther Rathenau: Sein Leben und sein Werk.* – 1929. (Vertimas į anglų k. 1930; žr. perspaudą [1963?] su ilgu Hanso Fürstenbergo pabaigos žodžiu.) Paslaptingo ir nepaprastai prieštaringo valstybės veikėjo bei utopisto labai aiški biografija.

Kiaulehn, Walther. *Berlin: Schicksal einer Weltstadt.* – 1958. Labai informatyvus ir turtingas, nors sąmoningai supopuliarintas pasakojimas apie Berlyną XIX ir XX a.

Kindt, Werner. *Grundschriften der deutschen Jugendbewegung.* – 1963.

Kultūringa ir išsami kompiliacija, sudaryta iš daugybės medžiagos apie jaunimo sąjūdį; laisvai ja rėmiausi.

Klemperer, Klemens von. *Germany's New Conservatism: Its History and Dilemma in the Twentieth Century*. – 1957. Puiki dešinės pakraipos minties apžvalga.

Knowles, David. "The Monumenta Germaniae Historica": *Great Historical Enterprises and Problems in Monastic History*. – 1963. – P. 63–97. Žavinga XIX a. ir XX a. pradžios vokiečių istorijos mokslo apžvalga.

Koplin, Raimund. *Carl von Ossietzky als politischer Publizist*. – 1964.

Krieger, Leonard. *The German Idea of Freedom: History of a Political Tradition*. – 1957. Svarbi santykių tarp idėjų ir politikos Vokietijoje istorija.

Krill, Hans-Heinz. *Die Ranke-Renaissance: Max Lenz und Erich Marcks*. – 1962. Puiki dviejų Ranke's epigonų ir jų veiklos politinių pasekmių studija.

Krockow, Christian Graf von. *Die Entscheidung: Eine Untersuchung über Ernst Jünger, Carl Schmitt, Martin Heidegger*. – 1958. Lyginamoji studija apie tris "filosofinius" iracionalistus, kurie visi buvo vienaip ar kitaip giminingi naciams.

Kurucz, Jenö. *Struktur und Funktion der Intelligenz während der Weimarer Republik*. – 1967. Abstrakti, bet įtaigi trumpa intelektualų sociologinės situacijos Respublikoje analizė.

Lampl-de Groot, Jeanne. "Die Entwicklung der Psychoanalyse in Deutschland bis 1933": *Ansprachen und Vorträge zur Einweihung des Instituts-Neubaues am 14. Oktober 1964*. – Sigmund Freud Institut, Frankfurt am Main. – b. d., 1964. Labai bendrais bruožais apmesta; tik pradžia.

Laqueur, Walter Z. *Young Germany: A History of the German Youth Movement*. – 1962. Patikimas vadovas šioje painioje srityje.

———, ir George L. Mosse, red. *The Coming of the First World War*. – 1966. Straipsnių serija.

Laue, Theodore von. *Leopold Ranke: The Formative Years*. – 1950. Puiki glausta studija.

Lederer, Emil, ir Jakob Marschak. "Der neue Mittelstand": *Grundriss der Sozialökonomik*. – IX. D. – 1 d. – 1926. – P. 120–141. (Žr. anksčiau prie Briefs.)

Leipart, Theodor. *Carl Legien*. – 1929. Žymaus vokiečių darbininkų vadovo biografija.

Lenz, Max ir Erich Marcks, red. *Der Weltkrieg im Spiegel Bismarcki-*

scher Gedanken. – 1915. Karo metų patriotinis rinkinys, rodąs, kaip Bismarcko dvasia gyvavo ar buvo naudojama po jo mirties.

Lilge, Frederic. *The Abuse of Learning: The Failure of the German University*. – 1948. Triuškinantis tyrinėjimas.

Loewenthal, Leo. "German Popular Biographies: Culture's Bargain Counter": *The Critical Spirit: Essays in Honor of Herbert Marcuse*. (Red. Kurt H. Wolff ir Barrington Moore, Jr.) – 1967. – P. 267–283. Įdomi Stefano Zweigo ir kitų autorių biografijų turinio analizė, parodanti jų lengva ranka žeriamas pagyras, pigų optimizmą ir intelektualinį ribotumą.

Mann, Golo. *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. – 1966 m. leid. Gyva, laisvo stiliaus, antiautoritarinė, įdomi knyga.

Mann, Heinrich. *Essays*. – 1960 m. leid. Į šį leidimą įeina jo labiausiai provokuojantys rašiniai, tarp jų ankstyvosios esė "Voltaire–Goethe", "Zola", taip suerzinusi jo brolį Thomą, ir trečiąjį dešimtmetį parašytosios. Didžiai reikšminga.

Mannheim, Karl. *Essays on the Sociology of Knowledge*. (Red. Paul Kecskemeti.) – 1952. Parankus rinkinys, kuriame išverstos svarbiausios Mannheimo sociologinės esė, parašytos Weimaro laikotarpiu, sutelktos aplink jo *Ideology and Utopia*.

Masur, Gerhard. *Prophets of Yesterday: Studies in European Culture, 1890–1914*. – 1961. Tyrinėjamas lemtingas Europos istorijos laikotarpis; Masuro dėstymas ne visuomet adekvatus, kartkartėmis, kaip Freudo atveju, karikatūriškas.

Mayer, Arno J. *Political Origins of the New Diplomacy, 1917–1918*. – 1959. Netradiciška ir autoritetinga diplomatijos istorija; analizuojamas kariaujančių valstybių sąstingis.

———. *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918–1919*. – 1967. Ne mažiau autoritetingas tęsinys; daugiausia dėmesio skirta Antantės valstybių atsiribojimui nuo Sovietų Rusijos.

Mehring, Franz. *Die Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*. – 1–2 d., 2 t. – 1897–1898. Ilgaamžio socialisto intelektualo skrupulinga, nors ir prijaučianti 1830–1891 metų istorija.

Meinecke, Friedrich. *Weltbürgertum und Nationalstaat: Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. – 1907. Nuo kosmopolitizmo iki nacionalizmo, nuo Humboldto iki Bismarcko; ši knyga pelnė Meinecke's reputaciją.

———. *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte.* – 1924. Douglas Scott šią subtilią knygą išvertė nesubtiliu pavadinimu *Machiavellianism* (1965).

———. *Die Entstehung des Historismus.* – 2 t. – 1936. Gyvai propaguoja ir puikiai, nors, mano akiai, ir nepakankamai giliai, analizuoja istorizmą.

———. *The German Catastrophe: Reflections and Recollections.* – 1946. (Vert. Sidney B. Fay, 1950.) Kartais jaudinami, kartais apgailėtini apmąstymai apie Vokietijos praeitį.

———. *Politische Schriften und Reden.* (Red. Georg Kotowski.) – 1958. Reikšmingas paskaitų ir esė apie politiką rinkinys.

———. "Drei Generationen deutscher Gelehrtenpolitik": *Historische Zeitschrift.* – CXXV. – 1922. – P. 248–283.

———. "Values and Causalities in History" (1928, vert. Julian H. Franklin): *The Varieties of History.* (Red. Fritz Stern.) – 1956. – P. 267–288.

Meyer, Henry Cord. *Mitteleuropa in German Thought and Action, 1815–1945.* – 1955.

Michels, Robert. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy.* (Vert. Eden ir Cedar Paul.) – 1949 m. leid. Klasikinė pesimistiško požiūrio į demokratiją studija; remiamasi daugiausia pavyzdžiais iš Vokietijos socialdemokratų partijos prieš Pirmą pasaulinį karą.

———. "Psychologie der antikapitalistischen Massenbewegungen": *Grundriss der Sozialökonomik.* – IX. – 1 d. – 1926. – P. 241–359. (Žr. anksčiau prie Briefs.)

Mitchell, Allan. *Revolution in Bavaria, 1918–1919: The Eisner Regime and the Soviet Republic.* – 1965. Atidi, net pernelyg atidi dokumentinė studija.

Modern Germany in Relation to the Great War, by Various German Writers. (Vert. William Wallace Whitelock.) – 1916. Įvairių autorių apologetika – Otto Hintze, Ernst Troeltsch, Hans Delbrück, Friedrich Meinecke: žvaigždžių rinkinys nevykusiame spektaklyje.

Mohler, Armin. *Die konservative Revolution in Deutschland, 1918 bis 1932: Grundriss ihrer Weltanschauungen.* – 1950. Labai išsami vokiečių dešiniosios ekonominės minties apžvalga.

Mommsen, Hans. "Zum Verhältnis von politischer Wissenschaft und Geschichtswissenschaft in Deutschland": *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte.* – X. – 1962. – P. 341–372. Iš dalies pervertinami vokiečių istorikų darbai.

Mommsen, Wolfgang J. *Max Weber und die deutsche Politik*. – 1959. Labai lauktas herojaus tyrinėjimas. Daro išvadą, kad Weber nebuvęs politinis liberalas.

———. "Universalgeschichtliches und politisches Denken bei Max Weber": *Historische Zeitschrift*. – CCI. – 1965. – P. 557–612. Puikus priedas jo knygai; pilna diskusijų dėl Weberio bibliografija; jo akimis, charizma – svarbiausia Weberio problema.

Morsey, Rudolf. *Die deutsche Zentrumspartei, 1917–1923*. – 1966. Labai išsami pavyzdinė monografija.

Mosse, George L. *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*. – 1964. Tirdamas rasizmą, dėmesį sutelkia į jaunimo sąjūdžius, politines sąvokas, "völkische" elementus.

———. "Die deutsche Rechte und die Juden": *Entscheidungsjahr 1932: zur Judenfrage in der Endphase der Weimarer Republik*. (Red. Werner E. Mosse.) – 1963. – P. 183–246.

Nettl, J. P. *Rosa Luxemburg*. – 2 t. – 1966. Puiki išsami biografija.

Neumann, Franz L. *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism*. – 2 leid. – 1944. Ilgoje įžangoje susumuojama Neumanno interpretacija apie Weimaro vidaus struktūrą; reikšmingas nepriklausomas marksistinis požiūris.

———. "The Social Sciences": *The Cultural Migration: The European Scholar in America*. – 1953. – P. 4–26. Puiki lyginamoji visuomenės mokslo Vokietijoje ir Amerikoje studija su vertingais asmeniniais prisiminimais. (Žr. taip pat toliau prie Panofsky ir Tillich.)

Neumann, Sigmund. *Die Parteien der Weimarer Republik*. – 1932. (1965 m. leid. įvado aut. Karl Dietrich Bracher.) Nepriekaištinga, išties nepakeičiama partijų politikos Weimare apžvalga.

———. "Die Stufen des preussischen Konservatismus: Ein Beitrag zum Staats- und Gesellschaftsbild Deutschlands im neunzehnten Jahrhundert": *Historische Studien*. – No. 190. – 1930. Svarbi socioistorinė konservatizmo analizė, palyginama su Karlo Mannheimo darbais.

Neurohr, Jean F. *Der Mythos vom dritten Reich: Zur Geistesgeschichte des Nationalsozialismus*. – 1957. Gera pražūtingo mito analizė.

Oberschall, A. *Empirical Social Research in Germany, 1848–1914*. – 1965. Glausta; reikalinga daugiau tyrinėjimo, bet tuo tarpu labai pravarti. (Žr. taip pat toliau prie Shad.)

Panofsky, Erwin. "The History of Art": *The Cultural Migration: The European Scholar in America*. – 1953. – P. 82–111. Sąmojingai lygina-

mi meno istorijos dėstymo būdai Vokietijos ir Amerikos universitetuose. (Žr. taip pat anksčiau prie Neumann, Franz, ir toliau prie Pevsner.)

PEM (pseud.: Paul Erich Marcus). *Heimweh nach dem Kurfürstendamm: Aus Berlins glanzvollsten Tagen und Nächten.* – 1952. Nostalgiška "auksinio trečiojo dešimtmečio" Berlyno vizija.

Pevsner, Nikolaus. "Reflections on Not Teaching Art History": *The Listener.* – XLVIII. – No. 1235 (1952 m. spalio 30 d.). – P. 715–716. Informatyvūs prisiminimai apie šio dalyko dėstymo vokišką metodą. (Žr. taip pat anksčiau prie Panofsky.)

Pflanze, Otto. *Bismarck and the Development of Germany: The Period of Unification, 1815–1871.* – 1963. Puikus pirmas tomas.

———. "Bismarck and German Nationalism": *American Historical Review.* – LX, 3 (1955 m. balandis). – P. 548–566.

Plessner, Helmuth. *Die verspätete Nation: Über die politische Verführbarkeit bürgerlichen Geistes.* – 1959. Bandoma paaiškinti, kodėl daugelis vokiečių sąmoningai atmetė Vakarų vertybes, laikydamiesi vokiškųjų.

Ramm, Agatha. *Germany, 1789–1919: A Political History.* – 1967. Kultūringa, reikiamai detali studija. Labai rekomenduotina.

Rathenau, Walther. *Die neue Wirtschaft.* – 1918.

———. *Der neue Staat.* – 1919. Du poleminiai pamfletai, be kurių neįmanoma suvokti Rathenau mąstysenos; antrajame karštai reiškiamas gilus nusivylimas "Revoliucija".

Rauschning, Hermann. *Die konservative Revolution: Versuch und Bruch mit Hitler.* – 1941. Svarbi nerimą kelianti esė, kurios autorius, iš pradžių bendradarbiavęs su Hitleriu, paskui tapęs jo priešu, teigia, esą naciai išdavę tikrąją "konservatyvią revoliuciją".

Röhl, J. C. G. *Germany without Bismarck: The Crisis of Government in the Second Reich, 1890–1900.* – 1967. Puikiai naudojami dokumentai miglotam laikotarpiui nušviesti.

Rosenberg, Arthur. *The Birth of the German Republic, 1871–1918.* – 1928. (Vert. Ian F. D. Morrow, 1931.)

———. *A History of the German Republic.* – 1935. (Vert. Ian F. D. Morrow ir L. Marie Sieveking, 1936.) Abi knygos nepakeičiamos. Orientacija radikaliai kairė, bet nepriklausoma; esminės problemos sprendžiamos pasigėrėtinai.

Rothfels, Hans. "Problems of a Bismarck Biography": *Review of Politics.* – IX, 3 (1947 m. liepa). – P. 362–380.

Schieder, Theodor, red. *Hundert Jahre Historische Zeitschrift*

1859–1959. – 1959. Didelis, bet nuviliantis straipsnių rinkinys; aptariama daugelis istorijos mokslo Vokietijoje aspektų, bet esmingų klausimų nekeliama.

———. "Grundfragen der neuen deutschen Geschichte: Zum Problem der historischen Urteilsbildung": *Historische Zeitschrift*. – CLXXXXII. – 1961. – P. 1–16.

Schimanski, Stefan. "Forward": Martin Heidegger. *Existence and Being*. (Vert. Douglas Scott, R. F. C. Hull ir Alan Crick.) – 1949. Keturių trumpų *Sein und Zeit* autoriaus esė rinkinys su trumpu Schimanski ir ilgesniu Wernerio Brocko įvadu.

Schmitt, Carl. *Hugo Preuss: Sein Staatsbegriff und seine Stellung in der deutschen Staatslehre*. – 1930. Lankstus teisės teoretikas atiduoda duoklę Vokietijos konstitucijos "tėvui", nors paties simpatijos krypsta kitur. (Žr. taip pat toliau prie Simons.)

Schnabel, Franz. *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*. – 4 t. – 2 leid. – 1937–1949. Liberali, bet ne "pernelyg" liberali; nuodugniai apžvelgiama XIX a. Vokietija. T. 2, psl. 245–253, aprašomi 1817 m. Wartburgo susirinkimai.

Schorske, Carl E. *German Social Democracy, 1905–1917: The Development of the Great Schism*. – 1955. Nepriekaištinga ir svarbu.

Schwabe, Klaus. "Zur politischen Haltung der deutschen Professoren im ersten Weltkrieg": *Historische Zeitschrift*. – CLXXXXIII. – 1961. – P. 601–634. Pilna puikių – t.y. šiurpių – pavyzdžių, liudijančių vokiečių intelektualų šovinizmą Pirmojo pasaulinio karo metu.

Sell, Friedrich C. *Die Tragödie des deutschen Liberalismus*. – 1953. Gerai papasakota žinoma istorija.

Shad, Susanne P. "Empirical Social Research in Weimar Germany": Columbia University disertacija, 1964.

Sheehan, James J. *The Career of Lujo Brentano: A Study of Liberalism and Social Reform in Imperial Germany*. – 1966.

Siefert, Hermann. *Der bündische Aufbruch, 1918–1923*. – 1963. Atidžiai tyrinėjami jaunimo sąjūdžiai pirmaisiais Respublikos metais.

Simons, Walter. *Hugo Preuss*. – 1930.

Sontheimer, Kurt. *Anti-Demokratisches Denken in der Weimarer Republik: Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933*. – 1962. Puikiai apžvelgiama Respublikos dešiniosios pakraipos filosofinė mintis.

Spengler, Oswald. *The Decline of the West.* – 2 t. – 1918–1922. (Vert. Charles Francis Atkinson, 1926–1928).

———. *Preussentum und Sozialismus.* – 1919. Abu veikalai didžiai reikšmingi – kaip dokumentai.

Srbik, Heinrich Ritter von. *Geist und Geschichte vom deutschen Humanismus bis zur Gegenwart.* – 2 t. – 1950–1951. Tonas ekspansyvus, mąstysena – konservatyvi.

Stampfer, Friedrich. *Die vierzehn Jahre der ersten deutschen Republik.* – 3 leid., 1953. Respublikos istorija, parašyta publicisto socialdemokrato, kuris pats visa tai išgyveno.

Steinhausen, Georg. *Deutsche Geistes- und Kulturgeschichte von 1870 bis zur Gegenwart.* – 1931.

Sterling, Richard W. *Ethics in a World of Power: The Political Ideas of Friedrich Meinecke.* – 1958. Pirmąsyk išsamiai tyrinėjama didžiojo vokiečių istoriko politinė mintis.

Stern, Fritz. *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology.* – 1961. Puikios studijos apie tris pirmtakus: Langbehn, Lagarde, Moeller van den Bruck.

———. "The Political Consequences of the Unpolitical German": *History.* – No. 3. – 1960. – P. 104–134. Blaivus žvilgsnis į svarbų objektą.

Stolper, Gustav. *The German Economy, 1870–1940.* – 1940. Svarbu.

Stolper, Toni. *Ein Leben in Brennpunkten unserer Zeit: Gustav Stolper, 1888–1947.* – 1960. Informatyvi įvairiapusiško ekonomikos istoriko biografija, parašyta jo našlės.

Suhrkamp, Peter. "Die Sezession des Familiensohnes: Eine nachträgliche Betrachtung der Jugendbewegung": *Neue Rundschau.* – XLIII. – 1 d. – 1932. – P. 94–112.

———. "Söhne ohne Väter und Lehrer: Die Situation der bürgerlichen Jugend": Ten pat. – P. 681–696. Abiejuose straipsniuose įžvalgiai tyrinėjamas pasimetęs jaunimas, atsidūręs prie chaoso ribos.

Taylor, A. J. P. *The Course of German History.* – 1945.

———. *Bismarck: The Man and the Statesman.* – 1955. Abi knygos būdingos Taylorui: puikus stilius, įkvepiančios idėjos, ekscentriškos interpretacijos.

The Path to Dictatorship, 1918–1933: Ten Essays by German Scholars. (Vert. John Conway.) – 1966. Paskaitos, kurias Karl Dietrich Bracher, Kurt Sontheimer, Rudolf Morsey, Hans Rothfels ir dar šeši asmenys skaitė per radiją apie politines partijas, antidemokratiškas idėjas ir na-

cių taktiką. Vertė įvairi, bet praverčia Fritzo Sterno įvadas ir paskutinių 5 Weimaro metų istorinė chronologija.

Thimme, Anneliese. *Gustav Stresemann: Eine politische Biographie zur Geschichte der Weimarer Republik.* – 1957. Griežta, be sentimentų, revizionistinė, svarbi knyga.

Tietz, Georg. *Hermann Tietz: Geschichte einer Familie und ihrer Warenhäuser.* – 1965. Didžioji universalinė parduotuvė ir jos savininkai.

Tillich, Paul. "The Transmoral Conscience": *The Protestant Era.* (Red. ir vert. James Luther Adams.) – 1951. – P. 152–166.

———. "The Protestant Message and the Man of Today": Ten pat. – P. 189–204. Abu straipsniai nušviečia vėlyvojo Weimaro periodo liberaliąją teologiją.

———. "The Conquest of Theological Provincialism": *The Cultural Migration: The European Scholar in America.* – 1953. – P. 138–156. Sykiu kuklu ir linksma. Tillich susumuoja, kuo teologija galėjo didžiuotis jo Vokietijoje ir ko jis išmoko Amerikoj. (Žr. taip pat anksčiau prie Neumann, Franz ir Panofsky.)

Troeltsch, Ernst. *Spektator-Briefe.* (Red. Hans Baron.) – 1924. Surinktos esė apie Vokietijos revoliuciją ir pasaulio politiką nuo 1918 iki 1922 m.; labai daug ką atskleidžia.

Turner, Henry Ashby, Jr. *Stresemann and the Politics of the Weimar Republic.* – 1963. Patikimas darbas.

Waite, Robert G. L. *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918–1923.* – 1952.

Wassermann, Jakob. "Rede an die studentische Jugend über das Leben im Geiste: Zum Goethetag 1932": *Neue Rundschau.* – XLIII, 1 d. – 1932.– P. 530–544. Romanistas apeliuoja į jaunimą, kviesdamas gerbti protą.

Weber, Marianne. *Max Weber: Ein Lebensbild.* – 1926. Svarbi biografija.

Weber, Max. *Gesammelte Politische Schriften.* (2 pataisytas leid., red. Johannes Winckelmann.) – 1958. Esminga; Weber daug rašė apie vidaus ir užsienio politiką, ir jo balsas neskambėjo veltui.

Wehler, Hans-Ulrich, red. *Moderne deutsche Sozialgeschichte.* – 1966. Plataus spektro socialinės istorijos rinkinys; sudarytojas – Eckarto Kehro trumpesnių kūrinių redaktorius; dauguma čia įtrauktų esė, daugiausia apie XIX a. ir XX a. pr. Vokietiją, yra išties puikios.

Wheeler-Bennett, John W. *The Nemesis of Power: The German Army*

in Politics, 1918–1945. – 1954. (Žr. taip pat anksčiau prie Carsten ir Craig.)

Wucher, Albert. *Theodor Mommsen: Geschichtsschreibung und Politik.* – 1956. Šviežia esė, išsiskirianti iš kitos, pietetu persmelktos literatūros apie šį istoriką.

Zehn Jahre Berliner Psychoanalytisches Institut (Polyklinik und Lehranstalt). – 1930. Jubiliejinis tomas, gausu detalių duomenų apie instituto istoriją ir laimėjimus.

Ziekursch, Johannes. *Politische Geschichte des neuen deutschen Kaiserreiches.* – 3 t. – 1925–1930. Dabar gal ir nebeskamba taip sensacingai (nors vis tik verta perskaityti), bet Weimaro istoriografijoje šio darbo nepriklausomas mąstymas ir dėstymo aiškumas buvo tikras įvykis.

III. MENAS

Šis poskyris apima tapytojus, grafikus, skulptorius, kompozitorius bei kitus muzikus, architektus ir meno istoriją.

Barr, Alfred H., Jr. *Cubism and Abstract Art.* – 1936. Naujas darbas, apimantis ir vokiečius.

Bayer, Herbert, Ise Gropius ir Walter Gropius, red. *Bauhaus 1919–1928.* – 1938 (perspausdinta 1959). Klasikinė knyga, lydėjusi klasikinę parodą. (Žr. taip pat toliau prie Wingler.)

Bing, Gertrud. *Aby M. Warburg.* – 1958. Esė apie Warburgo Instituto įkūrėją, parašyta artimos bendradarbės.

Buckheim, Lothar-Günther. *Der Blaue Reiter und die Neue Künstler-Vereinigung München.* – 1959.

———. *The Graphic Art of German Expressionism.* – 1960.

Drexler, Arthur. *Ludwig Mies van der Rohe.* – 1960. Trumpas, gerai iliustruotas leidinys.

Eckardt, Wolf von. *Eric Mendelsohn.* – 1960. Pravarti trumpa esė.

Edschmid, Kasimir. *Über den Expressionismus in der Literatur und die neue Malerei.* – 1921.

Fitch, James Marston. *Walter Gropius.* – 1960. Gera glausta studija.

———. "A Utopia Revisited": *The Columbia University Forum.* –

IX, 4. – 1966 m. ruduo. – P. 34–39. Žvilgsnis į Bauhausą dabar; yra liūdnokų fotografijų.

Goergen, Aloys. "Beckmann und die Apocalypse": *Blick auf Beckmann: Dokumente und Vorträge*. – 1962. – P. 9–21.

Grohmann, Will. *Das Werk Ernst Ludwig Kirchners*. – 1926. Esminga; apima visus, išskyrus 12 paskutiniųjų Kirchnerio gyvenimo metų.

———. *Zeichnungen von Ernst Ludwig Kirchner*. – 1925. Nė kiek ne blogiau aptariami piešiniai.

———. *Ernst Ludwig Kirchner*. – 1961.

———. *Wassily Kandinsky: Life and Work*. – 1959. Yra kūrinių katalogas.

Gropius, Walter. *The New Architecture and the Bauhaus*. (Vert. P. Morton Shand.) – 1965 m. leid. Pagrindiniai teiginiai.

———. *Scope of Total Architecture*. – 1962. Trumpesnių rašinių rinkinys.

Grote, Ludwig. *Der Blaue Reiter: München und die Kunst des 20. Jahrhunderts*. – 1949.

———. *Die Maler am Bauhaus*. – 1950.

———, red. *Oskar Kokoschka*. – 1950. Straipsniai ir 1950 m. parodos Münchene katalogas. Gerai, kaip ir visa Grote's kūryba.

Haftmann, Werner. *Emil Nolde*. – 1958. (Vert. Norbert Gutermann, 1959.)

———. *The Mind and Work of Paul Klee*. – 1954.

———. *Painting in the Twentieth Century*. – 2 t. – 2 leid. – 1965.

Hamilton, George Heard. *Painting and Sculpture in Europe, 1880–1940*. – 1967. Puikus leidinys Pelican History of Art serijoje. Masyvus, bet pasižymi glaustumu.

Heise, Carl Georg. *Persönliche Erinnerungen an Aby Warburg*. – 1947. Asmeniški ir jaudinami prisiminimai.

Hess, Hans. *Lyonel Feininger*. – 1961. Pavyzdinis darbas, yra kūrinių katalogas. Vis dar pavyzdinė knyga apie Feiningerio grafiką.

Kandinsky, Wassily, ir Franz Marc. *Der Blaue Reiter*. – 1912 (dokumentinis leid., red. Klaus Lankheit, 1965).

———. *Über das geistige in der Kunst*. – 1912.

———. *Punkt und Linie zu Fläche: Beitrag zur Analyse der malerischen Elemente*. – 1926. Bauhauso knyga Nr. 9.

Klee, Paul. *Pedagogical Sketchbook*. – 1925. (Vert. Sibyl Moholy-Nagy, 1953.) Bauhauso knyga Nr. 2; svarbi formuluotė.

Kuhn, Charles L. *German Expressionism and Abstract Art: The Har-*

vard Collections. – 1957. Įvadinis straipsnis – Jakob Rosenberg; labai informatyvus katalogas.

——— *Supplement*. – 1967. Harvardo katalogo papildymas.

Kultermann, Udo. *Geschichte der Kunstgeschichte: Der Weg einer Wissenschaft*. – 1966. Nors itin populiariai parašyta, yra geri skyriai apie espresionistinį periodą ir Warburgo grupę.

McCoy, Esther. *Richard Neutra*. – 1960. Monografija apie iškilų architektą, palikusį Vokietiją 1923 m.

Moholy-Nagy, Laszlo. *Malerei, Fotografie, Film*. – 2 leid. – 1927.

———. *The New Vision: From Material to Architecture*. – 1929. (Vert. Daphne M. Hoffmann, 1938.)

Moholy-Nagy, Sibyl. *Moholy-Nagy, a Biography*. – 1950.

Myers, Bernard S. *The German Expressionists: A Generation in Revolt*. – 1963 (sutrump. leid. 1966). Puiki studija, apžvelgianti sąjūdžius ir atskirus dailininkus; nepriekaištinga bibliografija.

Panofsky, Erwin. "A. Warburg": *Repertorium für Kunstwissenschaft*. – LI. – 1930. – P. 1–4. Trumpas subtilus nekrologas.

Pevsner, Nikolaus. *Pioneers of Modern Design, from William Morris to Walter Gropius*. – 3 leid. – 1960. Įspūdingai analizuojamas sąjūdis, vedęs prie Bauhauso. Nepamainoma.

Redlich, H. F. *Alban Berg, the Man and His Music*. – 1957. Vertinga iškilaus šiuolaikinio kompozitoriaus biografija. (Žr. taip pat toliau prie Reich.)

Reich, Willi. *Alban Berg: Leben und Werk*. – 1963.

Reifenberg, Benno. "Max Beckmann" (1921): *Blick auf Beckmann: Dokumente und Vorträge*. – 1962. – P. 101–109.

Reti, Rudolph. *Tonality in Modern Music*. – 1958. Kompozitoriaus žvilgsnis į šiuolaikinę muziką, ypač vokiečius Schönbergą, Bergą ir Weberną.

Richter, Hans. *Dada: Art and Anti-Art*. – 1965. Išsamus darbas. (Žr. taip pat toliau prie Rubin.)

Roh, Franz. *Nach-Expressionismus*. – 1925. Sąmojingas "nekrologas", skelbiąs "*neue Sachlichkeit*" reikmę.

Röthel, Hans K. ir J. Cassou. *Vasily Kandinsky, 1866–1944: A Retrospective Exhibition*. – 1962. Didžiosios retrospektyvos Guggenheimo muziejuje New Yorke šaunus katalogas.

Russell, John. *Max Ernst*. – 1967. Išsami, gerai iliustruota monografija.

Saxl, Fritz. "Die Bibliothek Warburg und ihr Ziel": *Vorträge der Biblio-*

thek Warburg, 1921–1922. (Red. Fritz Saxl.) – 1923. – P. 1–10. Warburgo instituto pirmojo direktoriaus inauguracinė paskaita.

———. "Ernst Cassirer": *The Philosophy of Ernst Cassirer.* (Red. Paul Arthur Schilpp.) – 1949. – P. 47–51. Vieno žymiausių Warburgo instituto bendradarbių svarbūs prisiminimai.

Scheffler, Karl. *Max Liebermann.* (Naujas leid.). – 1953. Populiariausio Vokietijos tapytojo biografija, – ryškus impresionistas ekspresionizmo epochoje.

Selz, Peter. *Emil Nolde.* – 1963. Trumpa ir nešališka monografija ir 1963 m. kilnojamos parodos katalogas.

———. *German Expressionist Painting.* – 1957. Neblogas bendras vaizdas.

———. *Max Beckmann.* – 1964. Nepriekaištingas katalogas ir monografija.

Taylor, Joshua C. *Futurism.* – 1961. Geras šio reikšmingo prieškario sąjūdžio kilnojamos parodos katalogas.

Verkauf, Willy, Marcel Janco ir Hans Bolliger, red. *Dada: Monographie einer Bewegung.* – 1958. Gausiai iliustruota.

Warburg, Aby. *Gesammelte Schriften.* – 2 t. – 1932. Novatoriaus meno istoriko ir kenčiančio žmogaus vaisingų idėjų kupini raštai.

Whittick, Arnold. *Erich Mendelsohn.* – 1940. Pravarti knyga.

Wingler, Hans M., red. *Das Bauhaus, 1919–1933: Weimar, Dessau, Berlin.* – 1962. Milžiniškas, visus Bauhauso aspektus atspindįs dokumentų rinkinys; puikiai iliustruotas ir su kruopščiai parengtais paaiškinimais.

Worte zur Beisetzung von Professor Dr. Aby M. Warburg. – B. d., 1929 m. pab.?

Wuttke, Dieter. "Aby Warburg und seine Bibliothek": *Arcadia.* – I, 3. – 1966. – P. 319–333. Informatyvus straipsnis su puikia bibliografija.

IV. LITERATŪRA

Į šį poskyrį įtraukti raštų rinkiniai, atskiri kūriniai, poetų, romanistų ir dramaturgų biografijos ir monografijos apie juos. Įtrauktos taip pat knygos apie teatrą apskritai.

Allemann, Beda. *Hölderlin und Heidegger.* – 2 leid. – 1954. Sudėtinga giminingumo studija.

Barlach, Ernst. *Das dichterische Werk.* – 3 t. (Red. Klaus Lazarowicz ir Friedrich Dross.) – 1956–1959.

Benjamin, Walter. *Schriften.* – 2 t. (Red. Theodor W. Adorno, Gretel Adorno ir Friedrich Podszus.) – 1955. Iškilaus literatūros ir visuomenės kritiko, kuris 1940 m. rugsėjį nusižudė prie Ispanijos sienos, labai nebetoli nuo išsigelbėjimo, mirtinai nualintas ispanų pareigūnų persekiojimo. (*Illuminationen.* Red. Siegfried Unseld [1961] – tai vieno tomo jo rinktiniai raštai.)

Beissner, Friedrich. *Hölderlin Heute: Der lange Weg des Dichters zu seinem Ruhm.* – 1963. Iškiliausio Hölderlino tyrinėtojo paskaita.

Benn, Gottfried. *Gesammelte Werke.* – 4 t. (Red. Dieter Wellershoff.) – 1958–1961.

Bithell, Jethro. *Modern German Literature, 1880–1938.* – 2 leid. – 1946. Kupinas savikliovos, bet patikimas tyrinėjimas.

Boehringer, Robert. *Mein Bild von Stefan George.* – 1951. Sykiu įrišti du susiję tomai; antrasis – tai paveikslų galerija (daugiausia labai linksma), pirmasis – bibliografiniai duomenys.

Brecht, Bertolt. *Gesammelte Werke.* – 8 t. (Red. Elizabeth Hauptmann.) – 1967.

———: *Bertolt Brechts Dreigroschenbuch.* – 1960. Įeina pjesė, kino scenarijus ir kiti vertingi dokumentai.

Broch, Hermann. *Gesammelte Werke.* – 10 t. – 1952–1961.

———. *The Death of Vergil.* (Vert. Jean Starr Untermeyer.) – 1945. Jo svarbiausias romanas.

Büchner, Georg. *Sämtliche Werke.* (Red. Hans Jürgen Meinerts.) – 1963. Vienas iš prieinamesnių leidimų.

Butler, E. M. *The Tyranny of Greece over Germany.* – 1935. Įrodinėjama, kad vokiečių protą sugundė mitinė graikų senovė.

Cassirer, Ernst. *Idee und Gestalt.* – 2 leid. – 1924. Penkios kultūringos esė apie vokiečių literatūrą, įskaitant Hölderliną ir Kleistą.

David, Claude. *Von Richard Wagner zu Bertolt Brecht: Eine Geschichte der neueren deutschen Literatur.* – 1959. (Vert. į vok. k. Hermann Stiehl, 1964.) Žymaus prancūzų mokslininko išmintinga istorija.

Dilthey, Wilhelm. "Hölderlin": *Das Erlebnis und die Dichtung.* – 1957 m. leid. – P. 221–291. Nors ši naujus kelius skinanti esė parašyta 1867 m., bet ruošiant šio kolektyvinio tomo pirmąjį leidimą, ji buvo perrašyta.

Döblin, Alfred. *Die drei Sprünge des Wang-lun, Chinesischer Roman.* – 1915.

———. *Berlin Alexanderplatz: Die Geschichte von Franz Biberkopf*. – 1929. Du iškiliausi aukštos klasės rašytojo ekspresionisto romanai; ypač įstabus antrasis.

Emrich, Wilhelm. *Franz Kafka*. – 2 leid. – 1960. Viena geriausių studijų. (Žr. taip pat toliau prie Politzer ir Sokel.)

Esslin, Martin. *Brecht: The Man and his Work*. – 1959. Išsami monografija apie Brechto gyvenimą ir kūrybą.

Fairley, Barker. *A Study of Goethe*. – 1947. Puiki esė, čia ypač auktuali, nes analizuoja Goethe's pastangas siekti objektyvumo, kurį jis prilygino psichinei sveikatai.

Fallada, Hans. *Little Man, What Now?* – 1932. (Vert. Eric Sutton, 1933.) Tipingas didžiosios depresijos laikų romanas; nepaprastai populiarus savo metu ir vis dar plačiai skaitomas.

Feuchtwanger, Lion. *Erfolg: Drei Jahre Geschichte einer Provinz*. – 2 t. – 1930. Populiariausias Feuchtvangerio romanas; pakeitus vardus, vaizduojami tikri įvykiai ir asmenys trečiojo dešimtm. pradžioje, taip pat lengvai atpažįstamas Bertolto Brechto paveikslas.

Garten, H. F. *Gerhart Hauptmann*. – 1954.

———. *Modern German Drama*. – 1959. Rimtas ir naudingas darbas.

George, Stefan. *Gesamtausgabe der Werke*. – 18 t. – 1927–1934. Yra ir parankus dvitomis, red. Robert Boehringer (1958).

Gerhard, Melitta. *Stefan George, Dichtung und Kündung*. – 1962.

Goering, Reinhard. *Prosa, Dramen, Verse*. (Red. Dieter Hoffmann.) – 1961. Gerai parinkti dešinių pažiūrų ekspresionisto raštai. Jo plunksnai priklauso ir bestseleris *Seeschlacht* (1917).

Grimm, Hans. *Volk ohne Raum*. – 1926. Garsusis *völkische* romanas.

Gundolf, Friedrich. *Shakespeare und der deutsche Geist*. – 1911.

———. *Stefan George*. – 1920.

———. *Heinrich von Kleist*. – 1922. Tai turbūt svarbiausi šio George's mėgstamiausio mokinio darbai.

Günther, Herbert. *Joachim Ringelnatz in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. – 1964. Populiaraus poeto humoristo iliustruota biografija.

Haas, Willy. *Bert Brecht*. – 1958. Trumpa, impresionistiška.

Hasenclever, Walter. *Gedichte, Dramen, Prosa*. (Red. Kurt Pinthus.) – 1963. Turtingas šio rašytojo ekspresionisto raštų rinkinys.

Hatfield, Henry. *Thomas Mann*. – Pataisytas leid. – 1962. Aiški, glausta, patikima knyga.

———. *Aesthetic Paganism in German Literature from Winckelmann to the Death of Goethe*. – 1964. Išmintinga; pakoreguojami E. M. Butlerio išpūsti teiginiai apie Hölderliną ir kitus.

Hauptmann, Gerhart. *Sämtliche Werke* (Centenar Ausgabe): rengiama spaudai. (Red. H.-E. Hass. – 1962–).

Heerikhuizen, F. W. van. *Rainer Maria Rilke: His Life and Work*. – 1946. (Vert. Fernand G. Renier ir Anne Cliff, 1951.) Ekstravagantiškų rašinių jūroje išsiskirianti išmintinga biografija.

Heller, Erich. *The Ironic German: A Study of Thomas Mann*. – 1958. Stilinga studija.

———. *The Disinherited Mind: Essays in Modern German Literature and Thought*. – 2 leid. – 1959. Įkvepiantis rinkinys.

Herald, Heinz. *Max Reinhardt*. – 1953.

Hering, Gerhard F. "Nachwort": Zuckmayer. *Meisterdramen*. – 1966. – P. 583–590. Trumpa informatyvi esė.

Hesse, Hermann. *Gesammelte Schriften*. – 7 t. – 1957.

———. *Demian*. – 1919. (Vert. Michael Roloff ir Michael Lebeck, 1965.)

———. *Steppenwolf*. – 1927. (Vert. Basil Creighton, Joseph Mileck ir Horst Frenz, 1963.)

———. *Magister Ludi*. – 1943. (Vert. Mervyn Savill, 1949.) Trys populiariausi Hesse's romanai anglų kalba.

Hofmannsthal, Hugo von. *Gesammelte Werke*. Rengiama spaudai, iki šiol pasirodę 15 t. (Red. Herbert Steiner. – 1945–.)

———. "Das Schrifttum als geistiger Raum der Nation": *Die Berührung der Sphären*. – 1931. – P. 422–442. Parankus Hofmannsthalio prozos rinkinys.

Hölderlin, Friedrich. *Werke*. (Red. Fritz Usinger.) – b. d. Tai vienas iš daugybės leidimų; neblogai sudaryta, geras įvadas.

Holthusen, Hans Egon. *Rainer Maria Rilke: A Study of his Later Poetry*. (Vert. J. P. Stern.) – 1952.

———. *Rainer Maria Rilke in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. – 1958. Abu darbai pilni susižavėjimo, bet visgi racionalūs.

Horvath, Ödön von. *Stücke*. (Red. Traugott Krischke.) – 1961.

Johann, Ernst. *Georg Büchner in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. – 1958.

Kafka, Franz. *The Trial*. (Išspausdino Max Brod 1925 m.; vert. Willa ir Edwin Muir.) – 1937.

———. *The Castle*. (Išsp. 1926 m., red. ir vert. tie patys.) – 1930.

———. *Amerika.* (Išsp. 1927 m., tas pats red.; vert. Edwin Muir.) – 1946.

———. *Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande und andere Prosa aus dem Nachlass.* (Red. Max Brod.) – 1953. Įeina laiškas tėvui.

Kaiser, Georg. *Stücke, Erzählungen, Aufsätze, Gedichte.* (Red. Walther Huder.) – 1966. Geras vienatomis gausios ir reikšmingos Kaiserio kūrybos rinkinys. (Žr. taip pat toliau prie Kenworthy.)

Karasek, Hellmuth. *Carl Sternheim.* – 1965. Trumpa, gerai iliustruota studija apie šį sąmojingą dramaturgą.

Kästner, Erich. *Kästner für Erwachsene.* (Red. Rudolf Walter Leonhardt.)– 1966. Kaip matyti iš pavadinimo, į šį rinkinį neįeina knygos vaikams – *Emil und die Detektive, Der 35 Mai* ir kitos, – kurios jį išgarsino pasaulyje; rinkinys apima poeziją, autobiografiją ir romaną *Fabian: Die Geschichte eines Moralisten* (1931).

Kenworthy, B. J. *Georg Kaiser.* – 1957. Pravarti studija anglų kalba.

Kesting, Marianne. *Bertolt Brecht in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten.* – 1959.

Killy, Walther. *Deutscher Kitsch: Ein Versuch mit Beispielen.* – 1962. Pritrenkiantis klaikios vokiečių literatūros rinkinys su įdomiu interpretaciniu įvadu.

Kraus, Karl. *Ausgewählte Werke.* Rengiama spaudai, red. Heinrich Fischer (1952–).

Kutscher, Artur. *Frank Wedekind: Sein Leben und Seine Werke.* – 3 t. – 1922–1931. Pavyzdinė didžiojo vokiečių teatro maištininko biografija.

Landmann, Georg Peter, red. *Der George-Kreis.* – 1965. Kultūringa ir išsami antologija.

Lasker-Schüler, Else. *Sämtliche Gedichte.* (Red. Friedhelm Kemp.) – 1966.

Mann, Heinrich. *Little Superman.* – 1918 (vert. Ernest Boyd, 1945).

———. *Small Town Tyrant.* – 1905 (vert. 1944). Romanas, kuriuo paremtas garsusis filmas *The Blue Angel.*

———. *Novellen.* – 1963. Jo trumpųjų romanų – arba ilgų apsakymų – rinkinys. Šie trys pavadinimai – tai tik maža dalis gausios ir itin įvairios jo produkcijos.

Mann, Klaus. *Mephisto: Roman einer Karriere.* – 1936. Nedoras romanas; menkai tepaslėpta Manno buvusio svainio, aktoriaus ir prodiuserio Gustavo Gründgenso, trumpai sušvitusi karjera.

Mann, Thomas. *Gesammelte Werke.* (Red. Hans Bürgin.) – 12 t. – 1960. Vis dar geriausias leidimas, apimąs 4 tomus esė ir kalbų.

———. *Buddenbrooks.* – 1901. (Vert. H. T. Lowe-Porter, 1924.)

———. *The Magic Mountain.* – 1924. (Tas pats vert., 1927.)

———. *Joseph and His Brothers.* – 4 t. – 1933–1943. (Tas pats vert., 1933–1944.)

———. *Stories of Three Decades.* (Tas pats vert., 1936.)

———. *Essays of Three Decades.* (Tas pats vert., 1947.) Šie pavadinimai anglų kalba – tai tik pavyzdžiai; praktiškai visa jo kūryba yra išversta į anglų k.

Müllenmeister, Horst. *Leopold Jessner: Geschichte eines Regiestils.* – 1956. Pravarti disertacija vokiečių k.; tyrinėjimų dar labai trūksta.

Muschg, Walter. *Die Zerstörung der deutschen Literatur.* – 3, žymiai papild. leid. – 1958. Šių gyvų esė autorius mirtinai nekenčia tuščių išvedžiojimų ir vokiečiams būdingo polinkio literatūros kritiką paversti miglota metafizika.

———. *Von Trakl zu Brecht: Dichter des Expressionismus.* – 1961. Gaivūs, dažnai pasigėrėtini tyrinėjimai.

Musil, Robert. *The Man Without Qualities* (pirmasis "užbaigtas" variantas, atkurtas A. Frisé, 1952; vert. Eithne Wilkins ir Ernst Kaiser). – 3 t. – 1953–1960.

Pinthus, Kurt, red. *Menschheitsdämmerung: Ein Dokument des Expressionismus.* – 1920 (2, pataisytas leid., 1959). Pirmasis leidimas buvo svarbus dokumentų rinkinys; antrasis – dar vertingesnis.

Piscator, Erwin. *Das politische Theater.* – 1929. (Red. Felix Gasbarra, 1962.) Trečio dešimtm. pabaigos Berlyno teatro radikalų manifestas.

Politzer, Heinz. *Franz Kafka: Parable and Paradox.* – 1962. Puiku.

Raabe, Paul, red. *Expressionismus: Aufzeichnungen und Erinnerungen der Zeitgenossen.* – 1965. Išsami liudininkų antologija.

———, ir H. L. Greve, red. *Expressionismus: Literatur und Kunst, 1910–1923.* – 1960. Nepaprastai informatyvus, gerai dokumentuotas parodos Marbacho Schillerio nacionaliniame muziejuje katalogas.

Remarque, Erich Maria. *All Quiet on the Western Front.* – 1929. (Vert. A. W. Wheen, 1929.) Garsusis antikarinis romanas *Im Westen nichts Neues.*

———. *The Road Back.* – 1931. (Vert. A. W. Wheen, 1931.) Kur kas mažiau garsus tęsinys.

Riess, Curt. *Gustav Gründgens: Eine Biographie.* – 1965. Pasigėrėjimo kupina ir apologetiška, bet visgi informatyvi knyga apie žymaus aktoriaus ir prodiuserio gyvenimą. (Žr. anksčiau prie Mann, Klaus.)

Rilke, Rainer Maria. *Sämtliche Werke.* (Red. Ernst Zinn ir Ruth Sieber-

Rilke.) – 6 t. – 1955–1966. Yra ir parankus tritomis leidimas, apimąs išsamų rinkinį, išleistas Insel Verlag, 1966.

Roth, Joseph. *Romane, Erzählungen, Aufsätze.* – 1964. Paryžiaus tremtyje mirtinai nusigėrusio romanisto išsamus raštų rinkinys.

Rühle, Günther. *Theater für die Republik, 1917–1933, im Spiegel der Kritik.* – 1967. Paranki, išsami Weimaro teatro recenzijų antologija; nuodugnūs paaiškinimai ir puikus įvadas.

Salin, Edgar. *Um Stefan George: Erinnerung und Zeugnis.* – 2 leid. – 1954. Turbūt informatyviausias iš George's mokinių darbų. (Žr. taip pat anksčiau prie Boehringer ir toliau prie Wolters.)

———. *Hölderlin im George-Kreis.* – 1950.

Schick, Paul. *Karl Kraus in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten.* – 1965.

Schmalenbach, Fritz. "The Term 'Neue Sachlichkeit'": *Art Bulletin.* – XXII, 3 (1940 m. rugsėjis). – P. 161–165. Analizuojamas svarbus terminas.

Schnitzler, Arthur. *Die erzählenden Schriften.* – 2 t. – 1961.

———. *Die dramatischen Werke.* – 2 t. – 1962. Patogus keturtomis.

Schonauer, Franz. *Stefan George in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten.* – 1960. Labai atviras pasakojimas; yra įstabių nuotraukų.

Schröter, Klaus. *Heinrich Mann in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten.* – 1967.

Schumacher, Ernst. *Die dramatischen Versuche Bertolt Brechts, 1918–1933.* – 1955. Nors ortodoksalios marksistinės pakraipos ir dėl to neretai nuobodu, bet gausu faktų.

Sertorius, Lilli. *Der Wandel des deutschen Hölderlinbildes.* – 1928. Glaustoje disertacijoje parodomas radikalus vokiečių Hölderlino vaizdinio poslinkis.

Sembdner, Helmut, red. *Heinrich von Kleists Nachruhm.* – 1967. Nuostabi, puikiai organizuota, su gerais paaiškinimais antologija, dokumentais atskleidžianti šios didžios figūros vokiečių literatūroje pomirtinio likimo vingius.

Sinn und Form. Specialus nr.: Bertolt Brecht. – 1949.

———. Antras specialus nr.: Bertolt Brecht. – 1957. Abu, o ypač pastarasis numeris, pilni svarbios informacijos, pranokstančios su Rytų Vokietija susijusius lūkesčius.

Sokel, Walter H. *The Writer in Extremis: Expressionism in Twentieth-Century German Literature.* – 1959. Sėkmingas mėginimas suvokti ekspresionistinės vokiečių literatūros esmę ekonominiame kontekste.

———. *Franz Kafka: Tragik und Ironie*. – 1964.

Sontheimer, Kurt. *Thomas Mann und die Deutschen*. – 1961. Įtikinamai (nors ne iki galo) ginamos Thomo Manno politinės nuostatos.

Steffen, Hans, red. *Der deutsche Expressionismus: Formen und Gestalten*. – 1965. Surinktos esė daugiausia apie poetus ekspresionistus, bet taip pat aptariamas ekspresionizmas ir kitose meno rūšyse. Apskritai neblogas rinkinys.

Sternheim, Carl. *Das Gesamtwerk*. (Red. Wilhelm Emrich.) – 8 t. – 1963–1968. Šio puikaus, neišverčiamo satyriko rinktiniai raštai.

Strich, Fritz. *Deutsche Klassik und Romantik*. – 1922.

Tank, Kurt Lothar. *Gerhart Hauptmann in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. – 1959.

Toller, Ernst. *Prosa, Briefe, Dramen, Gedichte*. (Pratarmės aut. Kurt Hiller.) – 1961. Turtingas rinkinys, o pratarmėje karingai ginamas autorius.

Torberg, Friedrich. *Der Schüler Gerber*. – 1929. Romanas apie studento savižudybę, tipingas šio žanro kūrinys.

Tucholsky, Kurt. *Gesammelte Werke*. (Red. Mary Gerold-Tucholsky ir Fritz J. Raddatz.) – 3 t. – 1960. Ne visiškai pilnas, bet kupiūros nurodomos.

Viëtor, Karl. *Georg Büchner: Politik, Dichtung, Wissenschaft*. – 1949. Kompaktiškas įvertinimas, kurio autorius – germanistas veteranas.

Wassermann, Jakob. *Der Fall Maurizius*. – 1928. Šis rašytojas turėjo nepaprastai gerą reputaciją Respublikos metais, tačiau dabar jį tokia nebėra; tai turbūt iki šiol geriausiai žinomas jo romanas.

Wedekind, Frank. *Prosa, Dramen, Verse*. (Red. Hansgeorg Maier.) – 2 t. – 1964. Patogus ir palyginti išsamus leidimas.

Weigand, Hermann J. *Thomas Mann's Novel "Der Zauberberg"*. – 1933. Įspūdinga analizė.

Weisstein, Ulrich. *Heinrich Mann: Eine historisch-kritische Einführung in sein dichterisches Werk*. – 1962. Trumpas, bet naudingas.

Werfel, Franz. *Nicht der Mörder, der Ermordete ist Schuldig*. – 1920.

———. *Verdi*. – 1924. (Vert. Helen Jessiman, 1925.) Werfeliui tai – etapinis kūrinys.

———. *The Forty Days of Musa Dagh*. – 1933. (Vert. Geoffrey Dunlop, 1934.)

———. *Erzählungen aus zwei Welten*. (Red. A. D. Klarmann.) – 3 t. – 1951–1954.

———. *Die Dramen*. (Red. A. D. Klarmann.) – 2 t. – 1959.

Willett, John. *The Theatre of Bert Brecht: A Study from Eight Aspects*. – 1959. Nebloga analizė.

Wolters, Friedrich. *Stefan George und die Blätter für die Kunst*. – 1930. Nepraradęs reikšmės darbas.

Zuckmayer, Carl. *Meisterdramen*. – 1966. Įeina geriausia jo kūrybos dalis, bet neįtrauktos ankstyvosios ekspresionistinės pjesės.

Zweig, Arnold. *The Case of Sergeant Grischa*. – 1927. (Vert. Eric Sutton, 1928.)

Zweig, Stefan. "Abschied von Rilke." – 1926: *Begegnungen mit Menschen, Büchern, Städten*. – 1956 m. leid. – P. 59–73.

———. "Hölderlin": *Baumeister der Welt*. – 1951. – P. 159–246.

———. "Heinrich von Kleist": Ten pat. – P. 247–301.

V. KINEMATOGRAFIJA IR LEIDYBA

Čia taip pat labai gelbsti ir leidėjų autobiografijos, pvz. Piperio ir Wolffo.

Arnheim, Rudolf. *Film als Kunst*. – 1932. 1933 m. išvertė L. M. Sieveking ir Ian F. D. Morrow, bet knyga jau seniai neprieinama; nemažos šio teorinio veikalo ištraukos dabar išspausdintos: *Film as Art*. – 1966.

Balázs, Béla. *Der Film: Werden und Wesen einer neuen Kunst*. – 1961. Daugelis šių esė parašytos trečiajame dešimtmetyje, jų autorius – marksistas, o sykiu išprusęs ir įžvalgus kritikas.

"Ein Jahrhundert *Frankfurter Zeitung*, begründet von Leopold Sonnemann": *Die Gegenwart*. – XI (1956 m. spalio 29 d., specialus nr.). Turtinga, pavydėtina geriausio Weimaro Vokietijos laikraščio istorijos apžvalga (nors yra dar daug ką tyrinėti).

Erman, Hans. *August Scherl*. – 1954. Įtakingo Berlyno laikraščių leidėjo, pardavusio savo įmones Hugenbergui, biografija.

Griffith, Richard. *Marlene Dietrich, Image and Legend*. – 1959. Gerai iliustruotas leidinėlis.

Grothe, Wolfgang. "*Die neue Rundschau* des Verlages S. Fischer": *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel* (Frankfurter Ausgabe) – XVII (1961 m. gruodžio 14 d.). Įdomiai apžvelgiamas literatūrinis mėnraštis, kuriam su džiaugsmu rašė geriausi rašytojai.

Hintermeier, Mara ir Fritz J. Raddatz, red. *Rowohlt Almanach*,

1908–1962. – 1962. Puiki, solidi studija apie stambaus leidėjo veiklą; aptariami kai kurie iškilūs autoriai.

Kiaulehn, Walther. *Mein Freund der Verleger: Ernst Rowohlt und seine Zeit.* – 1967. Pasakojama šiltai; puikiai papildo *Rowohlt Almanach.*

Kracauer, Siegfried. *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film.* – 1947. Nepakeičiama knyga, nors jos pagrindiniai teiginiai ir pernelyg daug užgriebia. Esu didžiai jai skolingas.

Kurtz, Rudolf. *Expressionismus und Film.* – 1926. Novatoriška esė.

Mendelssohn, Peter De. *Zeitungsstadt Berlin: Menschen und Mächte in der Geschichte der deutschen Presse.* – 1959. Erzinanti knyga; kupina detalios medžiagos ir puikių iliustracijų, bet vienpusiška, dažnai nekritiška ir paviršutiniška.

Osborn, Max, red. *50 Jahre Ullstein, 1877–1927.* – 1927. Oficialus leidinys.

Rotha, Paul. *The Film Till Now.* – Papild. leid. – 1967. Pirma tokia išsami studija.

Schlawe, Fritz. *Literarische Zeitschriften.* D. 2.: *1910–1933.* – 1962. Išsami faktografinė studija; itin praverčia. Labai reikėtų tokio darbo apie laikraščius.

Ullstein, Hermann. *The Rise and Fall of the House of Ullstein.* – 1943. Knibžda neesmingų smulkmenų ir tik kartkartėmis informatyvu.

Weinberg, Herman G. *Joseph von Sternberg: A Critical Study.* – 1967.

RODYKLĖ

APIE AUTORIŲ

Peter Gay (g. 1923) yra psichoanalitinės istoriografijos atstovas ir vienas iš produktyviausių moderniosios kultūros istorijos tyrinėtojų. Daug metų buvo Sterling istorijos profesorius Yale'o universitete (JAV).

Svarbesnių Peterio Gay knygų sąrašas:

Voltaire's Politics: The Poet as Realist *(1959)*
The Party of Humanity: Essays in the French Enlightenment *(1964)*
The Enlightenment: An Interpretation. I. The Rise of Modern Paganism *(1966)*
A Loss of Mastery: Puritan Historians in Colonial America *(1966)*
The Enlightenment: An Interpretation. II. The Science of Freedom *(1969)*
The Bridge of Criticism: Dialogues on the Enlightenment *(1970)*
Modern Europe. *Su Robert K. Webb (1973)*
Style in History: Gibbon, Ranke, Macaulay, Burckhardt *(1974)*
Art and Act: On Causes in History – Manet, Gropius, Mondrian *(1976)*
Freud, Jews and Other Germans: Masters and Victims in Modernist Culture *(1978)*
The Bourgeois Experience: Victoria to Freud. I. Education of the Senses *(1984)*
Freud for Historians *(1985)*
The Bourgeois Experience: Victoria to Freud. II. The Tender Passion *(1986)*
A Godless Jew: Freud, Atheism, and the Making of Psychoanalysis *(1987)*
Freud: A Life for Our Time *(1988)*
Reading Freud: Explorations and Entertainments *(1990)*
The Bourgeois Experience: From Victoria to Freud. III. The Cultivation of Hatred *(1993)*

Gay P.
Ga-122 Weimaro kultūra: Autsaiderių Vokietija, 1918–1933 ["Apie aut." p. 235] / V.: Amžius, 1994. – 233, [18] p.: iliustr. – (Atviros Lietuvos knyga: ALK).
Bibliogr.: p. 178–225. – R-klė: p. 226–233.
ISBN 9986–430–14–3

Knygos autorius, vienas žymiausių psichoanalitinės istoriografijos atstovų, originaliai ir sykiu autentiškai atskleidžia pokario chaoso ištiktos ir kryžkelėje atsidūrusios Vokietijos pastangas atsispirti autokratinės praeities inercijai ir sukurti demokratinę visuomenę. Apžvelgdamas įstabų šio laikotarpio meno ir intelektualinio gyvenimo pakilimą, autorius pabrėžia menininko atsakomybę už visuomenės dvasinę sveikatą ir pražūtingas pasekmes, tykančias visuomenės ir jo paties, jei ši atsakomybė neįsisąmoninama: Weimaro demokratijos eksperimentas baigiasi nacizmo iškilimu.

UDK 943.0+323(430)

Serija "Atviros Lietuvos knyga"

Peter Gay
WEIMARO KULTŪRA
Autsaiderių Vokietija, 1918–1933

Iš anglų kalbos vertė
Valdas Papievis
Redaktorė
Mėta Žukaitė
Dailininkas
Eugenijus Karpavičius
Maketavo
Zita Pikturnienė
Korektorės
Kazimiera Aušrinė Matulevičiūtė ir
Margarita Vaineikienė
SL 1131. Tiražas 4 000. Užsakymas 690
Išleido UAB "Amžius" leidykla, Laisvės pr. 60,
2600 Vilnius
Spausdino Poligrafinių paslaugų įmonė,
A. Strazdelio 1, 2600 Vilnius

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos remiant Atviros Lietuvos fondui. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su XX amžiaus humanitarinių mokslų pagrindais.

ARNO ANZENBACHER. *Filosofijos įvadas.* – Katalikų pasaulis, 1992.

ALBERT CAMUS. *Rinktiniai esė.* – Baltos lankos, 1993.

ROBERT A. DAHL. *Demokratija ir jos kritikai.* (Politologija.) – Amžius, 1994.

ERNEST GELLNER. *Postmodernizmas, protas ir religija.* (Filosofija. Sociologija.) – Pradai, 1993.

M.A.GLENDON, M.W.GORDON, C.OSAKWE. *Vakarų teisės tradicijos.* (Lyginamoji teisė.) – Pradai, 1993.

LESZEK KOŁAKOWSKI. *Metafizinis siaubas.* (Filosofija.) – Amžius, 1993.

CLAUDE LÉVI-STRAUSS. *Rasė ir istorija.* (Antropologija. Istorija.) – Baltos lankos, 1992.

EMMANUEL LÉVINAS. *Etika ir begalybė.* (Filosofija.) – Baltos lankos, 1994.

JEAN-FRANÇOIS LYOTARD. *Postmodernus būvis: Šiuolaikinį žinojimą aptariant.* (Filosofija. Sociologija.) – Baltos lankos, 1993.

ANTHONY D. SMITH. *Nacionalizmas XX amžiuje.* (Sociologija. Istorija.) – Pradai, 1994.

FELIX THÜRLEMANN. *Nuo vaizdo į erdvę.* (Menotyra.) – Baltos lankos, 1994.

MICHAEL WALZER. *Kritikų draugija: Visuomenės kritika ir politinis angažuotumas XX amžiuje.* (Politinė filosofija.) – Pradai, 1992.

KURT WUCHTERL. *Religinis protas: Analizė ir kritika.* (Teologija. Filosofija.) – Taura, 1994.

LOUIS HJELMSLEV. *Kalba.* (Kalbos teorijos įvadas.) Iš pranc. k. vertė M. Daškus. Versta iš: *Le Langage.* – Gallimard, 1966.

JOHAN HUIZINGA. *Viduramžių ruduo.* (XIV–XV a. Europos kultūros istorija.) Iš olandų k. vertė A. Gailius. Versta iš: *Herfsttij der Middeleeuwen.* – 1919.

EDMUND HUSSERL. *Dekartiškieji apmastymai.* Iš vok. k. verčia T. Sodeika. Verčiama iš: *Cartesianische Meditationen.* – *Husserliana,* Bd. 1., 1950.

VYTAUTAS KAVOLIS. *Kultūros sociologija.* (Straipsnių rinkinys.) Vertimas iš anglų k.

WALTER LAQUEUR. *Pokario Europos istorija 1945–1992.* Iš anglų k. vertė A. Sabonis. Versta iš: *Europe in Our Time: A History, 1945–1992.* – Viking, 1992.

Literatūros teorija šiandien. (Straipsnių rinkinys.) Sudarytojas S. Žukas.

JURIJ LOTMAN. *Kultūros semiotika.* (Straipsnių rinkinys.) Sudarytojas A. Sverdiolas. Iš rusų kalbos vertė I. Vidugirytė.

CZESŁAW MIŁOSZ. *Pavergtas protas.* Iš lenkų k. vertė A. Grybauskas.

CZESŁAW MIŁOSZ. *Lenkų literatūros istorija.* Iš anglų ir lenkų k. verčia K. Platelis.

CZESŁAW MIŁOSZ. *Tėvynės ieškojimas.* Iš lenkų k. vertė A. Grybauskas, A. Sverdiolas ir A. Kalėda.

CZESŁAW MIŁOSZ. *Ulro žemė.* Iš lenkų k. verčia A. Grybauskas.

Mitologija šiandien. (Šiuolaikinių teorinių darbų apie mitą antologija.) Sudarytojai A.J. Greimas ir T. Keane.

ROBERT NISBET. *Sociologijos tradicija.* (Visuomenės mokslų teorija.) Versta iš: *The Sociological Tradition.* – Basic Books, 1966.

ERWIN PANOFSKY. *Prasmė vizualiniuose menuose.* Verčiama iš: *Meaning in the Visual Arts.* – Doubleday, 1955.

PAUL RICOEUR. *Interpretacijos teorija.* Verčiama iš: *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning.* – Texas Christian University Press, 1976.

GEORGE SABINE & T.L.THORSON. *Politinių teorijų istorija.* Verčiama iš: *A History of Political Theory.* – 4th ed. – Holt, Rinehart & Winston, 1973.

LAWRENCE A. SCAFF. *Besiveržiant iš geležinio narvo: Kultūra, politika ir modernybė Maxo Weberio mąstyme.* (Sociologija.) Iš anglų ir vok. k. vertė Z. Norkus. Versta iš: *Fleeing the Iron Cage: Culture, Politics, and Modernity in the Thought of Max Weber.* – University of California Press, 1989.

1994–1995 metais numatoma išleisti

HANNAH ARENDT. *Tarp praeities ir ateities: Aštuoni politinės filosofijos etiudai.* (Žymiosios Heideggerio mokinės, totalitarizmo kritikės esė rinkinys.) Iš anglų k. vertė A. Šliogeris. Versta iš: *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought.* – Viking, 1968.

ISAIAH BERLIN. *Esė apie politiką ir kultūrą.* Sudarė ir iš anglų k. vertė A. Jokubaitis.

FERNAND BRAUDEL. *Kapitalizmo dinamika.* (Garsus prancūzų istorikas apibendrina plačiąsias savo XVI–XVIII a. Europos materialinės kultūros studijas.) Iš pranc. k. vertė A. Nastopkaitė. Versta iš: *La Dynamique du capitalisme.* – Arthaud, 1985.

PETER BROWN. *Augustinas.* (Įžymi Europos dvasinės kultūros kūrėjo biografija, pateikianti ir lemtingojo laikotarpio kultūros skerspiūvį.) Iš anglų k. vertė D. Alekna. Versta iš: *Augustine of Hippo: A Biography.* – Faber & Faber, 1967.

GORDON A. CRAIG. *Vokiečiai.* (Vokiečių istorijos bei kultūros analizė.) Iš anglų k. vertė M. Žukaitė. Versta iš: *The Germans.* – Penguin, 1991.

RALF DAHRENDORF. *Modernusis visuomenės konfliktas.* (Politologija. Sociologija.) Versta iš: *The Modern Social Conflict: An essay on the politics of liberty.* – University of California Press, 1988.

Feminizmas nuo antikos iki postmodernizmo. (Straipsnių rinkinys, kuriame nagrinėjamas lyties klausimas įvairiais aspektais: filosofiniu, istoriniu, psichologiniu.) Sudarytoja K. Gruodytė.

HANS-GEORG GADAMER. *Kalba, menas, istorija.* (Filosofija.) Straipsnių rinkinys, sudarė ir iš vok. k. vertė A. Sverdiolas.

CLIFFORD GEERTZ. *Kultūrų interpretacija.* (Antropologija.) Straipsnių rinkinys, sudarytojas A. Sverdiolas. Iš angl. k. vertė A. Danielius.

H.L.A. HART. *Teisės samprata.* (Teisės filosofijos klasika.) Iš anglų k. vertė E. Kūris. Versta iš: *The Concept of Law.* – Oxford University Press, 1961.

ROBERT HEILBRONER. *Didieji ekonomistai.* (Žymiausių ekonomistų gyvenimų bei jų teorijų istorija.) Iš anglų k. vertė J. Čičinskas. Versta iš: *The Worldly Philosophers: The Lives, Times and Ideas of the Great Economic Thinkers.* – 6th ed. – Simon & Schuster, 1992.

KULTŪROS ISTORIJA

Trumpaamžė Weimaro respublika buvo pirmasis Vokietijos mėginimas atsikratyti autokratinių tradicijų. Tačiau jai tekęs politinis ir ekonominis chaosas stimuliavo ne tik stebinantį architektūros, grožinės literatūros, kino ir muzikos pakilimą, bet ir nacizmo atsiradimą. Autorius mėgina atskleisti ne tik meno ir visuomenės sąveiką, – knygoje ryškėja taip pat ir jų tarpusavio atsakomybė.

ALK– serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiant Atviros Lietuvos fondui. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su XX amžiaus humanitarinių mokslų pagrindais.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA